

5 TUDOMÁNY-
TÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

MÁLYUSZ
ELEMÉR

A
THURÓCZY-
KRÓNKA
ÉS FORRÁSAI

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MÁLYUSZ ELEMÉR

A THURÓCZY-KRÓNIKA ÉS FORRÁSAI

(Tudománytörténeti tanulmányok 5)

A szerző több mint húsz éve foglalkozik a középkori magyar krónikák kérdésével, elsősorban a Thuróczy-krónika problémáival. Beható forrásvizsgálatai lehetővé tették számára, hogy a krónika szavai mögött felismerje a rejtett célzásokat, sőt a valóságot öntudatlanul módosító stíluselemeket is. Filológiai módszerrel, adatszerű tényekkel alátámasztva elemzi a krónikairó világnézetét és történetfelfogását, bizonyítja, hogy a krónika végső soron két világot egyeztet: a középkort és a reneszánszt, s ezzel olyan művelődéstörténeti kérdéseket old meg, amelyek a korabeli társadalmi kapcsolatok megértéséhez is hozzásegítenek. Mályusz Elemér több évszázados irodalmi irányzat betetőzését látja a krónikában. Világos áttekintést ad a középkori magyar történetírókról, Anonymusról éppen úgy, mint Kézai Simonról, Küküllei Jánosról vagy a Képes Krónikáról. Anyagát az egykori magyar társadalom szerves egészébe ágyazva tárja az olvasó elé, így ezek a magyar fordításban hosszabb ideje közkezen forgó művek könyvében teljesen új megvilágítást nyernek, és irodalmuk számos meglepő adattal gazdagodik.

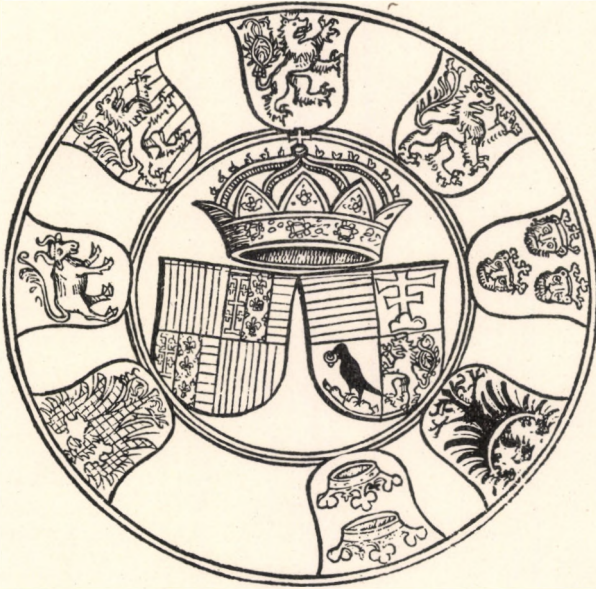
AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

MÁLYUSZ ELEMÉR

A THURÓCZY-KRÓNIKA ÉS FORRÁSAI

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 5.
MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

MÁLYUSZ ELEMÉR

A THURÓCZY-KRÓNKA
ÉS FORRÁSAI

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1967

SZERKESZTI
PAMLÉNYI ERVIN

© AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1967

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Előszó</i>	7
<i>Előzmények</i>	11
A kezdődő magyar történetírás forrásai	13
Az ősgesta	26
Gesta Ladislai regis	35
A XII. századi folytatás	39
Anonymus	42
Ákos mester	46
Kézai Simon	51
János ferences provinciális	57
A Képes Krónika	61
Kétyi János	65
Tótsolymosi Apród János	66
A XV. századi másolatok (A Budai és a Dubnici Krónika)	72
A Drágyi-féle kompendium	76
<i>Thuróczy élete és művének létrejötte</i>	79
Életkörülmények	81
Kis Károly története	100
A szkíta – hun – magyar történet	105
Zsigmondtól Mátyásig	124
<i>A történetíró</i>	143
Világnézet és történeteszemlélet	145
A kor tükröződése	160
Írói magatartás	179
Előadás, stílus	185
Névmutató	201
Képek jegyzéke	207

ELŐSZÓ

Tanulmányunk a szovjet olvasók tájékoztatására egy forráskiadvány bevezetéséül készült. A Thuróczy-krónika kiadásával oly érdeklődők figyelmének kielégítése a célunk, akik keveset tudnak múltunkról, de szeretnék azt megismerni. Mégpedig a vizsgálódásnak azt a módját választva, hogy egy jellegzetes középkori elbeszélő forrás szavai mögött a lényegyet kitapintva, a valóságot közvetlen mérlegeléssel maguk állapítják meg. Az ő törekvésük megvalósításához szántuk segítségül felvilágosításainkat egyrészt az író személyéről és koráról, másrészt az elbeszélés hitelességéről. A magyar történettudománynak, hála több nemzedék szakszerű tevékenységének, már rég kipróbált eszközök állanak rendelkezésére, hogy a felmerült kívánságnak eleget tegyen. A forrásszövegnek az egykorú kútfők állításaival való egybevetése s az elbeszélés szavahihetőségének megállapítása oly feladat, amellyel megbirkózni csak elhatározás dolga. Fejezetről fejezetre, mondatról mondatra haladva nekünk is sikerült Thuróczy krónikáját részletes kommentárokkal ellátni, és ily módon az egyes állításokat ellenőrizni. Magyarázó jegyzeteink a krónika orosz fordításával együtt a Közép- és Kelet-Európa népei középkori történeti forrásai című sorozatban fognak, a tervek szerint, megjelenni.

A sorozat munkálataiba a magyar történettudomány M. N. Tyihomirov akadémikus felhívására mindjárt az első tervezetek alkalmával bekapcsolódott. A szerkesztő kérdésére, hogy melyik középkori elbeszélő forrásunkat javasolnánk kiadásra, a Történettudományi Intézet a Thuróczy-krónika mellett döntött. Utólag, amidőn már megjelent a cseh Cosmas és a lengyel Gallus krónikája, könnyű megállapítani, hogy kényelmesebb s talán célravezetőbb is lett volna reprezentatív magyar kútfő gyanánt Anonymust ajánlanunk. A Névtelen jegyző szövege ugyanis jó kiadásban közkezen forog, a kitűnő és részletes magyarázó jegyzetek régóta készen vannak, s az egész Anonymus-probléma mind a szerző személyét, mind korát illetőleg oly gazdag irodalom tükrében szemlélhető, hogy a még annyira szétágazó és ellentétes eredmények összefoglalása sem okoz fejtörést a magyar történelemben jártas egyetlen kutatónak sem. Thuróczy mellett az Intézet azért döntött, mert utoljára a XVIII. században jelent meg nyomtatásban, s így a nehezen hozzáférhető munkák közé számít, szöveghagyománya tisztázatlan, magyarázó jegyzetek nem készültek hozzá, s egyáltalán, a munkához kapcsolódó problémák feltáratlanok. Az elhatározást utólag igazolta a sorozat szerkesztője azzal, hogy a forrásgyűjteménybe felvette Iordanes Geticájának a legfelfokozottabb tudományos igényeket is kielégítő kiadását. Itt a szöveg már nemcsak orosz

fordításban jelent meg, hanem korábban figyelmen kívül maradt kódexek igénybevételével latinul is, továbbá oly részletes kommentárokkal, amelyek a szöveg értelmezéséből adódó s a medievisták generációi által vizsgált problémák valamennyi érdemleges kísérletéről tájékoztatnak.

Arra, hogy a Thuróczy-kiadás hasonló jellegű legyen, attól fogva, hogy 1956-ban megbízást nyertünk elkészítésére, magunk is hajoltunk. Kezdetben Thuróczy önállóan megfogalmazott szakaszainak részletes vizsgálatára szorítkoztunk. Arra, hogy elszánjuk magunkat a Thuróczy által krónikájába változtatás nélkül beillesztett szövegek — Képes Krónika és Budai Krónika, Küküllői János munkája és Monaci költeményének átdolgozása — tüzetes tárgyalására, az a megfontolás vezetett, hogy a szovjet olvasókat nemcsak akkor érdeklik az előttük fekvő szövegrészek, ha azokat Thuróczy fogalmazta meg, hanem természetesen a XI. vagy XII. századi eredetűek is. Éppen csak tudni kívánják, mire alapítja a magyar közép-korkutatás az egymásba fonódó részek eredetéről vallott felfogását. Elhatározásunkat a Getica-kötet megjelenése döntötte el. Így is mondhatnók: a meggyőződés megszilárdulása, hogy csak teljes értékű tudományos munkát érdemes végezni. Kommentárjaink ez elhatározásunk eredményéül feltüntetik, hogy a szövegrészeknek mi a jelentőségük a hozzájuk fűződő problémák tárgyalásánál, milyen elméletek vagy nézetek megfogalmazására adtak alkalmat, továbbá tájékoztatva a magyar történetkutatás jellegéről s a még használható szakirodalomról, segítik az olvasót, hogy az érdeklődését megragadó problémák felől milyen munkákban vagy szakcikkekben keressen további felvilágosítást.

Az elhatározás, hogy a viszonylag nagy terjedelmű krónikát tüzetes magyarázatokkal kísérve adjuk ki, megengedte, hogy a bevezető tanulmány szintén részletesebb legyen, mint azok, amelyek Cosmas vagy Gallus krónikájának kiadásához készültek. Thuróczy munkájának összetett jellege egyébként is indokolja, hogy ne csak a kommentárokból térjünk ki az egyes szövegrészek eredetére, hanem a krónikába beolvasztott munkák keletkezésével és kapcsolataival összefüggően is foglalkozzunk. Tanulmányunkban az „Előzmények” cím alatt szereplő első résznek terjedelmét az a körülmény menti tehát, hogy nem egyedül a Thuróczy-méltatásnak, hanem magának a krónikakiadásnak is bevezetése.

A könyv, amely az olvasó előtt fekszik, ezek szerint nem a magyar történelem problematikájában jártas szakemberek, hanem a szovjet olvasók és az orosz tudományos nyelvet értők, rólunk talán csak igen keveset tudó érdeklődők részére készült. Ez magyarázza meg, hogy a magyar történettudománynak, főleg a nagy terjedelmű szövegkritikai irodalomnak lehetőleg megállapodott eredményeit igyekeztük megismertetni, az egyéni, bizonytalan vélemények helyett az általánosabban elfogadott megállapítások megrögzítésére törekedve. Áttekintésünket, viszonylagos nagy terjedelme ellenére, a szakemberek szűkszavúan vázlatosnak fogják találni, mivel a középkori historiográfiánk fejlődését érzékeltetni hivatott tények mellett nem olvashatnak az előadásunktól eltérő véleményekről részletes beszámolót. Várható ellenvetésükre csak azzal az utalással felelhetünk, hogy célunk nem a magyar krónika-irodalom valamennyi problémájának megismertetése volt,

hanem a szélesebb körök tájékoztatása a Thuróczy előtti, benne csúcspontját elérő irodalmi műfaj jellegzetes vonásairól.

Tanulmányunk egyszer már átment a hazai szakemberek kritikájának kereszt-tüzén. Szövegét sokszorosított formában 1961 tavaszán a Történettudományi Intézet eljuttatta valamennyi medievistánkhoz, kérve bíráló észrevételeik közlését. Az érdeklődés jeléül az 1961. június 5-én megtartott vitaülésen nemcsak megjegyzések hangzottak el, hanem részletes bírálatok és elemzések is. A lektori-opponensi tisztet vállaló Horváth János egyetemi tanáron kívül főleg Moravcsik Gyula akadémikus, Lederer Emma és Székely György egyetemi tanárok, Bónis György és Mezey László kandidátusok kritikai észrevételei és felvilágosításai ösztönöztek, hogy tanácsaikat mérlegelve dolgozatunk egyes részein változtassunk. Nem minden pontban tudtunk azonban egyetérteni velük. Válaszunk, amelyben előadásunk helyességét új érvekkel próbáltuk igazolni, nyomtatásban is megjelent. (Történelmi Szemle 1961. 519–524. 1.)

Arra, hogy tanulmányunk hazai megjelenését szorgalmazzuk, nem gondoltunk. Annyira csak a krónikakiadás és a kommentárok bevezetéséül szántuk, hogy nehéz volt elképzelnünk önálló életét. Egyébként is Tyihomirov akadémikusnak eltökélt szándéka volt, hogy a teljes munkát az orosz nyelvű kiadáson kívül magyarul is megjelenteti, s elhatározásának megvalósításában csak korai halála akadályozta meg. Mindaddig, amíg a moszkvai magyar nyelvű kiadással mint realitással számolhattunk, feleslegesnek éreztük egy budapesti kiadás tervével foglalkozni. Arról, hogy ilyennek mégis haszna lehet, a Tudománytörténeti Tanulmányok sikere győzött meg. Az érdeklődés, amellyel az olvasóközönség a sorozat köteteit fogadta, arról tanúskodik, hogy a magyar történetírás múltjának egyes részleteivel mint társadalomtörténeti problémákkal foglalkozó munkák figyelemre számíthatnak, s eleve nem tekinthetők feleslegeseknek. Az a tény, hogy társadalmunkban nemcsak a tudomány, hanem a tudománytörténet kérdései iránt is élénk az érdeklődés, szolgáljon mentségünkre, hogy eredetileg más célkitűzéssel készült tanulmányunkat most közrebocsátjuk.

Mályusz Elemér

ELŐZMÉNYEK

A KEZDŐDŐ MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS FORRÁSAI

Thuróczy János krónikája a magyar történet középkori feldolgozásai közül terjedelemre a legnagyobb, időben pedig legutoljára készült el. Egy több évszázadon keresztül élt irodalmi műfaj végső hajtása, amely mintegy egyesítve magán viseli a hasonló jellegű, előző munkák ismertető jegyeit. Tárgyalásunkban azonban nemcsak azért kell a magyar történetírás kezdeteire kitérnünk, mert ezek és Thuróczy műve lényegükben azonos — a feudalizmustól meghatározott — társadalmi feltevételek között jöttek létre, az irodalmi hagyományok pedig külsőségekben megnyilvánuló összefüggéseket teremtenek köztük, hanem azért is, mert a krónika túlnyomó részben számottevő változtatás nélkül magában foglal korábban írott műveket. Amidőn tehát figyelmünket arra a kérdésre fordítjuk, hogy miként alakult a XI. századtól kezdve a magyar történetírás, akkor egyszersmind afelől is tájékozódunk, hogy mit tartalmaz Thuróczy munkája. Mindamellett, hogy a tárgyunktól messze el ne kalandozzunk, az előzményeket nem óhajtjuk valamennyi részletre kiterjeszkedve megvizsgálni, hanem csak oly mértékben, amint Thuróczy krónikájának megértéséhez arra szükség van.

A magyar történetírás, írásos formában megrögzített szövegeket értve alatta, a magyar állam életével a legszorosabban összefonódva bontakozott ki. Az állam megalakulása előtti időből a magyarságnak saját múltjáról csak írásba nem foglalt, a nép emlékezetében nemzedékről nemzedékre szájhagyományszerűen öröklődő emlékei voltak. Ha az ősközösségi korszak vallási hiedelmei oly szívósaknak bizonyultak, hogy nyomaik fennmaradtak még a XX. századi magyar népmesékben és népszokásokban is,¹ érthető, hogy a népnek a saját eredetéről, vándorlásairól, harcairól és oly fontos eseményéről, mint a honfoglalásról alkotott elképzelése még eleven erővel élt akkor, amidőn történetének lejegyzésére a legelső alkalommal sor került. S az is természetes, hogy az élőszóbeli hagyományokból első történetíróinak bőségesen kellett meríteniök. Az írásos emlékek hiánya, s ugyanakkor annak a társadalmi osztálynak az igénye, amelynek céljait hivatva voltak az első magyar történeti munkák szolgálni, egyaránt a hagyományok figyelembevételére és felhasználására kényszerítettek. Elmellőzésük esetén nem lett volna megírni való esemény, másrészt az uralkodó osztály nem gondolt arra, hogy

¹ *Solymossy S.*: A „Vasorrú bába” és mitikus rokonai. *Ethnographia (Népelet)* 38 (1927) 217. sk. 1. *Uő.*: A magyar ősi hitvilág. A magyarság néprajza. IV. k. Bp. é. n. 414. sk. 1. — *Diószegi V.*: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp. 1958. 92. sk., 156. sk. 1.

azért, mert keresztény hitre tért, lemondjon arról a nevelő erőről, amely a hősi énekeknek a fiatalokra gyakorolt hatásában rejlett. Oly harcos társadalomban, amilyen a magyar volt, kereszténnyé válása után is szükséges maradt az ifjú vitézek nevelésénél felhasználni a hősoket dicsőítő énekeket, amelyek alkalmasak felkelteni a halált megvető extázist, és megerősíteni a hitet: a harcban elesni egy sírontúli szebb életre születésnek a feltétele. A megértő közönség továbbra sem hiányzott tehát, hogy gyönyörködve hallgassa, az írás nélküli kultúrákra jellemzően,² a hivatásos énekeseket, amint megismertetik ősei, sőt saját dicsőségesnek látott tetteit. A főleg harci vagy más feltűnő, a képzeletet megragadó eseményeknek ének formában való feldolgozása így továbbra is szokásos maradt.

Az énekesek nem tűntek tehát el a kereszténység felvételével. Annyira nem, hogy a XII–XIII. század fordulóján élt Anonymus, a honfoglalás történetírója, saját szavai szerint hallgatta őket, hivatkozott énekeikre, sőt ezeket fel is használta. Botond konstantinápolyi kalandját „a parasztok hamis meséiből hallotta”,³ az énekesek, „a ioculatorok csacsogó énekeinek és a parasztok hamis meséinek” tulajdonította, hogy „a magyarok háborúi és vitézi tettei mindmáig nem merültek feledésbe”,⁴ az énekekből munkájába átvett epizódok egyikével, a Tétényről szólóval kapcsolatban pedig latin fordításban két sort idézett is belőlük ilyen formán: Omnes loca sibi acquirebant | et nomen bonum accipiebant.⁵ A hősi énekek egyik, valószínűleg legjelentősebb csoportjának jellegét éppen Anonymus elejtett szavai segítenek megállapítani. Ezekből kitűnik, hogy az énekekben a hős első személyben szólt önmagáról, akár mint a vogul vagy osztják hasonló emlékekben.⁶ A megállapítást Anonymusnál a következő hely támasztja alá: Tétény és fia a honfoglalás során a Meszes vidékén találkoztak a másik irányból győzelmesen előnyomuló Szabolccsal és Tassal, s midőn viszontlátták egymást, „nagy örömmel örültek és lakomát csapva mindegyik dicsérte önmagát a győzelemért”.⁷ A jelenet akkor nyer értelmet, ha feltesszük, hogy Anonymus oly énekekből ismerte meg az eseményt, amelyek a hősoek ajkára adták tetteik magasztalását.

² Marót, K.: Die Anfänge der griechischen Literatur. Bp. 1960. 246. sk. I. Korompay B.: A jokulátor-kérdés az Igor-ének és más orosz párhuzamok megvilágításában. Filológiai Közlöny 1 (1955) 318. sk. I. Képes G.: A magyar ösköltészet nyomairól. Irodalomtörténeti Közlemények 68 (1964) 178., 182. l.

³ „ex falsis fabulis rusticorum audivi.” Szentpétery E.: Scriptorum rerum Hungaricarum. I–II. k. Bp. 1937–1938. (A továbbiakban: SS.) I. k. 87. l.

⁴ „credite garrulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum, qui fortia facta et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt.” Uo. I. k. 87. l.

⁵ „Ut dicunt nostri ioculatores” — teszi hozzá. SS. I. k. 65. l.

⁶ Jakubovich E.: Honfoglalási hősi énekeink előadásformájához. Magyar Nyelv 27 (1931) 270. sk. I. A szokást a totemizmus kultúrfokán éppen felül emelkedő népekre jellemzőnek mondja Misch, G.: Geschichte der Autobiographie. I/1. k. Bern, 1949.³ 60. sk. I.

⁷ „unusquisque laudabat se ipsum de sua victoria.” SS. I. k. 64. l. Vö. Horváth J.: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 17. l.

Ugyanezekre a hősi énekekre még világosabban utal a Thuróczy nál is olvasható rész, amelyet ő egyébként teljes egészében forrásából vett át művébe, tehát anélkül, hogy értelmével tisztában lett volna. A gesta a magyarok (933-i) németországi vereségéről szólva a következőket mondja: A vesztett csatából csak heten jutottak haza; ezeket a németek levágott füllel bocsátották el, hogy hírt adjanak társaik pusztulásáról. Itthon büntetés várta őket, amiért nem a halált választották. Minden vagyonukat elveszítették, családjuktól el kellett szakadniuk, s mezítláb sátorról sátorra menve koldulással tengették életüket. A szégyen miatt „hétmagyarnak” nevezték őket. „A nép tehát ezekről az így elítéltekről beszél, nem pedig az első hét kapitányról. Ezen kívül, mivel a világiak hiúságában rejlik, hogy magukról többet fogadjanak el, mint másokról, azért az a hét kapitány is magáról énekeket költvén, ezeket a világi dicsőségért és hírnevük terjesztésére énekellették, hogy utódaik az énekeket hallva, szomszédaik és barátaik közt kevélykedhessenek.”⁸ A fogalmazás logikátlansága első elolvasásra is elárulja, hogy két össze nem tartozó jelenség került egymás mellé. A „hétmagyar” név a XII. és XIII. század fordulóján élt Anonymusnál a honfoglaló hét magyar törzs fejét, valamint velük együtt a hét törzsből álló magyar népet jelentette. A gesta-idézet második része kétségtelenül rájuk vonatkozik. Eszerint tehát voltak a honfoglaló hősookról első személyben megemlékező énekek. Egyáltalán nem valószínű ugyanis, hogy a gyávaságuk miatt megbélyegeztek „dicsőségét” zengték volna az énekesek. A gesta írója azért azonosította a hét kapitányt a megcsonkított fülűekkel, hogy diszkreditálja őket, emléküket befeketítse, s mint népük vonzalmára méltatlanokkal együtt ez a törekvése oly szembetűnő módon nyilvánul meg, hogy a tendencián kívül az elhalásra ítélt előadási formáról is tájékozódást nyerünk.

Az énekmondás a X–XII. században oly foglalkozás volt, amely, mint akkor általában más munka végzése is, apáról fiúra szállott. Bizonyos öröklött hajlam, a családi körnek a megszokottság állandósulására alkalmas volta, a dallamkincs és a szöveg átadásának és átvételének legegyszerűbb módja eredményezte, hogy kis települések alakultak, amelyeknek lakói – voltaképpen egy-egy szétágazó család tagjai – valamennyien énekmondók. Latin nevük ioculator, magyar megjelölésük regös, szláv jövevényszóval igrice volt. Mindhárom elnevezés általában mulattatót jelent, ez az értelmük azonban fokozatos kopással, az egész énekes rend süllyedésével párhuzamosan rögzíthető meg. A hősi énekek zenekíséret melletti deklamálásának, új énekek szerzésének rovására a XIII. században léphetett előtérbe az igricek tevékenységének a tréfás bohóckodásig terjedően mulattató jellege.¹⁰

⁸ Schwandtner, I. G.: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. I. k. Vindobonae, 1766. 105. l. (Thuróczy szövegének erre a kiadására utalunk a továbbiakban is.)

⁹ Horváth i. m. 346. l.

¹⁰ Pais D.: Árpád- és Anjou-kori mulattatóink. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. (Zenetudományi Tanulmányok. Szerk. Szabolcsi B. és Bartha D. I. k. Bp. 1953.) 99., 108. sk. l., Falvy Z.: Énekmondók a középkori Magyarországon. *Filológiai Közöny* 7 (1961) 99. sk. l.

Az énekesek közönségüknek ízléséhez és igényeihez alkalmazkodtak, s így természetesen másképp szóltak ugyanabban a korban a királyi udvarhoz, mint a várnépekhez. Ott az újon volt a hangsúly s a régi elemeket is gyanakvó fül számára kellett átfogalmazni, ezekenél, a vidéki élet körében, az ősi hagyományok változatlan formában inkább voltak elismételhetők. A királyi udvarban az uralkodó és a mellette tartózkodó egyházi és világi urak érzékenyen reagáltak minden, érdekekkel ellentétes szóra, és a hagyományokat úgy módosították, hogy azok a megváltozott formában céljuk elérésénél, uralmuk megerősítésében támogassák őket. Sőt annak is van nyoma, hogy a hagyományok terjesztőinek ellenőrzésére határozott intézkedéseket tettek. A gestaának Pozsonyi Krónika néven ismert variánsa arról értesít ugyanis, hogy I. István megvizsgálta a „hétmagyar” leszármazottjai helyzetét, amint házról házra, sátorról sátorra jártak énekelni, és a leprások gondozásával foglalkozó Szt. Lázár-lovagrend esztergomi házának a hatalma alá vetette őket.¹¹ A gesta aligha egyszerűen csak függő helyzetű népek szolgálmányainak eladományozását tulajdonította az első királynak, akit egyébként a későbbi évszázadok általában előszeretettel tettek meg fontos intézkedések és reformok kútfejévé. Mivel a rendelkezéshez a Pozsonyi Krónika azt fűzte hozzá, hogy I. István „megbüntetett mindenkit, ha nem járt a helyes úton”, azt kell gondolnunk, hogy az ősi hagyományok visszaszorítása és az új társadalmi és állami rend alátámasztására alkalmasakká tétele volt a cél.¹²

A hagyományok átalakításának eredményéről a gesta több részlete tanúskodik. Mondhatnánk valamennyi, ahol az általános társadalmi fejlődés ismerete hozzásegít bennünket az eredeti és az új felfogás közti különbség megállapításához. A magyarság életének első szakaszát az anyajogú társadalmi formáció jelenti. Ennek a kornak az emlékét őrzi a gestaának Thuróczy által is átvett utalása, hogy a magyarság ősanjának, akitől tehát az egész nép származik, neve Eneth volt.¹³ A név (szarvas)ünőt jelent.¹⁴ Szent állat, amely nem feledkezik meg népéről, hanem a Maeotis ingoványai közt elvezeti új hazájába.¹⁵ Mivel a királyság megalapításakor az anyajogú társadalmi rendszer minden vonatkozásában már annyira a múlté lett, hogy az emberek tudatában levő maradványai ellen sem volt érdemes és szükséges harcolni, a csodaszarvas monda belekerülhetett a magyar történet első feldolgozásába.¹⁶ Azonban eredeti értelméből kivetkőztetve. Az ősanja,

¹¹ SS. II. k. 51. l.

¹² Horváth i. m. 18. l. Az intézkedés korára vonatkozólag eltérők a vélemények. Vö. Kardos T.: Deákműveltség és magyar renaissance. Századok 73 (1939) 481. l., Pais D.: Középkori diákjaink és a krónikákbeli hétmagyar-gyák-lázár mozzanatok. Filológiai Közöny 4 (1958) 671. sk. l.

¹³ Schwandtner i. m. I. k. 55. l.

¹⁴ Molnár E.: A magyar nép őstörténete. Bp. 1954.² 67. l.

¹⁵ Schwandtner i. m. I. k. 59. l. Nem véletlen tehát, hogy a latin szöveg cerva-t, szarvasünőt említ.

¹⁶ Horváth szerint (i. m. 14. l.) az eredet- és nórablásmondát Kézai jegyezte fel elsőnek. Györflynek az Eunedubelianus névről adott magyarázata (Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. 1948. 11. sk. l.) azonban valószínűvé teszi, hogy Anonymus a mondákban szereplő neveket — Eneth, Dula, Belár — ismerte, s mert mégiscsak az a legvalószínűbb, hogy az

elválasztva a szarvasünő alakjától, erre már csak nevével emlékeztet, mert egyébként házastársa férjének, aki viszont a patriarchátus korának képviselője, az új haza megtalálása pedig szinte vadászkalanddá egyszerűsödik.

A matriarchatus korának egy másik emlékével kezdettől fogva kivételt kellett tenni, mivel az uralkodó család totemjéhez fűződve alkalmas volt annak természetfölötti származását bizonyítani. A totemisztikus hit eredetileg általános volt a honfoglaló magyarság körében, mindegyik nemzetségnek meg volt tehát a saját toteme, amelytől származtatta magát. A hitet, amely a keresztény vallás tanításával merőben ellenkezett, az egyháznak feltehetőleg hamar sikerült leküzdenie, s talán ezért sem emelt kifogást, hogy a totemállatokat a nemzetségek, amidőn a lovagi fegyverzettel harcomodoruk átalakult, címerképül megtartsák. Pl. az Ágmánd nemzetség, amelynek totemje farkas volt, pajzsára ugyanezt festette.¹⁷ A királyi család nem volt kénytelen kivárni az ősi hagyomány feledésbe merülését. Mily mértékben maradhatott meg totemje s kellett ugyanakkor a hozzá fűződő hitnek módosulnia, arról Anonymus ad felvilágosítást. Elbeszélése szerint a királyi nemzetség ősanja, Emese, amidőn már teherben volt, azt álmodta, hogy egy isteni látomány héja képében reá szállva megtermékenyítette, és tudomására hozta, hogy méhéből patak fakad, ágyékából pedig dicső királyok származnak. S mert álmot látott, fiának neve Álmos lett. De az is lehet, teszi hozzá Anonymus, hogy az Álmos nevet a gyermek azért kapta, mert ennek a latinban „szent” a jelentése, mintegy jelezve, hogy nemzetségéből szent királyok és vezérek fognak származni.¹⁸

A hagyomány nyilvánvalóan egyszerűen úgy szólt, hogy az uralkodó nemzetség ősatya a héja volt. Ez a túlságosan is egyértelmű felfogás az átfogalmazásban elveszítette élet azzal, hogy az anya csak álmodja egyesülését a totemmel, ez égi látománnyá változik, amelynek az a feladata, hogy megjósolja az utódok dicsőségét. A magyarázat az utóbbiaknak a közönséges emberit felülmúló jelentőségét hangsúlyozza, s mert a látomány ugyanezt érzékelteti, az álomra utalással pedig minden hihetővé és elfogadhatóvá tehető, az átfogalmazott hagyomány helyet nyerhetett az írott történelemben is.

A magyarság legősibb történeti hagyományai, példánk szerint, az állam megalapításával együtt járó változás után és gyökeresen új társadalmi állapot igazolásának a céljából, hozzá töredékesen kerülve feljegyzésre, oly formában maradtak fenn, amely semmiképpen sem azonosítható az eredetivel. De bár jellegük és tartalmuk csak következtetések útján állapítható meg, nagy jelentőségű, hogy mégis

---

összevonást írott szöveg alapján eszközölte, joggal tehető fel, hogy a mondák már az ősgestában helyet nyertek. Az a szarvas (cervus), amely a váci egyház alapításának történetében mint Isten angyala jelenik meg (*Horváth* i. h.), más mondakörből, az Eustachius-legendából származik, s a XII. században kerülhetett a gestába. Mivel az író az epizód beiktatásával a királyi család tekintélyét kívánta növelni, a szarvasünő keresztényesítése (*Schwandtner* i. m. I. k. 155. l., SS. I. k. 394. l.) emellett szól, hogy írásban — az ősgestában — megrögzített hagyomány ellensúlyozása volt a cél.

¹⁷ *Györffy Gy.*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Századok 92 (1958) 13. sk. l.

¹⁸ SS. I. k. 38. l.

kielemezhető. Deformálódásuk módjából kiolvasható, hogy miként és mily érdekből változtattak rajtuk az első írott magyar történelmi művek, azaz ezek szerzői milyen anyagot vettek kezükbe, s azt hogyan használták fel. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a népi hagyományok pusztá jelenlétükkel befolyásolni tudták a történetírókat. Hatásuk alól egyikük sem vonhatta ki magát. Minden módosításuk, átalakításuk ellenére időnkint áttörték a szóbeliség korlátait, s írásos formát nyerve, megtermékenyítették a történetírást. Ez sajátos magyar jellegét éppen annak köszönhetette, hogy ilyen hagyományokra támaszkodott.

A legfontosabb tanulságul azt vonhatjuk le, hogy a magyarságnak volt történelmi érdeklődése, ennek kielégítésére feladatukat hivatásszerűen ellátó énekeseket foglalkoztatott, akik ismét arról gondoskodtak, hogy az újabb és újabb események a megszokott formában, élőszóbeli közlésre szánva, megörökítődjenek. A társadalom ugyan nem a valóság hű ábrázolását igényli, amidőn a maga és ősei hősi tetteinek elbeszélését hallgatja, érdeklődésével azonban ébren tartat és tartalmilag gazdagítat olyan emlékanyagot, amely ha nem is a valóságot, de azt mégis visszatükrözi, milyennek kívánja látni a kor a múltat. Felfogásában, szemléletében folytonosan változó, módosuló anyag volt ez. Az előadó, ezt is feltehetjük, a pillanat hatására módosíthatta az emlékezetében élő szöveget, a hangsúly eltolásával az értelmet megváltoztathatta aszerint, hogy kik voltak hallgatói. Természetszerűleg költészet volt ez, nem tudomány, s ezért hatáskeltéssel is kellett élnie. A forma fontosabb volt a tartalomnál, az érzelmi elem mögött az értelmi háttérbe szorult, talán tekintetbe sem jött. Az események elmondásánál a szigorúan logikus sorrend nem is volt fontos. A hallgatóság, amint a szó elröppent, a hosszú gondolatsor első tagjára talán már nem is ügyelt. Fontosabb volt a bonyolult elbeszélés helyett epizódokat fűzni össze. Ezekben az epizódokban jól lehetett a drámaiságot érvényesíteni, az előadást párbeszédekkel élénkíteni, a dicső hős győzelmét és ellenfele bűnhődését, ezt az örök költői témát, megeleveníteni.

Ily epizódok láncolata a gestának Thuróczy munkájába is bekerült terjedelmes része a XI. század második felének eseményeiről, amelyeknek központjában I. Endre és Salamon királyoknak a hercegekkel folytatott viszálya áll.¹⁹ Ennek a résznek nemcsak szerkezete, az elbeszélés felépítésében megnyilvánuló párhuzamosság, a motívumok ismétlődése, hanem stílusa is tanúsítja az élőszóbeli költészetből sarjadását s ugyanakkor népi jellegét. A verses magyar szöveg vonásai annyira jellegzetesek, hogy a latin nyelvű és prózai átdolgozás leple alól is észrevehetően előtűnnek.

Történelmi eseményeknek népköltészeti formában való megörökítése és az utókorra áthagyományozása szokásos volt a XV. században is. Az epizódok feldolgozói ekkor már nem oly énekesek, amilyenek még az Árpád-korban működtek. A feudalizmus általános uralomra jutásával, amint a lovagi fegyverzet, életmód és életfelfogás a királyi udvar határain átlépve a jobb módú, jobbágyokkal rendelkező vidéki nemesek körében is elterjedtek, a szórakoztatók új típusai tűntek fel.

¹⁹ *Schwandtner* i. m. I. k. 136—164. l.

Ad egregiū dñm Thomā de drag p̄ionalis p̄icē
 tie serenissimi princ'pis dñi Mathie: hūgarie: bohe
 mie ꝛc regis Austrieꝛ ducis cancellariꝛ P̄refatio
 magistri Johānis de thwrocꝛ in primū librū L̄bro
 nice hungaroz ꝛ foeliciter incipit.

Agitatio hys annis nobis eque simul
 torpentibus variꝛ rerū oꝛdines cū inter
 occurrissent suaues interdū lites media
 inter colloquia surrexere ꝛ leuia dispu
 tationū sepius emerferūt iurgia. Dū re
 bus hūgarice nationis de p̄incuis de
 qꝛ pte mūdi que hungaros aut germā
 uit aut in hāc regionē que antiquitꝛ pan
 nonia: nūc vō hungaris ab eisdem hū

garia dicta est fudit: variꝛs vtamur sentētis: experiēdi tandē grā
 placuit duduz super hys rebus contextas reuoluere hystorias.
 Quas equidē dū diligenti lectiōe plustrauimꝛ multa in eisdeꝛ de
 pte mūdi scitica vnde ꝛ hūgari emerfisse phibemur aut obmissa
 aut neglecta seorsūꝛ alioꝛ autoꝛ a positioibus ꝛscripta appare
 bāt. Eniucro ꝛ magni regis Atile gestaꝛ gloria rerū stili parui
 tate cōꝛꝛchensā digno laudū ꝛcomio nō minꝛ quasi subucere vi
 debat: nec criminē de hoc hūgaroz vetustas arguēda est: qđ suaz
 recordia rerū altrū obliuiois ipelagus defluere ꝛmisit hoc genus
 hoīuz ipsaz etate rez armoz potius strepitu qꝛ l̄raz sciētia vaca
 bat. Nam ꝛ hoc n̄ro cuo ꝛs nationis euidem quēdā trāsiluanis
 regni posita in horis characteres quōidā ligno sculpsit ꝛ talis scul
 pture vsu l̄raz ad instar viuit: externaz nationū iudiā exacus ꝛ
 ipsū Atilā regē victoꝛis ꝛdignū ꝛcomꝛ subtraxisse stili ꝛ eidem
 reꝛ Atile gloriā imperialis noīs demisse puto: neqꝛ ꝛ ipsū gesta
 u rerū indecus quidpiā ꝛter qꝛ illatas ꝛ ipsū cis miseras plan
 tuosi carnis ad instar scripsisse iueniūt. An paulus orosij sua
 rū vltimo libro hystoꝛiaz: hunoz de eruptiōe mentiōēꝛ faciēs.
 Tredecimo inquit āno impiꝛ valentis radix illa miseras nostra
 rū copiosissimos simul frutices germāuit. Et anthoniꝛ florenti
 nus archiepūs in scđa pte sui chronici opis ipsa ait genus barba
 ries me silere faceret nisi illud famosū galliaz ꝛ italiaꝛ excidium

Ők hegedűvel, majd lanttal kísérték éneküket.²⁰ Még jelentősebb volt a változás tárgyválasztás tekintetében. A francia, német lovagepika hőseinek élete, a lovagi erényeknek abban tükröződése bilincselte le a figyelmet. A hősök vagy saját nevükön szerepeltek, mint Berni Detre, vagy magyar lovagokkal azonosultak oly módon, hogy az európai költészet motívumanyagának egyes epizódjait nevükhöz fűzték az énekmondók.²¹ A nyugati eredetű, de magyar nyelvű lovagi epikának a XV. században is élő műfaj voltát maga Thuróczy is tanúsítja. Amidón munkája egyik önálló részében Attila történetének elbeszélésében írott forrásán keresztül felmerül előtte Detre alakja, hozzákapcsolja magyarul ennek jelzőjéül a „haláltalan” szót,²² így figyelmeztetve olvasóját, hogy az, akiről most szól, azonos a lovagénekből ismert hőssel. Ugyanó, azzal, hogy egy 1388-i eseményről, a Kont István és társai kivégzéséről szóló költeménynek a tartalmát beillesztette előadásába,²³ kétségtelen bizonyítékot szolgáltat, hogy új történeti mondák az ő korában is egyre keletkeztek.

Az élıszóbeli hagyományoknak talán legnagyobb hátránya, hogy nehezen vagy egyáltalán nem kötődnek évszámokhoz. Nemcsak az állam megalapítása előtti korban kialakultakra vonatkozik ez a megállapítás, ami akkor, a keresztény időszámítás elfogadása előtt, magától értetődik, hanem a későbbi, a királyság idejéből származottakra is. Az énekest az esemény élıszóbeli közlésekor hallgatói nem kérdezték, mikor, mely évben zajlott ez le, őket maga a változatos jelenet, a történet, a mese érdekelte. A kronológiai bizonytalanság a magyar krónikákban szorosan összefügg forrásanyaguk szóbeli jellegével, hatása pedig az egymáshoz fűzött epizódok oly összevisszaságát eredményezi, hogy a következményről gyakran előbb esik szó, mint az előzményről. Az évszámok hiányával magyarázható a munkákból tükröződő az a felfogás, hogy a kronológiai rend megállapítása ugyan kívánatos, de nem feltétlenül szükséges egy krónikában. A felfogás Thuróczynál valóssággal írói magatartás gyanánt jelentkezik. Hajmeresztő tévedések bukkannak fel lépten-nyomon előadásában, nemcsak a tőle távolabb eső, XIV–XV. század fordulóján lezajlott események ismertetésénél, hanem ott is, ahol kortárs volt.

Az eseményeknek évekhez fűzésére és az emlékezetben ily módon való megrögzítésére az igény a királyság megalapításával egyidőben ébredt fel. A királyság a keresztény vallás elfogadását jelentette, mégpedig valamennyi kísérő jelenségével, tehát sok más dolgon kívül időszámítási módjával és a naptárral együtt. Az ünnepek sorrendjének figyelemmel kísérése alapfeltétel volt azok időben való megtartásához. Az elsők gyanánt megalakult bencésrendi monostorokban, amelyekben külföldön iskolázott szerzetesek éltek, majd maguk mellé a magyar gyermekek közül tanítványokat neveltek, azután a püspökök, érsekek mellett tartózkodó

²⁰ Szabolcsi B.: A középkori magyar énekmondók kérdéséhez. Irodalomtörténet 17 (1928) 230. sk. 1.

²¹ Mályusz E.: A Toldi-monda. A bécsi magyar történetkutató intézet évkönyve. IV. k. Bp. 1934. 141. sk. 1.

²² Schwandtner i. m. I. k. 74. l.

²³ Uo. I. k. 276. sk. 1.

világi papok testületeiben, a káptalanokban, tehát mindenütt, ahol több klerikus tartozott ugyanazon kötelékbe, nemcsak előírás szerűen, hanem a valóságban is megvolt az alkalom a naptárak megszerkesztéséhez. Ezek két részből állottak. Az egyik feltüntette az év valamennyi napját állandó ünnepeivel, a másik a húsvét kiszámításához szolgált segítségül, hogy a mozgó ünnepeket meg lehessen határozni. Az első nagy terjedelmű, a hónapok számának megfelelően 12 lapos táblázat, amelynek rubrikáin tehát minden évben napról napra végig kellett haladni, jó alkalmat adott bejegyzések megtételére. Rendesen a kolostor vagy káptalan életében történt fontos események, elemi katasztrófák, nagyobb adományok, a patrónusok halálának napjai örökítődtek így meg, az utóbbiak azért is, hogy az évfordulók alkalmával a szokásos halotti megemlékezéseket el lehessen végezni.

Ilyesféle kéziratos kalendáriumok elég nagy számban maradtak fenn a magyar középkorból.²⁴ A királyi alapítású monostorokban, minthogy ezeknek kegyura az uralkodó család volt, a patrónusokról megemlékezve, voltaképpen az ország legfontosabb eseményeit jegyezték fel. A királyok megkoronázásának, halálának időpontjai, amelyek esetleg trónviszályokat zártak le, a XI. század történetének oly határkövei, amelyeknek jelentősége főleg a megelőző évszázaddal összehasonlítva tűnik ki. Abból a korból ugyanis jórészt hiányoznak a fejedelmek egymás után következését és uralkodási idejét tanúsító adatok, ami az egész század eseményeinek rendjét bizonytalanná teszi.

A magyar történet legelső évkönyvszerű feljegyzései, amelyek tehát egy-egy évszám mellett valamely eseményről tudósítanak, a bencés rend első és mindenkor legfontosabbnak megmaradt monostorában, a pannonhalmiban keletkeztek. 997-től, Szt. Adalbert halálától 1060-ig, I. Endre király haláláig terjednek, és bencés monostorok felszentelésén, püspökök felszentelésén és halálán kívül királyok megkoronázását és halálát, valamint Henrik német császár támadásait örökítették meg. A feljegyzések eredeti alakjukban és terjedelmükben nem maradtak korunkra, hanem csak mint annak az évkönyvnek (*Annales Posonienses*) első része, amely a XIII. század elejéig sorol fel eseményeket. A kódex, amely az évkönyv szövegét máig megőrizte, ún. sacramentarium, tehát liturgikus könyv. Kézíkönyvszerű munka, amely egy szerény bencés monostor apátja számára vezérfonálul szolgált. Éppen az a körülmény, hogy történeti feljegyzéseket beiktattak a mindennapi használatra szánt munkába, majd ilyeneket pótlólag később is hozzácsatoltak, arról tanúskodik, hogy a történeti áttekintés nem élettelen, feleslegesnek érzett teher volt, hanem a tanultsághoz hozzátartozó ismeretanyag.²⁵

²⁴ *Knauz N.*: Kortan. Bp. 1876. 177. sk. I., *Dankó J.*: *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Bp. 1893. 433., 438. sk. I.

²⁵ Az évkönyvek szövegét lásd SS. I. k. 125. sk. I., a naptárba folytatólag beírt bejegyzéseket, így az egyes királyok uralkodásának időtartamát uo. I. k. 121. sk. I. A naptárszövegeket közli *Koller J.*: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. I. k. Posonii, 1782. 389—400., 406—410. l., a 401. l-on helyi jellegű *Necrologium* szövegével. Az egész kódex ismertetése faksimilékkel: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. (Szerk. *Erdélyi L.*) I. k. Bp. 1902. 439. sk. I., *Zalán M.*: *A Pray-kódex forrásaihoz*. Magyar Könyvszemle, Új folyam 33 (1926) 247. l. *Uő.*: *A Pray-kódex írásának helye és további sorsa*. Magyar Könyvszemle, Új

Évkönyvszerű feljegyzések más kolostorokban is keletkeztek. Így a somogyvári bencés monostorban, amelyet I. László király alapított francia szerzetesek számára, s ahol eleinte csak francia származásúakat fogadtak be, azután az ugyan-csak királyi alapítású pilisi ciszterci monostorban. Somogyváron egy pontos királyjegyzék készült, amely I. Lászlótól II. Endre trónraléptéig (1077–1205) a királyok uralkodásának időtartamát örökítette meg,²⁶ Pilsen pedig 1232–1233-ban összefüggő áttekintés, amely visszapillantásszerűen 1151-től a királyi család leszármazását beszélte el s ezt a feljegyzést azután 1239-ig évkönyvszerűen folytatták.²⁷

Ahhoz, hogy a magyar társadalom maga is, tehát nemcsak egyes egyházi testületekre korlátozottan, évek szerint elrendezettnek lássa az életet, a legtöbb az oklevelek kiállításának szokása járult hozzá. A szokás lassan gyökereződött meg. Bár már I. István korában szerkesztettek Magyarországon oklevelet, a királyság első két évszázadában inkább csak kivételes esetekben került sor kibocsátásukra. III. Béla 1181-i rendelkezése, hogy a jelenlétében megtárgyalt ügyekről oklevelet kell kiállítani,²⁸ a királyi döntések írásba foglalását célozta, s az írásbeliség a XIII. század folyamán úgy vált fokozatosan általánossá, amint a társadalom uralkodó osztálya a köznemesség kialakulásával kapcsolatosan számban megnövekedett. Eleinte a nemesség beérte a birtokjogát biztosító oklevelekkel, amint azonban élete sokrétűbb lett, kialakultak azok a vidéki oklevélkiállító testületek, az ún. hiteleshelyek és megyei hatóságok, amelyek segítségével kisebb jogi aktusait is írásban megrögzíthette. A XIV. században már általános az oklevélírás. A központi királyi bíróságok és a helyi igazgatási szervek a mindennapi élet ezernyi mozzanatát lépten-nyomon pontos dátumokkal megörökítve, maguk is hozzájárultak, hogy az uralkodó osztályok tudatába mélyen belevésődjék az életnek évrend szerinti tagolódása.

Bár így lehetőség nyílt, hogy az események és időpontjaik az emlékezetben szorososan összeforranak, távolról sem volt bizonyos, hogy ez hamarosan meg is történik. Valóban, a XIII. század második felében keletkezett hun krónika, amely Thuróczy munkájának is részévé lett, a magyarsággal történt eseményeket a legcsekélyebb gátlás nélkül több évszázaddal korábbra helyezte, és a hunokhoz fűzte, azzal sem törődve, hogy ily módon a honfoglalás elbeszélése elmarad.²⁹ Az írásbeliség általánossá válásával párhuzamosan viszont egyre szilárdabb lett esemény

---

folyam 34 (1927) 272. sk. 1., *Kniewald K.*: A Pray-kódex tartalma, kora, jelentősége. Magyar Könyvszemle 63 (1939) 413. sk., 424. sk. 1., *Kühár F.*: A Pray-kódex rendeltetése, sorsa, szellemtörténeti értéke. Uo. 213. sk. 1. Az évkönyvek szövegelemzése: *Hóman B.*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Bp. 1925. 76. sk. 1.

²⁶ *Hóman* i. m. 9., 20. sk. 1.

²⁷ Uo. 15. sk. 1.

²⁸ *Szentpétery I.*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. k. Bp. 1923. 130. sz., *Fejér G.*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I—XI. k. Buda, 1829–1844. II. k. 199. 1., *Fejérpataky L.*: III. Béla király oklevelei (*Forster Gy.*: III. Béla magyar király emlékezete. Bp. 1900. 157., 345. 1.)

²⁹ *Hóman* i. m. 50. sk. 1. — *Györffy Gy.* (Krónikáink 138. sk. 1.) Anonymust tekinti a hun-történet fő forrásának.

és év kapcsolata. A XIV. században is megtörtént, hogy a történetíró, állásfoglalásának igazolására, módosította a korábbi időszak történetét, azonban ezt nem saját korának elszegényítése árán próbálta elérni, hanem úgy, hogy párhuzamot teremtett a két periódus között. Mint a XIV. század első felében élt János ferences provinciális, aki, hogy igazolja Károly Róbert királynak a Záh Felicián családját sújtó 1330-i kegyetlen ítéletét, a Gertrud királynét 1213-ban meggyilkoló Bánk bánról – minden alap nélkül – azt állította, hogy a maga és nemzetsége halálával lakolt tettéért.³⁰

A felismerés, hogy esemény és időpont elválaszthatatlanok, eredményezte végül azokat a kronológiai feljegyzéseket, amelyeket Thuróczy krónikájához kiegészítésül fűzve egy-egy nyomtatott példányában olvashatunk. A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzöttek XV. század végi birtokosa kifogástalan pontossággal örökítette meg a török – magyar harcok legfontosabb eseményeit.³¹ Amíg tehát egy salzburgi példánynak a XV. századi német ciszterciak magyarországi megtelepüléséről szóló bejegyzése arra mutat, hogy az szerzetes kezétől származik,³² addig az idézett magyarországi feljegyzések szerzőjének világi volta bizonyosra vehető. Feltűnő az adatok pontossága, s még inkább, hogy régiségük és Thuróczy téves megállapításai ellenére pontosak (1448, 1456). Nem egy-egy éppen elmúlt év eseményét írta le a könyv ismeretlen tulajdonosa, hanem fél évszázadra visszamenőleg egyszerre vetette papírra híreit. Emlékezetét nem sok évszám terhelte, de amit tudott, abban nem tévedett. A társadalom szélesebb köreinek sajátja lett tehát a XV. század végén az a történeti gondolkozás, amely a dolgok időrendjének fontosságát hangoztatva és a kauzális összefüggések kereséséhez az alapot megteremtve lehetővé tette, hogy a mesés események elbeszélését racionális magyarázatok váltsák fel.

Arra, hogy a történeti folyamat csak évszámokhoz kapcsolódva rögzíthető meg, az első magyar történetíróknak nem maguktól kellett rájönniök. A magasabb fokú egyházi műveltséghez hozzá tartozott bizonyos korszerű történeti tájékozottság. A képzett, iskolázott klerikus, akit sorsa a XI. században Magyarországra vezetett, hozott magával történeti ismereteket és oly írói készséget, amelynek segítségével meg tudott szerkeszteni egy-egy legendás életrajzot, a külföldön, főleg Franciaországban tanuló magyar klerikusok pedig az iskolákban egyaránt találtak alkalmat ismeretanyag elsajátítására és mintaképpül felhasználható munkák elolvasására.

A külföldi származású klerikusok képviselőjéül Hartvik püspök tekinthető. Ő sikeresen olvasztotta össze, megszüntetve ellentmondásaikat, az I. Istvánról fennmaradt két legendát, s eredményesen juttatta munkájában érvényre királya, Kálmán (1095 – 1116) megbízásából azt az elvet, hogy a magyar uralkodók korlá-

³⁰ Horváth i. m. 256., 267. l.

³¹ Történeti feljegyzések Thuróczy krónikájának egyik budapesti példányában. Erdélyi Múzeum 51 (1946) 115. sk. l.

³² Meyer, Fr. A: Analecten zur österreichischen Geschichte im XV. Jahrhundert. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 31 (1880) 16. sk. l.

tozás nélkül intézhetik az egyházi ügyeket.³³ A XII. század végén Párizsban tanuló magyarok közül egyesek név szerint is ismeretesek. Nevüket a Szt. Genoveva-monostor apátjának 1183/84-ből III. Béla királyhoz (1173–1196) intézett levele tartotta fenn. Eszerint, amidőn a monostor iskolájában tanuló Bethlehem nevű ifjú meghalt és ő egyházában eltemettette, megállapították, hogy jámbor életet élt, adósság pedig nem maradt utána. A vizsgálatnál jelen volt, folytatja az apát, három magyar klerikus is, névszerint Jakab, Mihály és Adorján. A tanúk közül kettőnek későbbi sorsa ismeretes. Adorján királyi kancellár, majd erdélyi püspök lett, Jakab pedig II. András herceg kancellárja, később váci püspök.³⁴ Mint író egyikük sem ismeretes, bár a XIX. század végén kísérlet történt, hogy Adorjánt azonosítsák (III.) Béla király jegyzőjével, a honfoglalás történetét elbeszélő és korunkra maradt munka szerzőjével.³⁵

Annak ellenére, hogy a historia nem tartozott a hét szabad művészet közé,³⁶ a történetiség egyáltalán nem volt idegen a XI. század gondolkozásától. Ez magának a keresztény egyháznak a lényegéből fakadt. Szemben a magyarság sámánhitével, amely a mágiát hívta segítségül, kereste a közvetlen kapcsolatot a szellemvilággal, sőt szemben a totemizmussal is, a keresztény vallás történeti jellegű volt.³⁷ A kiválasztott nép sorsán keresztül azt tudatosította, hogy a jelen a múltnak a folytatása, a jövőt illetően pedig hirdette, hogy az utolsó ítéletig események láncolata vezet el. A teológia valamennyi ágának művelői túlmenően az ó- és újszövetség tényanyagán hivatkoztak történeti érvekre. Efféle bizonyítékok hasznos voltának felismerésére az iskolai rendszer vezette rá a klerikusokat. Ők a grammatikától nem egyszerűen latin szavakat és nyelvtani szabályokat tanultak. A prózai szövegek, amelyeket az iskolában olvastak, magyaráztak, belőlük hosszú részeket megtanultak, részben maguk is történeti munkákból származtak. Bármennyire stilisztikai a célkitűzés, öntudatlanul történeti ismeretek rögzítődnek meg. A grammatikai oktatás erősítette az emlékezetet, hozzászoktatott a hallottaknak utalászerű lejegyzésére, s ily jegyzet alapján a teljes szöveg rekonstruálására, megtanított a kivonatolásra, tehát a lényeges elemek kiválasztására, szélesebb terjedelmű ismeretanyag biztos kezelésére, idézésére, mintáknak nyelvi, stiláris és felfogásbeli utánzására. Az ily tág értelemben vett írás módjának és szabályainak tanítását tovább folytatta a retorika, nem egyszerűen – nevéől eltérően – a szép fogalmazásra oktatta, hanem a historiának önálló szerepet juttatva. Egy VIII. szá-

³³ Tóth Z.: A Hartvik-legenda kritikájához. Bp. 1942. 114. sk. 1.

³⁴ Gombos A. F.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I–III. k. Budapestini, 1937–1938. III. k. 2181. l., *Jakubovich E.*: P. mester. (Adalékok az Anonymus-kérdéshez.) Klebelsberg Emlékkönyv. Bp. 1925. 185. sk. 1.

³⁵ *Sebestyén Gy.*: Ki volt Anonymus? II. k. Bp. 1898. 73. sk. 1.

³⁶ *Spörl, J.*: *Grundformen hochmittelalterlicher Geschichtsanschauung*. München, 1935. 18. l., *Balassa B.*: *A történettanítás múltja hazánkban*. Pécs, 1929. 9. l.

³⁷ A továbbiakban *Wolter, H.* tanulmányára (Geschichtliche Bildung im Rahmen der Artes Liberales) támaszkodom. *Koch, J.*: *Artes Liberales. Von der antiken Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters*. (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters. Hrsg. v. J. Koch. V. k.) Leiden—Köln, 1959. 50. sk. 1.

zadi excerpta-gyűjtemény a historiát, bár a retorika keretei között, sajátos feladatkör ellátására alkalmasnak látja. Meghatározása szerint a megtörtént és megörökítésre méltó hadi és békés eseményeket tárgyalja, a történetírónak pedig az a feladata, hogy a tényeket kritikával megállapítsa, félelem, kedvezés, irigység nélkül világosan és röviden, tehát felesleges és henye részek nélkül választékos stílusban elbeszélje. A történetírás céljául azt tűzi ki ugyan, hogy megismertesse, mely dolgok a követésre méltók s melyek a kerülendőek, tehát változatlanul a retorika segéd-eszközének tekinti,³⁸ ez az alárendelés azonban nem akadályozta a tudományszak fejlődését. Bármennyire nem tartozott tehát a historia az artes liberales közé, az iskolai oktatás lehetővé tette, hogy a klérus tagjai a XI–XII. században Európaszerte jelentős történeti munkákat írjanak, s határozott alakot öltson az a történetírói magatartás, amelynek a retorikával rokon kapcsolatát még Thuróczy korának gyakorlata is tükrözi.

Azon kortörténeti munkák közül, amelyek a IX–X. századra, tehát a kereszténység felvételét megelőző időre vonatkozólag, amidőn itthon még csak hősi énekek keletkeztek, pontos, ma is helyálló adatokat örökítettek meg, a XI. század közepén kettő is ismeretes lett Magyarországon. Az altaichi évkönyveknek a magyarok nyugat-európai kalandozó háborúiról szóló feljegyzései³⁹ és Regino prümi bencés apátnak (+915) a krónikája⁴⁰ szilárd alapot teremtettek valamennyi további rekonstruálás számára, azzal pedig, hogy a magyarok őshazáját Szkítiával azonosították, a magyar őstörténet kiszínezésére ösztönöztek. A magyarság gazdag anyagot nyert általuk európai helyzetének meghatározásához, egyszersmind kiinduló pontot, hogy őstörténetét a hatalom ragyogó színeivel felékesítse. Azzal, hogy ősévé egy harcias és híres nép, a szkíta lett, módjában állott a matriarchalis, majd patriarchalis korok szegényes, jelentéktelen eseményeit, a vadászkalandozat és zsákmányszerző akciókat hatalmas hadi vállalkozásokkal felcserélni. Főleg a XIII. századtól, a hun–magyar azonosság történeti megalapozásától kezdve, amióta mindaz, amit a legkülönbözőbb nyugati történetírók elmeséltek Attiláról s birodalmáról, beleolvadt a magyar történetbe. Évszázados hagyományt követ ily módon Thuróczy is, amidőn Attiláról és a hunokról – elődei által még nem ismert – adatokat iktatott krónikájába.

³⁸ *Historia est rerum gestarum et dignarum memoria relatio . . . Historici officii sunt tria: ut veras res, ut dilucide, ut breviter exponat. Verae res sunt, si . . . explorata . . . sine metu aut gratia aut invidia referatur . . . Opus historiae est, ut nos notitia rerum instruat, finis autem, id est τὸ τέλος, ut ex ea sequendas aut fugiendas res cognoscamus aut ad usum eloquentiae adiuvemur.* *Halm, C.: Rhetores Latini minores.* Lipsiae, 1863. 588. l.

³⁹ *Gombos i. m. I. k. 92. sk. I. Vö. Manitius, M.: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters.* (Handbuch der Altertumswissenschaft. Neu hrsg. v. *W. Otto.* IX. 2. 2.) II. k. München, 1923. 394. sk. I.

⁴⁰ *Gombos i. m. III. k. 2038. sk. I. A szerzőről Manitius i. m. I. k. München, 1911. 695. sk. I., Rau, R.: Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte.* III. k. Berlin, 1960. 6. sk. I.

AZ ŐSGESTA

A hazai szóhadományban és külföldi írott művekben a magyarság történetéről felhalmozódó, szerfelett szétszórt ismeretek összefoglalására legelőször a XI. század közepén került sor. Akkor írta meg latinul *Gesta Ungarorum* címen művét egy ismeretlen szerző, akiről csak annyit lehet biztosan megállapítani, hogy az egyházi rend tagja volt, tanultsága, műveltsége, érdeklődése és érdeke pedig a nyugathoz fűzte.

Következményeiben igen fontosnak bizonyult, hogy nem a görög egyház lépett fel kezdeményezően. Nem hiányoztak bizonyos adottságok ahhoz, hogy ily vállalkozás eredményes legyen. A dogmatikus és hatalmi ellentétek 1054-ben ugyan a keleti és a nyugati egyház szétválására vezettek, a szkizma azonban korántsem jelentette, hogy oly területen, mint Magyarország, ahol mind a római, mind a bizánci kereszténység meghonosodott, egyszerre vége szakad az utóbbi életének, a görög egyházi kultúra terjedése pedig megakad. Valóban, a veszprémvölgyi görög apácamonostor javára I. István által kibocsátott görög nyelvű adománylevelet 1109-ben még ugyancsak görögül másoltatta le Kálmán király, más — részben bizánci, részben kijevei szerzetesek részére alapított — monostor több is épült a XI. században, könyvtáraik gazdagságára pedig fényt vet a tény, hogy egyrészt Iohannes Damaskenos görög egyházatyja egyik munkájából, bár csak töredékesen, a legelső nyugati latin fordítás egy magyarországi kódex alapján a XII. században ugyancsak Magyarországon készült el, másrészt ez a fordítás nem áll egyedül.⁴¹ Mindezek az adatok együttesen arról tanúskodnak, hogy a feltételek nem hiányoztak egy görög felfogású magyar történeti munka létrejöttéhez. Nem kétséges, hogy ez gyökeresen más jellegű lett volna, mint a nyugati mintaképeket követő. Ugyanabból a magyar emléktanyagból hasonlíthatatlanul reálisabb kép bontakozott volna ki oly szerző előadásában, aki előtt nincsenek rejtve a bizánci császárok élesszemű megfigyeléseken alapuló, reális megállapításai.⁴² Oly világi érdeklődésű írókat követve, akik a valóság megállapítására törekednek, a magyar nép őstörténetének ismertetése mindenképpen gyökeresen más lett volna, mint amelyet a *Gesta Ungarorum* nyújtott.

⁴¹ Az adatok pontos összefoglalását lásd *Moravcsik Gy.*: Görögnyelvű monostorok Szent István korában. (Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I. k. Bp. 1938. 389. sk. 1.), *Uő.*: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. 58. sk. 1., továbbá *Komjáthy M.*: A tihanyi apátság alapítólevelének problémái. *Levéltári Közlemények* 26 (1955) 37. sk. 1., *Szigeti R. L.*: *Translatio latina Ioannis Damasceni (De orthodoxa fide l. III. c. 1—8.) saeculo XII. in Hungaria confecta.* (Magyar—görög tanulmányok. Szerk. *Moravcsik Gy.* 13. sz.) Bp. 1940. 6., 22. l., *Terebessy A. B.*: *Translatio latina Sancti Maximi confessoris (De caritate ad Elpidum l. I—IV.) saeculo XII. in Hungaria confecta.* (Magyar—görög tanulmányok 25. sz.) Bp. 1944. 8., 69. l.

⁴² Oly munkák, mint Bölc Leo vagy Konstantinos Porphyrogenetos könyvei, sőt a világhronikák is, mint Theophanesé vagy Kedrenosé a szöveghadomány bizonyossága szerint egy XI. századi író előtt ismeretesek lehettek volna. Vö. *Moravcsik Gy.*: A magyar történet bizánci forrásai. (A magyar történettudomány kézikönyve. I. k. 6/b. sz.) Bp. 1934. 138., 160., 103., 123. l.

Bizonyos, hogy a XI. század közepén a római és a bizánci egyházak már nem egyenlő esélyekkel küzdöttek a magyarság feletti kulturális hatalomért. Akkorra, mivel I. István egyrészt a koronázással, másrészt nyugati klerikusoknak az egyházi szervezet élére állításával, a bencés rend támogatásával, a latinnak a liturgia nyelvű választásával, s ami mindezek mögött van: dinasztikus politikájával leköötötte a királyi hatalmat a nyugati orientáció mellett, már eldőlt a verseny. Éppen az a körülmény, hogy az első munka, amely tárgyául a magyar történetet választotta, a római egyház egyik tagjának tolla alól került ki, a döntés szimbólumául tekinthető.

A munka nem maradt fenn eredeti alakjában, jelentékeny részeit azonban későbbi folytatói átvették a saját feldolgozásukba, s bár betoldásokkal és kihagyásokkal változtattak rajta, a szöveg jellegét és tartalmát az invenciózus forrásvizsgálatnak sikerült rekonstruálnia.

Az ősgesta, amint a munkát nevezni szokás, a magyarság eredetének elbeszélésével és Szkítia leírásával kezdődött. Forrása, Regino, azzal, hogy a magyarokat Szkítiából származtatta, az általános európai véleménynek adott hangot. A nyugati közfelfogás szkítának nevezett minden népet, amely a Fekete-tenger vidékéről jutott látókörébe. A hunokat éppen úgy, mint az avarokat. Az elnevezés az antik barbár és a mai nomád fogalmakkal azonos, a népek jellemzése pedig az antik hagyományból öröklődött. Eredetileg Trogus Pompeius (i. u. I. sz.) fogalmazta meg, az ő munkája azonban elveszett, s csak a Iustinus által készített kivonata maradt fenn.⁴³ Iustinus volt Reginonak, közvetve tehát a gestának is forrása.

Az ősgesta íróját a kép, amely a lenézett barbár világról a tanult, művelt nyugati körökben élt, nem döbentette meg. Annyira távol állónak érezte magát a pogányságtól, annyira a kereszténnyé válás jelentette számára a magyarság legfőbb problémáját, hogy átvette, sőt megtette mindazt a becmérlést, amit forrásában, Reginóban a szkítákról olvasott, vagy ami a hagyományokból tudomására jutott. Jellemzése szerint a szkíták a tétlenséget kedvelik, hiábavalóságoknak hódolnak, fennhéjázó természetűek, bujálkodók, rablásra áhítoznak, és általában inkább fekete színűek, mint fehérek.⁴⁴ Lakóhelyük olyan, amilyent megérdemelnek. Járhatatlan pusztaság, szélsőséges éghajlattal, telve különböző fajta kígyóval, sertés nagyságú békákkal, basiliscusokkal, mérget árasztó állatokkal, tigrisekkel és egyszarvúakkal.⁴⁵ Felfogásának megfelelően a magyar néphagyományból nem hallgatta el, hogy a szkíta magyarok többnejűségben éltek, feleségeiket pedig rabolták.⁴⁶ Nem a valóság megörökítésének vágya ösztönözte, hogy a patriarchális társadalmi rendnek ily vonásait feljegyezze. A kinyilatkoztatott

⁴³ Deér J.: Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban. Magyar Könyvszemle, Új folyam 37 (1930) 243. sk. 1.

⁴⁴ SS. I. k. 252. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 61. l. A jellemzés eredete ismeretlen.

⁴⁵ SS. I. k. 253. l., *Schwandtner* I. k. 61. l.

⁴⁶ Györffy: Krónikáink 14. sk., 18. sk. 1.

vallás erkölcsbírájának szerepében mondotta ki ítéletét. Lenéző véleményét mintegy összpontosította, amidőn a magyarság leszármazási rendjét megállapította.

A keresztény ideológia, amely Augustinus nyomán az emberiség történetét hat korszakra osztotta s a másodikat Noéval, a hatodikat Krisztus születésével kezdte,⁴⁷ azzal, hogy a biblia elbeszélését tette a világtörténet vezérfonalává, a keresztény egyház elsőbbségét juttatta kifejezésre az antik kor valamennyi – felfogása szerint későbbi eredetű – vallásával szemben. Ennek az alapelvnek a következményét az ősgestának is le kellett vonnia.⁴⁸ Alkalmazásáról már csak azért sem mondhatott le, mert fontos érvet hagyott volna felhasználatlanul a pogány hiedelem alacsonyrendűségének bizonyítására. A magyarságot tehát beillesztette a népek leszármazási sorozatába, azonban arra a helyre, amely pogány volta következményéül jár neki.

A néptáblázat a Genesisnek Noé három fiáról és utódaikról szóló felsorolása alapján alakult ki, s már első variánsában 72 őst tüntetett fel. Ez a szám az egész középkoron át állandó maradt. Annál több változáson ment át az egyes ősköz tartozó népek névsora, sőt az is, hogy Noé fiai, Jáfet, Sem és Kám hogyan osztoznak meg rajta. A legszokottabb az a feltételezés volt, amelyet Augustinus nagy tekintélye is támogatott, hogy Jáfettól 15, Semtől 27, Kámtól 30 nép származott.⁴⁹ A névsor folytonos módosulása azzal a szokással függött össze, hogy minden újonnan feltűnt nép előbb vagy utóbb beosztást nyert abba. Amíg a legelső variánsban még hiányoztak a perzsák, amiből következtethető, hogy az i. sz. e. VII. században már készen volt e jegyzék, addig a következő századokban a középkor végéig egyre módosult a táblázat, s nemcsak a nyugat-európai vagy szláv népek nyertek rajta helyet, hanem a törökök, mórok is.⁵⁰ A népekkel együtt fantasztikus méretekben növekedett a Noé leszármazottak, a névadó ősök tömege. A Genesis héber neveinek átformálásán kívül egyre újabb és újabb nevek iktatódtak a táblázatba. Előbb a trójai uralkodók, azután a klasszikus kor mitológiájának alakjai Saturnustól és Jupitertől kezdve, majd nemzeti hősök is.⁵¹

Az új népeket vagy saját íróik sorolták be, vagy ellenséges érzelmű historikusok. Az előbbi esetben dicsőséges őst lehetett kikeresni, akire azután büszkén tekin-

⁴⁷ Eicken, H.: Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung. Stuttgart und Berlin, 1913.² 643. sk. I., Büdinger, M.: Die Universalhistorie im Mittelalter. Denkschriften der Akademie der Wissenschaften (Wien). Phil.-hist. Klasse. 1900. 46. k. I. rész. 41. sk. I., II. rész 8. I., Bernheim, E.: Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Leipzig, 1908.⁵⁻⁶ 73. I.

⁴⁸ Arról, hogy az író ismerte az uralkodó történetfelfogást, tanúskodik utalása korára mint „etas sexta seculi”-ra, valamint Flavius Iosephus, Isidorus Hispalensis és Orosius nevének említése. SS. I. k. 239. I. Vö. Domanovszky S.: Kézai Simon mester krónikája. Bp. 1906. 32. I.

⁴⁹ Borst, A.: Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker. Stuttgart, 1957—1959. 121. sk., 399. sk., 507. I.

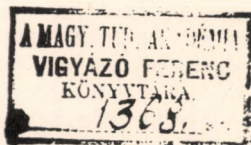
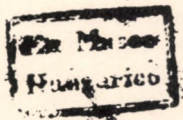
⁵⁰ Uo. 460., 554., 652. I.

⁵¹ Uo. 452., 508. sk., 878. I.

Serenissimo ac inuictissimo principi ac dño dño
Mathiae hūgariae bohemi. acq3 regi Theobal-
dus fegher Salutē ⁊ gloriā exoptat.

Quod tam inultae serenissime ac inuictissime rex principū ac po-
puloꝝ pclarae res gestae quib⁹ domi atq3 militiae se admirādos
oibus pbuerūt ab hoīuz memoria, p̄sus exciderint: aut p̄petua
obliuionis caligine pinant: quis aliā facile causaz attulerit: quaz
seu inuidia: siue hoīm illi⁹ aeni ignorantia claros illis scriptores
defuisse. aut editis iam scriptis defuisse notarios qui librorū nu-
mero alioꝝ scripta late diffunderēt. Quod quum oib⁹ cōmune
cē nō ambigā. Quae enī gens est quātūuis etiā nūc obscuro no-
mine: que nō aliquādo suo sidere efflozuerit. In hūgariae tamē
regibus vel qđ ita ipa necessitas siue finitimoz populoz feritas
coegerit indignū p̄sus esset res egregie gestas sine memoria: si-
ne phama veluti sepultas delitescere. Maximeq3 omniuz in te
rex inclite Mathia cuius iam phama ⁊ gloria totiēs fugatis pro-
stratisq3 christiani noīs hostib⁹ inmanissimis thurcis victisq3 fi-
nitimis populis per omnez late europam inclarescit. Quod etsi
nostra hac aetate in tanta hoīm doctissimozum copia nemo fa-
cile p̄tinescere possit: quo tamen animi tui magnitudo alijs p̄io-
rib⁹ collata regib⁹ inclarescat magis: aut minus ab hoīm memo-
ria tollat: curauī ut regū hūgariae facta ad laudē maiestatis tuae
diligētissime atq3 cinēdatissime imprimerent. Addidi ⁊ nō parū
venustas picturas: quo legēdi labor picturae varietate leuatus
gratior omnib⁹ occurreret. Veniat itaq3 i gratiā serenissime rex
hic iste conatus me⁹ atq3 animi institutū. qđ si non improbatū iri-
tuae gratiae p̄senserō: ad alia: q̄cūq3 noīs tui honori atq3 ampli-
tudini p̄ducere poterint: paratissimū me atq3 intentissimū semp
exhibebo. Valeat serenissima maiestas v̄ra: regnoq3 suo multa
cum laude in tempora supsit longissima.

tettek az utódok. Annál rosszabbul jártak azok, akikkel szemben ellenszenv nyilvánult meg. A legelőkelőbb ős Jáfet volt, a megvetett népeket viszont Kámtól szokás származtatni. Az európai népek Jáfetet foglalták le maguknak, így a Nestor-krónika szerint az illyrek mellé helyezett szlovének, akik az oroszokkal azonosak,⁵² s mert Semnek Ázsia jutott, Afrika Kámnak maradt. Az ő utódai, Noé átkától kísértetve, már fekete testszínükkel elárulták alacsony származásukat, később, amidőn szokásos lett a társadalmi helyzet szerint ugyanazon népen belül más-más őst jelölni ki az egyes rétegeknek, ők lettek a szolgák, majd jobbágyok, míg ugyanakkor (XII. sz.) a jafetiták a lovagokkal, nemesekkel azonosultak, Sem ivadékai pedig a szabadokkal.⁵³

A magyarokat a X–XI. századi nyugati történetírók két bibliai őshöz is megpróbálták hozzákapcsolni. Egyesek Sem ivadékai, Ábrahám egyik mellék feleségének, Agarnak leszármazottjai közé iktatták őket.⁵⁴ A hely, ahová a magyarság került, nem nevezhető előkelőnek, hiszen a XIII. században a tatárokat is ide osztották be,⁵⁵ azonban ezt sem tudta megtartani. A Casus S. Galli X. századi szerzőjének, IV. Ekkehardusnak rideg elutasítása szintén hozzájárulhatott, hogy az Agarenus-Ungrus azonosítás nem bizonyult tartósnak.⁵⁶ Még kevesebb megértésre számíthatott a feltevés, hogy a magyaroknak mint szkítáknak, azaz Magóg leszármazottjainak Jáfet az ősatyjuk. Abból, hogy Regino Szkítiából eredeztette őket, logikusan lehetett volna a jafetita rokonságra következtetni. Ez a hiedelem, amelyet Auxerrei Remigius szélesen elterjedtnek mondott, de amelyet éppen ő Dado verduni püspökhöz intézett levelében hosszasan cáfolt,⁵⁷ a Gog és Magog hiedelemhez kapcsolódva alkalmas lett volna a magyarságnak a helyét a népek között maradandóan megszabni. Az első gesta szerzője, bár két ős között is választhatott, egyik mellett sem döntött. Lehet, hogy a cáfolatok után nehéz lett volna Semet vagy Jáfetet szerepeltetnie, valószínűbb azonban, hogy azért döntött Noé harmadik fia, Kám mellett s tette meg ennek unokáját, Nimródot ősatyává, mert maga is lenézte a magyarságot. A magyar nép tehát a megvetett, az utolsó

⁵² Uo. 319. l.

⁵³ Uo. 120., 172., 385., 487., 509., 655., 827., 839., 890. l.

⁵⁴ Ennek bizonyossága egy 926-i trieri oklevél (*Gombos* i. m. III. k. 1967. l.), valamint az *Annales Sangallenses maiores*, amely 892-től, első említésüktől kezdve 955-ig a magyarokat agarenusoknak nevezi (*Gombos* i. m. I. k. 199. l.).

⁵⁵ *Borst* i. m. 767. l. Vö. *Gombos* i. m. I. k. 582. l. *Chronicon S. Medardi Suessionensis*.

⁵⁶ Ad a. 926. „Qui autem Ungros Agarenos putant, longa via errant.” *Gombos* i. m. I. k. 452. l. Vö. *Borst* i. m. 578. l. *Uő.* egy Orosius-kéziratnak „in quibus nunc Ungri” szavaihoz a következő glosszát fűzte: Quos longe a vero lapsi idiotae nostri quidam nunc Agarenos vocant, sed et scribunt. *Duft, J.*: Die Ungarn in Sankt Gallen. Lindau und Konstanz, 1957. 77. l.

⁵⁷ „Ac primo dicendum, opinionem, quae innumeros tam in vestra, quam in nostra regione pervasit, frivolam esse et nihil veri in se habere, qua putatur, deo odibilis gens Hungrorum esse Gog et Magog.” *Gombos* i. m. II. k. 1236. l. *Heilig, K. J.*: Der Brief des Remigius von Auxerre um 900 über die Ungarn. A bécsi magyar történetkutató intézet évkönyve. III. k. Bp. 1933. 18. l. Vö. *Borst* i. m. 531. l.

csoportba került. Abba, amely az általános felfogás szerint az etióp, egyiptomi, kánaáni népekhez hasonló sötétbőrűeket egyesítette.⁵⁸

A munkának előnyére vált, hogy a szerző kritikus szemmel nézte a pogány magyarságot, s nem érezte magát vele összeforrottnak. Hideg közömbössége a legmeglepőbbben a honfoglalás leírásában nyilvánul meg. Semmi sallangos dicsőség-hajhászás nincs ebben, teljesen a nomád szimbolikus földvásárlást megörökítő néphagyomány egyszerű reprodukálása. A kiszemelt új haza földje termékeny, vize édes, rétje jó, ezt hallják a magyarok útközben az emberektől, ezt állapítja meg kiküldött kémjük, s erről győződnek meg maguk is, amidőn a kém által hozott földet, vizet és füvet megízlelik. A tartomány urához, Zuatapolughoz ekkor fehér lovat küldenek aranyozott nyereggel és fékkel, cserébe földet, vizet és füvet kérve. Amidőn óhajukat a fejedelem teljesíti, maguknak követelik az országot, „mivel a földet a loért, a füvet a fékért, a vizet a nyeregért megvásárolták”. Zuatapolug elutasító feleletére, hogy a lovat fakalapáccsal agyonvereti, a féket a fűbe dobhatja, a nyeret a Dunába vetteti, a válasz gondolatmegismétléssel így hangzik: A ló majd kutyáinknak szolgál eledelül, a féket megtalálják a kaszások, a nyeret a halászok, mert akié a föld, a fű és a víz, azé minden.⁵⁹ Tartalmában és előadási formájában egyaránt azt a néphagyományt rögzíti meg a gesta, amely a magyarság tudatában a vándorlása során ismételten előforduló jelenségről tipizálónan megállapított. Igaz, az elbeszélést harc zárja le, Zuatapolug sorsának elbeszélése azonban nem több, mint a mesék végén a szokásos beszámoló, mi is történik a szereplőkkel.

Ugyanígy a honfoglalást követő események elbeszélésénél sem törekedett szépíróra. Ha az altaichi évkönyvekben és Reginonál a kalandozó magyarok X. századi pusztításairól, rablásairól, s arról olvasott, hogy az egyházakat mint fosztották ki, a híreket szégyenkezés nélkül regisztrálta.⁶⁰ Szinte arra kellene gondolnunk, hogy a szerző nem volt magyar származású, hanem egyike a külföldről beköltöző klerikusoknak. A feltevésnek azonban ellene mond a meleg együttérzés, amellyel a kereszténnyé lett magyarság sorsát követi, főleg pedig a gyűlölet, amellyel a német birodalom XI. századi magyarelleses hódító politikáját s annak esz-

⁵⁸ A hamita eredeztetés emlékét a Budai Krónika családjába tartozó kéziratok tartották fenn, azonban már ezek sem eredeti alakjában, hanem átdolgozva, de mégis úgy, hogy a későbbi, kedvezőbb jafetita felfogás mögül előtűnik. A Képes Krónika családjának erősen rontott, értelmetlenné lett szövege azzal, hogy a jafetita származással ellenkező felfogást cáfolja, bizonyossá teszi, hogy a megbírált szöveg a régibb. A két szöveget párhuzamosan közli SS. I. k. 247. sk. 1., ellentétüket ismerteti Thuróczy, „unum et alterum voluminum chronici operis” kifejezéssel hivatkozva rájuk. (*Schwandtner* i. m. I. k. 51. l.) *Domanovszky* tisztázta, hogy a két előadás közül a Budai Krónikáé a régibb. (A Budai Krónika. Századok 36 (1902) 738. sk. l.) Félreérthető *Györffy* (Krónikáink 19. l.): „A magyarok ősvé lett Nimród Bibliának ellentmondó jafetita származtatását már észrevette és kifogás tárgyává tette a Képes Krónika szerzője.” Valójában nem a jafetita, hanem a hamita származtatás ellen nyilatkozott a Képes Krónika írója, kifogásolva, hogy az előtte levő másik variáns, a régebbi szerkesztés átalakított példánya nem küszöbölte még ki teljesen Nimród nevét.

⁵⁹ *Horváth* i. m. 293. sk. 1.

⁶⁰ Egyes szövegrészeket párhuzamba állítva közölt *Domanovszky S.*: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. Századok 67 (1933) 172., 176. sk. 1. *Uő.*: Kézai 88. sk. 1.

közeit jellemzi. Túlzás nélkül mondhatjuk: egy nép ügyével idegen származású író nem tudná magát ennyire azonosítani. Érthető ezek után, hogy az író arra sem törekedett, hogy az uralkodócsalád első tagjait, mint egyéniségeket kiemelje, noha közeli volt a csábítás, hogy királyának elődjait már egy évszázaddal korábban korlátlan hatalommal felruházottnak lássa, s a korokban történeteket nevéhez fűzze, tetteik gyanánt tüntesse fel. Korántsem valami történeti valóságérzék vezette. Sokkal inkább az a hite, hogy a pogány magyarság egész élete, szerepe annyira kényszerszülte és negatív, hogy nem is tanácsos annak tetteiből a királyok elődeivel részt és felelősséget vállaltatni.

Politikai koncepciója, annak ellenére, hogy Árpádot csak a hét vezér egyikének mondja, aki társainál gazdagabb és hatalmasabb, az uralkodóház, a királyság magas fokra emelése. Nem közvetlen dicsőítéssel éri el célját, hanem közvetve, a honfoglaló vezérekről szóló népi hagyományok elhallgatásával. A „hétmagyar” elnevezéssel és a hét vezér szerepeltetésével egyaránt elárulja, hogy jól tudja: a magyarság mint törzsszövetség lépte át új hazája határát. Az is kétségtelen, hogy éltek oly hagyományok, amelyek az egyes törzsek fejeit dicsőítették, ezeknek az uralkodó nemzetséggel való egyenlőségét hirdették, mint a Botond- vagy Lél-monda. Utóbb, a XIII. században ezek lejegyzésre kerülve, részeivé lettek a krónikának, de csak akkor, amidőn — a megváltozott hatalmi és társadalmi viszonyok között — elvesztették az uralkodó család érdekeit veszélyeztető élüket.⁶¹ Mivel az ősgesta írója két évszázaddal korábban még inkább ismerhette e hagyományokat, hallgatása csak meggondoltság következménye lehet.

Az uralkodócsaláddal szemben a pogány kor eseményeinek elbeszélése közben tanúsított tartózkodását a legnagyobb odaadás váltja fel, mihelyt kereszténnyé lételéről értesíthet. Mivel szemében az egész nép számára a legfontosabb kérdés a keresztény vallás felvétele, a térítést végrehajtó családot szükségképpen mindenk fölé helyezi. Mindazt jogosnak tünteti fel — az ellenkezője iránt a legcsekélyebb kételyt sem engedve meg —, ami a keresztény vallás elfogadtatásához kapcsolódik.

A társadalom szélesebb körére átvive felfogását, a kereszténnyé válással magyarázza az uralkodó osztály vezető családainak lehanyaglását vagy felemelkedését. Az előkelő réteg életének legsúlyosabb problémája volt, hogy egységét később is a királyok következetesen idegen származásúakkal törekedtek megbontani, s velük, mivel rokoni kapcsolatok még nem fűzték őket az országhoz, a hatalomban való részesedésre igényt tartó régibb csoportot ellensúlyozták. Bizonyos, hogy a fegyveres kíséretükkel betelepülő nyugati lovagok, akik többnyire egy-egy királyné udvartartásával jelentek meg, készségesebb támogatói voltak a királyoknak, mint a magyarok, s így pártolásuk célravezető uralkodási elvnek bizonyult. Oly feszültség teremtődött ugyanis, amelyet a királyok sikerrel használhattak ki, viszont ugyanakkor a nyugtalanság és vetélkedés is állandósult, alkalmat adva az idegenellenes hangulat megerősödésére. A hatalomnak oly elosztása, hogy abban nyugatiak is részesedjenek, legelőször a királyság megalapításakor következett be, még-

⁶¹ Horváth i. m. 297. l.

pedig kíméletlen formában: a lesüllyedt családok birtokait a királyság új támaszai kapták. Ezt a jelenséget, amely tehát tisztán hatalmi-politikai jellegű volt, az ősgesta írója a kereszténnyé válás velejáráójául tünteti fel. Hont és Paznan nagy birtokokhoz jutottak, magyarázza, több előkelő (nobilis) magyar pedig, akik vonakodtak kereszténnyé lenni, szolgáskorba jutottak, majd mint végső elvet leszúri: Aki hamarabb csatlakozott Krisztus hitéhez, azt a közügyek intézésében előkelőbb szerep illette meg.⁶²

Az egyház érdekeinek előtérbe helyezésével magyarázható, hogy a pogány felkelésnek oly nagy figyelmet szentelt.⁶³ Nemcsak a történeteket, mint Gellért püspök megöletését mondja el, hanem egyaránt felvilágosít az elégedetlenség okairól, így a tizedrendszerrel, valamint a pogánykultusz oly külsőségeiről, hogy a magyarok loáldozatokat mutattak be, fejüket leborotválták, és három tincset eresztettek.

Az író történetfelfogása ezek szerint eléggé egyértelmű: a magyar népnek, rábízva magát az egyházra, kereszténnyé kell lennie, s mert az egyháznak ebben a munkájában a királyok a legerősebb támaszai, az uralkodócsalád érdekei szerint kell a történeteket értékelni. Mivel a valóságban is, tehát nemcsak az író szemléletében, az uralkodóház és az egyház érdekei azonosak voltak, hiszen a kialakuló feudális állam hűséges támogatót nyert az egyházban, az állam pedig közvetve a nép fennmaradását szolgálta, az első magyar történetíró a fejlődés lényegét a valóságnak megfelelően ábrázolhatta. Annál többször kellett azonban már neki is, utódainak pedig még inkább a tényektől eltérniök az egyes részletekben.

Törés nélküli idillikus kép ugyanis csak akkor lett volna festhető, ha a fejedelmi családban a hatalom generációról generációra minden ellentmondás nélkül öröklődik. Ha azonban valamiről, úgy éppen erről nem lehetett szó. Előbb a közeli rokonok, mint nagybátya és unokaöcsök, majd testvérek egymás közt, végül a fiúk küzdöttek atyjukkal az uralomért, éppenséggel nem keresztényi érzelmekről téve tanúságot. Az írók helyzete elvben nem volna nehéz. Nem kellene mást tenniük, mint a tényleges királyt magasztalniok, s a vele szembeszállókat elmarasztalniok. Bonyolulttá lesz azonban számukra a probléma, ha olyan ág kerül uralomra, amelynek őse valamikor alul maradt, és így megbélyegzetten halt meg. Ilyenkor visszamenően korrigálni kell az eseményeket, átalakítva és megszőpítve azokat. Oly gyakran nyílt erre alkalom a Gesta-szerkesztések alakulása során, hogy valósággal történetírói gyakorlatná lett a tendenciózus átfogalmazás. Annak jeléül is, hogy az íróknak nem esett nehezükre meghazudtolniok elődeiket.

Az első példát az eljárásra az ősgesta szerzője szolgáltatta. Amidőn arról a tényről kellett beszámolnia, hogy I. István mellőzte kijelölt utódja, Orseolo Péter érdekében unokatestvérét, Vászolyt — Géza fejedelem Mihály nevű testvérenek nát — s hogy alkalmatlanná tegye az uralomra, megvakítottatta, fülébe pedig ólmot öntetett, magyarázatul megjegyezhetette volna, hogy Vászoly a pogánysághoz

⁶² SS. I. k. 297. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 107. l. Vö. *Horváth* i. m. 290. sk. l.

⁶³ SS. I. k. 338. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 129. l. A Vatha fia Janusról szóló rész azonban későbbi betoldás. *Horváth* i. m. 314. l.

szított, ami meg is felelt a valóságnak, s ezért érte utól a büntetés. Sőt hozzátehetette volna, hogy Vászoly kész volt, kísérletet tett I. István megöletése árán kezébe keríteni az uralmat.⁶⁴ A bökkenőt csak az okozta, hogy Vászoly fiai mégis trónra kerültek, ők uralkodtak a gestaíró idejében, az ő águk lett a királyi család. Ezzel lehetetlenné vált bevallani, hogy ősük a kereszténységtől idegenkedett, és összeesküvést szőtt az első király ellen. Valamivel azonban mégis meg kellett indokolni Vászoly sorsát, mégpedig úgy, hogy azért I. István emléke is tisztán maradjon. Bűnéül tehát „ifjúi kicsapongását és balgaságát” róttá fel az ősgesta, I. Istvánt pedig a jóindulatú rokon szerepében léptette fel. Előadása szerint a király Vászolyt egy távoli várba zárátja, hogy ott megjavuljon, s midőn érzi halála órájának közeledtét, elküld érte, mert utódjává akarja tenni. Tervét keresztetzi felesége, a német származású Gizella. Ez, noha korábban az író a kegyes uralkodónő példaképeként rajzolta meg, sietve alkalmatlanná téteti Vászolyt az uralomra. I. István sírva látja szándéka meghíúsulását, legalább annyit azonban elér, hogy Vászoly fiai, köztük a későbbi két király Csehországba menekülhetnek.⁶⁵

Az elbeszélés tehát mindenkit megnyugtathat. I. István ártatlan, mindenért felesége a felelős, ő azonban idegen, s így nem kell kímélni, Vászoly annyira alkalmas volna az uralomra, hogy maga az első király szeretné utódjává tenni, s bár van valami kis erkölcsi fogyatkozása, de az megmagyarázható ifjúkori gondolatlanlanságával, s így utódainak uralomra termettségét egyáltalán nem befolyásolhatja. Mintha azonban az írónak, mikor már leírta magyarázatát, kételye támadt volna, hogy hátha messzire ment a „iuvenilis lascivia” emlegetésével. Mintegy engesztelésül tehát Orseolo Pétert, aki miatt Vászolyon a végzet beteljesült, a lascivia bűnétől velejéig megfertőzöttnek mondja, hatáskeltően részletezve romlottságát.⁶⁶ Sejtése nem volt alaptalan. A későbbi gestaíró valóban nem bírta elviselni, hogy a királyi család éppen uralkodó ágának őséről bárki a legkisebb rosszat merje gondolni. Egyszerűen megváltoztatta tehát a leszármazást s kijelentette, hogy nem Vászolytól, hanem öccsétől, Szár Lászlótól származnak a királyok, annak pedig lengyel hercegnő volt a felesége.⁶⁷

Időben az ősgesta I. István halálát (1038) követően még kb. három további mozgalmas évtized eseményeit beszéli el. Az egymást követő királyok — Péter, Aba Sámuel, I. Endre, I. Béla — élete, mindegyik halálának körülményei, időpontja, eltemetése és a gyermek Salamon — I. Endre fia — trónralépte peregnék le az előadásban, úgy azonban, hogy a külföldi kapcsolatok, főleg a német birodalom

⁶⁴ *Marczali H.*: A vezérek kora és a királyság megalapítása. (A magyar nemzet története. Szerk. *Szilágyi S.* I. k. Bp. 1895.) 304. sk. 1., *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899.² I. k. 76. l., *Hóman B.* (—*Szekfü Gy.*): Magyar történet. I—II. k. Bp. é. n. I. k. 246. sk. 1. Hóman kombinációjával szemben, hogy Vászoly szerepet játszott az I. István elleni összeesküvésben, *Váczy P.* eltérő álláspontot foglalt el: A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. *Levél-tári Közlemények* 18—19 (1940—1941) 311. sk. 1.

⁶⁵ SS. I. k. 320. sk. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 120. l.

⁶⁶ *Horváth* i. m. 312. l.

⁶⁷ SS. I. k. 344. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 132. l.

részéről fenyegető veszélyek szintén tárgyalásra kerülnek. Az altaichi évkönyvek bőven kiaknázott hírein kívül oly közvetlen megfigyeléseket is értékesített a szerző, amelyeket csak az uralkodók környezetében szerezhettek. Ezért is sok valószínűség szól amellett, hogy azzal a Miklós püspökkel azonos, aki I. Endre király notariususa volt s akitől egy napjainkig eredetiben fennmaradt királyi oklevél, a tihanyi bencés apátság alapítólevele származik.⁶⁸ Munkája I. Béla halálát (1063) követően még egy-két év eseményeit ölelhette fel, azaz I. Endre fiának, Salamonnak trónralépését és uralmának kezdeteit még tárgyalja.⁶⁹ A munkát, amelyet tehát szerzője írott források, népi hagyományok, kortársak értesítései és saját tapasztalatai alapján szerkesztett meg, egységes jellegéhez illő, „egységes, élénk és élvezetes stílus” jellemzi.⁷⁰

GESTA LADISLAI REGIS

Az ősgesta folytatására Kálmán király uralkodása (1095–1116) alatt, a XII. század elején került sor. A négy évtized eseményei, főleg I. Endre király gyermekének, Salamonnak I. Béla fiaival, I. Gézával (1074–1077) és I. Lászlóval (1077–1095) folytatott harca körül csoportosulnak, az előadás központjában pedig László király alakja áll. Közvetlen elődeihez mérten viszonylag hosszú – csaknem két évtizedes – uralkodása magában is önálló munka tárgyául kínálkozott, kétségtelen uralkodói erényei pedig arra ösztönöztek, hogy a kort a dicsőség fényétől beragyogottnak lássák az utódok. Bármily természetes módon rendeződött az író keze alatt az anyag s lettek Salamon és I. Géza uralmának mozzanatai a háttért élénkítő, kiegészítő elemekké, határozott történetírói eltökéltség és érzék kellett ahhoz, hogy ne hagiografikus legenda keletkezzék. Éppen az a körülmény, hogy az író tudatában volt a legenda és gesta közötti műfaji különbségeknek, bizonyosságul szolgálhat, hogy közönsége, a királyi udvar, szükségét érezte oly feldolgozásnak, amely folytatva az ősgestát, ehhez hasonlóan örökíti meg a megírása óta eltelt időszak eseményeit.

⁶⁸ Horváth i. m. 308. sk. 1.

⁶⁹ A magyar történettudomány már a XIX. század második felében felismerte, hogy a krónikaszerkesztmények tartalmazzak egy XI. században keletkezett részt, sőt megállapította elkészülésének időpontját is, I. Endre uralkodására téve azt. Toldy F.: Nemzeti történelmünk kezdetei. Századok 2 (1868) 386. sk. 1., Domanovszky S.: A Pozsonyi Krónika. Századok 39 (1905) 399. sk. 1. és Ud.: i. m. Századok 36 (1902) 828. sk. 1. — Hóman érvelése szerint a legrégebbi rész a XI. század végén készült (A Szent László-kori Gesta Ungarorum), az újabb kutatás azonban ismét az I. Endre korát valló felfogáshoz tért vissza. Györy J.: Adalékok XI. századi krónikáinkhoz. Egyetemes Philológiai Közlöny 67 (1943) 218. 1., Györffy i. m. 5. 1., Horváth i. m. 305., 308. 1. — Horváth a 91. fejezet közepén (SS. I. k. 351. l.) vontta meg a mű határát, s I. Endre haláláig terjedőnek vélte. Legújabbban Gerics J.: Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái című munkájában (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 22. Budapest, 1961.) 79. sk. 1. a munka határvonalául a 100. fejezetet (SS. I. k. 364. l.) vitatta, időpontul pedig az 1066/67 évek előtti eseményeket.

⁷⁰ Horváth i. m. 313. 1.

A munka, amelynek jellegét a *Gesta Ladislai regis* cím fejezhetné ki a legtalálóbban,⁷¹ a László király emlékét őrző népi hagyományból merítette anyagát. Azokból a magyar nyelvű énekekből, amelyeket a hivatásos énekszerzők már megszokottá lett, népiessé vált fordulatokkal és hasonlatokkal fogalmaztak meg. A valóban megtörtént eseményeket kívánták ezek megörökíteni, azonban a gyönyörködtetés lévén céljuk, eleve költőileg motiválva a fejleményeket. Az egyes különálló énekek mindegyike egy-egy eseményt beszélt el, s ezeket az epizódokat fűzte azután a gestaíró az időrend fonalára. Szemben az ősgestával, írott kútfőt nem értékesített, legalábbis ilyennek használata nem mutatható ki. A költői hagyomány a latin stíluson és átfogalmazáson egyaránt keresztül üt. Szóhasonlatok és szólásmódok,⁷² népies hasonlatok,⁷³ stereotipen ismétlődő epikus fordulatok⁷⁴ bőségesen felhasználva a munkának egészen egyéni, a krónika többi részétől elütő jelleget biztosítanak. A költői forma, a kifejezés gazdagsága mellett az elbeszélés egyes részletei annyira le vannak kerekítve, hogy az olvasó szinte hajlamos összefüggő költői mű egyre fokozódó hatású epizódjait látni bennük. A feltevés, hogy egy művészi szerkezetű, magyar nyelvű epikai alkotásnak a latin visszhangja a *Gesta Ladislai regis*, tévesnek bizonyult ugyan,⁷⁵ kétségbe vonhatatlan viszont, hogy az előszóbeli költészet változatlanul virágzott, az érdeklődés a közelmúlt eseményei iránt pedig állandó volt az énekesek, a ioculatorok hallgatói körében. Ezek elsősorban a királyi udvar tagjai, az énekekkel azonban, mivel magyar nyelvűek, szélesebb rétegek is megismerkedhettek.

A *Gesta Ladislai regis* azonfelül, hogy irodalmi formában megrögzítette az eseményeket, állást foglalt az uralkodócsalád életének legfontosabb mozzanataiban, a Salamon és Béla király fiai közti pártviszályban is. Felfogása, mivel az utóbbiak korában élt, Salamon-ellenes. Azt, hogy a Béla-ág méltó az uralomra, nemcsak ennek tagjai, úm. Géza, I. László, Kálmán kiválóságának hangoztatásával szuggerálta az olvasónak, hanem azzal a beállítással is, hogy Salamon és öccse, Dávid herceg isteni büntetésből maradtak utódok nélkül. Atyjuk, Endre király ugyanis, olvassuk, csak azért, hogy az uralmat megszerezze, szabad kezét

⁷¹ Uo. 331. l. felhívta a figyelmet a gesta következő szavaira, amelyek a munka címét rejtik magukban: „Si quem autem scire delectat, quot et quanta bona genti sue Beatus Ladizlaus fecit, de gestis eiusdem plenam poterit habere notitiam.” SS. I. k. 420. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 166. l.

⁷² Pl. vérszomjazó kard. SS. I. k. 368. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 144. l.

⁷³ Pl. a kunok úgy menekülnek, „mint a héja körmétől megtépázott tollú ludak”, a besenyőket tönkre verik, „mint a pataki kő a törekeny agyagedényeket”, László az elesetteket megsiratja arcát és haját tépve nagy siránkozással, mint az anya fiainak temetésekor. SS. I. k. 409. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 162. l., SS. I., k. 371. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 146. l., SS. I. k. 391. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 154. l.

⁷⁴ Egyes szereplők nevéhez következetesen ugyanaz a jelző tapad. Mindezeket a stiláris sajtáságokat részletesen fejtegeti *Horváth* i. m. 321. sk. l.

⁷⁵ *Arany János* egy ősi naiv éposz töredékeit látta a gestában (*Prózai dolgozatok*. Bp. 1879. 73. sk. l.). *Négyesy L.* (Árpádkori compositio. *Budapesti Szemle* 154 [1913] 188. sk. l.) túlzott feltevését helyreigazítja *Horváth* (i. m. 316. l.).

adott a lázadó Vathának s társainak, és így okozója lett Gellért püspök és oly sok keresztény halálának. Gézának ellenben fiai — Kálmán, Álmos — és leányai születtek.⁷⁶ I. Endre ágának magszakadása, vele ellentétben az uralkodó ág virágzása, mindkét jelenségnek Isten akarata következményeiül feltüntetése kétségtelenül hatásosan igazolta, hogy Béla leszármazottjai jogosan uralkodnak. E beállítás szerint Salamon nem az idők folyamán lett méltatlan a királyságra, hanem már eleve vétkes, istenverte családnak a sarja.⁷⁷

Ugyanakkor az a körülmény, hogy Salamon trónfosztása nem vonta maga után meggyilkolását, testvére, Dávid herceg pedig I. László udvarában élt, hozzájárult az ellentétek letompításához. Magának a munkának a szerzője is a Salamon pártívei közé tartozó Ják nemzetségnek volt a tagja. Az a tény, hogy a gesta különös rokonérzéssel emeli ki ismételten a Salamon oldalán és a hercegek ellen küzdő Bátor Opos haditetteit, s az egyik helyen leszármazását is közölve megmondja, hogy az I. Istvánt Koppány ellen segítő Wasserburgi Vencellin utóda,⁷⁸ igen valószínűvé teszi, hogy rokoni vonzalom vezette tollát.⁷⁹

Az író nem érte be a Gesta Ladislai regis megírásával és azzal, hogy az ősgesta-hoz hozzáillessze, hanem elődjének munkáján saját felfogásának megfelelően helyenkint változtatott. Módosításra formai okokból is szükség volt. Mivel 1083-ban szentté avatták István királyt, Imre herceget és Gellért püspököt, ennek a ténynek az ősgestában hangot kellett adni. Ez megtörtént oly módon, hogy a Gesta Ladislai regis írója az ún. nagyobbik István legendára, valamint az Imre legendára cím szerint is utalt,⁸⁰ s kiegészítette az ősgesta előadását a Koppány elleni hadjárat elbeszélésével.⁸¹ Mindezek a pótlások még hozzásimultak az ősgesta felfogásához. A továbbiakban azonban oly részletek beiktatására is sor került, amelyek homlok egyenest ellenkeztek a munka németellenes alapfelfogásával. Ilyen a ménfői csatáról (1044) szóló szakasz,⁸² amely Péterről, noha előbb⁸³ gyűlölettől fűtött támadás célpontja volt, meleg együttérzéssel emlékezik meg, s még isteni jel birtokosává is teszi, hogy a szerző kifejezésre juttassa iránta érzett vonzalmát.⁸⁴ Az író német származása jutott kifejezésre ebben a betoldásban, amely kétségtelenül megtöri az ősgesta szemléletét, ugyanakkor azonban érthető, hogy az országnak XII. század eleji állapota, mivel a német befolyás és behatolás veszélye megszűnt,

⁷⁶ SS. I. k. 364. sk. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 142. 1.

⁷⁷ *Gerics* i. m. 99. sk. 1.

⁷⁸ SS. I. k. 385., 313. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 151., 116. l.

⁷⁹ *Kállay U.* (Kopán krónikája. Turul 33 [1915] 23. l.) és *Hóman* (A Szent László-kori Gesta 105. l.) a Ják-nembeli Koppány püspökkel azonosították az írókat. Velük szemben *Horváth* (i. m. 333. sk. 1.) rámutatott, hogy ez az 1099-i orosz háborúban meghalt, s mert a Gesta Ladislai regis 1109 után keletkezett, a munka nem származhat Koppánytól.

⁸⁰ SS. I. k. 312. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 115. l. Vö. *Horváth* i. m. 336. l.

⁸¹ SS. I. k. 312. sk. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 115. l. Vö. *Horváth* i. m. 337. l.

⁸² SS. I. k. 331. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 125. l.

⁸³ SS. I. k. 323. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 121. sk. 1.

⁸⁴ Németbarát jellegű részek még SS. I. k. 333. sk. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 126. sk. 1. *Horváth* i. m. 332. sk., 339. l.

önmagában is csökkentve a félelem és gyűlölet érzelmeit, tartózkodóbb megítélésnek adhatott helyet.

Bár csak feltevésszerűen kockáztathatjuk meg, úgy látszik, a Gesta Ladislai regis megírásának idejére végleg megváltozott a magyarság sorsáról, hivatásáról az ősgestában kifejezésre jutott pesszimista felfogás. A nagyobb István legenda, amely 1077 és 1083 között keletkezett,⁸⁵ a magyarokat már csak visszaemlékezés-szerűen nevezte „a kárhozat és tudatlanság fiainak, nyers és kóbor népnek”, amely „Isten teremtményének is alig tartható”,⁸⁶ az 1109 körül írott kisebb legenda pedig oly barbár nemzetnek, amely a hitetlenségben tévelyegve, a pogányok hiú és szentségtörő babonáit követte.⁸⁷ A nagyobb legenda a magyarság egykori rendeltetését abban látta, ősi lakóhelyéről a nyugati részekre jövetelének célját abban ismerte fel, hogy Isten végzése szerint bosszút álljon a keresztényeken bűneikért, majd maga is „a gonoszság útjáról az igazság ösvényére térve” kereszténnyé legyen, a kisebb legenda mellőzte a bosszúálló szerepének megemlítését, az 1112 és 1116 között készült Hartvik legenda pedig véglegesen a múlt kelléktárába utalta azt: „Ismeretes — mondotta —, hogy a magyarok egykor a keresztények ostora voltak.”⁸⁸ Kálmán uralkodására tehát a pogányság meghaladott állapot lett, olyanira, hogy az egyháznak nem kellett újabb felkelésektől tartania.

A magyarság beolvadása a kereszténységbe korrekciót kívánt a bibliai leszár-mazáson. Az ősgesta felfogása, hogy Kám megátkozott maradékai közé tartozik, nem volt tovább fenntartható. Más, érdemesebb őst kellett keresni. Ilyenül Noé másik fia, Jáfet kínálkozott, akinek Magóg nevű fiától származtatta Hieronymus-tól kezdve⁸⁹ Isidorus Hispalensisen⁹⁰ át a szkítákat a középkor. Isidorus kijelentése, hogy Szkítia Magógtól nyerte nevét,⁹¹ valósággal kínálkozott a Reginoból merített azon értesüléssel való összekapcsolásra, hogy a magyarok Szkítiából vándoroltak ki, s az ősgesta folytatója élt az alkalommal.

Magóg nevének beiktatásával az ősgestának egy további — éppen nem lényeg-telen — átszínezése járt együtt, mégpedig anélkül, hogy az átöröklött szöveget módosítani kellett volna. Mivel Magóg és Góg utódjait, e barbár népeket úgy tekintette a középkor, mint Isten bosszújának végrehajtóit,⁹² a magyarok X. szá-zadi kalandozó háborúi, minden kegyetlen vonásuk ellenére, egyszerre mint valami küldetés mellőzhetetlen velejárói tűntek fel. Többé nem öncélú, zsákmányszer-

⁸⁵ A három legenda keletkezésének időpontjáról lásd SS. II. k. 368. sk. 1., *Horváth* i. m. 137., 144. l.

⁸⁶ SS. II. k. 378. l.

⁸⁷ Uo. II. k. 394. l.

⁸⁸ Uo. II. k. 402. l. — A flagellum dei motívumról *Hóman B.*: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Bp. 1925. 80. l.

⁸⁹ In Genesim cap. X. vers. 2. *Migne*: PL 23. k. 950. l.

⁹⁰ Etymologiae IX, 2, 27 (*Migne*: PL 82. k.): „Magog, a quo quidam arbitrantur Scythas et Gothos traxisse originem.”

⁹¹ „Scythia sicut et Gothia a Magog filio Japhet fertur cognominata.” Etym. XIV, 3, 31.

⁹² *Fóti J. L.*: Góg és Magóg. Irodalomtörténeti Közlemények 23 (1913) 28. sk. 1., *Deér* i. m. 224. l.

zésre irányuló pusztító hadi vállalkozások voltak, hanem az Isten által közvetlenül irányított világrend tartozékai. A magyarságnak tehát nem kellett megtagadnia azokat. Az egyház, mint oly sok más esetben, itt is felmentést adott, és a hagyományokra, amelyek hősi énekek formájában még mindég éltek, a keresztény ideológia leplét borította. A fordulat az ősgesta szövegének változatlanul maradátságát jelentette. A flagellum dei-szerep, amelyet a IX–X. század fordulója még megtagadott a magyarságtól, az I. István-legendák pedig a jelenre vonatkoztatva túlhaladottnak tekintettek, a történelem tükrében oly valóságnak látszott, amely miatt éppenséggel nem kell a magyarságnak szégyenkeznie. Mivel így a XII. század elejének tudatában egyrésről a magyarság IX. századi történeti szerepe, másrésről a Góg és Magóg leszármazottjainak tulajdonított hivatás fedték egymást, az ősgesta folytatója semmi gátlást nem érezhetett, hogy a magyarság ősévé Jáfetet tegye meg. Azonban oly következetlenül és gondatlanul járt el – esetleg így mondhatnók: az ősgesta szövegén annyira csak a legszükségesebb változtatást merte végrehajtani –, hogy beérve Kám nevének Jáfetével való felcserélésével, a régi genealógiai leírást változatlanul hagyta. Nimród, a nagy vadász és a bábeli torony építője tehát a magyarok őse maradt, holott ő Kámnak a fia volt. Az ellentmondásokra, hogy a bibliával ellentétben áll a magyarság származásának tudós előadása, a XIV. században döbrent rá a Képes Krónika szerzője.⁹³

A XII. SZÁZADI FOLYTATÁS

Újabb fél évszázad múlva, a XII. század közepén került sor a gesta folytatásának megírására. Ennek időpontja II. Géza (1141–1161) vagy III. István (1161–1172) uralkodása.⁹⁴ A szerző az uralkodóház oly ágának érdekeit tartva szembe előtt tekintett vissza a század elejéig, amely az emberi nyomorúság mélységéből jutott fel a trónra. I. László utóda, az igen tehetséges Kálmán ugyanis, hogy biztosítsa fia számára a koronát, megvakított a pártütő öccsét, Álmos herceget és ennek gyermekét, Bélát. Kegyetlen tettével elérte, hogy fia, II. István (1116–1131) zavartalanul uralkodhatott, ez azonban, mivel nem volt gyermeke, mégis csak kénytelen volt a vak Béla herceget jelölni ki utódjául. II. Béla, majd annak fia, II. Géza s unokája, III. István voltak tehát annak az ágnak a tagjai, amely nem ok nélkül gondolt gyűlölettel Kálmánra, amiért Álmost végleg kizárta a hatalomból, Bélától szemevilágát elrabolta, II. Istvánra, amiért mindkettőjüket rejtőzni és menekülni kényszerítette, s végül Borisra, a Kálmán elűzött feleségétől született

⁹³ A Jáfet-leszármazás és a flagellum dei motívum utólagos beiktatásának nemcsak a Kám-genealógia a bizonyítéka, hanem Góg és Magóg neveinek a gestából való hiányzása is. A Sambucus-codex „het Mogor et Gok”, a Budai Krónika „heth Magyar et gyak” (SS. I. k. 294. l.) kifejezésében Váczy P. (Anonymus és a Iustinus-kivonat. Turul 58–60 [1944–1946] 8. l.) Magóg és Góg nevét véli felismerni, azonban még ha el is fogadnók feltevését, az a körülmény, hogy a két név értelmetlen változatban és a szöveg indokolatlan helyén maradt fenn, utólagos betoldásról tanúskodik.

⁹⁴ SS. I. k. 420–460. l., Schwandtner i. m. I. k. 167–182. l.

trónkövetelőre, aki, noha atyja nem ismerte el fiának, párthíveket szerezve a magyar urak közt és külföldi támogatással ismételten háborút robbantott ki. A három uralkodó és párthíveik e gyűlöletének, amelyet tehát a trónkövetelő fellépése szüntelenül ébren tartott, adott hangot a gesta írója.

A tárgy magában is olyan, hogy az elbeszélés kerek, egységes szerkezetbe öntése szinte önként adódik. Az egyik oldalon Kálmán és fia gonoszsága, a másikon az igazságtalanul üldözött herceg és utódai uralkodói erényei állanak, s ez az ellentét oly éles, hogy az író különösebb hatáskeresés nélkül is biztosítani tudná urai számára az olvasó rokonszenvét. Ő azonban nem fukarkodik sem az események részvétet ébresztő ecsetelésével, sem a gyűlöletet árasztó jelzőkkel. Jellemzése szerint Kálmán borzas, szőrös, bandzsas, púpos, sánta, selypítő,⁹⁵ II. István kéjenc zsarnok, aki kegyetlenkedésben leli örömét.⁹⁶ Az író teológiai műveltsége alapos. Igaz, a bibliára korlátozott, de elődeiéhez hasonlítva számottevő. Lehetséges, hogy ez azért különösképpen feltűnő, mert maga is szívesen fitogtatja ismereteit, a készség azonban, amellyel a bibliai helyeket a viszonyok jellemzésére felhasználja, tanultságnak és olvasottságnak a bizonyossága.

Ugyanakkor stílusa szellemesen ironikus. Jellemző, hogy bár II. Bélát, a vak királyt felmagasztalja, nemcsak megírja róla, hogy uralma vége felé elrészegedett, hanem ezt rendkívül hatástkeltően adja elő. Megismétli ugyanis az ünnepélyes bibliai szavakat, amelyekkel uralomra jutását bejelentette: „Miután megerősödött a királyság az ő kezében”,⁹⁷ váratlan ellentétül azonban így folytatja: „sokat fogyasztott a borból”.⁹⁸ Nem riad vissza a durvaságig fajuló jelenetek elbeszélésétől sem, nyers kifejezéseivel meghökkentve az olvasót.⁹⁹ Ha még megemlítjük, hogy az epikus elbeszélő stílus helyett a váratlan, meglepő fordulatokat keresi, s a hatás fokozására az eseményeket a szereplő személyek szembeállításával és párbeszédeivel igyekszik kiélezní,¹⁰⁰ egyáltalán nem fog túlzottnak hangzani a megállapítás, hogy a III. István korában működő gestaíró elődeiétől gyökeresen különböző, egészen egyéni jellegű munkában foglalta össze a XII. század első felének történetét.

De éppen írói modorának eredetisége figyelmeztet arra, hogy munkája lényegét mennyire a kor viszonyai határozták meg. Műve ugyanolyan jellegű, mint elődeié: dinasztikus történet egyházi terminológiával. Sőt, minden különbség ellenére, függ is azoktól. Nem tudja megtenni, hogy önálló munkát írjon, tekintettel kell lennie reájuk. Csak folytató, aki kötelességének tartja, hogy belevájtson az előző szerkesztménybe, és módosítsa, ami saját korának érdekeivel és felfogásával ellenkezik. Az természetes, hogy közvetlen elődjének munkáját, ahol szó volt Kálmán trónraléptéről, nem hagyhatta megjegyzés nélkül. A dicséretet ki kellett törölnie,

⁹⁵ SS. I. k. 421. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 167. l.

⁹⁶ SS. I. k. 442. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 175. l.

⁹⁷ Reg. III, 3, 1.

⁹⁸ SS. I. k. 452. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 179. l.

⁹⁹ SS. I. k. 440., 450. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 174., 178. l.

¹⁰⁰ Stílusát, írói eljárását részletesen elemzi *Horváth* i. m. 273. sk. 1.

Ad egregiū dñm Thomā de drag personalis presentie sere/
 nissimi principis dñi Mathie: hungarie: bohemie ꝛc. regis can/
 cellariū. Prefatio magistri iohannis de thwrocꝝ: in primū libꝝ
 Chronice hungaroz foeliciter incipit.

Lagi otio his annis nobis eque simul tor/
 pentib⁹ varij rex ordines cū occurrissent
 suaves interdū lites media ster colloquia
 surrexere ⁊ leuia disputatōnū iurgia sepi⁹
 emerferūt. Dū de primenis hūgarice nati
 onis reb⁹: deqꝫ pte mūdi: q̄ hūgaros aut
 germinauit: aut ī hāc regionē q̄ antiquit⁹
 pānonia: nūc vō hūgaris ab eisdē hunga/
 ria dicta est: fudit: varijs vtamur sentētijf
 experiēdi tandē gfa placuit dudū sup his
 reb⁹ cōtextas reuoluere historias. Quas
 equidē dū diligēti lectiōe plustrauim⁹: multa in eisdem de parte
 mūdi scythica vnde ⁊ hūgari emerfisse phibent: aut obmissa aut
 neglecta: scorsūqꝫ ab alioꝝ auctoz positioib⁹: scripta apparebāt
 Enūcro ⁊ magni regis Atile gestaz gloria rex stili paruitate cō
 prehēsa digno laudū pconio nō min⁹ q̄si subticere videbas. Nec
 crimine de hoc hūgaroz vetustas arguēda est: q̄ suaz memoriā
 rerū altū obliuiois in pelagus defluere pmisit. Hoc gen⁹ hoīnz
 ipsarū etate rex armoz poti⁹ strepitu q̄z līaz sciētia sese exercita
 bat. Nā ⁊ hoc nro euo ps nationis eiusdē q̄dā trāssiluanis regni
 posita ī oris caracteres quosdā ligno sculpsit: ⁊ talis sculpturc vsu
 līaz ad instar viuit. Externaz nationū inuidiā exactis p ipm ati
 lā regē victorijs: cōdignū pconij subtraxisse stilū ⁊ eidē regi Ati
 le gloriā impialis nois dempsisse puto: neqꝫ p ipm gestaz rex in
 decus quippiā pterqꝫ illatas p ipm eis miscrias plāctuosi carini/
 nis ad instar scripsisse inueniunt. Unde paul⁹ orosi⁹ suaz vltimo
 libro historiarū: hūmoz de eruptione mētionē faciēs: tredecimo
 inquit anno imperij valentis radix illa miseriarū nostraz copio
 sissimos simul frutices germinauit. Et anthoni⁹ florētini⁹ archi/
 episcopus in scōda parte sui chronici opis ipsa ait. Sētis barba/
 rief me silere faceret: nisi illō famosū galliaz ⁊ italiaz excidiū me
 loqui cogeret. Nemo mūdanā miseria absqꝫ aliena adept⁹ ē glo
 riā. Nāinus assirioꝝ rex regna q̄ in aliena violētas iniecit man⁹:
 vniuersaz originē historiarū peperit. Et nisi quondā agamenon

hogy saját elítélő véleményével az I. László halálát követő események elbeszélését összhangba hozza.

Az ilyesfajta törések, mint a jelen esetben is, amidőn a keresztesháború története megszakad, és csak később folytatódik,¹⁰¹ segítségünkre vannak annak felismeréséhez, hogy hol végződött s mint kezdődhetett egy-egy írónak a munkája. Vannak azonban a korábbi időszakokba visszanyúló változtatások is. Ilyenek a Gesta Ladislai regis-ben azok a betoldások, amelyek Salamonra kedvező beállításban szólnak a Béla-ággal folytatott küzdelméről. Amíg ugyanis a Gesta Ladislai regis írója Salamont a német császár érdekeinek kiszolgálója gyanánt tüntette fel,¹⁰² I. Géza uralmának jogosságát pedig I. László látomásával igazolta, amely szerint az égből angyal szállt alá és aranykoronát tett testvére fejére,¹⁰³ addig az interpolátor Salamont nevezi legitim uralkodónak, I. Gézát bűnösnek nyilvánítja, amiért „elragadta a törvényesen megkoronázott király királyságát”, sőt I. Lászlót is megrója, hogy nem volt törvényes joga, s mindent csak ténylegesen, nem pedig joggal ért el Salamonnal szemben.¹⁰⁴ III. István idejében, amidőn bizánci segélyhadak élén a király két nagybátyja magának követelte az uralmat, a történetírónak minden oka megvolt, hogy a legitimitás elvének hangoztatásával szilárdítsa urának helyzetét, s megakadályozza, hogy előzményekre, történeti példákra hivatkozva próbálják elragadni tőle a koronát.¹⁰⁵

ANONYMUS

A XII. századi Gestának egy évszázadon át nem akadtak átdolgozói, hanem csak oly folytatói, akik szűkszávuán feljegyezték az egymást követő uralkodók trónra léptének, halálának időpontját. Ezek a kiegészítések¹⁰⁶ tanúsítják, hogy a Gestát, mint az uralkodóház történetét megörökítő munkát számon tartották a királyi udvarban, ahhoz fordultak, ha a múlttól felvilágosítást kívántak kapni, s folytatásával mintegy érzékeltették a magyar történelem meg nem szakadó áradását. A százesztendőös szűkszávuóság magában is feltűnő volna, s még feltűnőbbé teszi, hogy olyan kiváló uralkodó, mint III. Béla (1173–1196), s olyan óriási fontosságú esemény, mint a tatárjárás (1241/42) mindössze pár szavas megemlítésre talált. A különös jelenség oka nem az, hogy nem akadt tanult s történetírói hajlamú klerikus a királyi udvarban. Ellenkezőleg: nagyon is önálló írói egyéniség volt III. Béla notariususa, aki a XII. és XIII. század fordulóján Magyarország történetírójának nevezte magát, s ehhez a szerepéhez illő alkotással kívánt önmagának is emléket állítani. Ő azonban, éppen mert nem érte be az átdolgozással, hanem merőben új munkát akart írni, nem állott be a gestafolytatók sorába. Könyve ily módon

¹⁰¹ SS. I. k. 417., 421. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 165., 167. l. Vö. *Horváth* i. m. 275. l.

¹⁰² SS. I. k. 398. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 157. l.

¹⁰³ SS. I. k. 388. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 152. l.

¹⁰⁴ SS. I. k. 403., 407. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 159., 161. l.

¹⁰⁵ *Gerics* i. m. 88. sk., 107. sk. l.

¹⁰⁶ SS. I. k. 461. sk. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 182. sk. l.

megmaradt eredeti formájában, nincs szükség találgatnunk tartalmát és szerkezetét, ugyanakkor azonban megérdemelt hatást nem volt képes gyakorolni. Nem olvadt fel követői átírásaiban, nem lett közkinccsé. Évszázadokon keresztül csaknem olvasatlanul lappangott a XVIII. század közepéig.¹⁰⁷

Anonymus művét elsősorban azért nem hagyhatjuk ki rövid áttekintésünkéből, mert tanulságosan mutatja, milyen nagy átalakuláson ment át, a társadalmi fejlődést követve, a XIII. század elejére a magyar történetfelfogás. Akkorra már kialakult Magyarországon a feudális nagybirtokrendszer, amely a királyi hatalom rovására egyes családoknak igen jelentős vagyont, a birtokaikon élő lakosságtól állandó földjárdékok, felette egyre erősödő földesúri jogkört, az állam sorsának intézésében pedig növekvő befolyást biztosított. Ez a feudális arisztokrácia az elnyomottak fölé kerekedését számtalan vonatkozásban kifejezésre juttatta. A legfontosabb mozzanat az volt, hogy nehéz lovagi fegyverzetet öltött magára, s lovát is páncéllal védte. Ezzel egyrészt módot nyert arra, hogy jobbágysai, szolgáló népei minden ellenállási szándékát csírájában elfojtsa, másrészt a pártharcokba, trónviszályokba belevetve magát versenyre kelhetett vetélytársaival s megakadályozhatta, hogy kiszorítsák őt a hatalomból. Különállását származásának előkelőségével fitogtatta. A rokonok számontartották, hogy ki volt ősatyjuk, s annak nemzetségéből eredőknek mondták magukat. A „de genere” megjelölés a XII. század végén tűnt fel először, s hamarosan az arisztokrácia fogalmával lett azonos. Vagyon, gazdagság s nyomukban fokozódó fényűzés, származásra büszke rátartóság, párosulva a jobbágyok feletti uralom érzésével, elismertetésre s arra vágyott, hogy jogosnak tűnjék fel a világ előtt.

Az erkölcsi biztonság ily érzését kívánta Anonymus megadni azzal, hogy korának nagybirtokosait úgy tüntette fel, mintha őseik a honfoglalás alkalmával szerezték volna uradalmaikat, mégpedig foglalás jogán, amennyiben harccal jutottak birtokukba, de egyszersmind Árpád, a fejedelem adományából is.¹⁰⁸ A feudalizmus korában Magyarországon a birtokszerzés módja a királyi adomány volt, úgyannyira, hogy még a vásárolt földet is utólag a királlyal magának adományoztatta az új tulajdonos.¹⁰⁹ Anonymus tehát ezt az állapotot vetítette vissza, amidőn Árpádot tette meg a birtokjogok forrásává, de egyszersmind a főurak különállását is hangsúlyozta azzal, hogy gőgjüknek hízelegve a foglalást, földjüknek harccal és vérrel szerzett jellegét kiemelte.

Anonymus munkájának ezért lett a honfoglalás a tárgya. A nomád hagyomány helyébe, amelyet az ősgesta az országnak képletes vásárlás formájában való meg-

¹⁰⁷ A forráskritikai irodalom általános felfogásával szemben Györffy (i. m. 6. sk. 1.) azt vitatja, hogy a gesta XIII. századi folytatója, az ún. hun-magyar történet szerzője közvetlenül használta Anonymus munkáját.

¹⁰⁸ Lederer E.: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp. 1959., a fejlődés kezdeteinek alapvető vizsgálata. Erdélyi L.: Anonymus korának társadalmi viszonyai. Történeti Szemle 3 (1914) 195. l., Uő.: A magyar lovagkor nemzetségei. Bp. 1932. 4. sk. 1., Győry J.: Gesta regum — Gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Bp. 1948. 78. sk., 96. sk. 1.

¹⁰⁹ Eckhart F.: Magyar alkotmány és jogtörténet. Bp. 1946. 351. l. A rendszert az okleveles gyakorlat számtalan példával igazolja. Vö. Werbőczy I.: Tripartitum. Pars II., tit. 36., 37.

szerzéséről fenntartott, hatalmas háború számtalan dicsőséges harcának elbeszélését állította. Leírása szerint ezeknek a csatáknak a hősei az ütközet után rendszerint azonnal birtokosai lettek a földnek, ahol utódaik a XIII. század elején éltek. Valószínű, hogy sok helyi hagyomány is beolvadt Anonymus munkájába, s így ez a IX–X. századra vonatkozólag szintén hasznos forrásnak mondható, noha a szerző, mivel mindent alárendel célzatának, egyáltalán nem törekszik a történeti hűségre.

Munkája műfajilag, éppen írói célkitűzéséből következően, elüt a korábbi gesztóktól. Ezekkel csak nevében egyezik. Inkább prózában írott epikus költemény, mint oly történeti mű, amely a valóságnak – bár a retorika szabályai szerinti – megörökítésére törekszik. Mintaképe, Dares Phrygius trójai háborújának nemcsak stílusát utánozta, hanem egész koncepcióját, s ha több benne a reális elem, ez annak köszönhető, hogy egyrészt rövidebb időszak választotta el a honfoglalástól, mint az V. századi apokrif munkát a mitológia ködében elvesző görög–trójai háborútól, másrészt mert tárgya a hazai földön lejátszódó eseménysorozat, önmaga pedig része a társadalomnak, amelyről ír, s így az élőszóbeli hagyomány szavát meg kell hallania. A képzettség, amelyet írónk, a legnagyobb valószínűség szerint Péter győri püspök¹¹⁰ franciaországi, közelebből orléans-i tanulmányai során megszerzett, korszerű volt,¹¹¹ a bátorság pedig, amely a tárgy megragadására ösztönözte, még a mai olvasót is elismerésre készíti. Nem csodálkozhatunk, hogy az író tudatában volt vállalkozása fontosságának, de azon sem, hogy nem maradt magára. A hun-történet XIII. századi szerzője valószínűleg, Thuróczy egész bizonyosan nem ismerte, s mégis mintha hatása alatt állának. Igaz, nem azonos mértékben, mert amíg a hun-történet az alapfelfogásban, a történeti módszer alkalmazásában, Thuróczy már csak a stílus területén mutat vele rokonságot, azonban így is közel állanak egymáshoz. Oly értelemben, hogy olvasóközönségüknek, a magyar uralkodó rétegnek az ízlésére figyelve igyekeztek mindhárman írni.

Amennyire cserben hagy Anonymus, ha a honfoglalás korára vonatkozólag kérünk tőle felvilágosítást, éppen annyira tanulságosan ismerteti meg saját korának

¹¹⁰ Anonymus személye és munkája keletkezésének időpontja a magyar történettudomány legtöbbször megvitatott problémája. A XIX. század végéig megjelent irodalmat *Sebestyén Gy.* (lásd e fejezet 35. j.) külön kötetben ismertette, rövidebb kritikái áttekintést pedig 1925-ben *Jakubovich E.* (lásd e fejezet 34. j.), majd *Csóka J. L.* (Ki volt Anonymus? Magyar Nyelv 58 [1962] 92. sk. l.) adott róla. Mivel a szerző néhai Béla király jegyzőjének mondja magát, a bizarrságoktól nem mentes irodalomban mind a négy Béla uralkodásának időpontja sorra került. A legutóbbi években napvilágot látott tanulmányoknak a száma oly nagy, eredményeik pedig annyira eltérőek, hogy felsorolásukról le kell mondanunk. Az irodalom felől tájékoztat: *Repertorium fontium historiae medii aevi. II. k. Roma, 1967. 358. sk. l.*

¹¹¹ *Perényi J.*: A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására. Bp. 1938. 65. l., *Győry i. m.* 40. sk., 57. sk. l., itt a *Historia de praeliis Alexandri Magni* hatásáról. *Vö. Hadrovics L.*: A délszláv Nagy Sándor-regény és középkori irodalmunk. A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei 16 (1960) 236. l.

hatalmi viszonyait. Könyve szerint „a fejedelem és nemesei” a honfoglaló magyarság vezetői, a hatalom birtokosai, akik vérszerződésben mint egyenrangú felek szabályozzák viszonyukat, ezek a nemesek pedig a legelőkelőbb vezérek. Voltaképpen csak heten lehetnének, a „hétmagyar” hagyománynak megfelelően, tehát a törzsek fejei, az elbeszélés sodrában azonban számuk egyre növekszik. Mindamellert kevesen maradnak, aminthogy a nobilis név a szerző korában valóban csak az előkelőket jelezte.¹¹²

Nehéz eldönteni, vajon meggondolás, tudatos elhatározás eredménye-e, hogy Anonymus elbeszéléséből kimaradtak a nyugatról bevándorolt előkelő lovagok leszármazottjai. A XIII. század elején már ezek is „de genere” megjelöléssel éltek, uradalmak és országos tisztségek birtokosai voltak, a hatalomban megosztottak a honfoglaló magyar „nemesek” leszármazottjaival. Egy historikus, aki ragaszkodik a történeti hűséghez, természetesen eleve nem szólhatott volna nyugatiakról, mivel azok csak Géza fejedelem – I. István atyja – idejétől kezdve telepedtek meg Magyarországon. Kérdés azonban, hogy nem szándékosan zárta-e le tárgyalását Anonymus a X. század közepén, nem azért választotta-e műve tárgyául a honfoglalást, hogy korának idegen eredetű előkelőiről ne kelljen szólnia, a magyarok ősi foglaláson alapuló hatalmi igényeit pedig fokozottan hangsúlyozhassa? Az ősgesta még aszerint tartotta helyesnek a hatalomban való részesülést, hogy ki lett előbb keresztényé. Anonymusnál ennek a felfogásnak már nyoma sincs. A kereszténység úgy meggyökereződött az ő korára, oly természetes, magától értetődő állapot volt, hogy megkülönböztető elvnek már nem látszott alkalmasnak. Helyette – legalább ez olvasható ki Anonymus hallgatásából – a magyar származás, az őshazából bevándorlás és a honfoglalásban való részvétel lett az előkelőbbség kritériuma.

Szerzőnknek az őskorról szóló előadása arról tanúskodik, hogy az ő idejére a származásra büszke érzés a társadalom uralkodó rétegét annyira áthatotta, hogy az az irodalomban is kifejezést nyert. A szkíták az ő leírásában merőben ellentétjei az ősgestában jellemzetteknek. Szó sincs róla, hogy többnejűségben éltek volna: mindenkinek csak egy felesége volt. Dehogy raboltak: mégcsak fel sem merülhetett bennük a vágy mások vagyona után, hiszen valamennyien gazdagok voltak, nagy állatállomány birtokosai, élelmük pedig bőségesen akadt. Az sem igaz, hogy a tétlenséget kedvelték. Igaz, nem törődtek a földműveléssel, lévén ez – fűzhetjük hozzá – lenézett foglalkozás, edzettek voltak viszont minden fáradalom elviselésére, a harcot pedig éltető elemüknek tekintették. Élethivatásuknak a folytonos hadakozást tartották a feudális arisztokraták őseihez illően. Bátorságuk, harciasságuk, büszkeségük, katonai erényeik dicsőítésében kifogyhatatlan Anonymus. A világ legkitűnőbb harcosai, akik megfutamították Dariust, a perzsák királyát éppen úgy, mint Nagy Sándort. Hazájuk méltó kiválóságukhoz. Amíg az ősgesta kietlennek, alvilági szörnyetegekkel népesnek rajzolta, addig Anonymus szerint kellemes éghajlatú, tágas föld, ahol bőségesen található arany,

¹¹² Györffy: Krónikáink 122. l. A „nobilis” kifejezés előfordulásait összeállította Szilágyi L.: Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok 71 (1937) 21. l.

ezüst, drágakő és gyöngy, cobolyprémben pedig oly gazdag, hogy még a gulyások, kanászok és juhászok is azzal díszítik ruhájukat.¹¹³

Az őskornak és a honfoglalás időszakának a feudális uralkodó osztály XIII. század eleji érdekeihez és felfogásához idomítása azzal érte el csúcspontját, hogy Anonymus a bibliai Magógot, Jáfet fiát, a hasonló hangzás alapján megtette a magyar nép ősatyjának, s utódául tüntette fel Álmost, Árpád atyját, sőt Attila hun királyt is Magóg leszármazottjának mondotta. Ily módon elbeszélése abba a helyzetbe juttatta a magyar népet, hogy az országra Attila öröksége címén emeljen igényt, azt mint jogos tulajdonát követelje és foglalja el.¹¹⁴ Szavai visszhangra találtak, bár Attilának a magyar uralkodócsalád ősei közé sorolása nála még nem jelentette a hun–magyar rokonságot. Azonban csak – nem is hosszú – idő kérdése volt, hogy ennek hangoztatására sor kerüljön.

ÁKOS MESTER

Anonymus műve, mint a honfoglalás és a vezérek kora történetének előadása, annyira önálló alkotás, hogy valamiféle folytatására gondolni sem lehetett. Szerkezetileg független volt a királyi udvarban vezetett, hivatalos történeti munkának tekinthető gestától, viszont ez is tőle. Mivel azonban a kép, amely Anonymus művében tükröződött, a XIII. századi társadalmi fejlődés folyamán nem homályosult el, hanem – ellenkezőleg – egyre élesebbé lett, a XII. századi gesta felfogása, időszerűségét elveszítvén, alapos átdolgozásra szorult. Ez V. István uralkodása (1270–1272) alatt következett be.

Az átdolgozás jellege lényegében különbözött a korábbiakétól. Nem dinasztikus érdek, a királyi család tagjainak harca adta az indító okot. Ekkorra már állandósult a gyakorlat, hogy a királyt fia kövesse a trónon, nem volt tehát szükség az uralomra igényt tartó és elnyerésére törő testvérek, oldalági rokonok erőszakos félretolására. A pártharcok természetesen tovább folytak, heveségük sem csökkent, azonban elveszítették korábbi látványos jellegüket, s mert súlyos külpolitikai bonyodalmak, fenyegető beavatkozások előidézőivé sem lettek, megörökítésre nem látszottak érdemesnek. Aprólékos mozzanataik elbeszélése helyett a lényegnek az érzékeltetésére volt szükség. Annak kifejtésére, hogy a nagybirtokosok a királynak az uralkodótársai. Tehát voltaképpen Anonymus felfogását kellett kifejezésre juttatni, éppen csak fejlettebb formában. Amíg ugyanis ő még „hét

¹¹³ Anonymus ezt a Szkítia-leírást (SS. I. k. 34. sk. 1.) *Iustinus*nak *Exordia Scythica* című kivonatából (Monumenta Germaniae historica, Auctores antiquissimi, tom. XI. vol. II., ed. Th. Mommsen, Berolini, 1894. 319. sk. 1.) vette át. Vö. *Szilágyi L.*: P. magister forrásai és módszere. Magyar Nyelv 43 (1947) 120, sk. 1. A két szöveget szembeállítja *Deér* i. m. Magyar Könyvszemle, Új folyam 37 (1930) 247. sk. 1. — Anonymusnak a szkítákat magasztaló előadása, bár forrása a VI. századból való, megegyezett a XII. század második felében feléledő nyugat-európai renaissance szellemmel, amely a pogány ősökre a nemzeti büszkeség érzésével tekintett. *Váczy* i. m. Turul 58–60 (1944–1946) 2. 1.

¹¹⁴ SS. I. k. 35. l. Vö. *Györffy*: Krónikáink 132. sk. 1.

nemes” fogalmával magyarázta a XIII. század eleji nagybirtokos nemzetségek igényét és jogát az uralomra, addig a közben eltelt évtizedek alatt a nemzetségek száma annyira felszaporodott, hogy a hetes számmal már mit sem lehetett kezdeni. De ugyanígy a „nemes” megjelöléssel sem. A nemes elveszítette korábbi exkluzív értelmét, s a XIII. század közepén általában a lovagi fegyverzettel harcoló, jobbágyokkal rendelkező birtokost jelentette.¹¹⁵ Anonymus korának nobilisa helyébe a genust kellett beiktatni, a hetes számot nagyobbbal kellett felváltani, s ugyanakkor teret kellett engedni a XI. század óta bevándorolt nemzetségeknek is.

Világos, hogy mindezt nem lehetett a XIII. században lezajló események tükrében szemléltetni. Nemcsak hatalomról volt ugyanis szó, hanem arról is, hogy ez jogosnak és ősi jellegűnek tűnjék fel, ami úgy biztosítható a legmeggyőzőbben, ha a XIII. századi fejlődés eredménye visszavetítődik a régmúltba. Minél korábbra, annál hihetőbbnek fog látszani. Az V. István-kori szerző ezért nem folytatta a III. István-korit, nem próbálta a közben eltelt száz év eseményeit sem megismerni, sem előadni, hanem — a Gesta Ladislai regist is figyelmen kívül hagyva — az ősgesta átdolgozására, kibővítésére fordította figyelmét.

Ismerjük a szerző származását, életének adatait, s mert így munkájának egyéni indítékait feltárhatjuk, törekvései megállapításánál nem kell egyedül a munkájából levonható következtetésekre hagyatkoznunk. Előkelő, régi magyar nemzetségből, az Ákos genusból származott, s magát is Ákosnak hívták. Az egyházi rend tagja lett, egyike azoknak a klerikusoknak, akik egyetemen szerezték meg ismereteiket, s így tanult, művelt embereknek számítottak, ugyanakkor a jó jövedelmű egyházi javadalmakra úgy támasztottak igényt, mintha azok egyedül csak őket illethetnék meg. Erre iskolai végzettségüknél erősebb jogcímük volt, hogy a királyi udvarban éltek, élvezve az uralkodó pártfogását, amely döntően befolyásolta a beneficiumok sorsát. Ákos mester IV. Béla udvari káplánja (1242—1245), majd királynéi kancellár volt (1248—1261). Egyházi tisztségei, amelyek lehetővé tették számára a királyi udvarban tartózkodást, így következtek egymás után: pesti plébánia (1235—1244), székesfehérvári örkanonokság, amivel együtt járt a királyi korona őrzése (1248—1251), végül haláláig a budai prépostság (1254—1272).¹¹⁶

A XIII. század második felében már tipikus jelenség volt, hogy egyes előkelő származású fiatalok nem hivatástudatból léptek papi pályára, hanem azért, hogy családjuk mentesüljön a birtokfelosztás hátrányaitól, az egyházi méltósággal együttjáró anyagi és társadalmi előnyökből pedig hasznot húzzon. Plébánia, kanonokság, prépostság nem terhet jelentett birtokosának. A munkát minden fokon helyettesek végezték, a jövedelem töredékéért. A bevétel oroszlánrésze az egyháznagy diplomáciai, kancellári működésének ellenértékéül, fizetésül szolgált.

¹¹⁵ Mályusz E.: A magyar köznemesség kialakulása. Századok 76 (1942) 298. sk. 1.

¹¹⁶ A szerző személyét Györffy állapította meg, ugyanő tisztázta életének mozzanatait. Krónikáink 171. sk., 188. l. — Gárdonyi A.: A magyar királyné udvari kancelláriája az Anjouk alatt. Turul 33 (1915) 66. l., Sörös P.: A székesfehérvári örkanonokság története 1543-ig. Századok 50 (1916) 569., 566. l.

Ákos mester írói tevékenységének jellegét származásán kívül a társadalomban és az egyházi hierarchiában elfoglalt ily helyzete határozta meg.

Az ősgestát elsősorban genealógiai fejezetekkel bővítette. Szerkezetileg legkönnyebben a jövevény nemzetségek történetét lehetett elmondani. Ezek közül ugyanis a korábbi — Kálmán-kori — gesta csak kettőről és futólag emlékezett meg,¹¹⁷ s így az, hogy melyik mely országból költözött Magyarországra, itt mi lett a sorsa, mint új ismeretanyag várt beiktatásra.¹¹⁸ Írónk családi hagyományokat jegyzett fel, ezek azonban elég kuszák voltak, és a valóságot szépítők. A nemzetségek őseit jóval korábbi időszakban szerepeltették, mint amikor az oklevelek tanúsága szerint éltek. Így a Héder és Volfer testvérpár, amelytől a Héder nemzetség származtatta magát, nem Géza vezér idejében, hanem II. Géza király uralkodása alatt (1141–1161) vándorolt be Magyarországra.¹¹⁹ Más nemzetségeknél ismét a külföldi származtatás látszik alaptalannak. A nyugati lovagok mint ősök az előkelőséget bizonyították, s így olyan magyar eredetű családok is, amelyek a XIII. században emelkedtek fel, hogy homályos származásukat megszépítsék, egy-egy képzeletbeli jövevényhez fűzték eredetüket. Ezt tették a Kökényes—Radnót nemzetség tagjai, amidőn ősükről azt állították, hogy a XI. században Spanyolországból vándorolt be I. Béla király Margit nevű feleségével, holott ily nevű, de francia felesége III. Bélának volt, s a külföldi eredet meséje esetleg a nemzetség őseinek franciaországi követségéből sarjadhathott.¹²⁰

A magyar nemzetségek felsorolásánál már megkötötte Ákos mester kezét a gesta korábbi szövege, mivel ez a magukat hét vezértől származtató nemzetségek hagyományait feljegyezve, a többit eleve a második sorba szorította. De éppen ez az állítás nem tetszett a szerzőnek, aminthogy nem is felelt már meg a tényleges helyzetnek. Nem tetszhetett neki elsősorban az, hogy saját nemzetsége, az Ákos genus nem szerepelt a hét vezér leszármazottjai közt, hasonlóképpen az Aba és oly sok más. Elégedetlenségének sértett hiúsággal és gúnyolódva így adott kifejezést: A köznép, sőt a történetet leíró kódexek is azt állítják, hogy a hét magyar vezér foglalta el Magyarországot, ez azonban képtelenség. Egyrészt ők kíséretükkel, mégha hozzászámítjuk a szolgákat és szolgálókat is, kevesen voltak, másrészt meg akkor érthetetlen, honnan erednek az Ákos, Bor, Aba és más nemzetségek,¹²¹

¹¹⁷ A Vencellinustól származó (Ják) nemzetségről és a Hont-Pázmányról. SS. I. k. 313. l. *Schwandtner* i. m. I. k. 116. l. Vö. *Horváth* i. m. 343. l.

¹¹⁸ SS. I. k. 294—304. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 105—111. l.

¹¹⁹ SS. I. k. 296. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 106. sk. l. Vö. *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. k. Bp. 1901. 144. sk. l.

¹²⁰ SS. I. k. 298. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 108. l. Vö. *Karácsonyi* i. m. II. k. 337. l.

¹²¹ Ily nemzetségek, illetőleg családok névsorát tartalmazza a SS. I. k. 284. sk. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 99. l. olvasható felsorolás. Ez jelenlegi formájában genealógiai táblázat, eredetileg azonban egyszerű névsor volt Ákos mester összeállításában, s a magyar történet elején foglalt helyet. A XIV. század eleji gesta írója kiegészítette a hun történetből vett néhány névvel, egyidejűleg a „qui fuit” bibliai formulával leszármazási viszonyt teremtve a nevek közt, összekapcsolta egyetlen — teljesen alaptalan és értelmetlen — genealógiai táblázattá, s az egészet jelenlegi helyére illesztette. *Horváth* i. m. 364. sk. l.

Prefulgida rege de hoc p o: bē fama volat ⁊ ensis illius vicinis
regionibus terro: i est: nec aliquādo machumctes ille magnus:
cui⁹ framea pepcit nulli: vires regis hui⁹ cāpēstrali certamie tē-
tare ausus fuit. Cū ⁊ de sub castro Jaycza vt pmissū ē deq; mol-
dania eiusdē ante gladiū sugerit vehemēter expersq; sui voti suā
redierit in terrā: victoriosū quidē hūc hoīem reddidere fata: qua
ppter in suoꝝ gloriā facinoꝝ hij versus cōpositi fuere.

Sorte noua redijt hūnoꝝ clarissima quondā

Tempore que fuit ante victoria regis.

Dom⁹ thauernicalis ⁊ mēsa regis hui⁹ tātis ornatib⁹ ⁊ cleno-
dijs tātis apparatib⁹ tātis ve aureis ⁊ argenteis nitet vasis ⁊ po-
culis vt nullus regū hūgarie in hijs rebus tam gloriosus fuisse
credat. Quicrei testimonio est nobilis illa dicta inter ipsū regē ⁊
ac illustre wladislaū regis polonie natū in ciuitate Olomuensi
celebrata: vbi idē dñs rex tātas rerū nouitates in gēmis ⁊ lapi-
dibus p̄ciosis ac in auro ⁊ argēto vasis. s. ⁊ poculis cetisq; men-
sar ac domoꝝ regalīū ornamētis in multitudine admirāda ⁊ iuisa
ciusdē ciuitatis in palacijs ⁊ placis hūano visui exhibuit intu-
endas: vt quondā p̄sar Babilonicq; rex Alfucrus in mēozabili
illo p̄uio suo sui regni p̄incipib⁹ vix tāraꝝ gloriā rerū ostēdis-
se cogitē. Innumerā autē multitudiē ingenioꝝ bombardarū
machinarū cetero:ūq; to: mētoꝝ que ipse dñs rex i ruinā hostiliū
munitionū ⁊ castroꝝ in sua expeditiōe deferre solet: quis enarra-
re queat. Cū oīa semel vno ⁊ eodem i loco visa sint p̄ nemīem di-
citi pōt qd ⁊ in hijs rebus oēs chūstianitatē reges sup̄grediat.
Multa ⁊ varia de hoc rege narrāda essent que sui p̄ magnitudie
p̄re nouitateq; rerū vinacitate sūt digna: s; cū suoꝝ ingenīū faci-
noꝝū gloriā singularē stilū ⁊ hysto: iā maiorēq; me p̄ter p̄conez
expostulet: ea que rege de eodem amplius scribenē: de temerita-
te que me ad p̄missa exarāda coegit veniā rogitās: meis autori-
bus linquo qui cadē stilo altiori dignioꝝq; p̄sequenē omīa p̄ri-
culatim p̄t acta fuere: s; ⁊ iūmicicias que regem aduersus roma-
noꝝ impato: em p̄citarūt plenius enarrātes.

Deo gratias.

4. Thuróczy elbeszélésének utolsó lapja (A brünni kiadásból)

amelyek szintén nem jövevények, mert Szkítiából származnak, s mert egyenlők a hét vezér utódjaival, nyilvánvalóan részt vettek a honfoglalásban, birtokaikat pedig a foglalás jogán szerezték.¹²² Féltékenysége a hét vezér ivadékaival szemben még arra is ráveszi, hogy a vezéreket azonosítsa az augsburgi ütközetből levágott füllel szégyenszemre hazakerült magyarokkal, a hősi tetteiket dicsőítő énekeket pedig leszólja. Alapelvét, hogy a hét vezér csak névre és hatalomra különbözött a többi nemzetségtől, származás, nemesség tekintetében azonban egyenlők, ismételten hangoztatja.¹²³

A valóság a szerző korában más volt, mert a bárók, a nagybirtok urai külön csoportot alkottak. Mivel azonban ők hatalmukat frissen szerezték s birtokaikat még csak kezdték családi tulajdonná tenni, eredményesen lehetett velük szemben a nemzetségi közösség érdekeit érvényesítve, az országos méltóságok viseléséből eredő, elsősorban külső, tekintélyt nyújtó előnyökre a távolabbi — nemzetségi — rokonoknak igényt támasztaniok. Tagadni a hét vezér leszármazottjainak különállását, ugyanakkor a rokonság címén részeseivé lenni a nemzetségek bárói tagjai által kivívott társadalmi előnyöknek, számra nézve kis, de mégis a hatalom korábbi birtokosainál szélesebb csoportoknak volt az érdeke. Pontosan azoknak, amelyek tagjait akkortájt, amidőn a szerző élt, nobilisoknak nevezték. A bárókkal rokonságot tartó, de vagyonra és hatalomra velük nem mérkőzhető, ugyanakkor a szegényebb szabadokat is lenéző, jobbágyaikat kizsákmányoló földesurak voltak a nobilisok, történetfelfogásuk kifejezője pedig Ákos mester. Mivel a nobilisok érdekeit az alsóbb társadalmi rétegekkel szemben az állam kellőképpen védelmezte, történetírójuknak erre nem is kellett szót vesztegetnie. Így minden figyelmét a bárók különállásának tagadására és a nobilisokkal azonos helyzetük hangoztatására fordíthatta.

Célját — a bárók különállásának elhallgatásán kívül — azzal érte el, hogy a kiváltságos, az uralkodó osztályt egységesnek tüntette fel. A megjelölésre szolgáló *communitas*-fogalom ugyanis magában foglal bárót és nobilist, mindazokat, akik a szerző korában földesurak.¹²⁴ Oligarchikus és ugyanakkor demokratikus vonások jellemzik ennek a politikai szerepet játszó társadalmi rétegnek az életét. Oly ellentmondás, amely a feudális magyar társadalomnak mindvégig sajátja volt. A *communitas* egyébként a királyi hatalmat is korlátozza Ákos mester történetében, akár mint a valóságban a XIII. század közepén. Nála Árpád első a vezérek között, azonban csak egy közülök. Kétes kiváltságot is juttat neki: elsőnek vonul hadba, visszavonuláskor pedig ugyanő a hátvéd.¹²⁵ Mivel a meghódolt vagy csatlakozott népek feladata volt, hogy az elő- és utóvédet alkossák, s így a harc terhét fokozottan magukra vegyék, Ákos mester azok színvonalára süllyesztette le Árpádot és

¹²² SS. I. k. 292. sk. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 104. sk. 1.

¹²³ SS. I. k. 293. sk. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 105. l.

¹²⁴ A „*communitas*” szerepe: SS. I. k. 256. sk., 290., 293., 310. sk. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 70., 103., 105., 114. sk. 1. Vö. *Váczy P.*: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. Károlyi Árpád Emlékkönyv. Bp. 1933. 549. sk. 1.

¹²⁵ SS. I. k. 290. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 102. l.

nemzetségét.¹²⁶ S még tovább fokozta lenéző ítéletét azzal a megjegyzésével, hogy Pannóniába jövet csak ezért előzhették meg a többi kapitányt.¹²⁷

Az őstörténeten kívül a kalandozások korát is kiegészítette új fejezetekkel. A német császárt kürtjével másvilágra külső Lehel vezér és a bárdjával Bizánc érckapuját bezúzó Botond mondáját a néphagyományból ő vette át és örökítette meg irodalmi formában.¹²⁸ Ugyancsak tőle származhatnak azok a részek, amelyek a székesfehérvári bazilika és az óbudai egyház gazdag adományokkal való elhalmozásáról, valamint II. Endre királynak a keresztesháborúból magával hozott ereklyéiről szólnak. Ákos mester mint székesfehérvári őrkanonok, majd budai prépost ismerte mindkét egyház viszonyait, s érdekelték is annyira, hogy feljegyezze azokat.¹²⁹

KÉZAI SIMON

Ákos mester után egy évtizednél alig valamivel hosszabb idő elmúltával, 1282 és 1285 között új, minden előzőnél gyökeresebb átdolgozáson ment keresztül a magyar őstörténetet megörökítő kép: a gesta első része szerkezetileg ekkor nyerte el azt a végleges alakját, amelyben Thuróczy krónikája is reánk hagyományozta. A változásnak az a lényege, hogy az Ákos mester által átdolgozott gesta elé egy terjedelemre is jelentős rész került, amely a hunnak mint magyarral rokon népnek a történetét tárgyalja.

A hunokról korábban sem a gesta, sem Anonymus egyáltalán nem tett említést. Még az utóbbi is csak odáig ment el, hogy Attila királyt és Álmost, a magyar királyok ősét egyaránt Magóg nemzetségéből származtatva, hallgatólagosan népeik szorosabb kapcsolatát érzékeltette.¹³⁰ Elképzelhetetlen, hogy a honfoglaló magyarság tudatában élt volna a hunokkal való rokonságának emléke, aminthogy ily kapcsolat a valóságban nem is volt. Ellenben a X–XII. századi nyugati elbeszélő kútfők a rémület hatása alatt a két népet azonosították, mégpedig úgy, hogy egyesek közülök a X. századi magyarok gyanánt hunokat szerepeltettek, mások meg az V. században magyarokat léptettek fel, sőt elvéve „Hungari id est Huni” vagy „Huni qui et Ungari dicuntur” kifejezéseket is használtak. A XII. század végén élt Viterbói Gottfried, Barbarossa Frigyes császár káplánja és jegyzője Memoria seculorum (1185) és Pantheon (1189 körül) című munkáiban már a teljes

¹²⁶ Horváth i. m. 347. sk. 1.

¹²⁷ SS. I. k. 290. l., Schwandtner i. m. I. k. 102. l.

¹²⁸ SS. I. k. 308., 310. sk. 1., Schwandtner i. m. I. k. 113. sk. 1. Anonymus ismerte a Botond-mondát, említi is futólag, de lenézően, mint amely nem érdemli meg a feljegyzést, Lehelnek meg a császár előtti szerepléséről nem tud. Mivel az Ákos mestert követő Kézai polemizálva szól a Lehel-történetről, a Botond-epizódot pedig eltérően ismerteti, bizonyos, hogy a két mondát Anonymus után és Kézai előtt élő író jegyezte fel, ez pedig Ákos mester. Horváth i. m. 341. sk. 1.

¹²⁹ SS. I. k. 316. sk. 466. l., Schwandtner i. m. I. k. 118. és 185. l. Vö. Györffy: Krónikáink 155. sk. 1.

¹³⁰ SS. I. k. 35., 38. l.

azonosítás elve alapján szólt Attiláról, mint a magyarok királyáról s ennek „flagellum dei” jelzőjét is felemlítette.¹³¹ Amit tehát az európai közvélemény eleinte csak felületességből vett valóságnak, azt történetirodalma utólag tudós hivatkozásokkal és érveléssel igazolni törekedett.

Mindez magában kevés lett volna, hogy a hun – magyar azonosság gondolata bekerüljön a magyar gestába. Szükséges volt, hogy a politikai viszonyok az átvételre kedvezően alakuljanak. Az a sajtáságos keleti orientáció, amely 1272 és 1290 közt a magyar politikai életet jellemezte, alkalmas helyzetet teremtett. A király, aki V. István halála (1272) után tíz éves korában trónra lépett, IV. László, anyja révén kun származású volt. Vonzódott rokonaihoz, a néphez, amely csak az imént hagyta el a steppét, s a már feudalizálódott, földművelővé lett magyarsággal szemben a kötetlenebb állattenyésztő életmódot folytatta, erkölcsi szokásaiban pedig szintén átlépett a keresztény egyház szigorú szabályainak korlátain. A harcias, még el nem puhult kunok körében népszerű volt a fiatal király. Nemcsak származása miatt, hanem a sok kedvezményért is, amelyben részesítette őket. Egyéni vonzalmán kívül IV. Lászlót érdekei szintén a kunok pártolására készítették. A feudális főurakkal szemben, akik birtokaikra támaszkodva igényt emeltek, hogy az állam sorsának intézői legyenek, a közvetlenül királyi uralom alatt álló fegyveres nép jelentette legmegbízhatóbb szövetségését. A fiatal király, amíg eljutott érdekeik azonosságának felismeréséig, sok megpróbáltatáson és megaláztatáson ment keresztül. A főurak gyermekkorában bábként rángatták, egymás közti viszályaik, gyűlölködéseik résztvevőjévé alacsonyították, addigra pedig, hogy kiismerte magát az intrikák útvesztőjében, a régi királyi hatalomnak csak töredékeit hagyták meg számára. A vágy, hogy a hatalmat annak a nomád, pogány kun népnek a segítségével szerezze vissza, amelynek körében otthonosan érezte magát, kedvező légkört biztosított Attila nagyságának megértéséhez. A világhódító hun király követendő példakép lett a fiatal uralkodó előtt. Minél korlátozottabb volt a valóságban uralma, annál inkább vágyódott azt rendkívüli méretűvé tenni.¹³²

Álmát nem tudta realizálni, udvari clericusa, Kézai Simon a hun-történet megírásával azonban megmutatta neki, miként lehet a múlt tükrében a sóvárgott jövőt felismerni.¹³³ Kézai szerfelett egyszerű módon fejtette ki tételét a hun – magyar rokonságról. A magyarságnak abban a bibliai nemzedékrendjében, amelyet Anonymus megörökített, Jáfetnek a leszármazottja volt Magóg, azaz

¹³¹ Györffy: Krónikáink 128. sk. 1.

¹³² Hóman B. (—Szekfü Gy.) i. m. II. k. 208. sk. 1., Németh Gy.: Kun László király nyögérei. Magyar Nyelv 49 (1953) 304. sk. 1., Gerics J.: Adalékok a Kézai Krónika problémáinak megoldásához. Annales universitatis scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica 1 (1957) 119., 121. l. A király kijelentése: „Ipse . . . mihi sum lex” megfelel a II. Frigyes szicíliai udvarában uralkodó felfogásnak, hogy a császár az élő törvény a földön. Vö. Hampe, K.: Kaiser Friedrich II. Historische Zeitschrift 83 (1899) 13. l.

¹³³ Kézainak IV. Lászlót dicsőítő felfogása a neve alatt fennmaradt munkában olvasható: SS. I. k. 185. sk. 1. Az átdolgozott gestában bizonyára szintén helyet foglalt IV. László kedvező jellemzése, s onnan az Anjou-kori átdolgozó hagyta ki.

hangzott az etimologizáló fejtegetés, Moger, Magyar, akitől az egész nép kapta a nevét.¹³⁴ Kézai Mogernek (Mogornak) egy Hunor nevű testvért juttatott, s ezt megtette a hunok ősatyjának.¹³⁵ Miután így leszámazottjaik, a két nép rokonságát hite szerint bebizonyította s a gestának Szkítiáról, mint őshazáról, a szkíták-ról és a magyarok őstörténetéről szóló fejezetét megtoldotta a hunokra történő utalásokkal, mindabból, amit a rendelkezésére álló nyugati kútfőkben a hunokról olvasott, megszerkesztette ezek történetét, a központban természetszerűleg Attila alakjával. Mivel Iordanes, Gemblouxi Sigebert, Viterbói Gottfried elég sok esemény részletét jegyezték fel műveikben,¹³⁶ a hun-történet tárgyánál fogva élvezetes olvasmánnyá alakult. Kézai azonban nem érte be a direkt hírek összefoglalásával: elbeszélését megtoldotta a magyar történetből átvett és néhány évszázaddal korábbra átvetített adatokkal,¹³⁷ valamint saját kora magyar helyneveihez fűzött etimologizálásokkal, és képzeletbeli alakok szerepeltetésével. Ily módon terjedelmre jelentős munka került ki keze alól.¹³⁸

Ezt a hun-történetnek nevezett részt szerzője és a későbbi átdolgozók önálló egységnek fogták fel, mégpedig szerkezetileg és tartalmilag egyaránt, úgy azonban, hogy a második résszel a legszorosabban összeforrott. A gestában a hun-történet „a magyarok első bejövetele Pannoniába”, a tulajdonképpeni magyar történet pedig „a második bejövetel” címet viseli.¹³⁹ A két nép azonosságát, sorsuknak összeforrottságát ez a szerkezeti megoldás kétségtelenül meggyőzően bizonyította nemcsak a XIII. vagy XV. századi olvasó számára, hanem mindaddig, amíg a hun–magyar rokonság hiedelmét a történeti kritika meg nem döntötte. Addig, míg ez bekövetkezett, Attila valamennyi világraszóló tetteivel magyar nemzeti

¹³⁴ SS. I. k. 35. l.

¹³⁵ SS. I. k. 144. l.

¹³⁶ *Domanovszky*: Kézai 68. sk. l.

¹³⁷ *Hóman*: A Szent László-kori Gesta 50. sk. l.

¹³⁸ A hun-történet szerzőségének kérdésével a magyar történetírás ismételten foglalkozott. *Domanovszky*, aki a legerjedelmesebb munkát írta meg Kézairól, nem őt tartotta a krónika szerzőjének, viszont vele szemben az a felfogás alakult ki, hogy Kézai nemcsak a neve alatt fennmaradt kivonatos munkát írta, hanem ő a gestának az átdolgozója is. *Madzsar I.*: A hun krónika szerzője. *Történeti Szemle* 11 (1922) 75. sk., 100. l., *Hóman*: A Szent László-kori Gesta 64. sk. l. — *Györffy* Ákos mesternek tulajdonította a hun-történet megírását, érveit azonban *Horváth* (i. m. 350. sk., 382. l., *Uő.*: A hun-történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 67 [1963] 449. l.) nem találta meggyőzőknek. A német forráskritikai kutatás kezdettől fogva Kézai szerzősége mellett foglalt állást. *Heinemann, L.*: Zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*. 13 (1888) 73. l., *Kaindl, R. F.*: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. *Archiv für österreichische Geschichte* 88 (1900) 400. sk. l. — Niçs megnyugtatóan tisztázva, hogy milyen a viszony a Kézai néven szereplő munka (SS. I. k. 141–194. l.) és a bővebb gesta-átdolgozás között. *Horváth* tüzetes fejtegetései ellenére sem tekinthető eldöntöttnek, hogy a szűkszavú előadásból bővítéssel alakult a korunkra maradt gesta. A két szerkesztmény közti eltérések, amelyeket a SS.-kiadás nyomdatechnikailag is szembetűnővé tesz, további vizsgálatot és magyarázatot igényelnek.

¹³⁹ SS. I. k. 255., 283. l., a Képes Krónikában. Thurócynál a megfelelő részek címei: a hunok bejövetele, a magyarok újbóli visszatérése Pannóniába. *Schwandner* i. m. I. k. 71., 99. l.

hőssé lett, világbirodalma pedig nemzeti ábrándok nagyra növelője. Korábban csak a szkíták harciassága és katonai rátermettsége volt a nemzeti büszkeség élesztője, Kézai után egy gazdagon színezett történeti egyéniség lett az a mintakép, amelyhez hasonlóvá válni csábító feladatnak tűnhetett fel, mint Thuróczy augsburgi kiadásában a Mátyás királyhoz fűzött „második Attila” jelző is mutatja.¹⁴⁰

Kézai meggyőződése, hogy a hun – magyar történetben az előbbi a fontosabb, abban is kifejeződésre jutott, hogy felfogását az állam lényegéről, alattvalók és uralkodó viszonyáról ugyanitt fejtette ki. Sajat korának politikai törekvéseit, amint azok az uralkodó osztály általa képviselt rétegeinek gondolkozásában és a király célkitűzéseiben visszatükröződtek, a hunok körében már megvalósultaknak mutatta be.

Nézetei az Ákos mester által a magyar történetben először alkalmazott *communitas*-fogalom körül kristályosodtak ki. Lényegében a *communitas* Kézainál is a feudális társadalom uralkodó osztályát jelenti, azonban az író származásának megfelelően szélesebb alapokon. Felfogása nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a nemzetségek számát jó magasan, 108-ban állapította meg, s így most már az egyszerűbb nemzetségeket is hozzájuk számította,¹⁴¹ hanem a nemzetségi kötelékben nem élöket szintén közéjük értette. Mivel maga nem birtokos, hanem szolga-
rendű, legjobb esetben félszabad családból származott,¹⁴² érdeke volt a feudális kíséreteket, amelyeket Magyarországon familiának hívtak, a nemzetségekkel összeforrottaknak tüntetni fel. A magyar hűbéri kapcsolat, az ún. familiaritas nemcsak nemeseket fűzött egy-egy hűbérúrhoz, a dominushoz, hanem ignobilisokat is.¹⁴³ Különösképpen familiarisnak számíthatott egy klerikus, aki az egyházi rendek felvételével és egyházi bíróság alá tartozásával a személyes szabadság birtokosává lett. Kézai ilyen klerikus volt. A Rozgonyi család egyik birtokáról vagy legalább annak közvetlen szomszédságából származott, s a főúri családhoz meleg vonzalommal viseltetett.¹⁴⁴ Hálóját azzal mutatta ki, hogy a dürnkruti csata (1278) magyar résztvevői közül egyedül Rozgonyi Rajnádot és testvéreit nevezte meg név szerint.¹⁴⁵ A Rozgonyi család nem régi lovagnemzetségből származott, csak a XIII. század második felében emelkedett fel, s így az ő érdekét is szolgálta Kézai azzal, hogy a *genusok* számát nem azonosította a nagy, közismert nemzetségekével.

¹⁴⁰ Uo. I. k. 365. l.

¹⁴¹ SS. I. k. 256., 287. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 69., 100. l.

¹⁴² *Csánki D.*: Kéza. Századok 37 (1903) 890. l., *Domanovszky*: Kézai 149. l.

¹⁴³ XV. század eleji adatok: Zsigmondkori Oklevéltár. Összeállította *Mályusz E.* I—II. k. Bp. 1951—1958. II. k. 483., 632., 801., 4893. sz. *Mályusz E.*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (A hűbériség és rendiség problémája.) Mátyás Király Emlékkönyv. I. k. Bp. (1940) 324. sk. l.

¹⁴⁴ *Csánki* szerint a Pest megyei Kézáról, amely a Rozgonyi családé volt: i. m. 885. sk. l., *Domanovszky* szerint a Zemplén megyei Kézáról, amely a Rozgonyiak birtokainak közvetlen szomszédságában feküdt: Kézai és a húnkrónika. Károlyi Árpád Emlékkönyv. Bp. 1933. 128. sk. l.

¹⁴⁵ SS. I. k. 186. l. Vö. *Pauler* i. m. II. k. 563. l.

A másik módosítást saját hasznára eszközölte. Amíg Ákos mester *communitáson* a gazdag, hatalmas magyar nemzetségeket értette, amelyek együttesen korlátozzák a király hatalmát, addig Kézainál a *communitas* általában a szabadok közösségét jelenti. Hogy senkinek ne legyen kétsége, mily tág értelemben használja a *genus* kifejezést, megadja tagjaiknak pontos számát is. A Szkítiából kiköltöző fegyveres hunokat nemzetségenként 10 000-re becsüli, kereken egymillióra.¹⁴⁶ A magyarok számának megállapításánál már szerényebb, mert nemzetségenként 2000 fegyverest vesz fel, kereken, mivel hét, egyenként 30 000 főnyi seregbe tagolja őket, 200 000 főt.¹⁴⁷ Mintha azonban maga is kételkednék, hogy minden nemzetiségben ugyanannyi férfi élt volna, a *genusszal* azonos értelemben a római eredetű *tribus* kifejezést is használja, s mert így a vérségi kötelékkel összefűzött közösséggel azonosnak vesz egy területi, jogi és politikai alakulatot, mind a nagy, mind pedig a pontosan azonos létszámot elfogadhatóvá teszi. Mivel a *tribus* Kézainál lényegében azonos egy nemzetség, előkelő család uradalmával, ennek fogalmába pedig beletartoznak a familiarisok, a környék kisnemesei, akár mint katonák, akár más módon szolgálják urukat, ily áttétellel ezek szintén tagjai a *genusoknak*, további fokon pedig magának a *communitasnak*.

Ez a *communitas*, beleértve az uralkodó osztály legszélsőbb csoportjait, a hatalom birtokosa. Összegyűlve a saját soraiból választja meg hadvezéreit, kapitányait, egyszersmind bíróját, a *rectort*, akinek feladata – mint a XIII. századi nádornak – az igazságszolgáltatás. Valamennyiüket ellenőrzi, le is teheti őket, amikor jónak látja, sőt még a *rector* ítéletét is, ha tévesnek találja, megsemmisítheti. Ugyancsak az ő nevében történik a hadba vagy gyűlésbe hívás. Akik vétenek ellene, nem engedelmeskednek parancsának, halállal vagy szolgaságba vetéssel bünhődnek. Ezen a ponton találja meg Kézai a *szolgarend* keletkezésének a magyarázatát is. Mivel, mondja, minden hun egy atyától és anyától származik, valamennyiüknek nemeseknek kellene lenniük, a tényleges különbség tehát, hogy a nemesek mellett vannak ignobilisek, azzal magyarázható, hogy az utóbbiak a *communitas* által kirótt büntetésből szolgaságba jutottak.¹⁴⁸

Az államnak ez a képe Kézai szeme előtt két élmény hatása alatt bontakozott ki. Az egyik annak felismerése volt, hogy az alsóbb nemességgé összeolvadó királyi szervenseknek és várjobbágyoknak megyei szervezkedését, szabad bíróválasztásban és gyűlések, congregatiók tartásában kifejeződő autonómiáját országos méretűvé lehetne kifejleszteni. A rendi fejlődés valóban abban az irányban vezetett, hogy utóbb, a XV. században a megyék képviselői országgyűléseket tartsanak, ott tanácskozzanak és döntsenek a közügyekről. A *communitas* kifejezés akkor, a rendiség korában közkeletűvé is lett. Ily országos tanácskozásokat, nem ugyan szabályosan megválasztott követek, de nemesek és kunok részvételével és a parla-

¹⁴⁶ SS. I. k. 256. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 69. l.

¹⁴⁷ SS. I. k. 287. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 100. l.

¹⁴⁸ SS. I. k. 257. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 70. l.

mentum megjelölést ruházva rájuk, IV. László idejében ismételtén tartottak 1279 óta.¹⁴⁹ Bár sem nádort, sem más országnagyokat nem választottak rájuk, ily feladatuk legalábbis elképzelhető volt.

Kézai másik élménye a skolasztikus teológia államfelfogásának megismerése, amint azt Aquinoi Tamás megfogalmazta, az egyetemek pedig tanították és terjesztették. Ez a felfogás, hogy az isteni eredetűnek vallott egyházzal szemben az állam alacsonyabbrendűségét bizonyítsa, a nép egymással szerződésre lépő tagjainak megegyezését és a hatalomnak az uralkodóra való átruházását jelölte meg az uralom kezdetétől. A bűn következményei kényszerítették tehát az embereket, fejtegették a XI. század óta teológusok és jogászok, hogy a zsarnok, rabló hatalmasokkal szemben védekezzenek, összefogjanak, s azután szövetségük biztosítását egyetlen embernek a kezébe helyezték — azéba, aki tehetségével, belátásával kiemelkedik a többi közül —, fenntartva azonban maguknak a jogot, hogy visszavonják megbízásukat, ha az uralkodó a szerződést nem tartaná meg.¹⁵⁰ A társadalmi szerződés, a népszuverénitás és a hatalomáttruházás elvei voltak ezek, arra hivatva, hogy következményeik radikális levonásával Rousseau és a francia felvilágosodás a nép erősebb jogát bizonyítsák a királysággal szemben, Magyarországon azonban a XIII. században már egyházi megfogalmazásukban és a szerződés elvét mellőzve is a politikai gondolkozás és államfelfogás gyökeres átalakulását jelezték.

Az előadás, amely az állam és a társadalom kapcsolatait új elrendezésben mutatta be, mivel a jelen törekvéseit és a jövő célkitűzéseit egyaránt szolgálta, eleve alkalmas volt arra, hogy tartósan befolyásolja az utókort. A fejtegetések szuggesztív hatását jelentékenyen fokozta, hogy korszerű formában, a római jog bizonyos elemeinek ismeretéről téve tanúságot, öltöttek testet. Ily jogi elvek a kancellária oklevélfogalmazó munkájában korábban is feltűntek, alkalmazásukra a pápasággal folytatott vitákban ismételtén sor került, a magyar történelem fejleményeinek magyarázatához azonban most először nyújtottak segítséget.¹⁵¹

Azt homályban hagyta Kézai, hogy a szuverénnek tekintett *communitas* és a ténylegesen uralkodó király viszonyának alakulását miként képzelel. Mint királyi klerikus, aki urához természetesen ragaszkodott, nem érezte szükségesnek az uralomtól való megfosztás, a letétel kérdését feszegetni. Ugyanígy osztályhelyzete is hallgatásra intette ebben a vonatkozásban. A kialakuló köznemességnek, amely számszerűleg a *communitas* túlnyomó többségét tette ki, az volt az érdeke, hogy a királyra támaszkodva hárítsa el a bárók támadásait, amelyekkel önállóságát megsemmisíteni s föléje a nagybirtok uralmát kiterjeszteni törekedtek. Számára minden király alkalmas szövetségesnek látszott, akitől csak védelmet

¹⁴⁹ *Kovachich M. G.*: *Vestigia comitiorum apud Hungaros*. Budaë, 1790. 150. l., *Eckhart* i. m. 109. l.

¹⁵⁰ *Eicken* i. m. 356. sk. 1., *Bezold, F.*: *Die Lehre von der Volkssouveränität während des Mittelalters*. (Aus *Mittelalter und Renaissance*. München und Berlin, 1918.) 21., 26. sk. 1., *Váczy*: *A népfelség*. 555. sk. 1.

¹⁵¹ *Gerics* i. m. 110. sk. 1.

remélhet. Az uralkodók letétele, cserélgetése egyedül a bárók érdeke volt, amint a valóságban ők, nem pedig a *communitas* számszerű többsége szabta meg, mindjárt IV. László halála után is, hogy ki legyen a király. Kézai tehát azzal, hogy a népszuverénitás erőteljes hangoztatása ellenére királya elé Attilát állította követendő mintaképnek, nem került ellentmondásba önmagával, de ugyanígy a felfogását osztó köznemesség sem a következő évszázadokban, amidőn – a középkori magyar állam megszűnéséig, 1526-ig – a királyi hatalomban természetes szövetségesét ismerte fel, s annak megerősödésében saját sorsának biztosítékát látta.

JÁNOS FERENCES PROVINCIALIS

Kézai után fél évszázaddal, minden jel szerint 1332/33-ban készült el a gestának az a része, amely a két utolsó Árpád-házi király: IV. László (1272–1290) és III. Endre (1290–1301) uralmát, az őket követő trónviszályt, valamint Anjou Károly tetteit (1308-tól) tárgyalta meg. Mint az előző részeknek, ennek az írója is saját királyát magasztalva tekintett vissza az elmúlt évtizedekre, változtatott, ha szükségesnek látta, elődeinek elbeszélésén, s adott képet saját koráról. Az Anjou-ház érdekében Kézainak IV. Lászlót dicsőítő rajzát másikkal váltotta fel, amely a király győzelmes csatáira éppen csak utalva az ország nyomorát riktó színekkel ecsetelte,¹⁵² s az utána következő korszak eseményeit is aszerint értékelte, hogy mennyiben mozdították elő Károly trónrajutását. Dinasztikus felfogása indította, hogy visszanyúlva II. Endre korára, Ákos mester gestáját a Gertrud királyné megöletéséről szóló résszel, a tényektől eltérően kibővítse.

A közvetlen okot Záh Felicián merénylete szolgáltatta, amelyet lehetetlen volt hallgatással mellőzni. Az történt ugyanis, hogy ez a gazdag, hatalmas főúr 1330-ban kivont karddal az asztal körül ülő királyi családra rontott, csapásaival Károlyt jobb karján megsebesítette, a királyné négy ujját levágta, majd a gyermekek felé fordult, mielőtt azonban kárt tehetett volna bennük, a királyi kíséret tagjai lemészárolták. A király kegyetlen bosszút állott Záh egész rokonságán, mégpedig a magyar történelemben egyedülálló módon. Nemzetségének férfi tagjait harmadízig, nővéreinek és leányainak valamennyi gyermekét, tehát a leányokat is, kivégeztette, távolabbi nemzetségi rokonainak vagyonát elkoboztatta, magukat szolgaságra vettette, s hogy kik ezek a rokonok, annak felfedésére országos vizsgálatot rendeltetett el.¹⁵³ Mielőtt a király párthíveiből álló bíróság az ítéletet meghozta volna, Záh leányának, aki udvarhölgyként szolgált a királyné mellett, négy-négy kezujját, orrát és ajkait levágták, lóra ültetve az utcákon végighurcolták, s kényszerítették, hogy kiáltssa: Így jár, aki hűtlen a királyhoz.¹⁵⁴ Ez a borzalmas büntetés deríti fel a merénylet igazi okát, amelyről sem az ítélet, sem a gesta nem

¹⁵² SS. I. k. 474. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 190. l.

¹⁵³ *Fejér* i. m. VIII/3. k. 419. sk. l.

¹⁵⁴ SS. I. k. 495. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 201. l.

szól, s csak a néphagyomány őrizte meg: Záh leányát a királyné öccse, nénje tudtával, elcsábította, s az atya leányának becsületét akarta megbosszulni.¹⁵⁵

A gesta, hogy indokolja az ítéletet és csökkentse annak riasztó hatását, egy korábbi eset megismétlődéséül tüntette fel. Azt állította tehát, a II. Endréről szóló részhez fűzve interpolációját, hogy Gertrud királyné gyilkosát, Bánk bánt egész nemzetségével együtt kivégezték.¹⁵⁶ Valójában Bánk elveszítette ugyan 1213-ban nádori tisztét, de megtartotta helyét a befolyásos főurak között, s mert rokonai közül sem történt senkinek baja,¹⁵⁷ kétségtelen, hogy az Anjou-kori író tudatosan mondott valótlan. Ugyanakkor jellemző, hogy Gertrud meggyilkolását — teljesen alaptalanul — azzal indokolta, hogy segítséget nyújtott Bánk feleségének elcsábításához.¹⁵⁸ Bár az lett volna a logikus, hogy hallgat az erkölcsi defektusról, úgy tűnik fel, mintha nem tudott volna ellenállani a közlési váagnak, és a kortársak előtt jólmért tény, ha már el kellett hallgatnia királynéja érdekében, egy évszázaddal korábbra visszavetítve mégis megörökítette.

Az író egyéniségének, dinasztikus érzelme mellett, másik jellemző vonása műveltségének vallásos jellege. Ez meglepően hangozhat, hiszen a Gesta-szerkesztmény valamennyi szerzője és folytatója a klérus tagja volt. Ezekről mégis különbözik. Amíg elődjei világi klerikusok, ő szerzetes volt. Utalásaiból kétségtelen, hogy a ferences rendbe tartozott. Ellenkező esetben nem tartotta volna szükségesnek megjegyezni, hogy III. Endrét a budai ferencesek templomában temették el,¹⁵⁹ vagy hogy Károly Róbert Lippán annak a Szt. Lajos toulouse-i püspöknek a tiszteletére alapított ferences kolostort, aki a rend tagjai közé lépett,¹⁶⁰ ugyanígy nem hangsúlyozta volna a ferences Gentilis bíboros követségének sikereivel szembeállítva, hogy a dominikánus Boccasini Miklós bíboros küldetése eredménytelenül végződött.¹⁶¹

A ferencesek éppen úgy, mint vetélytársaik, a dominikánusok a XIII. századi Magyarországon a korábbi, bencés jellegű egyházi művelődéssel szemben egy újabbnak a meghonosítói és terjesztői lettek. Nemcsak a művészet területén, a gótikus stílusban épült templomaik tanúsága szerint, hanem a teológiában és filozófiában is, ahol a skolasztika és misztika uralomrajutása jelzi az átalakulás jellegét. Mindkét rend arra törekedett, hogy a világi társadalmat, fejlődő intellektualizmusához alkalmazkodva, kivonja az egyházellenes, eretnek mozgalmak hatása alól, mégpedig oly módon, hogy az inkvizitori ellenőrzésen kívül értelmét

¹⁵⁵ *Marczali H.*: Záh Felicián pöre. Budapesti Szemle 100 (1899) 380. sk. 1.

¹⁵⁶ SS. I. k. 464. sk. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 184. 1.

¹⁵⁷ *Pauler* i. m. II. k. 53. 1.

¹⁵⁸ Uo. II. k. 496. 1.

¹⁵⁹ SS. I. k. 478. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 192. 1.

¹⁶⁰ SS. I. k. 491. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 199. 1.

¹⁶¹ SS. I. k. 486., 482. 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 196. sk., 194. 1. *Fraknói V.* szerint (Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal. I. k. Bp. 1901. 117. 1.) a bíborosi collegium döntését, hogy 1303-ban Boccasinit XI. Benedek néven pápává választotta, lényegesen befolyásolta „magyarországi követségében elért sikere”.

az egyházi felfogásnak megfelelően átalakított ismeretekkel táplálja, s ugyanakkor érzelmvilágát a vallásos élmények iránt fogékonnyá teszi. A vallás a kolduló rendek tevékenysége nyomán elveszítette kizárólagos liturgikus jellegét, az egyes hívők pedig, kiragadtatva passzív szemlélődésükből, hivatva voltak a prédikátorok és gyóntatók irányítása alatt megszerezni a képességet, hogy a vallásos irodalomnak olvasás vagy élőszó útján megismert tanításait élményszerűen beolvasszák érzelmi életükbe. Mivel egyes emberek és tömegek tartós befolyásolása egyaránt alapos felkészülést igényelt, a kolduló rendek nagy gondot fordítottak arra, hogy a szerzetesek magas fokú képzettséget szerezzenek. Szigorú iskolázásban részesítették őket, a tehetségesebbeket pedig rendszeresen elküldötték olasz- vagy franciaországi egyetemekre.

A fejedelmi udvarok Európa-szerte a kolduló rendek befolyása alá kerültek, s ebben a tekintetben Magyarország sem volt kivétel. IV. Béla (1235–1270) előbb a dominikánusokat, majd a ferenceseket pártfogolta. Egyik leánya, Margit dominikánus apáca lett, s a szerzetesi élet parancsainak – gyóntatója irányítása alatt – oly odaadóan igyekezett eleget tenni, hogy az egyház utóbb szentté nyilvánította, maga pedig, a király, az esztergomi ferencesek templomát választotta temetkezőhelyéül.¹⁶² Az Anjouk udvarukban a ferenceseknek engedtek szabad teret. Otthon, Franciaországban, majd Nápolyban is velük vették magukat körül, érdeklődéssel figyelték a rend különböző ágai közti vitákat, amelyek akörül forogtak, hogy melyikük követi a leghűbben alapítójuk tanításait, és a szegénység fogalmát radikálisabban értelmező spirituálisokkal rokonszenveztek.¹⁶³ A magyar Anjouk osztoztak nápolyi rokonaik franciskánusbarát érzelmeiben, anélkül azonban, hogy a spirituálisok melletti állásfoglalásukra sor került volna. Káplánjaikat, gyóntatóikat és hitszónokaikat ők is a ferencesek közül választották.

Így került Károly Róbert környezetébe egy János nevű szerzetes, aki 1323-tól 1331-ig mint provinciális a magyarországi ferences rendtartomány élén állott.¹⁶⁴ Minden jel szerint ő lehetett a gesta most tárgyalt részének szerzője. Nemcsak a provinciális és az író életrajzi adatainak egyezése valószínűsíti a feltevést, amennyiben az előbbi hivatali megbízásának lejártá egybeesik a munka megírásának idejével, hanem a mű befejező részének és a provinciális avignoni követségének összefüggése is. Az utolsó mozzanat, amelyről az író megemlékezett, Károly Róbertnek a havasalföldi román fejedelem ellen 1330 őszen indított hadjárata volt. Csak

¹⁶² SS. I. k. 469. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 187. l.

¹⁶³ *Kastner J.*: Együgyű lelkek tüköre. Egy középkori legenda életrajza. *Minerva* 8 (1929) 267., 272. l., *Uő.*: A Jókai-kódex és az obszervans kódexirodalom. *Egyetemes Philologiai Közöny* 57 (1933) 60. l., *Manselli, R.*: La „Lectura super Apocalipsim” di Pietro di Giovanni Olivi. *Ricerche sull' escatologismo medioevale*. (Studi storici. Fasc. 19–21.) Roma, 1955. 107. sk., 167. sk. 1., *Ehrle, F.*: Die Spiritualen, ihr Verhältnis zum Franciscanerorden und zu den Fraticellen. *Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte des Mittelalters* 3 (1887) 554. sk. 1.

¹⁶⁴ *Karácsonyi J.*: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. k. Bp. 1922–1924., I. k. 34. sk. 1.

szemtanú írhatta le oly részletesen a kudarccal végződött vállalkozást, s csak egyházi ember tehetette meg, hogy az elesett főurakra és lovagokra általánosságban utaljon, ellenben név szerint felsorolja az életüket vesztett három prépostot, továbbá a sárosi plébánost, valamint Péter dominikánust, s ne feledkezzék meg a királyi káplánokról sem.¹⁶⁵ Elhíhetjük az írónak, éppen elég meggyőzően beszéli el, hogy a király csak csodával határos módon menthette meg legszűkebb környezetével együtt életét, s az is érthető, hogy Károly Róbert őt küldte el 1331-ben Avignonba a pápához, hogy ott vereségének várható rossz hatását ellensúlyozza. A provinciális fényesen megfelelt ura bizalmának. Nem hallgatta el egészen a vereséget, nyilván nehéz is lett volna ezt tennie, de oly ügyesen magyarázta azt árulással és emelte ki a „tatároknak” okozott veszteségeket, hogy a pápa végül is szerencsekívánatait fejezte ki Károly Róbertnek fényes győzelme alkalmából.¹⁶⁶

Tanultság és alapos egyházi műveltség, diplomáciai érzék és európai látókör, a történelem lényegét mozgalmas események láncolatával azonosító szemlélet és a társadalmi fejlődés megértése iránti érzéketlenség, ugyanakkor kitűnő írói készség jellemzi a gesta 1332-vel záruló szakaszának szerzőjét. Stílusa alapján, amely „kiegyensúlyozott, nagyjában egységes, a ritmikus prózát tökéletesen alkalmazó”,¹⁶⁷ határozottan el lehet különíteni a megelőző résztől és az utolsó fejezektől,¹⁶⁸ sőt fel lehet ismerni a korábbi szakaszokon eszközölt változtatásait, azokba betoldott mondatait is. Ugyanezek egyébként tartalmilag szintén kiütőköznek az eredeti szövegből, mert egyházi, sőt ferences vonatkozásúak. Ilyen a IV. Béla temetkezéséről és az emiatt a ferenceseknek az esztergomi érsekkel a pápai kúriában folytatott peréről, valamint a flagellánsokról szóló megemlékezés.¹⁶⁹

¹⁶⁵ SS. I. k. 499. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 204. l.

¹⁶⁶ *Theiner, A.*: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I. k. Romae, 1859. 544. sk. l.

¹⁶⁷ *Horváth* i. m. 260. l.

¹⁶⁸ A gesta e részének eredetével behatóan foglalkozott *Domanovszky S.*: A magyar királykrónika XIV. századi folytatása. Berzeviczy Albert Emlékkönyv. Bp. 1934. 21. sk. l. és SS. I. k. 224. sk. l. Előadásával szemben, amely egyébként sok finom észrevételt és megfigyelést tartalmaz, *Horváth* felfogásához csatlakozunk. Hangsúlyoznunk kell, hogy a budai vonatkozások egyáltalán nem jelenthetik, mintha a szerző a kolostor falai közé zárkózó szerzetes lett volna, vagy mintha a gesta kéziratának, amelyet a szerző folytatott, a kolostor birtokába kellett volna kerülnie.

¹⁶⁹ SS. I. k. 469. sk. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 187. l. A flagellánsokról megemlékező mondatnál feltűnő, hogy nem ítéli el a mozgalmat, noha az egyház és az államok egyaránt elnyomni törekedtek (*Wetzer-Welte*: *Kirchenlexikon*. IV. k. 2. kiad. 1534. sk. l.), amiből arra lehet következtetni, hogy a szerző, bár kétségtelenül a hivatalos felfogást vallotta, rokonszenvezett a törekvéssel, erős érzelmi affektusokat ébreszteni fel. Mivel a ferences rendben, a szerző korában is, a rendtagok sokszor legnagyobb jóhiszeműségük ellenére sem tudhatták, mikor bizonyul felfogásuk eretnekségnek (*Holzappel, H.*: *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*. Freiburg i. Br., 1909. 50. sk. l.) az író hajlama és hivatalos magatartása megfért egymással.

A KÉPES KRÓNKA

A gesta alakulását tárgyalva, amint az a folytatók kezén újabb és újabb alakot öltött, az eddigiekben mindég csak bővítésekről szoltunk. Az anyag valóban egyre gyarapodott, a kép, amelyet a magyar történetről tükrözött, színesedett, ez a megállapítás azonban egyáltalán nem azt jelenti, mintha a XIV. század közepén egyetlen nagy terjedelmű kódex tartalmazta volna a gesta teljes szövegét. Az átdolgozott munkák, az időszerűségüket elveszített szerkesztmények nem semmisültek meg azonnal. Bár közülük egyetlenegy sem maradt korunkra, kivéve a Kézai nevén szereplő munkát, bizonyosnak látszik, hogy a királyi udvarban különböző korú kódexek voltak fellelhetők. Közülük egyesek bővebb szöveget őriztek, mások ugyanazt kivonatosabban tartalmazták, aszerint, hogy a másolók mennyit hagytak ki az előttük levő kéziratból. Bizonyos, hogy volt oly kódex, amelyből kimaradtak a Gesta Ladislai regis egyes fejezetei, Kézai munkájából pedig teljesen hiányzott a III. István-kori gesta.¹⁷⁰ A kihullott színes leírásokat, epizódokat eleve sem pótolhatták a helyükbe iktatott száraz, rövid feljegyzések, arról nem is szólva, hogy a kihagyások az egyes szerzők írói magatartásának megértését is szerfelett megnehezítik. Lehetséges az is, hogy ugyanazt a szövegrészletet a különböző kódexekben egymástól eltérő fogalmazásban lehetett elolvasni, aszerint, hogy melyik tartalmazta teljesen, melyik megrövidítve vagy téves másolás során idegen alkatelemekkel összekapcsolva. Mindenképpen érdemes feladat elvégzésére szánta el tehát magát 1358-ban a Képes Krónika szerzője, amidőn elhatározta, hogy a magyarok történetét a rendelkezésére álló régi krónikákból összeállítja, elfogadva igaz állításaikat, és megcáfolva tévedéseiket.¹⁷¹

Az író az összeszerkesztésben a következő módon járhatott el: elővette a hantörténetet tartalmazó és János provinciális által folytatott munkát, valamint azt a kéziratot, amely az ősgestának Kálmán- és III. István-kori folytatásait tartalmazta, s azután ebből teljessé tette az elsőnek a szövegét, belé iktatva a hiányzó fejezeteket. Valójában ezek szerkezetileg oda tartoztak, a különböző másolók kezén azonban kiestek a rövidítések, összevonások során, s most főleg azért szerzett róluk örömmel tudomást az író, mert teljességre, minél nagyobb terjedelemtre törekedett. Bizonytalan, hány és milyen alkotórészre oszlottnak látta a teljes gestát, amelynek keletkezése és alakulása, amint megismertettük, összefüggő folyamatnak bizonyul, mint írásmű azonban egységét éppen az ő szerkesztői kezétől kellett hogy elnyerje.

A szerző, ha munkája közben az átdolgozott szövegben hibára jött rá, azt kijavította, egyszersmind változtatásának következményeit logikusan végiggon-dolta. Mindjárt Kézai munkájának elején szemébe ötlött a magyar nép bibliai származtatásában az a tévedés, amely az ősgestából öröklődött át, amidőn még Kám volt a magyarság ősatya, ennek fia Kus, unokája pedig Nimród, a nagy

¹⁷⁰ SS. I. k. 346—420., 421—460. I. szemléltetően mutatja, mely részek hiányoznak az ún. Budai Krónika-kéziratcsaládból.

¹⁷¹ SS. I. k. 239. I.

vadász, akitől azután Magor is született, s amin, amidőn Jáfet lépett elő ősatyává, a későbbi átdolgozó csak annyit változtatott, hogy Kus helyett Thanat írt, egyébként azonban Nimródot helyén hagyta, mégpedig a bábéli torony építésének elbeszélésével együtt. A szerző felismerte, hogy Nimród nem Jáfet unokája, ennél fogva nem lehet a magyarság őse sem, nevét tehát kihagyta a sorból, de egyszersmind a bábéli építkezés elbeszélését is, így jelezve, hogy annak többet nem lehet helye a magyar történetben, ha egyszer a forráskritika felderítette a tévedést.

Szerkesztői munkáját nem tudta befejezni. Csaknem végére ért vállalt feladatának, amidőn az 1330-i események, Károly Róbert havasalföldi hadjáratának elbeszélése során mondat közben, egy „quatenus” szónál, mint abbamaradt szövege mutatja, kiesett kezéből a toll.

A szerző nevét sem munkája, sem egyetlen kortársa nem említi, s Thuróczy hallgatásából következtetve a XV. század végén sem volt ismeretes. Száz év óta — egy késői, XVI. század végi irodalmi utalás alapján — feltételezik, hogy Márknak hívták,¹⁷² és gondos utánjárással sikerült is ily nevű udvari klerikust találni, akinek életrajzi adatai fedik azt a pályát, amelyet az írói tevékenységet folytató egyháziak a XIV. században befutottak. E feltételezés szerint a Kálti nemes család tagja volt, és a Gesta-szövegeket tartalmazó kódexekkel hivatali állásából kifolyólag ismerkedett meg. 1336-tól Erzsébet királyné, I. Károly felesége kápolnájának klerikusa, majd — kimutathatóan 1352-től — a királyi kápolna custosa volt, udvari munkájának fizetéséül pedig 1342-től élvezte a budai külvárosi plébánia, később ezzel együtt egy székesfehérvári kanonokság jövedelmeit, 1353-tól a szerémi prépostság birtokosa volt, 1358-ban pedig székesfehérvári örkanonok.¹⁷³ Mint királynéi, illetőleg királyi káplán, akinek feladata az oklevélírói munkakör ellátása is,¹⁷⁴ szükségképpen tanult, képzett ember volt, teológiai ismereteiről pedig történeti munkájának önállóan megfogalmazott részei tanúskodnak.

Kálti pályája annyiban tipikusnak tekinthető, hogy tanúsítja, mily sok klerikusnak biztosították a társadalmi viszonyok írói hajlamuk kielégülését, feltéve, hogy él bennük ily vonzalom a tudományos munka iránt. A Képes Krónika szerzőjét azonban nehéz az udvari klerikusok közt fellelnünk. Ezeknek jellemző vonásuk tanultságuk, műveltségük korszerű jellege, annak megértése, hogy a magyar krónika szükségképpen tükrözi állam és társadalom kapcsolatának időnkénti módosulását. A gesta valamennyi szerkesztményében, amelynek szerzője világi pap volt, felismerhetjük a társadalmi fejlődés előrehaladását. Velük ellentétben a Képes Krónika szerzőjének felfogása államról és társadalomról látszatra történetietlenül időtlen, valójában XI. századi gondolkörben mozog.

¹⁷² A kérdést körültekintő alapossággal tisztázta *Karsai G.*: Névtelenség, névrettés és szerzőnév középkori krónikáinkban. Századok 97 (1963) 671. sk. 1.

¹⁷³ *Jakubovich E.*: Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Magyar Nyelv 21 (1925) 35. sk. 1. — Gondozására volt bízva a királyi levéltár. *Gárdonyi A.*: A királyi titkos kancellária eredete és kialakulása Magyarországon. Századok 48 (1914) 187. 1.

¹⁷⁴ *Kumorovitz L. B.*: A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. (A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján.) Bp. 1943. 14. 1.

mense nec fuimus ausi discedere: s; mittebamus semp speculato-
 res ex hoibus leuiozib; videre & rescire si adhuc que ps tartaroz
 in hungaria remansisset: aut si arte deceptorum vt prius instructi p
 capiendis reliquis fuga lapsis reuertirent. Et quauis septi; ne-
 cessitate querendi victualiu cogente loca peccerim; quondã habi-
 tata nuq; tñ nollet tutus fuit descensus donec rex Bela maritu-
 mis de pubus p cruciferos de insula Rodi & dños de frangapa-
 nibus multis agnibus militu adiutus certificatus prius p hun-
 garos de recessu tartaroz in hungaria venit. Scripsi igitur hec
 paternitati vestre absq; admixtione falsitatis vt eadẽ vestra pa-
 ternitas que pspicitur mee sit rotam sciat & aduersitatis ac pe-
 riculi quidditate valeat. p. v.

**Illustrissimoꝝ hungarie regũ chronica In
 inclita terre Moranic ciuitate Brunẽ si luci
 bratissime impressa finit felicius. Anno sa-
 lutis. MD. LXXX. lxxxvij. die. xx. Martij.**

5. A brünni kiadás kolofonja

A szerző műveltségéről és államfelfogásáról az egész munka élére került bevezető fejezet tájékoztat. Ebben nem a XIII. századi communitas-elméletet fejleszti tovább, a társadalomnak a rendiség irányában való haladásáról sincs szó. A királyokat felfogása szerint nem korlátozzák társadalmi tényezők. Ők az isteni akarat végrehajtói, s éppen ezért sikereiket sem maguknak, virtusuknak köszönhetik. A helyes úton a négy sarkalatos erény – igazság, bölcsesség, türelem, könyörület¹⁷⁵ – tartja meg őket, mint a magyar királyokat is, akik így tudták, szembeszállva a császárokkal és megfékezve a zsarnoki hatalmakat, biztosítani népeiknek, hogy a béke szépségét és a nyugalom bőségét élvezzék.¹⁷⁶ Ez a magyarázat egészében és részleteiben a magyar királykoronázás szertartásának szövegével rokon, ennek ismeretében készült.¹⁷⁷ Az egyezés nem betű szerinti ugyan, értelmileg azonban annál szorosabb a kapcsolat egyrészt az imák, benedictiók és admonitciók, másrészt

¹⁷⁵ iustitiae aequitas, sapientiae claritas, patientiae tranquillitas, misericordiae pietas. SS. I. k. 242. l.

¹⁷⁶ Uo. I. k. 239. sk. l.

¹⁷⁷ Eredetileg *Aquinoi Tamás*: De eruditione principum (I, 2, 12, 15; VII, 2) és De regimine principum (I, 1, 2, 8, 9, 10, 15) című munkáinak hatását véltem felismerni a Képes Krónika fejtegetésén. A helyes kapcsolatra Mezey László hívta fel figyelmemet. Baráti felvilágosítását ezúttal is hálásan köszönöm. A koronázási ordók azon jellegét, hogy a Karolingok és az Ottók kora fejedelemmorálját kodifikálják, kiemelte *Berges, W.*: Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters. Schriften des Reichsinstituts für ältere deutsche Geschichtskunde. (Monumenta Germaniae historica. II. k.) Leipzig, 1938. 6. sk. l.

a Krónika szövege között. Az erények, amelyeknek gyakorlására a liturgia a királyt felszólítja,¹⁷⁸ az augustinusi „rex iustus” eszményét állítják követendő például eléje, feladatává azt teszik, hogy a nyugalmat, a békét biztosítsa népei számára, jutalmul pedig az örök boldogságot ígérnek neki.¹⁷⁹ Ez az ordo, amelyet 1001-ben és a XV. században egyaránt követtek a magyar királyok koronázásánál,¹⁸⁰ a magyarság keresztény hitre térésekor uralkodó felfogást konzerválta. Gondolati tartalma kétségtelenül hozzáillik a XIV. század közepi magyar királyság stabilizációs törekvéseihez. Akkor az Anjouk, miután megtörték az oligarchák hatalmát, oly új arisztokráciára támaszkodva uralkodhattak, amely még nem volt elég erős, hogy vele szemben a királynak a köznemességhez kellett volna fordulnia. Az uralmi elmélet és az uralkodási gyakorlat pillanatnyi egyezése nem változtat a lényegen: a XI. századi államfelfogásnak liturgikus szövegből a XIV. századi történelemszemléletbe való átvétele nem a jövő fejlődésének az útját mutatja. Éppen az archaikus jellegből következtetve valószínű, hogy a Képes Krónika szerzője szerzetes volt, mégpedig, mint elődje, János provinciális és utódja, Kétyi János, a ferences rend tagja.

A munkát, bár csonkán végződött, mint a magyar történet legrészletesebb elbeszélését 1374 és 1376 közt I. Lajos király rendkívül díszes formában lemásoltatta, és pompás miniatúrákkal ékesítette, ajándékolván V. Károly francia királynak abból az alkalmából, hogy ennek fiával, Valois Lajos orléans-i herceggel eljegyeztette leányát, Katalint.¹⁸¹ Innen közkeletű neve: Képes Krónika. A gestának ez a legrégebb, eredetiben fennmaradt változata.¹⁸² Szövegét több későbbi másolat is fenntartotta. Ezek közül egyesek ugyanannál a quatenus szónál szakadnak meg, mint a Képes Krónika, annak bizonyosságául, hogy valóban az utóbbi szolgált a másolás alapjául. Más kéziratok ellenben teljesebbek, amennyiben két rövid fejezettel Károly Róbert haláláig és I. Lajos trónraléptéig (1342) ismertetik az eseményeket s ezzel, bár nagyvonalúan, kerek egészé formálják a gestát.

¹⁷⁸ iustitia, patientia, pietas, sapientia, aequitas, misericordia.

¹⁷⁹ pax inviolata sit in regno, populus . . . undique tutus pace tranquilla perfruatur. *Waitz G.*: Die Formeln der deutschen Königs- und der römischen Kaiserkrönung. Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil. hist. Klasse. 1873. 18. k. 37., 45. l., *Schramm, P. E.*: Die Krönung in Deutschland bis zum Beginn des Salischen Hauses (1028). Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 55, Kan. Abt. 24 (1935) 321., 328. l.

¹⁸⁰ *Bartonek E.*: Az Orsz. Széchényi Könyvtár 317. sz. középkori kódexéről. Magyar Könyvszemle, Új folyam 30 (1923) 200. sk. l., *Uő.*: A magyar királyáavatáshoz. Századok 57—58 (1923—1924) 275., 297. sk. l.

¹⁸¹ *Jakubovich E.*: Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. Magyar Könyvszemle, Új folyam 37 (1930) 388. sk. l., *Berkovits I.*: A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában. Századok 87 (1953) 75. sk. l. *Vö. Fraknói V.*: Nagy Lajos házassági politikája. Budapesti Szemle 153 (1913) 42. sk. l.

¹⁸² SS. I. k. 239—505. l., a V jelzetű, jobb oldali hasáb.

KÉTYI JÁNOS

A gesta másik, terjedelemre rövidebb variánsa, amely tehát alapul szolgált ahhoz, hogy a régi kódexek fejezeteivel teljessé legyen, a Képes Krónika mellett tovább élt, sőt mintha annál kedveltebbnek bizonyult volna. Az I. Lajos-kori folytatás ugyanis hozzá, nem pedig a Képes Krónikához kapcsolódott, mégpedig két részletben. Az első Károly Róbert uralmát zárja le, és terjedelemben sokszorosan felülmúlja a Képes Krónikát másoló kódexek befejezését.¹⁸³ Főleg a király temetésének leírása tűnik fel rendkívüli részletességével. Ez történeti munkához egyáltalán nem illően az esztergomi érsek halotti beszédét is tartalmazza.¹⁸⁴ A másik részlet I. Lajos uralkodásának 1345–1355 közti szakaszát tárgyalja, esztendőről esztendőre haladva,¹⁸⁵ azonban egyáltalán nem évkönyvszerű szárazsággal. A szerző szinte novellisztikus jeleneteket fűzött egymáshoz, s ezekben önmagát is szerepeltette. A király közvetlen környezetében tartózkodott, elkísérve olaszországi, lengyelországi hadjárataiba, s amit a várostromokról, háborús nélkülözésekről vagy akár arról elmond, hogy Kestutis (Keistut) litván fejedelem 1351-ben miként tette le ősi pogány módon az esküt, az mind egy szemtanúnak a mai olvasó figyelmét is lebilincselő elbeszélése.

Mivel a munka töredékesen maradt fenn, az író célkitűzéseiről nem olvashatjuk saját vallomását, az évek szerinti tárgyalás azonban magában is valószínűvé teszi, hogy számára a király uralkodása csak időrendi keret, amelyen belül a magyar történet egész folyamát érzékeltetni kívánja. A király nem egyedüli szereplő. Ha nem ő vezeti a hadjáratot, a diadalmasan harcoló vezérek mellett egészen háttérbe szorul. Az író, anélkül, hogy szándékában volna, az új arisztokrácia feltűnését örökíti meg, amidőn elbeszéli, hogy részben magyar vitézek, részben német zsoldosok miként lettek főurakká és országos méltóságok birtokosai. Az elbeszélést hangsúlyoznunk kell. Azt mondja el, amit lát, nem kutat a mélyebben rejlő okok után, a felszínen eléje tűnő jelenségeket azonban ügyesen fűzi össze. A Kálmán-kori Gesta Ladislai regis modorában, tehát hallgató közönséget látva maga előtt, de mégis másképpen, nem népies előadásban.

Stílusának sajátos vonásait is segítenek megérteni életének körülményei. Magyar köznemesi — az Abaúj megyei Kétyi — családból származott, talán innen leplezetlen német ellenszenvé. A ferences rendbe lépett, s mint ennek tagja az átlagosnál magasabb tanultságot, képzettséget szerzett. Az egri kolostorban az iskola vezetője, lectora lett. Oly hosszú időt tölthetett itt tanulással és tanítással, hogy

¹⁸³ Schwandtner i. m. I. k. 205—211. l.

¹⁸⁴ Arra a lehetőségre, hogy ez a rész és a „János minorita” neve alatt szereplő rész ugyanazon szerzőtől származhat, Horváth János lektori véleményében hívta fel figyelmemet. A Károly Róbert uralmának elbeszélését lezáró 15 hexameteres költemény szerzője valószínűleg Hess András.

¹⁸⁵ Az ún. Dubnici Krónikában. *M. Florianus: Historiae Hungaricae fontes domestici*. III. k. Quinqueecclesiis, 1884. 143—167. l. (magyar fordításai: Középkori Krónikások XI. k. *Dékány K.* és *Monumenta Hungarica* IV. k. *Geréb L.*) Thuróczy nem ismerte.

családi nevét felcserélték a tartózkodási helye utáni Egri névvel. A kiválóbbak közé kellett tartoznia, különben I. Lajos király anyja, Erzsébet királyné nem hívta volna udvarába. Az özvegy királyné káplánja, gyóntatója és prédikátora lett — 1358/59-ben említik ily tisztségében —, megbízásából követségben járt Avignonban a pápánál, 1363-ban pedig a király nevezte gyóntatójának.¹⁸⁶ Az udvarban élt azonban már korábban is, éppen történeti munkájának tanúsága szerint, s érthető, hogy mint gyóntató elkíserte urát a hadjáratokba. A nevével említő néhány oklevél egyikének az a kitétele, hogy a királyné kápolnájának prédikátora volt, megmagyarázza szemléletes stílusát, jelenetek kikerekítésére törekvését. Mint a ferences hitszónokok általában, ő sem elvontan fejtegethette a hitelveket, hanem jelene- teket, epizódokat szőhetett előadásába. Novellisztikus részeket, meséket és anek- dotákat, példázatokot, amelyek lekötötték a hallgatók figyelmét.¹⁸⁷ A gyakorlott szónoknak azután nem eshetett nehezebbre megszerezni az írói készséget ahhoz, hogy megfigyeléseit és a szeme előtt lepergő eseményeket írásba foglalja.

TÓTSOLYMOSI APRÓD JÁNOS

Az I. Lajos korában élt írók közül a harmadik szintén a klérusnak a tagja, de mert nem kolduló rendi szerzetes, s így nem tűzték ki feladatául a világi társadalom erkölcsi nevelését, munkája más jellegű, mint Kétyi Jánosé.

Az ő atyja, név szerint Tótsolymosi Apród János,¹⁸⁸ az Anjou-párti főurak szolgálatában emelkedett ki a teljes ismeretlenségből, s élete nagy szerencséjét érte meg azzal, hogy királyi adományból 1314-ben egy falu — Tótsolymos — birtokosává lett. A dicsőség azonban nem tartott sokáig. A királyi kancellária, hogy rendkívüli jövedelemhez jusson, okul hozva fel az uralkodói pecsét elkalló- dását, elrendeltette az adománylevelek bemutatását, és mert az új birtokos a fel- szólításnak nem tett eleget, 1323-ban a királlyal elkoboztatta faluját. A kardforgató nemes imígyen elszegényedve, saját kárán megtanulta, hogy milyen jelentősége van az oklevélnek, az írásnak. Érthető, hogy egyik, 1320 körül született fiát írástudóvá kívánta neveltetni, azaz papi pályára adta. Mivel az egyház a XIV. századi Magyarországon nagyobb tömeg embernek biztosított megélhetést, mint ahányat a tudásvágy sarkallt, a tanulni kész fiatalok, ha az átlagnál szorgalma- sabbak voltak, biztos érvényesülésre számíthattak. Apród János sem talált aka- dályra. Mint fiatal klerikus bejutott a nagyobb királyi kancelláriába, ahol gyakor- lati munka közben egyszerre tanulta meg az oklevelek leírásának, másolásának és

¹⁸⁶ *Karácsonyi*: Szt. Ferenc rendjének története. II. k. 563. sk. 1.

¹⁸⁷ *Hefele, H.*: Die Bettelorden und das religiöse Volksleben Ober- und Mittelitaliens im XIII. Jahrhundert. (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance. Heft 9.) Leipzig—Berlin, 1910. 114. sk. 1., *Katona Lajos* irodalmi tanulmányai. II. k. Bp. 1912. 28. sk., 62. sk. 1.

¹⁸⁸ Életével terjedelmes irodalom foglalkozik. Ennek megállapításait, kiegészítve kiadatlan oklevelek adataival, *Fekete Nagy A.* foglalta össze: Küküllei János (1320—1394). A bécsi magyar történetkutató intézet évkönyve. IV. k. (1934) 112. sk. 1.

fogalmazásának mesterségét. Adatszerűen kancelláriai szolgálata csak az 1349–1351 közti évekről igazolható, mivel azonban ekkor már jegyző, notarius volt, joggal tételezhetjük fel, hogy az jóval korábban kezdődött. Bizonyos – a király maga mondja ezt –, hogy I. Lajost elkísérte második, 1350-i nápolyi hadjáratára, lehetséges azonban, hogy Erzsébet királyné kíséretében is ott volt ennek 1343-i olaszországi útján.

Kancelláriai tevékenysége hamar elnyerte jutalmát: 1349-ben visszaszerezte családjának az elveszített falut, maga pedig, a szokásos módon, fizetésül egyházi javadalmakat kapott. Elsőnek székesfehérvári kanonokságot,¹⁸⁹ ami rávezet hivatali pályája kezdetének és jellegének megértésére. Mivel 1331 és 1351 közt az alkancellár Tatamér székesfehérvári prépost volt, nyilván ő alkalmazta Apród Jánost a kancelláriában, kiutalva számára káptalanjában egy kanonoki javadalmat. Tatamérnak az alkancellárságban utóda, Keszei Miklós zágrábi püspök megtartotta Apródot szolgálatában, s a székesfehérvári mellé zágrábi kanonokságot juttatott neki, sőt abban is támogatta, hogy 1352-ben aradi olvasókanonok, a következő évben ehelyett egri olvasókanonok, 1355-ben pedig még küküllői főesperes is legyen. Valamennyi javadalma közül a főesperesi bizonyult a legfontosabbnak, mivel az utókor, bár helytelenül, családnév gyanánt fogta fel tisztsége címét, s ez a szokás annyira megrögződött, hogy ma is Apród helyett Küküllei a közkeletű megjelölés. Lehetséges, hogy 1356-ig, amíg Keszei Miklós alkancellársága tartott, szolgált a kancelláriában, nem lehetetlen azonban, hogy már 1352-ben kivált onnan. Az azonban bizonyos, hogy Keszei Miklós, amint esztergomi érsekké lett, egyházmegyéjének kormányzásában helyettese gyanánt alkalmazta. Apród János esztergomi vikáriusi megbízatásának első említése 1364-ből ismeretes s 1388-ig igazolható, hogy Keszei utódai is igénybe vették ily szolgálatait.

Mivel a vikárius feladata volt az államügyek intézése terén elfoglalt érsek helyett az egyházmegye igazgatását vezetni és az érseki szentszéki bíráskodás munkáját irányítani, amit csak alapos egyházbizományi ismeretek birtokában végezhetett, feltehető, hogy Apród János azokban az években, amidőn nem látjuk a kancelláriában, vikárius gyanánt pedig még nem szerepelt, valamelyik külföldi egyetemen tanult. Ez nem lett volna szokatlan. Mivel az egyetemi tanulmányok folytatása költséges volt, a pápaság megengedte, hogy kanonokok, főesperesek, prépostok, tehát idősebb korúak, távol legyenek káptalanjuktól, és javadalmuk hozadékából fedezzék kiadásukat. Apród János egyetemi tanulmányainak ily feltételezésével érthetővé válna, hogy Lajos király 1364-től haláláig (1382) speciális káplánjának nevezte, ő pedig az udvar székhelyén, Visegrádon házat vásárolva magának, állandóan a király környezetében élt. Sőt, arra is magyarázatot találunk, miért szánta el magát, hogy megírja a király életrajzát.

A nagyobb kancellária, ahol Apród János férfiúvá érett, sok ösztönzést adott a történetírói tevékenységre. Azok az oklevelek, a kitüntetések és birtokadomá-

¹⁸⁹ 1355-ben a küküllői főesperesség mellett egri, zágrábi és székesfehérvári kanonokság birtokosa. *Pör A.*: János küküllei főesperes, Nagy Lajos király történetírója. Századok 27 (1893) 8. sk. 1.

nyozásokat megörökítő privilégiumok ugyanis, amelyeket itt kiállítottak, nem érték be a királyi intézkedés írásba foglalásával, hanem a megadományozottnak az érdemeit is elbeszélték.

A szokás, hogy a király elmondja, milyen szolgálatokat jutalmaz a birtokkal, már a XIII. században megfigyelhető a magyar kancelláriai praxisban, sőt ez egyenesen magyar sajtáságnak nevezhető. A pápai kancellária, amely pedig egész tisztviselő sereget foglalkoztatott, nem tartotta szükségesnek a kitüntetett egyháznagy életrajzi adatainak felsorolását, hasonlóképpen egész általánosságban éppen csak utaltak az adományos kiválóságára a német birodalmi vagy a cseh, lengyel királyi oklevelek is. A magyar királyok oklevelei eleinte csak pár szóval emelték ki, mily szolgálat jutalma a királyi adomány, az érdemek leírása azonban később, a XIII. században, egyre bővült. Abban az időben, amidőn Tótsolymosi Apród János a királyi kancelláriában írta, majd fogalmazta az okleveleket, már hosszú elbeszéléseket volt szokás beiktatni a szövegbe. Ezek a leírások, mivel érdemek jutalmazását indokolták, természetsszerűleg dicséretes, sőt magasztalások. A megadományozott, ha harctéren szerezte a babért, rettenthetetlen hős, aki királyáért kockára tette életét, sebesülések árán párviadalban megölte ellenfeleit, ha diplomáciai megbízatást hajtott végre, vagy a kormányzásban volt urának segítségére, bölcsességben, tapintatban, eszességben bizonyult felülmúlhatatlannak. Nincs, nem lehet szó történeti kritikáról, ilyen azonban nem várt, nem is keresett senki az oklevelekben.

Nem könnyű magyarázatot találni, miért éppen a magyar kancelláriai praxisban élt a szokás, dicshimnusz formájában mesélni el a hős tetteit. Nyilvánvalóan nem a feudális lovagi világ ízlése szabta meg az irányt. Ha ez érvényesül, a német vagy cseh lovag is igényelhette volna az elismerést. Régibb, a steppe-művelődés korába visszanyúló hagyományok érvényesülhettek. Az énekmondóknak azt a szerepét, hogy a nemzetségfők, a vezérek, az uralkodók hősi tetteit népies módon, tehát mesébe áthajló túlzásokkal örökítették meg, vette át a kancellária, amidőn hasonló elfoglaltsággal a mindenkori jelen vagy legközelebbi múlt nagyjainak életét latin mondatokban elbeszélte. Dicsékvés, amely nem ismeri a mérsékletet és szerénységet, a történetnek egyéni tettekben való feloldása, felszínesség, amely képtelen a lényegre megsejteni, jellemzi a kancelláriai stílust. Egy, a nyugatitól elütő társadalom igénye és ízlése fejlesztette ki a szokást, hogy a kancellária jegyzői napról napra történetet írnak, éppen csak oly módon, hogy leírásuk az egyes szereplők szerint széttördeli az összefüggéseket és a külsőségekhez tapad, a lényeg mellett értetlenül elmegy, és a lándzsa vagy nyíllövés okozta sebet halálosnak mondja akkor is, ha a szenvedő fél utána évtizedekig él.

Ily epizódoknak latinul való megfogalmazását a mindennapi gyakorlat során megtanulta a nagyobb kancellária valamennyi notariususa. A munka, amit végeztek, változatosnak nevezhető. Amíg a pápai kancelláriában a kinevező bullák százait a formulás könyvek segítségével minden különösebb gondolkozás nélkül gyorsan meg lehetett írni, a magyar notariusoknak a hőstett-sorozatok elbeszélése közben ügyelniük kellett az egyes egyéni vonások kidomborítására. A leírások időnkint

hosszú értekezésekké bővültek. A XV. század elején a Kanizsai család kiválósága oly terjedelmes méltatáshoz jutott, hogy az ma hat nyomtatott oldalt tesz ki, a Garai családé ugyanazon évekből tizenegy oldalnyit,¹⁹⁰ s a jegyző még mentegőzve megjegyezte az első alkalommal, hogy röviden fogalmazott, a másodiknál pedig, hogy a nagy anyagot összevonta és epigrammaszerűen szerkesztett. Még a XV. század közepéről is kiemelkedik részletezésével a Hunyadi János hőstetteit magasztaló királyi oklevél, bár ennek terjedelme csak öt nyomtatott oldal.¹⁹¹

A fogalmazásnak évszázados gyakorlatban kialakult módját Apród Jánosnak a kancelláriában nem eshetett nehezére elsajátítani. Kétségtelen ugyanis, hogy ismereteit ott szerezte. Következik ez abból, hogy 1349-ben litteratusnak, 1351-ben magisternek nevezték. A „diák” név eleve sem egyetemi gradust jelölt, hanem hazai iskolai végzettséget, azt az ismeretanyagot pedig, mely birtokosát a „magister” címre tette méltóvá, ő nem szerezhette meg az egyetemen. Életének éppen e két esztendő közé eső szakaszát ugyanis jól ismerjük s így tudjuk, hogy akkor a király környezetében volt, itthon és Olaszországban. Az általa megfogalmazott oklevelekre egyébként ismételtlen hivatkozik munkájában. Egyrészt általánosságban utal a magyar bárók, lovagok, nemesek és a német zsoldoskapitányok szolgálatait felsoroló privilégiumokra, másrészt azzal hártja el Lackfi András tetteinek elbeszélését, hogy azokat, ha akarja, bárki megismerheti a számára kiadott adománylevélből.¹⁹² Sőt az egyik oklevél, a Laczkfi István javára két vár adományozásáról kiállított privilégium, amelyet ugyancsak megemlített, napjainkig fennmaradt,¹⁹³ s így az összehasonlítás során megállapítható a két szöveg kapcsolata, másrészt megfigyelhető Apród János történetírói eljárása is.

Műve életrajz, önálló munkának szánva, nem a gesta folytatásául, bár erre utal egy alkalommal.¹⁹⁴ Maga a műfaj jól ismert a középkori történetírásban, oly kitűnő alkotások, mint a Vita Karoli Magni imperatoris Einhardtól, vagy a Vita Cuonradi Wipotól tették népszerűvé. Apródot valószínűleg Guillelmus de Nangisnak, a st. denisi bencés apátnak IX. Lajos francia királyról (+ 1270) írott életrajza ösztönözte, hogy önálló munkában örökítse meg királyának tetteit. IX. Lajos testvére volt I. Károlynak, a nápolyi – magyar Anjou-ház megalapítójának, a róla szóló életrajz tehát ismert lehetett Budán.¹⁹⁵ Apród munkája két részből áll, s ezek könnyen felismerhető módon válnak el egymástól. Nagy időköz telt el ugyanis a kettő megírása között. Az első rész – a 25. fejezetig bezárólag – a koronázástól

¹⁹⁰ Nagy I.: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. k. Sopron, 1889. 542–548. l., Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. VII. k. Bp. 1880. 433–443. l.

¹⁹¹ Teleki J.: Hunyadiak kora Magyarországon. I–VI, X–XII. k. Pest, 1852–1857, 1863. X. k. 348–353. l.

¹⁹² Schwandtner i. m. I. k. 230., 232. l.

¹⁹³ Fejér i. m. IX/1. k. 756. sk. l.

¹⁹⁴ Munkája elején I. Lajos öccsére, András hercegre tett megjegyzése, hogy még nem kezdte meg az uralmat Nápolyban (Schwandtner i. m. I. k. 217. l.), mivel korábban még nevét sem említette, csak a gesta I. Károly-kori részével (SS. I. k. 501. sk. l., Schwandtner i. m. I. k. 205. l.) összefüggésben érthető.

¹⁹⁵ Trencsényi-Waldapfel I.: Küküllői János és a Névtelen Minorita. (Monumenta Hungarica. IV. k. [Bp.] 1960.) 12., 19. sk. l.

1352-ig időrendben beszéli el I. Lajos hadjáratait. Az író a pápával megkötött s a második olasz hadjáratot követő megegyezéssel befejezettnek látta a király uralkodásának első szakaszát. Sajátságos módon, saját élete is akkor fordult meg: elhagyva a kancelláriai szolgálatot, nem volt többé alkalma, hogy adománylevelekben a főúri szereplők tetteit megörökítse. Azonban csak évekkel a saját és királya életének caesurája után írta meg I. Lajos uralkodása első évtizedének történetét, oly modorban, amelyet megszokott az adománylevelek fogalmazása közben. Munkája úgy hat, mintha egy óriási terjedelmű oklevél felsorolná a király érdemeit.¹⁹⁶ Ezt az első részt valószínűleg 1364 körül fogalmazta meg. Az uralkodó kegyének megnyilvánulása, hogy régi érdemeire utalva 1365-ben engedélyezte több birtoknak családja kezébe kerülését, s hogy speciális káplánjává tette, arra utal, hogy Apród János bemutatta neki munkáját, s ez megnyerte tetszését. A második rész már a királynak halála (1382) után készült, s az előbbinél összevontabban, tárgy szerint csoportosítja az anyagot.

Bár nagy időköz választja el a munka két részének elkészülését, az író felfogása oly egységes, mintha egyvégtében írta volna meg könyvét. Évszámok nélkül, lehetőleg, de mégsem minden áron időrendben, mert a hatásosság érdekében változtat ezen, beszéli el a király hadjáratait. Uralmának lényegét ugyanis abban látja, hogy dicsőséges háborúkat viselt. Sajátságos módon inkább a fegyveres küzdelmek lefolyása, mintsem végső céljuk érdekli. Azt ugyan számtalanszor hangsúlyozza, hogy a háborúk a szentkorona jogainak, az ország elveszett területeinek visszaszerzésére irányultak,¹⁹⁷ s ezzel a jogos voltuk felől támadható kételyt eleve elhárítani próbálja, az eredményeknél azonban többre értékeli a dicsőséget és a hírnevet, amelyek nyomukban járnak. A példakép, akit királya elé állít, Nagy Sándor.¹⁹⁸ Valószínű, hogy I. Lajos szívesen vette a célzást — ha IV. László Attilához vonzódott, a másik, kultúraltabb világhódítót ő igazán nyugodt lélekkel választhatta mintaképül —, a szerencse pedig megmentette attól, hogy az ábránd és valóság közti feneketlen szakadékba bele kelljen pillantania.

A rendkívül kedvező külpolitikai helyzet, hogy ti. Magyarországot a XIV. század közepén nem fenyegette egy oldalról sem komoly veszedelem, tette lehetővé, hogy a feudális társadalom távoli katonai kalandokba bocsátkozzék, amelyek ugyan igen sokszor kudarccal végződtek, részben a messzeség, részben jelentéktelenségük miatt azonban győzelmeknek látszhattak. Főleg annak a történésznek a tolla nyomán, aki kancelláriai munkájában megszokta a határt nem ismerő túlzásokat. A feudális magyar társadalomnak lovagsággá alakult harcos része, amelyhez Apród János családja is tartozott, I. Lajos korában jutott el oda, hogy a jobbágyaik kizsákmányolásából megszerzett pénzen korszerűen felfegyverkezhetett, páncélba öltöztethetett, s mert hazáját veszedelem nem fenyegette, előzőnlhette a külföldet. Részben leplezetlenül zsoldosok gyanánt idegen hatalmakat szolgálva, részben királyát vagy ennek hadvezéreit is a szebben hangzó familiaris

¹⁹⁶ *Trencsényi-Waldapfel*: Küküllői János. (Mai magyarok régi magyarokról. Bp. 1936.) 29. l.

¹⁹⁷ *Schwandtner* i. m. I. k. 241., 233., 236., 237., 239. l.

¹⁹⁸ Uo. I. k. 214. l.

Serenissimoꝝ hungarie regū chronica be
 ne reuisa ac fidei studio emendata sunt fe/
 liciter Impressa erhardi ratdolt viri soler/
 tissimæ erumia industria et mira imprimendi
 arte: qua nuper venetijs nūc Auguste ex/
 cellet nominatissimus. Impensis liquidem
 Theobaldi feger concius Budensis An/
 no salutifere incarnationis millesimo q̄drin/
 gentesimo octogesimo octauo tertio nonas
 Junij.

a quatern ^o	b quatern ^o	c quatern ^o	d quatern ^o
e quatern ^o	f quatern ^o	g quatern ^o	h ternus
i quatern ^o	k quatern ^o	l quatern ^o	m quatern ^o
n quatern ^o	o quatern ^o	p ternus	q quatern ^o
r quatern ^o	s quatern ^o	t quatern ^o	v datern ^o
x quatern ^o	y quatern ^o		

néven, de valójában pénzért követve. Bizonyos, hogy a dicsőségvágy, amely azonban találébban nevezhető kalandvágnak, sok lovagra ösztönzőleg hatott, de foglyok ejtése és érték váltságdíj követelése, valamint a zsákmányszerzés, amint Apród János egyhelyütt elárulja magát,¹⁹⁹ még többször. A lovagi társadalom életfelfogását fejezte ki Apród, mégpedig abban a korban, amidőn a harctéren a támadó fél csak csekély ellenállással találkozott. Nem csoda, hogy határtalan optimizmust, büszke öntudatot áraszt munkája. A jómódú, lovagi életmódot élő nemesség a munka tükrében éppen olyan meglegegedetten szemlélhette magát, mint amilyen büszkén olvashatták az egyes nemesek a saját érdemeiket magasztaló okleveleket.²⁰⁰

A XV. SZÁZADI MÁSOLATOK (A BUDAI ÉS A DUBNICI KRÓNIKA)

Apród János után egy teljes évszázadon keresztül nem akadt a királyi udvar tollforgatói között egyetlenegy sem, aki kedvet érzett volna az I. Lajos halálát követő korszak történetének megírására. Bár az idillikus nyugalomnak vége lett, s az ország a török támadásaival szemben élethalálharcra kényszerült, még a megrázó fordulat élményei sem voltak elég erősek, hogy a történetíró szerepének vállalására rákényszerítsék a kancelláriák valamelyik alkalmazottját. A királyi privilégiumok továbbra is megörökítették ugyan az egyes szereplők — nádorok, bánok, vajdák, érsekek, püspökök és lovagok — hősi tetteit, a szétszórt mozaikdaraboknak egy képbe való összefoglalására azonban senki sem érzett magában kedvet. Sőt arra sem, hogy az őstörténet tükrében megmutassa, vágyálmokat vetítve oda vissza, a jövő magyar társadalmát.

Amíg a török—magyar harcok megörökítésének elmaradásával értetlenül állunk szemben, addig az őstörténet átdolgozása elmellőzésének már magyarázatát adhatjuk. A társadalom átalakulása a XV. században ugyan számottevő, mert lehetővé tette a köznemesség erőteljes politikai — országgyűlési — szereplését, de mégsem gyökeres, mert a fejlődés nem hozta meg a polgári rend nagyobb súllyra jutást. Nyilvánvalóan elsősorban egy polgári származású és életfelfogású író tudott volna újat mondani a magyar történet lényegéről, saját osztálya érdekeinek szemszögéből nézve azt. Úgy, amint arra a szepesszombati rövid krónika példát mutatott, amidőn kiemelte, hogy a betelepülő németek városokat, mezővárosokat, falvakat alapítottak, vagy hogy I. Lajos király javított a városok hely-

¹⁹⁹ Uo. I. k. 226. l. (Laczki István hatalmas zsákmányra tesz szert, és sok foglyot ejt, akiket egyezkedve nagy váltságdíjért bocsát szabadon.)

²⁰⁰ A véleményt, mintha Kükülli nem középkori, hanem renaissance világnézetet vallott volna, cáfolja *Waldapfel I.*: Horváth János új könyvéhez. *Magyarságtudomány* 2 (1936) 198. sk. l. és *Uő.*: a *Monumenta Hungarica* IV. kötetének idézett bevezetésében, 12. sk. l. Felfogását további érvekkel támasztja alá *Kurcz Á.*: Anjou-kori történetíróink kérdéséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 68 (1964) 358. sk. l.

zetén.²⁰¹ Ha arról nem is lehetett szó, hogy ily polgári szemlélet megteremtse a maga teljes krónika-variánsát, mi sem akadályozta, hogy a köznemesség törekvései kifejezést nyerjenek. Csakhogy ezeknek nem volt szükségük megformulázót keresniök, mert az Ákos mestertől, majd Kézaitól átdolgozott gesta a *communitas* szerepeltetésével, az előjárók választása és letétele elvével már készen tartalmazta a köznemesi uralom elméletét. A köznemesség mindahhoz, amit a XV. században elért, a gesta hun-történeti részében az elvi indokolást megtalálhatta. Mivel szinte úgy tűnik fel, mintha a köznemesség csak azt valósította volna meg, amit érdekeinek szószólója a XIII. században már megálmodott, az őstörténet átdolgozására semmi szükség sem volt.

A gesta kész részei kielégítvén az igényeket és mert korszerűknek látszottak, a XV. század folyamán azok, akik a magyar múlt iránt érdeklődtek, beérték az örökségül kezükbe jutott anyag másolgatásával és kontaminálásával. Bizonyos, hogy nem valamennyi kódex maradt korunkra, a ma ismertek is meggyőznek azonban arról, hogy a gesta-változatok határozták meg a magyarság történeti tudatát.

A gesta-kéziratok egyik csoportját a Képes Krónika és variánsai alkotják. Három oly másolat maradt fenn, amelyek ugyanazon quatenus szóval, mondat közepén szakadnak meg, mint maga a Képes Krónika. Az egyiket 1431-ben kezdték másolni,²⁰² a másikat 1462-ben a Debrecen közelében levő Szovát falu plébánosa íratta le, az utóbbit egész határozottan megállapíthatóan az eredeti, rendkívül díszes példányról,²⁰³ a harmadik a XV. és XVI. század fordulóján keletkezett.²⁰⁴ Egy negyedik, 1467-ben írott példány annyiban különbözik ezektől, hogy másolója nem hagyta csonkán, hanem a gesta-kéziratok másik csoportjának felhasználásával I. Lajos koronázásáig (1342) vitte elbeszélését.²⁰⁵

Ez a második, tehát a kisebb terjedelmű szöveget tartalmazó csoport a Budai Krónika nevét viseli. A legrégebb reánk maradt variáns még a XIV. századból származik (*Acephalus-codex*), a másik amely ehhez hasonlóan szintén befejeződik I. Lajos megkoronázásának megemlékezésével, a XV. század végéről való (*Zsámboki-codex*).²⁰⁶ Különleges hely illeti meg azt a variánst, amelyről az egész csoport nevét kapta. Ez ugyanis 1473-ban Budán nyomtatásban megjelent s az első, Magyarországon napvilágot látott könyvnek számít.

A nyomda Karai László budai prépost alkancellár pártfogása alatt kezdte meg működését. Vezetőjét, Hess Andrást a prépost 1470-ben Olaszországban ismerte meg, meghívta őt Budára, amidőn pedig ez a krónikát hálája jeléül neki

²⁰¹ SS. II. k. 279., 284. l.

²⁰² XVIII. századi másolata a Csepregi-codex. SS. I. k. 232. l.

²⁰³ Teleki-codex. Vö. *Jakubovich* i. m. Magyar Könyvszemle, Új folyam 37 (1930) 387. l.

²⁰⁴ Bélydy-codex. SS. I. k. 232. l.

²⁰⁵ Thuróczy-codex. Uo. I. k. 232. l. Vö. *Bartoniak E.*: *Codices Latini medii aevi*. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke. XII.) Bp. 1940. 368. l.

²⁰⁶ SS. I. k. 228. sk. l.

ajánlotta, maecenáshoz illően elfogadta köszönétét.²⁰⁷ A kézirat, amelyet Hess alapul vett kiadásához, nem azonos sem az Acephalus-, sem a Zsámboki-codex szövegével, mint az eltérések bizonyítják.²⁰⁸ Azonkívül teljesebb is azoknál, amennyiben az elbeszélés egész a megjelenés évéig terjed. Magától értetődőnek mondható, hogy egy magyar történet címmel megjelenő munka nem szakadhatott meg az 1342. évvel, hiszen az olvasók nem valami történeti kútfőre voltak kíváncsiak, hanem oly munkára, amely az egész magyar múltat megismertetve, koruk képét segít behelyezni a fejlődés folyamába. Ezzel a természetes igénnyel számolva, Hess vagy maga, vagy — ami sokkal valószínűbb — egy budai kancelláriai alkalmazott segítségével kiegészítette a kéziratot. Elég könnyen oldották meg feladatukat. Szövegükhöz hozzáillesztették Apród Jánosnak I. Lajosról írott életrajzát, azonban az előszó elhagyásával, aminek következtében eljárásuk plágiumnak is volna nevezhető, viszont megtartva az eredetinek a szerző szubjektív megjegyzéseit tartalmazó részeit. 1382-től kezdve egy-egy egész rövid fejezetben felsorolták az uralkodókat koronázási évük és temetkezési helyük, valamint házasságkötésük körülményeinek megjelölésével. Mátyásnak, „az igen bátor és győzhetetlen oroszlának” valamivel több teret juttattak, mert néhány győzelmes háborúját is felsorolták, a moldvai hadjáratból (1468) hozott diadaljeleknek a budai plébánia-templomban való felfüggesztését pedig külön is kiemelték, egyébként azonban azzal a megjegyzéssel hátrították el későbbi uralmának bővebb tárgyalását, hogy az eseményeket rendkívüli jelentőségük miatt röviden úgyszemint lehetne elbeszélni.

Két további kézirat nem tisztán tartalmazza a Budai Krónika szövegét, hanem a Képes Krónikából vett részletekkel vegyítve.

A Dubnici Krónikának nevezett kódex 1479-ből származik. Tehát hat évvel azután, hogy a Budai Krónika elhagyta a sajtót. Írója szemmel láthatóan nem volt megelégedve ennek sem kiállításával, sem terjedelmével. Új, díszesebb kiállítású és nagyobb terjedelmű munkát óhajtott a magáénak mondani. Ezért, bár papírra, nem pedig pergamenre másolta kéziratának szövegét, nemcsak a kezdőbetűk, hanem a tervezett illusztrációk számára is sok üres helyet hagyott, a terjedelmet pedig úgy kívánta növelni, hogy a bővebb fogalmazású Képes Krónikát vette alapul. Buzgalma azonban hamar lelohadt. Csak az első öt fejezetet másolta ki — de ezt egészen szolgailag — a Képes Krónikából, a 6-tól a 25. fejezetéig a Budai szövegét már csak kiegészítette a Képesével, a 26-tól ellenben teljesen a Budait írta át a nyomtatott szövegből, s most már mit sem törődve a hiányzó részekkel, csupán egy-két egész rövid megjegyzést iktatott be, mégpedig nyersen,

²⁰⁷ *Fraknói V.*: Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. 17. k. 7. sz.) Bp. 1898. 11. sk. 1., *Szilágyi L.*: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458—1526. Bp. 1930. 11. l., *Fitz J.*: Hess András a budai ősnymodász. Bp. 1932., *Uő.*: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. I. k. Bp. 1959. 96. sk. 1. A krónikát hasonlóan kiadta, bevezetéssel ellátva, *Fraknói V.*: *Chronica Hungarorum impressa Budae 1473. Bp. 1900.*

²⁰⁸ SS. I. k. 229. l.

az ellentmondások feloldására kísérletet sem téve.²⁰⁹ Ugyancsak a Budai Krónikából vette át – tehát szintén nevének elhallgatásával – Apród Jánosnak abba beolvasztott munkáját, azonban egy igen fontos bővítéssel. A rövid 5. fejezet helyébe beiktatta Kétyi Jánosnak az 1345–1355. évek történetéről fennmaradt munkáját, s ezzel megmentette azt az elenyészéstől. Végül zárófejezetével, a Mátyást dicsőítő résszel együtt szóról szóra lemásolta a Budai Krónika befejezését, itt azonban a szöveghez egy homlokegyenest ellenkező felfogású elbeszélést fűzött a török zsákmányoló csapatok betöréseiről és pusztításairól. Élesen szembeállítja, hogy mialatt a király Lengyelországban harcol, a védtelenül maradt déli határokon át a török seregek akadálytalanul rabolhatják végig az ország keleti vidékeit egészen Váradig.

Bíráló szavai egyáltalán nem hagynak kétséget afelől, hogy Mátyást teszi felelőssé a törtétekért. Azt is elárulja azonban, hogy ellenszenvét a király adópolitikája táplálja. Kifogásolja, hogy az atyja, Hunyadi János kormányzó által kezdeményezett egyforintos adót minden évben kíméletlenül behajtatja, ismételten és az egytelkes nemesektől is. Az árvák és az elnyomottak átkait emlegeti mint az ország pusztulásának kísérőit, s ezekre hivatkozva állítja, hogy a király politikája nem hivatkozhat a közjó előmozdítására, és nem remélhet győzelmet.²¹⁰ Bár bizonyos, hogy a demagóg hangú bírálat a főurak, nem pedig az adózó jobbágyok érdekeinek védelmében hangzott el, aminek jele, hogy Mátyás halála után a nagybirtokosok azonnal beszédették a maguk javára a jobbágyoktól az egyforintos adót, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy az első alkalommal most hangzott el történetíró részéről elítélő bírálat egy hatalma teljében levő király ellen. A magyar történetírásnak eddig következetesen érvényesülő dinasztikus irányával szemben a Dubnici Krónika névtelen szerzője szólaltatta meg először leplezetges nélkül egyes társadalmi rétegek érdekeit. Igaz, csak a leggazdagabb urakéit védte, de, bár csak ürügyként, már a szegényekéinek is hangot adva.

Amíg a Dubnici Krónika esetében a pótlásnak ez az ellenzéki felfogása teszi kétségtelenné, hogy a királyi udvaron kívül írták le a gestát, a váradi vonatkozások és a Drágffy család említése pedig azt bizonyítja, hogy a másolás Kelet-Magyarországon ment végbe, a Római-codex írásának jellege azt tanúsítja, hogy délszláv vidéken is elterjedt a gesta. Ez a kódex a XV. századból való, a szöveg azonban véget ér az 1333. évvel,²¹¹ Viszonylag korai szerkesztmény került tehát lemásolásra, mégpedig oly változat, amely a Képes Krónikával és a Budaival való egyezéseinek tanúsága szerint középső helyet foglal el a kéziratcsaládok között.²¹²

²⁰⁹ Pl. a 175. fejezetben a Budai Krónika azon adata mellé, hogy II. Endre királyt Váradon temették el, hozzá toldotta a Képes Krónikából, hogy Egresen a ciszterci monostorban van a sírja. SS. I. k. 230., 466. l. — Valószínűleg a nyomtatott példány margójára írott megjegyzés került ily módon a szövegbe. *Domanovszky S.*: A Dubnici Krónika. Századok 33 (1899) 255. l.

²¹⁰ *M. Florianus* i. m. III. k. 197. sk., 200. l.

²¹¹ *Lukacsics P.*: A vatikáni magyar krónika kódexéről és szövegéről. Magyar Könyvszemle, Új folyam 36 (1929) 145. l.

²¹² SS I. k. 230. sk., 502. l.

Messze vezetne az imént felsorolt kéziratvariánsokat tüzetesebben jellemezni. A vizsgálatukból levonható tanulságok, amint azok a szakirodalomból ki-hüvelyezhetők, kétségtelenné teszik, hogy széles körű másoló munkának a maradványai a máig fennmaradt kódexek. Nem közvetlenül függenek össze egymással, nem egymásról készült másolatok, hanem már elveszett, megsemmisült összekötő tagok fűzték egykor őket össze egyetlen kéziratcsaláddá.

A DRÁGI-FÉLE KOMPENDIUM

Bár a szétágazottság önmagában is bizonyítja a magyarság múltja iránti érdeklődést, s az érdeklődésnek a királyi udvar határain való átlépését, még egy további szerkesztményre is hivatkozhatunk annak illusztrálása végett, hogy a század közepén egyre többen kívántak tájékozódást nyerni a magyar történet fejleményei felől.

Rövid terjedelmű világtörténeti kompendium ez, akár tankönyvnek is nevezhetnők. Ádám-tól Krisztusig terjedő első része egy XIV. századi olasz ferences, Udinei János összeállítása,²¹³ folytatólag a XIII. századi dominikánus Martinus Polonus pápák és császárok szerint tagolt krónikájának kivonata következik,²¹⁴ s az egészet a magyar királyok rövidre szabott története zárja le, a második rész mintájára évnvi, sőt lehetőleg hónapnyi pontossággal megadva uralkodásuk idejét.²¹⁵ Ez a magyar történeti szakasz a XIV. század közepéig terjedőleg a gesta egyszerű kivonata, onnantól kezdve önálló fogalmazvány.

Az I. Lajossal kezdődő szűkszavú – két nyomtatott lapnál alig valamivel bővebb – összeállítást sok tárgyi tévedése, valamint írójának magyar érzése és társadalomszemlélete teszik tanulságossá. A hibák, pl. hogy I. Lajos maga adta volna leányát, Hedviget feleségül Ulászlóhoz, vagy másik leányával, Máriával a magyar bárók Károly szicíliai (nápolyi) királyt akarták összeházasítani, s tervük csak azért nem sikerült, mert a királyt a mennyegzőt közvetlenül megelőzőleg Erzsébet királyné meggyilkoltatta, vagy hogy Zsigmondot a bárók kétszer vetették fogságba, arról tanúskodnak, hogy az elmúlt évszázadról nemcsak szerfelett töredékes, hanem a valóságtól eltérő kép élt az emberek emlékezetében. Ugyanakkor Hunyadi kormányzói tevékenységének magasztalása, a sóhaj, hogy az osztrákok bár soha ne követelték volna III. Frigyes császártól V. László kiadását – azaz ne szakadt volna vége Hunyadi kormányzóságának –, legfőképpen pedig a főurak magatartását ismételten bíráló kitételek azt bizonyítják, hogy már Mátyás ural-

²¹³ *Karácsonyi J.* (Adalék krónikáink történetéhez. Magyar Könyvszemle, Új folyam 3 [1895] 224. sk. 1.) tisztázta a korábbi téves nézetekkel szemben, hogy Iohannes de Utino csak az őszötvetségi résznek a szerzője.

²¹⁴ Martinus Polonus magyar vonatkozású részeinek (*Gombos* i. m. II. k. 1574. sk. 1.) és a kompendium megfelelő mondatainak (*Karácsonyi*: Adalék 225. sk. 1.) összevetése alapján az átvétel kétségtelen.

²¹⁵ A „Hic incipiunt reges Hungarie” szavakkal kezdődő rész kiadásai: *Toldy F.*: *Analecta monumentorum Hungariae historica* (Pest, 1860.) 77. sk. 1., *M. Florianus* i. m. III. k. 266. sk. 1.

mának legelején érvényesült a törekvés, a kor eseményeit a nemzeti királyság eszméje köré csoportosítani.

Az összeállítás bizonyíthatóan 1459/60-ban keletkezett. A koronát még Frigyes császár birtokában levőnek mondja, ami magában 1463 előttre mutat, s tud arról, hogy az elégedetlen főurak a császárt megválasztották királyuknak, ami 1459 elején következett be. Az ötéves időköz szűkebbre szorítható a Szilágyi Mihályra vonatkozó adatok segítségével. Az összeállítás szerzője feljegyezte róla, hogy Mátyással kibékülve visszanyerte szabadságát (1459. június), nem szól ellenben arról, hogy 1460 novemberében török fogságba esett, a szultán pedig a következő évben kivégeztette.²¹⁶ Éppen a Szilágyiról szóló hírek viszonylagos bősége figyelmeztet arra, hogy a szerzőt a délvidéken keressük, közelebbről Mátyás nagybátyjának környezetében. A délvidékre utal a Martinus Polonus-kivonatnak az a teljesen önkényes betoldása, hogy I. István fia, Imre szerémi herceg volt, németellenes magatartásra az az ugyanott található változtatás, hogy a honfoglaló magyarok a bajorokat – nem pedig az avarokat – úzték ki Pannóniából, végül a nemzeti érzés megnyilatkozása a hun–magyar azonosításnak oly meglepő változata, hogy a dominikánus krónikájának Ungarusát a magyar szerző Hunnusszá változtatta.

Mindezek az elemek megfeleltek a délvidéki magyar köznemesi olvasóközönség igényeinek. Nem magas ennek a rétegnek a tanultsága, alatta marad a királyi udvarban tartózkodókének, ezért is éri be a teljes gesta helyett egyszerű kivonattal, de érdeklődése élénk, amint a kompendium elterjedtségéből következtethető. Egyik sok képpel illusztrált példánya Drági Tamás könyvtárából maradt korrunkra,²¹⁷ s mert a későbbi személyes mint macsóvi vicebán, sok jel szerint, Szilágyi Mihály familiarisa volt éppen az 1450- és 1460-as évek fordulóján,²¹⁸ akár a kompendium szerzőjéül is őt tekinthetnők. De ha ily messze nem is kívánunk menni, az bizonyos, hogy a munka felfogását a legteljesebb mértékben a magának vallhatta, sőt amikor Thuróczy hivatali előljárója volt, vallotta is.

Mind a kompendium, mind a gesta-másolatok egyértelműen tanúsítják, hogy a gestának I. Lajos halála (1382) óta nem akadt oly folytatója, aki vállalkozott volna a XV. századnak az Árpád-kori részhez hasonló terjedelemben való feldolgozására. Ennek a munkának az elvégzésére is szánta rá magát I. Mátyás uralmának utolsó évtizedében Thuróczy János.

²¹⁶ Az események időrendjét tisztázta *Fraknoi V.*: Szilágyi Mihály, Mátyás király nagy bátyja. Bp. 1913. 98. sk. 1.

²¹⁷ A Vatikáni Könyvtár Ottoboni-fondjában (479. sz.) ily bejegyzéssel: „Liber Thome de Drag.” *Karácsonyi*: Adalék 224. l., *Zsák I. A.*: A római Ottoboni-könyvtár hazai vonatkozásai. Magyar Könyvszemle, Új folyam 17 (1909) 247. l., *Hoffmann E.*: Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929. 124. sk. 1. — A kézirat wolfenbütteli példányának szövegét adta ki *M. Florianus* (i. m. III. k. V. l.) *Vö. Potthast, A.*: Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500. I. k. Berlin, 1896.² 665. l., *Zsák* (i. h.) müncheni és klosterneuburgi példányokról is tud, XV. századi német fordításának kódexe pedig, a rómaiéval egyező illusztrációkkal, Heiligenkreuzben maradt fenn. Magyar Könyvszemle 1883. 210. l.

²¹⁸ Drági és Szilágyi kapcsolatára Bónis György volt szíves figyelmeztetni.

THURÓCZY ÉLETE ÉS MŰVÉNEK
LÉTREJÖTTE

ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Keresve a magyarázatot, hogy miért kellett egy évszázadig várni, amíg az I. Lajos utáni kor történetét valaki megörökíti, a régibb feldolgozásokat pedig korszerűsíti, semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy Thuróczy az első magyar történetíró, aki nem volt a klérusnak a tagja. Az egyházi rendhez tartozásnak önmagában túlzás volna döntő jelentőséget tulajdonítani, mivel a javadalmak birtokosai sokszor csak forma szerint voltak klerikusok, ugyanakkor a világiak meg lényegében egyházi iskolázottságon mentek keresztül. Mégsem valószínű, hogy tisztán a véletlenül múltott a papi történetírók elfogyása és az első világi feltűnése. Bár a klérus tagjai közül a XVI. században ismét nevelődtek történészek, később pedig voltak korszakok, amidőn szinte egyedül papok művelték a magyar történetírást, úgy tűnik fel, mintha XV. századi kiesésük a kor kulturális fejlődésének következménye volna. Mily mértékben, arra Thuróczy életének vizsgálata vet fényt.

Thuróczy családfája a XIII. század első felébe nyúlik vissza. Első ismert ősenek, Albertnek életkora ekkorra tehető, fiai 1262-ben, felnőtt unokái pedig 1277-ben szerepelnek. Idősebb fia, András comes, IV. Béla királytól Liptó megyében birtokot kapott adományul (1269), unokája, Mátyás comes pedig cserébe, mivel a birtokon aranyéret találtak, amelyet a király maga akart kiaknázni, a Turóc megyei Nádasér falut nyerte el.¹ Itt, Turóc megyében, nem ez volt a család egyetlen birtoka: un. jobbágyfiúi jogon már 1262-ben négyekényi (aratum) földnek volt a tulajdonosa.² Albert fiai királyi falu és királyi népek földesurává téve, az éppen akkor kialakuló köznemességbe emelkedtek. Nyelvükben és eredetükben egyaránt magyarok voltak, mint a turóci fennsík legtöbb jobbágyfiúi eredetű családja,³ a comes cím pedig előkelőségüket juttatta kifejezésre. Hasonlóképpen a szolgabírói tisztség, amelyet először 1312-ben viselt egyikük.⁴ A család magyarságáról anuskodik a nádaséri birtokon kibontakozó új falvának, Szentmihálynak a neve

¹ Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár. VIII. k. 251. l., IX. k. 193., 207. l. (Monumenta Hungariae Historica. I. sor. 13. k. Pest, 1870. és 17. k. Pest, 1871.)

² Horváth S.: A liptói és turóci regístrum. Történelmi Tár, Új folyam 3 (1902) 219. sk. 1.

³ Tévesen állítja tehát O. Lorenz (Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des XIII. Jahrhunderts. I. k. Berlin, 1886. 342. l.): „Auch Thuróc war kein Magyare, sondern gehörte dem geknechteten slavischen Stamme des nordwestlichen Ungarns an, welcher auch später vorzugsweise den Mangel eigener litterarischer Tätigkeit der Magyaren ersetzte.”

⁴ Országos Levéltár, Budapest, Dl. 65.662.

is. A Szt. Mihály tiszteletére szentelt egyházat a XIII. század közepén a királyi hatalom alapította, mégpedig úgy, hogy a templom három falu – Divék, Nádasér, Gay – között magában állott.⁵ Nevét így könnyen átadhatta a mellette alakuló telepnek. Ez 1368-ban tűnik fel, mint „Szentmihály másképp Nádasér”; 1416-tól önálló falu, aminek megfelelően birtokosai eleinte Nádasériknek, majd Szentmihályiaknak, sőt 1420-ban régiesen, Szentmihályúriaknak is mondták magukat.⁶

A család a megye szűkre szabott határai közül a XV. század elején Nádaséri András személyében emelkedett ki. Ő mint apród Zsigmond király udvarába került, ahol egyszerűen csak Thuróczynak (Andreas de Thuruch) nevezték. Nemcsak katonai szolgálatot teljesített itt, hanem kormányzati megbízásokat is végrehajtott.⁷ Szolgálati jutalmául megkapta a Hont megyei Pir falut,⁸ amely korai halála után testvérére, Péterre, majd ennek fiára, a krónikaíróra háramlott. Mivel ők, bár részbirtokosok maradtak ősi falvaikban, állandóan Hont megyében éltek, nevük Szentmihályi Thuróczy formában állandósult.⁹

A történetíró tehát jómódú, birtokos nemesi család leszármazottja volt. Hasonló vagyonú család számára a XV. század közepén, amidőn az ország közelében – Bécsben, Krakkóban, Prágában – már működtek egyetemek, ha költséges is volt a magasabb fokú végzettség megszerzése, elbírhatatlan terhet semmiképpen sem jelentett. Még sincs semmi nyoma, hogy Thuróczy egyetemen tanult volna. Az adatok hallgatásán, nevének az egyetemi anyakönyvekből való hiányzásán kívül, amit még a véletlennek is tulajdoníthatnánk, főleg az egyetemi fokozatokat jelentő magister vagy baccalaureus jelzőnek neve mellőli hiányzása szolgál bizonyossággal, hogy nem járt külföldi egyetemre. Az oklevelek, amelyek birtokperек során 1459 óta említik, s így születésének időpontjául az 1435 körüli évekre engednek következtetni, nem mondják őt magisternek.¹⁰ Ismereteit hazai iskolákban és gyakorlati úton kellett megszereznie. A latin nyelvben alapos jártasságot szerzett, jogi ismeretei pedig mindennapi munkája során oly mértékben bővültek, amint hivatali teendőinek ellátása azt szükségessé tette.

⁵ Mályusz E.: Turóc megye kialakulása. Bp. 1922. 39. l.

⁶ 1368: Dl. 95.192; 1416: Dl. 95.194; 1420: Dl. 10.889.

⁷ 1412-ben a kancellária egy királyi adománylevelet „ad relationem Andree de Thwruh” állított ki. (Dl. 9886.)

⁸ 1405: Zsigmondkori Oklevéltár. II. k. 4090. sz., 1411: Dl. 73.480. Az utóbbi oklevélben Zsigmond király Nádaséri Andrást „aule nostre iuvenis”-nek nevezi.

⁹ Thuróczy családi nevének magyar változata Pálóczi László országbíró 1467. máj. 15-i oklevelének latin szövegében: magister Johannes Thwroczy de Zenthmichal alias de Pyr. (Dl. 72.912.). A Thuróczi, Turóczi névalak indokolatlan.

¹⁰ Az okleveleket felsorolja Kaszák J.: Thuróczy János élete és krónikája. (Művelődéstörténeti Értekezések, 22. sz.) Bp. 1906. 71. sk. l. — Az újabban ismeretessé lett oklevelek sem mondják magisternek. Pálóczi László országbíró 1465. márc. 1-i oklevele mint felperest így nevezi meg: „Iohannes filius Petri Thuroczy dicti de Zenthmichal” (Magyar Tud. Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Középkori oklevelek.), 1466. máj. 27-én pedig a királyi emberek közt így szerepel: „Iohannes Thwroczy de Zenthmyhal.” (Dl. 65.938.)

Az első adatok, amelyek többnek mutatják, mint birtokain gazdálkodó nemest, 1465-ből és a következő évből maradtak fenn. Ezek szerint mint ügyvéd jelent meg Budán az országbíró előtt a birtokai közelében levő sági premontrei monostor képviselőjében. A procurator megjelölés nem jelentett működését hivatalos módon folytató ügyvédet. Perük folyamán a felek rendszeresen személyesen jártak el, akadályoztatás esetén pedig bárkit megbízhattak képviselőjükkel. Nemcsak nemeseket, hanem polgárokat, kézműveseket, sőt jobbágyokat is. Egy szerzetes kolostor esetében így magától értetődően adódott, hogy az egyik megyebeli nemest kérje fel érdekeinek védelmére. Bár egy ügyvédi felhatalmazás alapos jogi ismeretekről magában még nem tanúskodik, azt megengedi, hogy bizonyos hajlamot azok megszerzésére és kedvet iyy tudás elmélyítésére feltételezzünk.

Thuróczyt a jogász élethez vonzódása vihette rá, hogy elhagyva birtokát, az országbíró kancelláriájában vállaljon állást. 1467-ben az országbírói jegyzők, notariusok közt találjuk.¹¹ Mint jegyző másolta, sőt részben fogalmazta az országbírói okleveleket. Eleinte bizonyára a könnyebb, egyszerű típusú perhalasztásokat és bizonyágleveleket, később az évekig húzódó pereket összefoglalóan ismertető ítéleteket is. Az írásbeli munka elvégzésén kívül eljáró vidéki kiküldetéseket, amelyek során alkalma nyílt látókörét bővíteni, tájakat és embereket megismerni, a bíróság székhelyén pedig magánfelek felkérésére választott bíró is lehetett.¹² Ez idő alatt, ha hivatalos ténykedést fejtett ki, az oklevelek szokás szerint magisternek nevezték.¹³

Szereplése ekkor a királyi kuriában rövid ideig, három évig tartott. Pálóczi László, a negyedszázad óta hivataloskodó országbíró helyébe ugyanis 1470-ben Rozgonyi János lépett, ő pedig a feudális társadalmi rendnek, a hivatali szervezeteknek, a kor szokásának megfelelően valószínűleg saját familiarisai közül választotta ki helyettesét, a prothonotariust, s ez ugyancsak a saját embereit hozta magával jegyzőknek. Amíg a közigazgatás területén a familiarisi kapcsolat ily érvényesítése uralkodó jelenségnek mondható, a bíróságokon a személyzet kicserélődése nem feltétlenül következett be, ha új nádor vagy országbíró lépett a régi helyébe. A szakmai ismeretek megbecsülésnek örvendtek, és a jól bevált helyettest az új főnök szívesen megtartotta. Úgy látszik, 1470-ben nem ez a kedvező változat érvényesült, s Thuróczy elhagyta a királyi kuriát.¹⁴ De éppenséggel nem megszegyenítve. Bár Pálóczi hivataloskodásának a halál vetett véget 1470-ben,¹⁵ s vele Thuróczy pártfogóját is elveszítette, abból a tényből, hogy Mátyás

¹¹ 1467. máj. 15-én Pálóczi országbírónak a királyi kúriából kiküldött notariususa. (Dl. 72.912.)

¹² A notariusok munkakörét ismerteti *Hajnik I.*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. 160., 163. l.

¹³ Így az idézett 1467-i oklevélen (Dl. 72.912.) kívül 1469-ben is. (Dl. 16.942. *Kaszák* i. m. 74. l.)

¹⁴ Nem fogadhatjuk el *Bónis Gy.* feltevését (A somogyvári formuláskönyv. Kelemen Lajos Emlékkönyv. Kolozsvár, 1957. 131. l.), amely szerint a központi bírósági szervezet reformja készítette Thuróczyt és több társát, hogy hiteles helyeknél keressenek alkalmazást vagy az ügyvédi pályára lépjenek.

¹⁵ Turul 21 (1903) 183. l., 20 (1902) 193. l.

király adománylevelét vihette magával, szolgálatainak megbecsülése olvasható ki. Igaz, nem új birtokkal jutalmazta meg a király, hanem csak eddig is kezében levő falvai – Szentmihály, Nadasér, Remethe, Alsó- és Felsőpir – feletti birtoklását tette teljesebbé, amidőn azok királyi jogát reá ruházta,¹⁶ azonban az adománylevelél, főleg, mert a király személyes elhatározásából került kiadásra,¹⁷ a jól végzett munka elismerésének látszik.

Thuróczy, mivel a gazdálkodás már nem elégítette ki, a királyi udvaron kívül is oly elfoglaltságot keresett, amely módot ad neki jogi ismereteinek és latin tudásának hasznosítására. A sági monostor szolgálatában megtalálta a neki illő munkakört. Nem mint ügyvéd – ily minőségben a monostor csak alkalmilag tudta volna foglalkoztatni –, hanem mint hiteleshelyi jegyző.

A világi papság testületei, a káptalanok és a szerzetesi, valamint a johannita lovagrendi konventek mint hiteleshelyek azt az írásos munkát végezték Magyarországon, amely más, polgárabb jellegű országokban, mint Itáliában, főleg a közjegyzők feladata volt. Amíg a fejlettebb gazdasági viszonyok közt élő társadalmakban az emberek, ha ügyes-bajos dolgaikat jogilag érvényesen kívánták írásban megrögzíttetni, a közjegyzőkhöz vagy városi hatóságokhoz fordultak, esetleg saját nevükben maguk állítottak ki oklevelet, az agrár jellegű Magyarországon az oklevélírás funkcióját túlnyomórészt az egyházi testületek látták el. A káptalanok és konventek, ha nem is sűrűn egymás mellett, de az egész országot behálózták. A birtokos nemesek igényeinek kielégítését szolgálták, s azok meg is voltak velük elégedve. Néhány napi út árán mindegyikük találhatott oly központot, ahol latin nyelven és minden bírói fórum által érvényesnek tekintett módon írásba foglaltathatta rendelkezését.

A rendszer a XII–XIII. századi Magyarország viszonyaihoz illően alakult ki, s bár a XV. században már meghaladottnak volt tekinthető, a viszonyok konzervatív jellege változatlanul életben tartotta. De csak forma szerint. A valóságban oly módon átalakítva, amely fényt vet a társadalomban időközben bekövetkezett változásra. Ennek az a lényege, hogy a tényleges írásos munkát a hiteleshelyeken a XV. században világiak végezték. A káptalanok esetében a munka átcsúsítása könnyen megmagyarázható. Itt a lector, akinek feladata volt az iskola vezetésén kívül az oklevelek megírása is, amint a káptalanok gazdag birtokos urak testületévé váltak, javadalmát éppen úgy, mint bármelyik társa, sine curának tekintette. Igen sok esetben nem is lakott a káptalan székhelyén, amióta szokásos lett, hogy a pápa vagy a király a maguk bürokráciája tagjainak fizetésül, azaz a magasabb fokú, kormányzati munka ellenértékéül utalták ki a beneficiumokat. A lector tehát helyettest, sublectort állított, átadta ennek a jövedelme egy részét, a többbit pedig saját céljaira használta fel, abban a megnyugtató tudatban, hogy munkáját kifogástalanul ellájták. Ebben a feltevésében nem is csalódott. Voltak ugyanis,

¹⁶ 1470. nov. 23-án. (Dl. 86.535.)

¹⁷ A „*commissio propria domini regis*” kancelláriai jegyzet bizonyága szerint.

akik rendelkeztek a szükséges nyelvi és jogi ismeretekkel, s ugyanakkor a jövedelem egy részéért is elvégezték a munkát.¹⁸

Kevésbé érthető, hogy a szerzetes monostorok szintén világiakra bízták az oklevelek megírását. A szerzetesrendek közül csak az ún. monachális típusúak, sőt ezek közül is csak a bencés és a premontrei foglalkoztak hiteleshelyi tevékenységgel. A harmadik hasonló jellegű rend, a ciszterci, noha szintén a XIII. század előtt honosodott meg Magyarországon, visszavonultabban élt, semhogy ily munkára gondolt volna, a XIII. században megalakult kolduló rendek pedig, mivel a hiteleshelyi szervezet megállapodása után terjedtek el, abba már nem kapcsolódhattak be. Mind a bencés, mind pedig a premontrei konventekben a XIII. században még szerzetesek állították ki az okleveleket. A világiak ekkor sem latinul, sem írni nem tudtak. A notariusok, akik ebből a korból Pannonhalmán, a legnagyobb bencés monostorban ismeretesek, szerzetesek voltak. Ilyen jegyzők a XIV. században is akadnak még itt, többségük azonban már világi.¹⁹ Ugyanez volt a helyzet a premontrei monostorokban. Ezek hiteleshelyi kancelláriájának vezetését az esetek túlnyomó többségében szintén világiak irányították. Így a leleszi konventét, ahol a sok munka subnotarius — ugyancsak világi — alkalmazását is szükségessé tette.²⁰ A felsorolt példák, amelyek nem elszigetelt jelenségek, arról tanúskodnak, hogy a világi társadalom nemcsak utólérte az egyházat az írásbeliség terén, hanem el is hagyta, mivel tagjai a mindennapi élet jogi vonatkozású igényeit inkább ki tudták elégíteni.

Thuróczy tehát a sági premontrei konventben oly — megélhetést biztosító — helyet nyert el, amelyet a világi társadalom intellektualizálódása tett számára szabaddá, viszont a királyi kúriában megszerzett gyakorlata meg felvértezte, hogy teendőit kifogástalanul, megbízói megelégedésére láthassa el. 1470 nyarán említik először sági konventi jegyző gyanánt, kezének írása, az általa kiállított oklevelek ductusa pedig azt bizonyítja, hogy 1475-ig tevékenykedett Ságon.²¹ Ebben az évben Rozgonyi János utódának, Báthori István országbírónak ítélmestere, Hászágyi (Hassághi) István²² visszahozta Thuróczyt a királyi kúriába. Bár csak 1481-ben nevezi őt oklevél országbírói notariusnak,²³ úgy látszik, már korábban visszatért a királyi udvarba.

¹⁸ A XIV. század második felében már szokásos jelenség, hogy az esztergomi és a váradi káptalanokban notariust fogadnak fel fizetés ellenében. *Kollányi F.*: *Visitatio capituli e. m. Strigoniensis anno 1397.* Történelmi Tár, Új folyam 2 (1901) 91. sk. 1., *Bunyitay V.*: *A váradi káptalan legrégebbi statutumai.* Nagyvárad, 1886. 26. sk., 93. l.

¹⁹ A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I. k. 534., 551. 1., II. k. Bp. 1903. 221., 241. l. — Az ugyancsak benedek-rendi kolozsmonostori konvent jegyzője, István, tekintélyes Doboka megyei nemes családból szerzett magának feleséget, akinek tíz faluban voltak birtokai. *Varjú E.*: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez.* I. k. Bp. 1908. 290. sk. 1.

²⁰ *Kumorovitz B.*: *A leleszi prépostság tagjai és hiteleshelyi személyzete 1569-ig.* Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. (Bp.) 1934. 47. sk. 1.

²¹ *Kaszák i. m.* 13. l.

²² Uo. 17. l.

²³ *DI.* 18.563. és 18.564. (*Kaszák i. m.* 75. l.)

Csak feltételesen állíthatjuk ezt, mivel annak az esetnek a körülményei, amelyről oklevél tájékoztat, kétféleképpen értelmezhetők. Egy 1476 őszen történt megállapodásról van szó, amelyet birtokaik vitás határa ügyében az esztergomi káptalan és a Litvai Horváth család kötöttek, mégpedig felkért békebírák közbenjárására. A bíróság elnöke Hássági István ítélmester volt, négy-négy tagját pedig a felek választották. A káptalan két kanonokját és két nemest bízott meg érdekei védelmével, a Horváth család pedig a sági prépostot, Thuróczy János és Csehi Miklós diákokat, valamint egy Hont megyei nemest.²⁴ A névsor alapján arra kellene gondolnunk, hogy a sági préposttal együtt azért esett a választás Thuróczyra, mert ő volt a konvent jegyzője. A feltevést megerősíti, hogy diáknak mondja az oklevél, amint általában a hiteleshelyi notariusokat szokták nevezni. Csehi Miklós diákról azonban tudjuk, hogy a királyi kúriában, a nádori kancelláriában szolgált, s mint onnan kiküldött nádori megbízott járt el 1465-ben éppen Thuróczynak az ügyében is.²⁵ Van alapja, hogy az ő helyzetéhez hasonlóan képzeljük el Thuróczyt, s azt tételizzük fel, hogy mint Hássági alkalmazottjára esett rá a választás. Vagyis a királyi kúriában dolgozott ugyan 1476-ban, de nem mint jegyző, hanem — mintha csak újból előlről kellett volna ott kezdenie pályáját — az oklevelek írásával, a diáki munkával foglalkozva.

Bármint legyen is azonban, akár hiteleshelyi jegyző, akár országbírói alkalmazott lett legyen a jelzett évben, az bizonyos, hogy a magister jelző valóban nem egyetemi végzettségének bizonyítéka. Ha ugyanis az volna, nem illethették volna utóbb az alacsonyabb képzettséget jelentő litteratus jelzővel. Viszont, mert 1478-ban magisternek nevezik,²⁶ akkor már kétségtelenül ismét országbírói jegyző volt.²⁷ Ekkori vidéki működésének legkiemelkedőbb mozzanata azon a generalis congregation való részvétele volt, amelyet Guti Ország Mihály nádor és Báthori István országbíró Szlavóniában, Zágráb mellett, 1481 februárjában több napon át tartottak. Thuróczy ide ura kíséretében jött el. Tevékenységének emléke egyrészt az itt kiállított oklevelek szövege alatt nevének feljegyzése,²⁸ másrészt munkájának utalása a szlavóniai öreg emberektől hallott hírekre.²⁹ 1486-ig tevékenykedett mint Báthori jegyzője. Ekkor jelentős fordulat következett életében.

Ebben az esztendőben Mátyás király a nádor és az országbíró mellett működő harmadik nagybíróság, a personalis praesentia regia élére Drági Tamást állította, az új personalis pedig, aki eltérően elődeitől, nem klerikus, hanem világi ember,³⁰ s ezzel mintegy szimbolizálja a jogászai értelmiségnek az egyházi gyámkodás alóli

²⁴ Esztergomi káptalan magán lt. Lad. 18. fasc. 2. nr. 5. Országos Levéltár, Filmtár.

²⁵ Esztergomi káptalan országos lt. Capsa 1. fasc. 2. nr. 16.

²⁶ Garamszentbenedeki konvent lt. Fasc. 93. nr. 7. Országos Levéltár, Filmtár.

²⁷ Mint országbírói notarius szerepel a következő 1481-i oklevelekben: Dl. 18.563. és 18.564. (*Kaszák* i. m. 75. l.)

²⁸ Dl. 35.705., 68.708.

²⁹ *Schwandtner* i. m. I. k. 309. l.

³⁰ *Fraknoi V.*: Mátyás király magyar diplomatái. Századok 33 (1899) 783. sk. l.

7. Thuróczy sajátkezű jegyzetei

Correcta p[er] asse[ss]o[rum] de Thwroc

a. Correcta per magistrum Johannem de Thwroc (1486. dec. 10. O.L. Filmt. Wesselényi lt. 109. sz.)

Presentata et lecta p[er] asse[ss]o[rum] Johanne[m] de Thwroc
coram me an[te] sig[illu]m

b. Presentata et lecta per magistrum Johannem de Thwroc (1487. nov. 22. O. L. Dl. 72.048.)

coram asse[ss]o[rum] de Thwroc
p[er] asse[ss]o[rum] de Thwroc

coram magistro Johanne de Thwroc. Per magistrum Johannem de Thwroc (1487. dec. 4. O.L. Dl. 68.129.)

1. coram ordine dignis[si]mo p[re]s[ent]e p[re]s[ent]e
in p[re]s[ent]e anno d[omi]ni millesimo quadringentesimo
p[er] asse[ss]o[rum] de Thwroc

d. per magistrum Johannem de Thwroc (1488. máj. 25. O.L. Dl. 46.083.)

felszabadulását, egyik ítélőmesteréül Thuróczyt választotta.³¹ Ez most már mint előkelő úrnak közvetlen familiárisa maga lett jegyzők dominusa, és egy színvonalra került korábbi főnökével, Hásságyival. Széles hatáskör birtokosa lett. Az ítélőmesterek, nem pedig a nádorok és országbírák voltak ugyanis a tulajdonképpeni bírák, akik az ezernyi ügyes-bajos fél pereinek lefolytatását irányították. Az oklevelek ugyan formailag a nádor és az országbíró nevében keltek, a valóságban azonban az ítélőmesterek bocsátották ki az idézéseket és parancsokat, ők formulázták meg az ítéleteket, szerkesztették meg a döntésről szóló okleveleket s javították át, pecsételték meg, adták ki, magyarázták meg azokat a feleknek,³² természetesen jegyzőik segítségével. Az ő, nem pedig a kormányzás gondjaitól elfoglalt uraiknak döntésétől függött a perek kimenetele.

A személynöki bíróságnál Thuróczy idejében részben más volt a helyzet. Itt az okleveleket a király nevében állították ki, természetesen az uralkodó tudomása nélkül.³³ A személynök, a personális tehát már maga is bírói helyettes, locumtenens, s Mátyásnak éppen az volt a célja az újjászervezéssel még 1464-ben, amidőn a korábbi specialis és personalis praesentia bíróságokat egyesítette, hogy az előbbinél szakszerűbb és állandóbb jogszolgáltató fórumot létesítsen. Ezért is járult hozzá, hogy két ítélőmestere legyen, helyesebben megmaradjon mindkét összeolvadó bíróság prothonotarius. Drági maga tevékenyen vett részt a mindennapi munkában, s oly adminisztrációs teendőket is elvégzett, amelyekre egy nádor vagy országbíró méltóságán alulinak tartott volna még gondolni is.³⁴ Részvétele ellenére a személynöki bíróság széles ügyköre elég munkát hagyott Thuróczynak is, amint az okleveleken olvasható feljegyzések azt bizonyítják.³⁵ Mivel Drági és Thuróczy lényegében egyforma munkát végeztek, viszonyuk bensőségebb lehetett, mint általában az úr és familiarisa közt az szokásos volt. Nem mint a kenyéradó és hozzá vakon ragaszkodó szolga állottak szemben egymással, hanem az azonos szellemi munkát végzők munkatársivá fejlődő kapcsolata fűzte őket

³¹ 1486. márc. 29-én még országbírói notarius, szept. 29-én azonban már személynöki ítélőmester. (*Kaszák* i. m. 14. l.)

³² *Hajnik* i. m. 49. l. — A perek tömegére következtethetünk abból a hosszú listából, amely feltünteti, hogy egyetlen év, egyetlen törvénykezési időszakán, egyetlen bíróság, az országbírói ítélőszék előtt két megyéből kik nem jelentek meg. Zsigmondkori Oklevéltár II. k. 7246. sz.

³³ Igen sok esetben a király külföldön tartózkodott, amidőn Budán mint oklevélkibocsátó szerepelt.

³⁴ A Mátyás király nevében kiadott bírói oklevelek szövege alatt gyakran találkozunk Drági ily sajátkezü megjegyzésével: *Lecta per Thomam Dragy. Pl. szepesi káptalan országos lt. Scr. 4. f. 3. nr. 6. (1486) és leleszi konvent orsz. lt. Acta anni 1487. nr. 24., 1488. nr. 6. (Országos Levéltár, Fényképgyűjtemény); Dl. 59.741 (1486), Dl. 59.760 (1488), Dl. 59.781 (1489), Dl. 59.785 (1490).*

³⁵ 1486. dec. 10.: *Correcta per magistrum Io. de Thwroc. Wesselényi cs. lt. 109. sz. Országos Levéltár, Filmtár. — 1486. dec. 13. és dec. 22.: Per magistrum Io. de Thwroc. Dl. 83.928. és Dl. 83.929. — 1487. nov. 23.: Presentata et lecta in sede per magistrum Io. de Thw[roc]. Dl. 66.332. — 1487. nov. 24.: Publice proclamata et extradata in sede per magistrum Io. de Thwroc. Dl. 60.875. — 1488. jún. 29.: Coram magistro Io. de Thwroc. Dl. 74.735.*

egymáshoz. A szellemi munkának társadalmi különbségeket áthidaló előnyeit élvezte azonban már jegyző korában is. Amíg 1476-ban Hássági elnöklete alatt még csak egyik tagja volt a választott bíróságnak, 1482-ben már az ítélmesterrel együtt, mint ezzel egyenrangú szakembert kérték fel a Bárcai és a Jekelfalvai családok békebírájuknak.³⁶

Thuróczyról mint prothonotariusról az utolsó adat 1488 nyaráról ismeretes. Mivel 1489 nyarán már új ítélmester működött a személynöki bíróságon, valószínű, hogy a két időpont között meghalt.³⁷ Gyermekei közül két leánya és egyik fia, házasságkötéseik tanúsága szerint, a köznemesi életszínvonalon maradtak. Miklós nevű fia azonban az általa megtört úton haladva, sokra vitte. Ő is előbb a királyi kúria jegyzője,³⁸ azután – politikailag a Zápolyai-párthoz tartozva – erdélyi alvajdaság után, akár mint apja personálisti ítélmester, majd Mohács előtt Werbőczy utóda a személynöki tisztségben, végül pedig királyi udvarmester és turóci főispán.³⁹

Thuróczy, mint élete bizonyítja, nem készült az írói pályára. Jogászi műveltségű bíró volt, aki még akkor sem gondolt arra, hogy a magyar múltat teljes egészében egységes felfogással tervszerűen feldolgozza, amidőn környezete már a történetírót látta benne. Külső körülmények és ösztönzések bírták rá az írói tevékenységre, munkája pedig három, különböző jellegű részből áll, amelyeket nem is a történeti egymásutánosság sorrendjében dolgozott ki. Mind az indítóokokra, mind pedig az egyes részek elkészülésének időpontjára vonatkozólag saját munkája, illetőleg ajánlásai nyújtanak felvilágosítást.

Amidőn a második alkalommal volt országbírói jegyző, ura, az ítélmester arra biztatta, hogy írja meg II. (Kis) Károly történetét.⁴⁰ Hássági azért irányította figyelmét erre a korra, mivel a királyi udvarban őrzött gestafeldolgozások elértek ugyan Károly Róbert haláláig (1342), Tótsolymosi Apród János könyve pedig hozzájuk csatlakozva tájékoztatott I. Lajos koráról, az 1382 után történt események stílszerű feldolgozása ellenben hiányzott. Hássági kívánságát alátámasztotta, hogy a Hess András által 1473-ban kinyomatott Budai Krónika erre vonatkozó pár soros szövege szóba sem jöhetett, másrészt a szerencsétlen végű II. Károly király sorsáról szólt ugyan egy kézirat munkája, Lorenzo de Monaci (Laurentius de Monacis) elbeszélése, ez azonban, úgy látszik, nem elégítette ki az ítélmester és társai igényeit. Nem mintha felfogásuk más lett volna. A velencei diplomata és államférfi († 1429), aki ismételt jár Magyarországon követségben, majd Kréta kancellárja, kormányzója lett, egyszersmind a hazája régibb történetét feldolgozó krónika szerzője,⁴¹ a megrágalmazott özvegy és ifjabb királyné

³⁶ Dl. 83.929.

³⁷ *Kaszák* i. m. 16. l.

³⁸ 1497. márc. 3. (Dl. 20.533.)

³⁹ *Szilágyi L.*: A kancellária szerepe. 98., 96. l., *Kaszák* i. m. 10. l.

⁴⁰ *Schwandtner* i. m. I. k. 249. l.

⁴¹ *Gothein, P.*: Francesco Barbaro. Früh-Humanismus und Staatskunst in Venedig. Berlin, 1932. 38. sk. l., *Kardos T.*: A magyar humanizmus kezdetei. (Pannonia-Könyvtár, 20. sz.) Pécs, 1936. 56. sk. l., *Uő.*: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. 79. sk. l.

jóhírének védelmében, Mária megbízásából írta művét, neki is ajánlotta, ennél fogva teljes mértékben azt az álláspontot képviselte, amelyet a magyar udvar helyesnek vallott. Nagy hátrányára volt ellenben szokatlan formája és stílusa. Mint hexameterekben írott költemény, feltűnően különbözött a megelőző korok prózai feldolgozásától. Hássági tehát nem kívánt nagy munkát. Mindössze folyamatos prózába kellett átírni a verses szöveget. Thuróczy úgy tett eleget a felszólításnak, hogy a velencei humanista elbeszélését alaposan kibővítette képzeletbeli epizódok közbeiktatásával, beleillesztve még előadásába a szájhagyományokból, öregektől értésére jutott néhány adatot is.⁴²

Ezt a legelső kis könyvét, amely összesen nyolc fejezetből áll, életrajzi adatainak tanúsága szerint 1475 után és 1485 előtt kellett elkészítenie. Az időpont közelebbi meghatározásához hozzásegít a munkában lépten-nyomon feltűnő idegenkedés az olaszokkal szemben. A mintaképül választott műből hiányzik ez az érzelmi elem, tehát az Thuróczy sajátja.⁴³ Összefügg Mátyásnak a nápolyi királyleánnyal, Beatrixszal kötött házasságával, helyesebben a kezdetben körülrajongott királyné gyermektelenségével és uralomvágyával. Mivel az esküvőt 1476-ban tartották meg, néhány év szükségképpen eltelhetett a törvényes utód utáni várakozásban, s csak amikor ennek reménytelensége, majd a királyné törekvése, hogy férje halála után az övé legyen a hatalom, nyilvánvalóvá lett, ébredhetett fel azokban a körökben, amelyek érzelmeit Thuróczy tolmácsolta, az ellenszenv általában az olaszokkal szemben. Az a körülmény, hogy Mátyás 1479-ben elismerte természetes fiát, Korvin Jánost, Hunyadi János özvegye pedig végrendeletileg unokájára, a lipthói hercegre és hunyadi grófra hagyta egész vagyonát,⁴⁴ arról tanúskodik, hogy a királyi család akkor már tisztában volt: az olasz királyleánnytól nem várható örökös, s így számolni kell, hogy Mátyás halála után az uralom kérdése körül súlyos bonyodalmak támadhatnak.⁴⁵ Mindez arra figyelmeztet, hogy a Monaci-munka átdolgozásának időpontját az 1480-as évek elejére, Thuróczy jegyzői működésének utolsó szakaszára tegyük.

Valószínűleg éppen ez a munkája, történetírói hajlama fordította feléje Drági Tamás figyelmét. A perszonalist, aki nemcsak diplomata, hanem Mátyásnak az 1486-i nagy törvénykönyv kidolgozásában munkatársa is volt,⁴⁶ nemcsak világtörténeti kompendiumának tanúsága, hanem Thuróczy jellemzése szerint is érdekelt a magyar múlt, főleg az eredet és az őshaza kérdése, amiről azután szívesen elbeszélgetett „a zavartalan nyugalom” éveiben munkatársaival. „Nyájás perlekedések” és „ártatlan civódások” gyakran támadtak köztük, mivel nézeteik kü-

⁴² Schwandtner i. m. I. k. 250. l.

⁴³ A jelenséget elsőnek Kardos T. ismerte fel: Thuróczi János Magyar Krónikája. Monumenta Hungarica. I. (Bp.) 1957. 22. l.

⁴⁴ Fraknoi V.: A Hunyadiak és a Jagellók kora. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. IV. k.) Bp. 1896. 288. l.

⁴⁵ Berzeviczy A.: Beatrix királyné. Bp. 1908. 330. sk. l., *Schönherr Gy.*: Hunyadi Corvin János. Bp. 1894. 21., 30. sk. l.

⁴⁶ Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. Dec. IV. lib. VII. (Edd. I. Fögel—B. Iványi—L. Juhász. IV. k. Bp. 1941. 128. l.)

lönböztek. Elővették tehát a kész történeti műveket, a gestakéziratokat, s ezeket áttanulmányozva meggyőződtek, hogy Szkítiáról sok dolgot mellőznek vagy elhanyagolnak, előadásuk más szerzők állításaitól különbözik, Attilának, a nagy királynak a tetteit pedig szükszavúságukkal szinte szándékosan elhallgatják. Drági szükségesnek találta a hiányok pótlását, biztatására pedig Thuróczy vállalkozott arra, hogy Szkítiát, valamint Attila halhatatlan korát az eddigieknél részletesebben leírja, s egyszersemind átvizsgálva Kis Károlyig terjedőleg a magyar királyok történetét, az írók hanyagságából elkövetett hibákat kijavítsa.⁴⁷ Voltaképpen tehát a régi gestát óhajotta kibővíteni és korrigálni. Oly munkákból merítve, amelyekről elődei nem szereztek vagy szerezhettek tudomást, az őshazáról és Attiláról szóló részt jelentékenyen bővítette új fejezetekkel. Azonban csak a régibb, a hüntörténetet dolgozta át részletesen. A „magyarok második bejövételéről” kezdve megelégedett azzal, hogy a gestának a Képes Krónika kódexcsaládban megőrzött és a Budai Krónika előadásával kiegészített szövegét reprodukálja. Időben Károly Róbert haláláig halad, mivel Apród Jánosnak I. Lajosról szóló életrajza feleslegessé tette számára, hogy az ő korával foglalkozzék.

Annak megállapításához, hogy ezt a terjedelemre jelentős munkát Thuróczy mikor írhatta, két tény áll rendelkezésünkre. Mindkettő Drági hivatali működésével kapcsolatos. Mivel Thuróczy az ajánlásban a személynöki bíróság vezetőjének – kancellárjának – nevezi urát, ezt pedig csak 1486 nyara óta tehetette, a munka befejezését ez időpont utánra kell tennünk. A másik támasz az a kijelentése, hogy beszélgetéseik éveken át folytak. Ha Thuróczy és Drági vitatkozásait attól kezdve számítjuk, hogy hivatali működésük szoros kapcsolatot teremtett közöttük, 1489-nél korábbi időre nehéz volna rögzítenünk a könyv befejezését. A teljes krónika azonban már 1488 tavaszán nyomtatásban megjelent, s így a két adat összeegyeztethetetlennek látszik. Az ellentmondást Drági életének közelebbi ismerete segít feloldani. Tudjuk, hogy 1469-ben Várdai István bíboros fő- és titkos kancellár procuratora volt,⁴⁸ ennek a kalocsai érsekségben utódjait pedig szintén mint familiarisuk udvarbírói, majd alispáni megbízatással szolgálta. Mivel Váradai Péter érsek 1483/84-ben a személynöki bíróság vezetője volt, lehetséges, hogy elfoglalva bírói székét, magával vitte Budára Drágit, s ez azután ott maradt a következő két évben is, amidőn (1485) átmenetileg Apáti Lukács egri prépost, majd (1486) Filipec János titkos kancellár irányította a bíróságot.⁴⁹ Azt hisszük tehát, hogy Drági már 1483 óta részt vehetett a személynöki bíróság munkájában. Olyasféle hatáskörrel, mint amilyennel az ítélmesterek rendelkeztek,⁵⁰ s mert 1486-ban elnyert locumtenensi vagy kancellári címe így elismerése lehetett korábbi tény-

⁴⁷ Schwandtner i. m. I. k. 47. l.

⁴⁸ Dl. 50.307.

⁴⁹ Az adatokat, amelyek megvilágítják Drági életét 1472-től kezdve, Apátinak és Filipecnek a személynöki bíróságon játszott szerepe felől pedig tájékoztatnak, Bónis György volt szíves készülő munkájából rendelkezésemre bocsátani.

⁵⁰ Szilágyi L. (A kancellária szerepe 98. l.) összeállítása szerint 1484 és 1486 között hiányoznak az adatok az ítélmesterekről.

leges munkájának, volt alkalma, hogy Thuróczyval vitatkozzék. Ha tehát 1486 második felére tesszük a Károly Róbert haláláig terjedő rész elkészülését, nem jutunk ellentétbe Thuróczy kijelentésével.

Feladatának elvégzése után mintegy magától adódott, hogy vállalkozását teljessé tegye. Arra nem érezte magát elég erősnek, hogy Mátyás uralkodását méltó terjedelemben megírja. A trónralépte((1458) és Kis Károly halála((1386) közti időszak történetének feldolgozását azonban kötelességének tartotta. Nemcsak „a vakmerően megkezdett munka” befejezése érdekében, hanem azért is, hogy ennek a kornak az eseményei, fel nem jegyeztenve, az emberek emlékezetéből ki ne essenek. Ösztönzőjét ennél a résznél nem nevezi meg. Csak utal rá, midőn azt mondja, hogy történetírói tevékenységét az ő biztatására kezdte meg. Szavai csak Hásságyira, nem pedig Drágira vonatkoztathatók. Bizonyossá teszi ezt, hogy buzdítójához fűző „régii barátságot” említ. Drágit, dominusát, semmiképpen sem nevezhette barátjának, annál inkább azonban ítélmester társát. Munkájával, amely tehát – főleg az előző részekkel szemben – többé-kevésbé kortörténetnek mondható, meglepően hamar elkészült. Mivel 1488. március 20-án Brünnben a teljes krónika elhagyta a sajtót, a fogalmazás idejét 1487-re tehetjük. Nemcsak a Dráginak ajánlott rész megírásával összevetve következtethetünk erre az időpontra, hanem a könyvben említett legfrissebb esemény dátumából is. Ez Bécsúj-hely elfoglalásának napja: 1487. augusztus 17.⁵¹ S mert eredeti tervétől eltérően nem szakította meg Mátyás trónraléptével elbeszélését, hanem, bár röviden, de három fejezetben az ő uralkodásáról is megemlékezett, fel kell tennünk, hogy pihenőt sem tartva foghatott az utolsó lapok megírásához.

Thuróczy tehát három különböző jellegű munkának a szerzője. A különbségeket és zökkenőket barátai és pártfogói, az érdeklődők nem érezték ki. Ők alkalmasnak találták, hogy a három rész összefűzve, egymás után helyezve, sőt az ajánlóleveleket sem hagyva el, mint a magyar múlt egészét megtárgyaló mű a szélesebb körök előtt ismeretessé legyen.

A kiadás tervének valószínűleg Drági nyerte meg Mátyás királynak mindenható püspök-kancellárját, a morva Filipec Jánost, aki a brünni nyomdának pártfogója, sőt megalapítója, esetleg tulajdonosa volt. Hess András budai nyomdája ekkor már nem működött,⁵² ezért kellett a kéziratot Brünnbe küldeni, amely egyébként akkor Mátyás uralma alatt állott. A brünni nyomdász, név szerint Stahel Konrád, előbb Passauban és Velencében működött, s mint képzett szakember vonzó külsőbe öltöztette a munkát. A fejezetek kezdőbetűi számára üres helyeket hagyott, hogy az iniciálékat kiki tetszése szerint belerajzoltathassa, a kötet élére egy egész lapos képet helyezett, amely a honfoglaló magyarokat tünteti fel a hét vezérrel az élükön, a szöveg közé pedig 41 képet illesztett. Ezek magyar vezérek és uralkodók arcképei. Valamennyi fametszet, egyszerű körvonalas rajz, igen kevés árnyékolással, alkalmasak a színezésre. Bár képzeletbeli alakokat ábrázolnak, mint képek

⁵¹ Kaszák i. m. 19. l.

⁵² Fitz: Hess András 155. l.

készítőjüknek művészi érzékéről tanúskodnak. Azonban a képek közül néhányat, kétségtelenül költségmegtakarítás végett, kétszer is lenyomatott Stahel, úgyhogy Aba Sámuel és I. Ulászló, Salamon és Albert azonosak. A használt ducok száma így 41 helyett csak 36. A szöveg maga mint nyomdai munka nem kifogástalan. Nemcsak a nevekben akadnak sajtóhibák, hanem az elbeszélő részben is értelmetlenségek, amelyek a korrektor gondatlanságáról árulkodnak.

A kiadás üzletileg eredményes vállalkozásnak bizonyult. A siker kétségtelen bizonyítéka, hogy két és fél hónap múlva második kiadásban Augsburgban is megjelent a krónika. Egy budai könyvkereskedő, Feger Theobald a kor híres nyomdászával, Ratdolt Erharddal készítette el, és Mátyás királynak ajánlotta. A sajtót 1488. június 3-án hagyta el, mégpedig kétféle változatban. Az egyik megegyezik a brünni kiadással, a másodikban ellenben hiányzik Mátyás címei közül az „Austriae dux”, valamint Bécs és Bécsújhely elfoglalásának leírása, sőt az egyik képen a Mátyás dicsőségét hirdető országcímerek közül is hiányzik Ausztriáé. Ez a változat nyilvánvalóan a német olvasóközönség részére készült, s annak érzékenységét volt hivatva kímélni.

A könyv nyomdai kiállítása vetekszik a brünnivel. Ezt is képek díszítik. Két új lapnagyságú kép, és pedig a Mátyás birodalmának címereit és a leányrabló kun vitézzel harcoló I. László ábrázolók, azután az eredetileg honfoglaló magyarokat, itt azonban, felirata szerint, tatárokat szemléltető. A vezérek és uralkodók arcképeinek száma megegyezik a brünnivel, azonban nem 36, hanem 24 duc felhasználásával készültek, hozzá úgy, hogy az ismétlést csak figyelmes vizsgálat során lehet észrevenni. Az élelmes nyomdász ugyanis előbb oly ducot készíttetett, amely a trónon ülő királyt, pl. Pétert gazdagon díszített háttérrel ábrázolta, majd a megfelelő ív kinyomása után a ducról lefaragtatta a háttér jó részét, s akkor már II. István gyanánt szerepeltette, végül pedig a címerek és a trónkárpit díszjeinek elhagyása után harmadszor I. Ulászlónak tette meg. Az arcképek szembetűnően a brünnieket utánozzák, azonban elrajzoltak és gyengébb minőségűek ezeknél. Viszont keskeny csataképeket is beillesztett a nyomdász a szöveg közé. Ezek mindössze négy jelenetet ábrázolnak: páncélos lovagok, magyar és török lovasok, lovasok és gyalogosok, gyalogosok harcát, az első azonban nyolcszor, a második hatszor, a harmadik ötször, a negyedik kétszer ismétlődik meg.⁵³ A kezdőbetűk helye itt már nem maradt üresen. A tetszetős virágdíszes nagybetűkkel a nyomdász feleslegessé tette a kézzel való iniciálást. A kiadó több példányt nem papírra, hanem pergamenre nyomtatott, s közülök azokban, amelyeket Mátyás és udvara számára szánt ajándéknak, az ajánló levelet arannyal nyomatta. Ezekben a képek és a kezdőbetűk is ki vannak színezve, még pedig oly ügyesen, hogy a példányok inkább kéziratra, mint nyomtatványra hasonlítanak.⁵⁴

⁵³ Egy további, várost és sátoztáborot ábrázoló kép Ratdolt egyik velencei nyomtatványából való átvétel.

⁵⁴ A kiadások kérdését, a variánsok összefüggését részletesen és pontosan tisztázta *Varjú E.*: A Turóczi-krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példányai. *Magyar Könyvszemle, Új folyam* 10 (1902) 362. sk. l., *Fitz*: A magyar nyomdászat 172. sk. l.

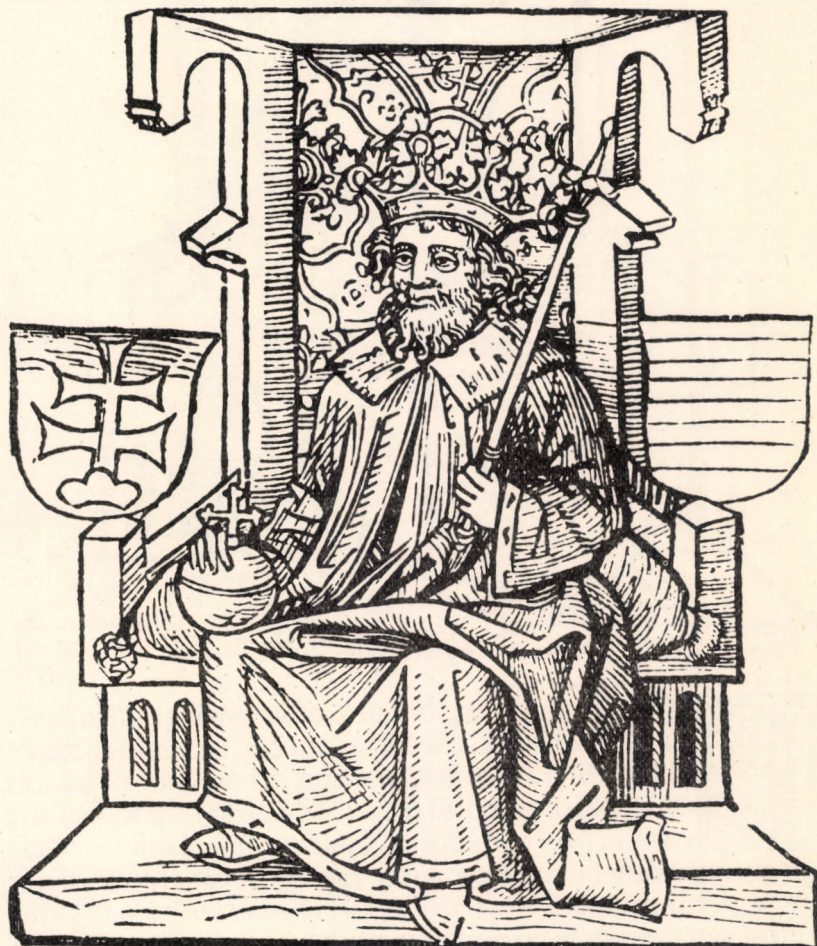
pueniēs nūciū regis effodit oculos vazul et pcanitates aurii cī
 plūbo obturavit ⁊ recessit i bohemiā. P^o hūc aut̄ veniēs nūci^o re
 gis vidit vazul oculos orbatuz in eisdeqz ocul' vulneratis duxit
 ad regē: quē scūs stephan^o rex vidēs tā miserabilī destructū i ni
 mas erupit lachrymas: s; ipediēte egritudinis molestia dbitā pe
 nā malefctōrib^o i ferre n̄ potuit: puocatis itaqz filijs calui ladislai
 patru sui. s. adrea bela ⁊ lenēta p̄suluit eis vt q̄nto citi^o possēt fu
 gerēt vt sic sibi salutē ⁊ corpū suoz suarēt itegritatē. Illigū salu
 bi p̄silio scī regis acq̄scētes a facie maloz ⁊ doloꝝ i bohemiā fu
 gerūt. De morte scissimi regis stephan. ⁊ d̄ electiōe petri regis

8. I. Péter. Teljes háttérrel (Az augsburgi kiadásból)

apulia spoliata p tres mēses pmāserūt in ea. Ubi etiā monopoli
 z brū dufiū ciuitates expugnātes: venetis ad tenēdū p vilitate
 regis colomani reliquerūt: ipi aut ad hūgariā abinde lūt reuerfi
 Que quidē ciuitates p solidatos parifanoꝝ millos p cesarez ex/
 pulsus venetis sunt rehabite. Regnauit aut annis. xxv. mēfibus
 vj. dieb⁹. v. Anno dñi. M. c. xiiij. tertio nonas februarij. feria
 tertia migravit ex hoc feculo cui⁹ corp⁹ albe quiescit.

Ortuuo rege colomano stephan⁹ secūduſ filius eiufdem in
 regem extitit coronatus.

9. II. István. Félig lefaragott háttérrel (Az augsburgi kiadásból)

De coronatione regis wladislai ⁊ de guerris subsecutis.

Postquā aut rex wladislaus castro wyssegradienſi po-
ſitus eſt: mox ſacre tentata ſunt cōſeruatoria corone.
In quib⁹ res queſita dū nō inuenit: magna i regis wla-
diſlai parte turbatio orta ē. Ad ergo regē ipſū abſqz
corona fieri voluerūt. Cōmotus enī eſt omnis ceterus
regnicolarū quos benivolētic anim⁹ regi iunxerat ⁊ ſimul cū ipſo
rege venerūt in albā. Ibiqz ordine ſacerdotali laudum in cōtio-
nē altis vocibus diſſoluto: regem eundē corona, p ornamento

Az augsburgi kiadás szövege gondosabb a brünniénél. Összehasonlításuk arról győző meg, hogy Ratdolt nem alaptalanul mondotta: kiadása revideált és gondosan javított.⁵⁵ Korrektora, mint általában a korabeli nyomdaké, tudós volt, aki értette a szöveget, felismerte a nyelvtani hibákat, és azokat ki tudta javítani. Viszont abból a tényből, hogy a magyar nevekben itt több hibára akadunk, mint a brünni kiadásban, joggal következtethetjük, hogy nem értett magyarul. Bár a képek magukban is bizonyossá teszik, hogy az augsburgi a brünnit követte, az utánnomás meglepően rövid ideje még mindég kételyt ébreszthet, hogy esetleg nem Budáról Augsburgba eljuttatott másolat szolgált-e a kiadás alapjául. Szerencsénk re van a brünniben egy értelmetlen mondat, amely határozottan eldönti a kérdést. A G₅ levél legvégén ezeket a szavakat találjuk: Salamon király Moson és Pozsony várakba sietett, amelyeket már korábban megerősített s anyját és feleségét is ott hagyta, amidőn csatába szállt, ob quam causam victus in prelio ob timorem. Mivel a szöveg a Képes Krónikából van átvéve, megállapíthatjuk, hogy a mondat így folytatódott: *ducum ibi se recepit*.⁵⁶ Ezt az utolsó négy szót a nyomda, mivel már nem fért ki a lap végén, a következő lapra pedig új fejezetcímmel képet helyezett el, egyszerűen elhagyta. Ily módon azonban a mondat vége értelmetlenné vált. Az augsburgi korrektor, amidőn a szöveget átolvasta, észrevette, hogy az idézett félmondatnak nincs értelme s mert kiegészíteni nem tudta, az egészet elhagyta. Amit nyilvánvalóan nem tesz meg, ha a kézirat van előtte. Egyáltalán nem valószínű ugyanis, hogy a kéziratban is éppen lap elejére esett volna a négy szó, aminthogy a Képes Krónika összes variánsai valóban tartalmazzák is azokat.

A munka címe mindkét kiadásban „Chronica Hungarorum” és megtartva a korábbi gestáknak a XIII. század második felétől szokásos beosztását, két aránytalan részre oszlik. Az első a huntörténetet tartalmazza, a második pedig a magyarok visszajövetelétől, azaz a honfoglalástól Károly Róbert haláláig terjedő részt, majd sorban Apród János Cronica Lodowici regisét, Kis Károly történetét, a Descriptio miserabilis casus Caroli regis cognomento Parvi nec non lugubre factum reginarum Hungariae, végül nem eléggé pontos címmel, mert a Zsigmond utáni kort is megtárgyalja, a Cronica Sigismundi regis et imperatoris simulcum ceteris eiusdem gestist. Függelékül az egészhez Rogerius spalatoei érseknek a tatárok 1241/42-i magyarországi pusztításairól írott munkája, a Carmen miserabile járul, amely mint szemtanúnak a beszámolója érdekesítő részleteivel méltán számíthatott az olvasók figyelmére. Thuróczy elhatározása rendkívül szerencsésnek bizonyult. Nélküle semmit sem tudnánk Rogerius művéről, mivel ennek szövege, de még említése sem maradt fenn máshol.

Thuróczy, mint élete bizonyítja, nem készült az írói pályára. Kedvét, hogy történeti tanulmányokkal foglalkozzék, budai környezete ébresztette fel. Ez jellemben, összetételében más volt, mint amelybe a korábbi gestaírók a XI. századtól a XIV. század közepéig, hozzájuk érve Apród Jánost is, tartoztak. Annak tagjai mint kancelláriai alkalmazottak, udvari klerikusok a király legközelebbi környe-

⁵⁵ „bene revisa ac fideli studio emendata.”

⁵⁶ SS. I. k. 394. l.

zetében éltek, mindennapi, személyes érintkezésben az uralkodóval. Figyelmük ugyan nem korlátozódott csak a királyi családra, szemük meglátott az udvar körén kívül felmerülő jelenségeket is, szemléletüket befolyásolta a környezet, amelyben felnevelődtek, rokonságuk pedig továbbra is élt, nézőpontjukat azonban szükségképpen az uralkodó érdekei határozták meg. Thuróczyt és társait – előljárókat és barátokat – ellenben mindennapi hivatali tevékenységük külön csoportba fogta össze, kissé eltávolítva őket a király személyétől, s ez a körülmény történetfelfogásukban is szembetűnően kifejeződésre jutott.

A nagybíráknak az alkalmazottjaik ők, s így egyrészt elkülönülnek a diplomáciai, valamint kormányzati ügyeket intéző s ilyen jellegű oklevelek kiállításával foglalkozó nagyobb kancelláriától, másrészt nem familiarisai közvetlenül a királynak. Mint az uralkodót is kötő szokásjog őrzői és magyarázói eleve bizonyos erkölcsi függetlenség részesei, s mert uraik, a nagybírák – nádor, országbíró, fő- és titkoskancellár – bár a királytól nyerik el kinevezésüket, megmaradnak nagybirtokos főuraknak és főpapoknak, maguk hozzájuknak, hogy az uralkodó osztály érdekeit védelmezzék még akkor is, ha azok összeütköznek a királyéival. Amidőn pedig a társadalmi fejlődés a köznemesség előtt is megnyitja az utat, aminek jeléül a nagybírák mellett az ítélkezésben részt vevő bírótársak közt a köréből való assessorok is helyet foglalnak, ők, az ítélmesterek és jegyzők saját osztályuk tagjaival találkozva, megkísérelhetik, hogy a főurak által kivívott jogokat és kiváltságokat hallgatólagosan valamennyiük tulajdonává tegyék, s ezzel az országgyűléseknek egyenlőséget hangoztató deklarációit előkészítsék.

Bár így szervezetileg és eszmeileg elválnak a szorosan vett királyi udvartartás személyzetétől, részesei maradnak azoknak a szellemi előnyöknek, amelyeket a fejedelmi környezetben való tartózkodás biztosít. Szem- és fültanúi az eseményeknek, értesülnek az intézkedések rejtve maradó rugóiról s figyelmük, látókörük önkéntelenül az egész országra kiterjed. Nem alkotnak ugyan egységes testületet, mivel a nádor és az országbíró munkatársai nem tagjai annak a szervnek, amelyet később kancelláriának neveznek, hivatásuk azonban mégis összehozza, sőt együtt tartja őket. A prothonotariusok egymás mellett ülnek a különösen súlyos ügyek elintézésénél, amidőn maga az uralkodó mond ítéletet,⁵⁷ sőt más esetekben is gyakran együtt tanácskoznak.⁵⁸

Éppen Thuróczy élete mutatja, hogy milyen szoros a kapcsolatuk. Csak egyszerű jegyző az országbíró mellett, s mégis oly gyakran van alkalma együtt lenni

⁵⁷ Megemlíti őket Mátyás 1481-ben a főpapi, bárói és köznemesi bírótársak mellett (Századok 64 [1930] 821. l.), ugyanő 1486-ban „unacum certis prelatibus, baronibus, magistris prothonotariis et regni nostri nobilibus” ítélkezik (DI. 83.929.), Dóczy Orbán mint nádorhelyettes 1487-ben bírótársai közt megemlíti Drági Tamás személynököt és az ítélmestereket is (DI. 12.795., Századok 64 [1930] 824. l.). Ez alkalommal az egyik ítélmester éppen Thuróczy volt, mint azt az oklevél végén olvasható feljegyzés is bizonyítja: „Coram magistro Iohanne de Thwroc et ceteris.”

⁵⁸ Pl. 1482-ben bizonyos peres feleknek „coram magistris prothonotariis” kell megjelenniök, s egyikük, Mátyás szavai szerint, „coram magistris prothonotariis curie nostre in quadam causa in facto calumpnie” nyert elmarasztalást. (DI. 83.889. és 83.888.)

nem kisebb emberrel, mint a nádorral, a Zsigmond utolsó éveitől fogva fontos tisztiséget betöltő Guti Ország Mihállyal (+1484), hogy ez, látva érdeklődését, felvilágosításokat ad neki az átélt fontos eseményekről.⁵⁹ Természetesen még bizalmasabb a jegyzők és az ítéldmesetek viszonya. Valamennyien jogban jártas emberek, akik írott törvénykönyvek hiányában egymástól tanulják meg a jogi elveket, s azok összességét mint szokásjogot emlékezetükben őrzik. Azonkívül önállóan gondolkozó fő, hiszen a jogszabályokat napról napra alkalmazzák az ítéletek meghozatala és fogalmazása közben. Nem nagy a testület, amelynek Thuróczy tagja lett, de az ország legkitűnőbb hivatásos jogászeit egyesíti. Olyan tanult, olvasott, művelt embereket, mégpedig világiakat, akiket a folytonos gyakorlat a latin fogalmazás és írás mestereivé tett.

Az ő „gyors és elmés tolluk”, amint az 1458-i királyválasztó országgyűlésről szólva Thuróczy akaratlanul önmagát is találóan jellemzi,⁶⁰ az események megörökítésére szintén alkalmas volt. A nagybíráknak a munkatársai Thuróczy korára ugyanis a jogi hagyományokon kívül a történetieknek is az őrzőivé lettek. Abban az arányban, amint a világi értelmiség előtérbe lép a XV. század folyamán a klerikusok mellett és rovására, veszi át ezektől a terhet, amelyet a magyar történeti tudat ápolása jelent. Ez nem olyan súlyos feladat, mint a szokásjog fenntartása és fejlesztése, mivel régen megfogalmazott munkák, a különböző gestaszerkesztmények részletesen körülírják, meghatározzák a magyar múlt jellegét és értékét. A jegyzők és ítéldmesetek azonban nemcsak olvassák a kéziratot munkákat, hanem vitatkoznak is felőlük. Észreveszik a hiányokat, felismerik, hogy azok átdolgozásra, kiegészítésre szorulnak, azt a társukat pedig, aki vállalkozik a munkára, mint Thuróczy példája mutatja, érdeklődésükkel támogatják. E nélkül a környezet nélkül Thuróczy nem lett volna történetíró. Ha vidéken él, a gesta-kódexek ismeretlenek maradnak előtte, Hásságyi és Drági biztatásai, társainak feltehető érdeklődése nélkül pedig nem fog az íráshoz.

A példaképet, hogy milyen munkát kell írnia, a gesta jelentette mind a maga, mind társai, az olvasók számára. A hagyomány, hogy a királyi udvar tollforgatói hivatottak, sőt kötelesek a magyar történet krónikáját megszerkeszteni és folytatni, nemcsak ösztönzőül szolgált, hanem a munka jellegét is megszabta. Mivel dinasztikus érdekű történetírás terméke volt a gesta s az uralkodóház, annak is éppen trónon ülő ága dicsőségére készült vagy került időnkint átdolgozásra, Thuróczy műve sem lehetett kivétel. Ez az állásfoglalás számára egyébként magától értetődően adódott. A régebbi rész, amelyről a gesta szóltak, nem szorult változtatásra, az újban pedig akkor, amidőn Mátyás király hatalma tetőpontján állott és sikerei, győzelmei az ellentmondókat már régen elhallgattatták, más történetíró is csak az ő homloka köré fonta volna a babért. Hunyadi János egyénisége szintén megkövetelte, hogy a Zsigmond uralkodása utáni részben az ő és családja sorsa legyen az előadás központja.

⁵⁹ Schwandtner i. m. I. k. 268. l.

⁶⁰ „celer et ingeniosus notariorum calamus.” Schwandtner i. m. I. k. 355. l.

Azonban csak központ, nem pedig egyedüli tárgy. Minden lojalitása ellenére Thuróczy munkája nem dinasztikus oly mértékben, mint a gesta-szerkesztmények. Nem mintha tudatosan tört volna Thuróczy a tárgyilagosabb megítélésre. Hivatali állásának, az ő és társai helyzetének az Árpád-korival szemben megállapítható módosulása ösztönszerűen eredményezte a változást, amelynek következményeül észre kellett vennie minden historikusnak, hogy Magyarország története több az uralkodócsalád sorsánál. A felfogás, amelyet ők mindennapi jogszolgáltató munkájuk során vallottak, szükségképpen befolyásolta történetszemléletüket. Thuróczy logikusan járt tehát el, ha elbeszélésében fejezetszámra szólt a Zsigmond-kori bánok és vajdák haditetteiről vagy egyéb eseményekről — parasztfelkelésekről, huszita mozgalmakról, városi pártharcokról — anélkül, hogy az uralkodónak a nevét is megemlítené.

Kutatva történetfelfogásának és írói modorának jellegzetes vonásait, elsősorban azokat, amelyek saját korában gyökereznek s így egyénieknek látszanak, az életrajz adatai alapján hajlandók volnánk munkáját mint egységes szerkesztményt venni vizsgálat alá. Természetesnek tűnik ugyanis, hogy egy fél évtizednél alig hosszabb ideig készült középkori munka felfogása egyöntetű legyen. Ha azonban emlékezetünkbe idézzük, hogy a munka három fázisban készült el, bizonytalanok leszünk, hogy vajon helyesen járnánk-e el. Mivel első kísérletképpen Thuróczy egy költeményt átírt prózába, azután a régi gestát új részletekkel bővítette, végül pedig önállóan feldolgozta az utolsó száz év történetét, feladatai szembetűnően és fokozatosan súlyosbodtak. Vajon túlzás volna feltennünk, hogy a szerző történetírói képességei témáival együtt fejlődtek? Vizsgálódásaink eredménye, úgy hisszük, igazolni fogja eljárásunkat.

KIS KÁROLY TÖRTÉNETE

A Kis Károlyról szóló rész⁶¹ megírása nem volt nehezebb feladat egy iskolai stílusgyakorlatnál. Mivel az alapszöveg, Monaci költeménye korunkra maradt,⁶² pontosan megállapíthatjuk, hol értette félre forrását Thuróczy, hol nem értett azzal egyet és módosításai, változtatásai mit árulnak el saját felfogásáról. Tárgyi tévedései sorra megmagyarázhatók. Kis Károlyt azért tartja az Aversaban meggyilkolt András herceg fiának, tehát I. Lajos legközelebbi férfitrokonának, mert Apród János leírása alapján, hogy I. Lajos magával hozta Károly herceget, s itthon neveltette a gyermeket, noha ez hamarosan meghalt, pusztán nevük alapján azonosította a trónkövetelővel. Ugyanezt kárhozzátja, amiért két királysággal sem érve be, tört a magyar koronára. Itt nem veszi észre, hogy Monaci elégikus szavai: a két országban uralkodó Károly eltemetetlenül fekszik, Nápolyra és Magyarországra vonatkoznak. Johanna királynő férjét, Braunschweigi Ottót bajorországinak

⁶¹ Uo. I. k. 249—266. l.

⁶² *Monacis, L., de: Chronicon de rebus Venetis ab u. c. ad annum 1354.* (Ed. F. Cornelius.) Venetiis, 1758.

mondja, mert fülébe csengenek a gestának a XIV. század legelején Magyarországon megjelent és itt rövid ideig király gyanánt szereplő Bajor Ottóról elhangzott szavai.

A XIV. század végi olaszországi állapotok teljes meg nem értéséről tanúskodik Visconti Bernabosra utalása. Monaci a ferrarai Este-uralkodóház és a veronai Scaligerek mellett az itáliai események gyors pergésének és változatos forgatagának jellemzésül felemlítette még a milanoi Visconti Bernabost, akit unokaöccse, Gian Galeazzo megfosztva az uralomtól, sötét börtönbe vetett. Thuróczy az utalásból semmit sem értett meg. Estet és Scaligert említés nélkül hagyta, talán azért is, mert Beatrix királyné unokaöccsének, a gyermek Hippolitnak esztergomi érsekké való kinevezése csak 1486-ban következvén be, munkájának írásakor még nem volt tudomása a királyi ház ferrarai rokonságáról, Bernabost azonban nem volt szíve elejteni. Az „altissimus ille Bernabos armipotens” kifejezésnek első jelzője alapján valami égi hatalomra gondolt, ennek megfelelően a második jelzőt „omnipotens”-re változtatta és meghagyva a Bernabos nevet, ezt a fejedelmek fékentartójának tette meg. Eljárását magyarázhatjuk gyors és felületes munkával, az eredmény azonban oly értelmetlenség, amelyen korrektor, nyomdász és olvasó valószínűleg csak azért nem ütközött meg, mert restelte bevallani, hogy nem tudja, ki vagy mi a csodálatos Bernabos.⁶³

Az elkövetett hibákból következőt Thuróczy munkája megírásakor már olvasta, ismerte a gestát, másrészt az is bizonyos, hogy a külpolitikai eseményekről, az európai államok hatalmi viszonyairól nem volt sem áttekintése, sem elképzelése. De talán érzéke sem azok kapcsolatainak megértéséhez. Ezzel volna magyarázható, hogy Monaci utalását Mária királynő házasságkötési terveire hallgatással mellőzi. A velencei diplomata jól látta, hogy I. Lajos halála után Magyarországon két irányzat küzd. Az egyik a Luxemburg-házban és a római pápaságban látja a külpolitikai szövetségest, a másik Franciaországra és az avignoni pápaságra kíván támaszkodni, s a szövetséget az első párt Máriaának Zsigmondal, a másik ugyanannak Lajos orléans-i herceggel, VI. Károly francia király öccsével való összeházasításával óhajtja ünnepélyesen megpecsételni. Thuróczy mind ezen átsiklik, mintha észre sem venné az összefüggéseket, mihelyt azok kissé mélyebben rejlenek, és beéri a felszínen látható jelenségek leírásával.

Tovább vizsgálva, mit hagy el forrásából, máshol pedig mit told abhoz, könnyen megmagyarázható jelenségnek látszik, hogy hallgatással mellőzi a magyar dicsőséget beárnyékoló szavakat. Megismétli tehát, hogy Lajos király a magyarokat félelmetessé tette a külföldiek előtt, dicsőségüket pedig csillagokig emelte, de azt már elhagyja, hogy a forrás szerint milyen mélyről jutottak emberies életmódhoz, pallérozott szokásokhoz. A magyar múlttól más kép lebegett Thuróczy előtt, semhogy le tudta volna írni, hogy a magyarok I. Lajos előtt vadak módjára, durva bőrökbe öltözöttek éltek, akiket a világ megvetett harciatlanságuk, tudatlan bar-

⁶³ Thuróczy XVIII. századi kiadója, Bél Mátyás, hogy értelmet adjon a szövegnek, a Bernabos nevet „gubernator”-rá változtatta.

bárságuk miatt. Kétségtelenül túlzott, sőt igazságtalan a jellemzés, teljes elhagyásáért azonban mégis nagy ár volt a megfigyelés elmaradása, hogy Lajos király uralma a magyarság művelődésének szembetűnő gazdagodását, szokásainak finomodását hozta meg. Nem lehet kétségünk, hogy Thuróczy a hadi dicsőséget többre értékelte a művelődésnél.

A magyarságot dicsőítő rész magában is felfogható volna a kezdetleges nemzeti érzés primitív megnyilvánulásának. Van azonban Thuróczynak még egy megjegyzése, amely megerősíti, hogy nem korai a nemesi nacionalizmus megnyilvánulását keresni művében. Kis Károly útjáról szólva a dalmáciai Zengg várossal kapcsolatban megjegyzi, hogy ennek lakói inkább olaszul, mint „a haza ősi nyelvéen” szoktak beszélni. Ismeretes, hogy a dalmáciai városok s velük együtt Zengg lakossága is kétnyelvű volt. A felsőbb, a gazdag polgárok uralkodó rétege részben olasz eredetű, egészben olasz műveltségű és nyelvű, a nagy tömeg délszláv eredetű. A hivatalos nyelv a latin mellett az olasz volt, a magyar ismeretlen. Thuróczy helyesen ismerteti a tényleges állapotot, szavaiból azonban kiérződik, hogy ez nem tetszik neki. Bár az olaszoktól való idegenkedés mondatja vele rosszszallását, e mögött az az érzése lappang, hogy a haza ősi nyelve a magyar. Nem hisszük ugyanis, hogy a zenggi lakosság többsége nyelvének háttérbe szorulása fájna neki. Az anyanyelv szeretetének, értéke megsejtésének vagyunk tanúi, a tudat lassú felderengésének, hogy a magyarság életéhez, léte biztonságához hozzátartozik, hogy azok, akik dicsőségének előnyeit élvezik, magyarul beszéljenek.

Thuróczy nem állott egyedül felfogásával. A királyi központi bíróságokon ez idő tájt az a különös szokás figyelhető meg, hogy a német lakosságú városok polgárait az ítéletlevelekben magyar nevekkal ruházzák fel. Akit tehát otthon Fleischernek, Schneidernek vagy Kürschnernek hívtak, s eddig a latin oklevelekben mint Carnifex, Sartor vagy Pellifex szerepelt, most Mészárosnak, Szabónak, illetőleg Szűcsnek nevezik.⁶⁴ A gyanútlan mai olvasó hajlandó volna magyarlakosságra következtetni a város képviselőjében megjelenő polgárok neve alapján, pedig csak egy kancelláriai divat felülkerekedéséről van szó. Ez a divat azonban a királyi bíróságok tollforgatóinak érzelmeiről tanúskodik.⁶⁵ Nincs még arról szó, hogy a magyarul nem tudásból hátránya legyen bárkinek is, a magyar beszéd

⁶⁴ Gündisch Gusztáv szíves értesítése szerint a nagyszebeni (Sibiu) levéltár anyagában ily változatos formákban tűnnek fel Flescher Benedek, Sneyder Lőrinc és Kwrszner János polgárok nevei. Az említett Fleischer Benedek nevét Guti Ország Mihály nádor 1478-i ítéletlevele Benedictus Mezaros alakban örökölte meg. *Teleki* i. m. XII. k. 69. l.

⁶⁵ A szokás átment a királyi udvarból a magyar főurak vezetése alatt álló területiális bíróságok gyakorlatába is. Egyik feltűnő jele, hogy Kanizsai György és Csáktornyai Ernusth János dalmát, horvát, szlavón bánok 1510-ben Varasd város polgárai közt ilyen magyar nevéket szerepeltettek: Nagy, Szabó, Mészáros, Deák, Szöcs, Ötvös, Ács, Kovács, Varga, Nyírő, Sziógyártó, Tügyártó. *Tanodi, Z.: Monumenta historica liberae regiae civitatis Varasini. Varasini, 1942. I. k. 269. sk. l.* — Varasd megye viszont ugyanezen polgárok közül Szabót sartornak, Mészároost carnifexnek, Szöcsöt pellifexnek, Ötvöst aurifabernek mondja ugyanabban az évben. *Uo. I. k. 275. l.*

általánosabbá válásának előmozdítása azonban mint vágy már él. Erőt ad a vágy-nak, hogy a köznemesség képviselői, akik országgyűlésekre összejönnek, magyarul beszélnek egymás közt, ugyanezt teszik a bíróságokon működő jegyzők és ítélmesterek, hasonlóképpen a kancelláriai jegyzők, azaz a központi hivatalokban az érintkezés nyelve a magyar. Mindjárt utalnunk kell azonban a kettősségre és ellentmondásra: mihelyt szövegek megrögzítésére kerül a sor, a nyelv egyszerre latin lesz. Erre nyilvánvalóan senki sem féltékeny. Ugyanakkor az anyanyelv kulturális értékének sincsenek tudatában Thuróczy és társai. Elsősorban azért nem, mert – mint említettük – a művelődésnek szemük előtt kibontakozó jelenségei is háttérbe szorulnak tudatukban a hadi dicsőség emlékei mellett.

Tudatos betoldást, tehát a szöveg oly módosítását, amelynél a szerző nem önkéntelenül változtat forrásának kifejezéseiben, hanem adatokkal, anyaggal bővíti azt, mindössze egy jelentősebbet találunk. Ez a Laczkfiaknak Kis Károly pártjához számítása és szerepüknek oly beállítása, hogy a Horvátiakkal együtt a király behívásának értelmi szerzői voltak. Teljesen alaptalan állítás, mivel a Laczkfiak mint a Luxemburgi-orientáció hívei Máriának Zsigmonddal való egybekelését szorgalmazták, és így I. Lajos szándékát kívánták megvalósítani, a Horvátiakkal pedig csak Garai-ellenes érzelmeikben értettek egyet. Thuróczy tévedésének az a magyarázata, hogy a Laczkfiakat 1397-ben bekövetkezett felkoncolásuk után ellenfeleik, hogy tettüket igazolják, megvádolták a Horvátiakkal való teljes együttműködéssel, rágalmsukat, mintha bebizonyosodott tény lett volna, Zsigmonddal kiadatott oklevelekben elterjesztették, és a kortársak körében úgy meggyökereztek, hogy az utókor azt gyanakvás nélkül elfogadta.

Thuróczy a hamis beállításról az említett okleveleken kívül, amelyek – mint később látni fogjuk – eljutottak kezébe, élőszóbeli közlésekből is értesült. Azokéból, akikre munkája előszavában így hivatkozik: Idős és szavahihető emberek, akiktől ifjú korában hallotta, mily élmények részesei voltak mint Kis Károly kortársai és az események szemtanúi. Ha feltesszük, hogy Thuróczy elbeszélésének mindazok a részletei, amelyek nem átvételek Monaci munkájából – pl. a súlyosan megsebesített Kis Károly halálát, amidőn Visegrádra vitték, méreggel is siettettek, vagy hogy a Szt. András-kolostorban hevert sokáig eltemetetlenül – ezekre a szemtanúkra mennek vissza – s úgy hisszük, ezt joggal megtehetjük –, nehéz volna a Laczkfiak részvételének, ennek a politikailag rendkívül fontos eseménynek a feljegyzését tőlük függetlennek tekinteni. Az a beállítás azonban, amelyet Thuróczyra élőszóval áthagyományoztak, nem saját megfigyelésükből, hanem a kancelláriában 1397-ben megfogalmazott oklevelekből sarjadt, élénk bizonyosságul, hogy a társadalom uralkodó csoportjában teljes mértékben sikerült a Zsigmondra kedvező felfogást meggyökereztetni, amelynek azután Thuróczy csak visszhangja lett.

A XIV. század végi állam jellegét és az uralkodó társadalmi rétegek egymáshoz való viszonyát a valóságnak megfelelően jellemzi Thuróczy. A tényekhez inkább illően, mint az erőviszonyokat pontosan nem ismerő kortárs Monaci. Nem tör-

ténetírói érzékének eredményéül, hanem mert saját korának tényleges viszonyait vetítette vissza, ezek pedig egyenes folytatásai lévén a XIV. század végi állapotoknak, nem mutatnak tőlük szembetűnő eltérést. Amíg Monaci szerint I. Lajos halála után leánya, Mária trónralép, fejét korona övezi és királynak nevezik őt, addig Thuróczy úgy írja le az eseményt, hogy a „királynőt atyja trónjára helyezik és megkoronázzák”.⁶⁶ A társadalom, „az egész nép” cselekvő szerepének ez a hangsúlyozása megfelel Mária 1386-i oklevele elbeszélésének, amely szerint a prelátusok, bárók megbonthatatlan közössége, valamennyi nemes és előkelő testülete Magyarország királyává koronázta őt.⁶⁷ Az oklevél *communitas*-fogalmát utóbb maga Thuróczy is alkalmazza. Oly helyen, ahol Monaci nem utalt rá. Ott, ahol a közösség akarataira hivatkozva követeli Kis Károly a királynők lemondását.⁶⁸ Kitűnően jellemzi Thuróczy az alsóbb nemesek helyzetét, amidőn azt mondja róluk, hogy a nyakukat szorongató urak akarata után igazodtak. A köznemesség valóban nem foglalhatott el önálló álláspontot, a főuraknak nemcsak befolyása, hanem vezetése, valósággal uralma alatt állott.⁶⁹ Saját korának viszonyaira kellett csak pillantania, hogy ily helytálló megállapítást tegyen, és nem takarnia el szándékosan szemét.

Tanulságosan mutat rá a köznemesség mint rend fejlődésének egyik fokozatára is. Voltaképpen Apród János gondolatát ismétli, de már a közben eltelt évszázad eredményét rögzítve meg. Amíg Apród János, a valóságnak megfelelően, azt emelte ki I. Lajos érdeméül, hogy sokakat megnevesített az udvarnokok és a királyi udvar különböző szolgálatokra kötelezett elemei közül, mivel bőkezű volt a birtokadományozásban,⁷⁰ addig Thuróczy szerint a király a kuriális nemeseket általában feloldotta a szolgálat minden köteleke alól, és felruházta őket az igazi nemesek szabadságával.⁷¹ A XV. század elején már nem voltak különbségek a régi, a valódi nemesek és azok közt, akik csak szolgálat végzésének feltétele mellett, annak ellenében számítottak közéjük, ez az egységesülés azonban, bár az 1351-i decretum a nemeseket az ország egész területén egyenlő szabadság részeseiül tüntetve fel,⁷² megkönnyítette a felfogás meggyökereződését, nem I. Lajos intézkedésének, hanem a társadalmi fejlődésnek volt a következménye. Azaz Thuróczy, általánosításával, a későbbi fejlődési fokot visszavetíti a korábbi időbe.

A változást azért is ismerhette, mert családja a XIII. században először oly feltétellel kapott földet Turóc megyében, hogy annak fejében az ún. jobbágyfiúi katonai szolgálatot fogja teljesíteni. Voltak családok, éppen Thuróczy tágabb rokonsága körében is, amelyek nemességük feltételes jellegét királyi privilégium-

⁶⁶ Schwandtner i. m. I. k. 251. l.

⁶⁷ Fejér i. m. X/1. k. 279. l.

⁶⁸ „communitatis cedere voluntati.” Schwandtner i. m. I. k. 260. l.

⁶⁹ Uo. I. k. 258. l.

⁷⁰ Uo. I. k. 245. sk. l.

⁷¹ Uo. I. k. 251. l.

⁷² Marczali H.: A magyar történet kútjöveinek kézikönyve. Bp. 1901. 220. l. (XI. caput.)

mal töröltették el, mások számára katonai szolgálatuk azonosulása hozta meg a felemelkedést. Thuróczy a királyi ház szolgálatára kötelezettekről szólva udvarnokokra – mint Apród János tette – nem gondolhatott, mivel ezek túlnyomó többsége a jobbágyságba olvadt be, annál inkább a turóci jobbágyfiú-eredetű, katonáskodásra kötelezett családokra. A logikus ezek után az lett volna, hogy a katonai szolgálatot kihangsúlyozza. Abban, hogy az ő családját legközelebről érintő kérdésben feleslegesnek találta ezt megemlíteni, éppen saját helyzetének visszatükröződését ismerhetjük fel. Mátyás alatt az állandó hadsereg feleslegessé tette a köznemesség hadba vonulását, így a katonáskodás elveszítette nemesi kiváltságokat igazoló jellegét, s nem is volt értelme hivatkozni rá. Mivel azonban a conditionarius nemes fogalmától elválaszthatatlan a szolgálat s ez nem mellőzhető hallgatással, a bizonytalan, tág értelmű „különböző szolgálatokat” említi. Ilyen szolgálat Thuróczy korában az intellektuális munka is, a bíróságokon, birtokigazgatásban, központi pénzügyi igazgatásban való tevékenység, tehát az olvasó akár ezeket is odagondolhatja a kifejezés mögé.

A SZKÍTA – HUN – MAGYAR TÖRTÉNET

A krónika időrendben másodiknak elkészült része kiindulópontjában tipikus gestaátdolgozás. Thuróczy, mint valamennyi elődje, hagyomány- és kötelességszerűen arra törekedett, hogy a magyar történelemnek korára átszarmazott leírását kibővítsé új részletekkel, mégpedig saját kora törekvéseinek érdekében. A bővítést két módon eszközölte. Egyrészt a gestafeldolgozások szövegeinek összeolvasztásával, másrészt elődei által még nem ismert földrajzi és történeti munkák magyar vonatkozású részeinek beiktatásával.

A gesta mindkét – Budai és Képes Krónika – kéziratcsaládjának kódexei ismeretesek voltak előtte. Az egyik, véleménye szerint, Károly, a másik I. Lajos korában készült. A fő különbséget abban látta köztük, hogy az előbbi a Genesis 10. fejezetéhez, az utóbbi a 11-hez fűzve mondja el a magyarság ősatyjának, Nimródnek leszármazását. Éppen ez az utalása teszi kétségtelenné, hogy a Lajos-kori munkán az 1358-ban másolt Képes Krónika családjába tartozó kódexet, a másikon pedig a Budai Krónika körébe sorolt valamelyik kéziratot kell értenünk. Thuróczy azonban nem vette észre, hogy a Lajos-kori kódex szerzője nemcsak olvasta a régebbi, a Budai variánst, hanem éppen azt dolgozta át, kibővítsé a Gesta Ladislai regis és a III. István kori gesta fejezeteivel. Thuróczy úgy képzelte, hogy a két kódexcsalád egymástól függetlenül jött létre, ennél fogva összeegyeztetésükre törekedett. Azt, hogy melyik közülök az értékesebb, melyiket kell alapul vennie, tisztán külsőséges jegyek alapján döntötte el. A részletezőbb, terjedelemre hosszabb szöveg volt szemében a használhatóbb, ezért ezt, a Képes Krónikát választotta útmutatóul, a másiktól pedig hozzáillesztette, ami hiányzott belőle. Erre munkája lelegején nyílt alkalma. Csakhogy a Képes Krónika megfelelő helyéből hiányzó részt a szerző szándékosan hagyta el annak idején, mert történeti kritikája szerint az nem helytálló, következésképp Thuróczy, amidőn a kihagyott szöveget visszaik-

se narrat: hūgarozūq; in ideomate balalbalon detreb dia me
 ruit pñtem vsq; in diem: hūc detricū gallianquādā habuisse: et il
 lā q̄nto magis descrebat tāto maiori claritate resulsisse fabulār.
In hoc quidez plio ex hunis q̄oraginta millia necnon illoz ca
 pitanei bela keme ⁊ kadycha occidisse dicunt: quoꝝ tandem capi
 taneoꝝ cadauera ipsi hūni ad statuā memo: atā deuulerūt ⁊ ibidē
 cōdigne tradiderūt sepulture. Quān aut romano de exercitu co:
 ruerūt p̄ compto valet dicere nemo: sufficit tñ certamē in hoc tā
 tam ipsos cladem accepisse: q̄ō p̄ amplius illos cōtra hūnos cō
 gregari nullus omīno hoīum psuadere potuit.

**De electione Atile in regem de q; illius moribus
 ⁊ armoz gestamibus quibus in hostem vrebaf.**

11. Attila (A brünni kiadásból)

Nunc detricū galeā quandā hūisse: ⁊ illas q̄nto magis deferebat
 tanto maiori claritate refulsisse fabulant. In hoc quidez p̄ho ex
 hunis q̄draginta milia: necnō illoꝝ capitanei: bela: keme: ⁊ kady
 cha cecidisse dicunt. quoz tandē capitancoꝝ cadauera ipsi hūi
 ad statuā memoratā detulerūt: ⁊ ibidē ḡdigne tradiderūt sepulture
 Quāti aut̄ romano de exercitu cornieēt p̄ compto valet dicere
 nemo. sufficit tñ certamine in hoc tantā ipsos cladeꝝ accepisse: q̄
 p̄amplius illos p̄tra hūnos ḡgregari nullus oīno hoīm p̄suadere
 potuit.

12. Attila (Az augsburgi kiadásból)

tatta, tulajdonképpen ismét elrontotta a már másfél évszázad előtt kijavított elbeszélést.⁷³

Arra, hogy a Budai Krónika szövegével pótolja a Képes Krónika előadását, utóbb is lett volna alkalma a IV. László-kori események elbeszélésénél. A Budai Krónika ugyanis megörökítette a IV. Lászlót meggyilkoló három kunnak a nevét, és részletesen elmondotta azt is, hogy Mizse nádor mint állott rajtuk bosszút.⁷⁴ Thuróczy nál ezt a szövegrészt hiába keressük. Magyarázat gyanánt arra gondolhatnánk, hogy a beolvasztással való bővítésre csak a magyarság eredetéről szóló fejezeteknél törekedett, s mert a későbbi évszázadoknál ugyanezt tenni már feleslegesnek látta, a két kódexet nem is hasonlította össze következetesen. Úgy látszik azonban, hogy a dolog egyszerűbb. Mivel a Budai Krónika családjának van olyan

⁷³ SS. I. k. 247. sk. I. feltünteti, hogy a Zsámboki-codex szövegéből (S) mit hagyott el a Képes Krónika (V). Azt, hogy a Képes Krónikát Thuróczy miként bővítette a Zsámboki-codex kihagyott szövegével, példa gyanánt a három szöveg párhuzamba állításával szemléltethetjük.

Képes Krónika
SS. I. k. 247. l.

Porro Chus genuit Nemproth. Iste fuit, qui induxit posteritatem Noe ad faciendam civitatem et turrim contra dominum, de qua dicitur Genesis XI. capitulo. Ideo dicitur: Ipse cepit esse potens in terra; quia per potentiam alios sibi submittebat et nolentes ad opus predictum compellebat.

Zsámboki-codex
SS. I. k. 247. l.

Dum autem tribus iste, sicut refert Iosephus, lingua Ebrayca uterentur, ducentesimo primo anno post diluvium Nemprot gygas filius Thana, exemine Yaphet oriundus, cepit turrem construere cum omni cognatione sua, periculum predictum attendendo, ut si contingeret diluvium iterari, possent eufugere iudicium ultionis turris interfugio. Divini vero ministerii arbitrata sententia, cui non valet resistere humanus intellectus, sic illorum mutavit loquelam ac confundit, ut dum proximus a proximo non posset intelligi, tandem in diversas regiones sunt dispersi.

Thuróczy
Schwandtner i. m. I. k. 53. sk. 1.

Et iterum subiungit Beatus Hieronymus: Porro Chus genuit Nemroth. Iste Nemroth fuit, qui induxit posteritatem ad edificandum turrim et civitatem contra dominum. Unde Iosephus in libro de antiquitatibus rerum: Dum, inquit, prescripte tribus Sem, Cham et Iaphet una et eadem Hebraica uterentur lingua, ducentesimo primo post diluvium anno Nemroth gigas cepit turrim construere cum omni cognatione sua periculum diluvii attendendo, ut si contingeret diluvium iterari, turris in refugio ultionis evadere possent iudicium. Divini tamen iudicii sententia, cui humanos non valet resistere intellectus, sic illorum mutavit et confudit loquelam, ut proximus a proximo non intellegeretur tandemque opere non consummato in diversas dispersi sunt regiones.

(A torony fekvéséről és belsejéről részben más auctороk, részben a Zsámboki-codex alapján részletesen szólván — erre ily szavakkal hivatkozik: „in uno enim dictorum duorum voluminum... posuerunt” — ismét a Képes Krónikára tér vissza:) Et rursus in Genesi, capitulo ubi supra, dicitur: Ipse videlicet Nemroth cepit esse potens in terra. Nam per potentiam alios sibi subiugabat et ad turris opus nolentes compellebat.

⁷⁴ SS. I. k. 474. l.

tagja — az ún. Zsámboki-codex —, amely a XIII. századi események rövidebb leírását tartalmazza, joggal tehetjük fel, hogy abból a kódexből, amely Thuróczy kezében volt, már eleve hiányzik az elbeszélésrészlet, s így ez művében azért nem található, mert nem is szerezhették róla tudomást. Ugyancsak egyszerű átvételnek látszik az I. Károly uralkodásának utolsó szakaszát tárgyaló rész. A Képes Krónika szövegének az 1330-i évnél való megszakadása és a rokon kódexekből Károly király temetése leírásának hiánya arra a feltevésre csábíthatna, hogy Thuróczy a részletes, teljes szöveget maga szerkesztette meg a Budai Krónika alapján. Mivel azonban igen szoros az egyezés Thuróczy szövege és a Budai Krónika közt, s mert nem valószínű, hogy két szerző pontosan ugyanazon sorrendben állítaná össze előadását, valószínűbbnek tűnik fel, hogy Thuróczy a Budai Krónikának egy napjainkra nem maradt oly változatát használta, amely XIII—XIV. századi részében a Képes Krónika és Budai Krónika kódexcsaládok szövegét már egybeolvasztva tartalmazta. Thuróczy így, feltevésünk szerint, beérte a kész szöveg átvételével, azaz a szerkesztés nem tulajdonítható érdemének.

Feltűnő viszont, hogy a Budai Krónikára visszamenő szövege nem azonos a Hess által kinyomatott könyvvel, noha magától értetődőnek látszanék, hogy Thuróczy egy néhány évvel korábban nyomtatásban megjelent munkát használjon. A két szöveg közti eltérések bizonyossá teszik, hogy a Thuróczy által alapul vett mű különbözik Hess kiadványától.⁷⁵ Munkájában Thuróczy állapította meg a fejezetek címeit. A tartalmat röviden visszatükröző címek részben egyezést mutatnak, többnyire különböznek azoktól, amelyek Hess kiadványában olvashatók, vagy amelyek a kódexekben találhatóak.⁷⁶

Amíg a két krónikacsoport szövegeinek összeolvasztásával Thuróczy csak csekély mértékben növelte meg művében a régibb magyar történetet tartalmazó rész terjedelmét, addig a szkíta—hun történetet jelentékenyen kibővítette új fejezetek beiktatásával. Ezeknek anyagát oly munkákból merítette, amelyekről elődeinek részben nem is lehetett tudomásuk, mivel a XV. században keletkeztek. Könnyű őket számba venni, mert hivatkozik rájuk. A könyvek egyszersmind olvasottsága felől is tájékoztatnak. Ebben a vonatkozásban nehézséget csak az az eljárása okoz, amely egyébként általában jellemző korára, hogy olyan auctorokat is idézget, akiket csak másodkézből, közvetve ismert. A könyvek természetesen arra is jellemzőek, hogy mely kérdések foglalkoztatták a kancelláriák és a királyi udvar tagjait. Már idéztük Thuróczy szavait, amelyekben, elmondva, mint kezdett mun-

⁷⁵ Mivel Hess kiadványának szövege éppen a IV. Lászlóról szóló részben bővebb (SS. I. k. 474. l., a jegyzetekben közölve), joggal tehetjük fel, hogy Thuróczy, ha a nyomtatott példányt használja, ezt nem rövidítette volna meg.

⁷⁶ A fejezetcímek, a gesta-kódexek címeivel összehasonlítva, általában jellegzetesek. Pl. SS. I. k. 467. l.: De primo adventu Tartarorum in Hungariam, Adventus primus Tartarorum; *Schwandtner* i. m. I. k. 186. l.: de introitu Tartarorum primo et de miserabili destructione regni Hungarie per eosdem. — SS. I. k. 471. l.: De coronatione regis Ladislai quarti filii Stephani quinti, Coronatio Ladislai Kwn dicti filii eiusdem Stephani; *Schwandtner* i. m. I. k. 188. l.: De coronatione regis Ladislai quarti filii regis Stephani quinti, qui Kwnlaczo dictus est.

kához Drági biztatására, nyíltan megmondotta, hogy a magyarság eredete és az őshaza, valamint az Attila uralma felé forduló érdeklődést szándékozik kielégíteni. A szövegbővítések, valamint a felhasznált forrásmunkák megerősítik ezt a változtatást, illetőleg e nélkül is ugyanazon következtetés levonására készítetnek.

A munkák, amelyeknek példányaihoz Thuróczy minden bizonnyal a királyi könyvtárban jutott hozzá, történeti és földrajzi jellegűek. A szkíta–hun történetre vonatkozólag fő forrása Aeneas Silvius földrajzi-történeti lexikona és Antoninus firenzei érsek világkrónikája volt.

Mindkét szerző nagy tekintély Thuróczy szemében. Könyveik terjedelme és a magas méltóság, amelyet betöltöttek, egyaránt tiszteletet ébreszthettek benne. Aeneas Silvius munkája, az Ázsia és Európa földrajzi és néprajzi viszonyait a XV. századi eseményekkel összekapcsolva ismertető *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio* befejezetlenül maradt ugyan, azonban mindkét részének azok a fejezetei, amelyek Thuróczyt érdekelhették, ha nem is teljesen kidolgozva, hanem egyenetlenségektől, ismétlésektől terhelten, első fogalmazás-szerűen mégis elkészültek, sőt részben nyomtatásban megjelentek, és így általánosan ismeretessékké lettek.⁷⁷ Antoninus (+ 1459), a tudós dominikánus részben szintén kortársa volt Thuróczynak, II. Piustól azonban, ami műveltségüket és irodalmi törekvéseiket illeti, egész világ választotta el. Ő még a középkori világkrónikák szerzőinek szellemében dolgozott. Helyét munkájának címe is jelzi. Amíg az új irányzat hívei kínosan kerülték a *Chronica* megjelölést és *Historiae* vagy *Commentarii* címet választottak, Antoninus a teológiai jellegű *Summa historialisszal* jelölte meg művét, s munkájának másik címe, *Chronicon ab orbe condito bipartitum*, szintén tanúsítja történetfelfogását. Hatalmas ismeretanyagot foglalt össze a három főlíó kötetben. Mindazt egybe szerkesztette, ami elődei műveiben felhalmozódott. *Legenda*, monda, anekdotikus elbeszélés olvadt össze hiteles kútfők tudósításaival a XV. század e terjedelemre legnagyobb történeti művében, amely joggal nevezhető egy egész történetirodalmi irány képviselőjének és zárókövének. Az előadást átható rendszeresség is hozzájárulhatott, hogy az olvasók megkedvelték a munkát. Ismételt kiadásai tanúskodnak népszerűségéről.⁷⁸ Thuróczyhoz feltehetőleg nyomtatott példány jutott el.

Thuróczy sem Aeneastól, sem Antoninustól nem egyszerűen csak adatokat vett át. Aeneas Silviust olvasva felbátorodott, hogy Szkítiának a gestában talált leírását

⁷⁷ Az Ázsiáról szóló rész 1477-ben Velencében megjelent nyomtatásban, s így Thuróczy könyv formájában is ismerhette. Az Európát tárgyalónak első kiadása 1490-ből maradt fenn. A két rész együtt *Cosmographia* címen 1509-től ismételten napvilágot látott. *Pothast* i. m. I. k. 23. l., *Fueter, E.*: *Geschichte der neueren Historiographie*. München und Berlin, 1911. 116. sk. l.

⁷⁸ Velence 1474–1479, majd 1480, Nürnberg 1484 stb. A XV. századból még három kiadása ismeretes. *Hurter, H.*: *Nomenclator literarius theologiae catholicae*. II. k. Oeniponte, 1906.³ 961. l., *Pothast* i. m. I. k. 113. l. — *Morçay, R.*: *Chroniques de Saint Antonin*. *Fragments originaux du titre XXII* (1378–1459). Paris, 1913. XL. sk. l., *Uő.*: *Saint Antonin, archevêque de Florence* (1389–1459). Paris, 1914. 296. sk., 319. sk. l.

terjedelmének sokszorosára bővítse, olvasóinak figyelmét felhívja az őshaza fekvésének s egykori lakói meg szomszédai sorsának problémáira, megismertesse velük a földrajzi viszonyokat, amelyek közt a magyarság mint nép kialakult. Aeneas Silvius Kisázsian kezdve, földrajzi tájegységek szerint haladva csoportosította, sőt valamelyest rendszerezte az ókor gazdag földrajzi irodalmának anyagát. Adattömege, amely egyszersmind ez irodalom egykori művelőinek nevére, állításaira és könyveire is utalásokat tartalmazott, mivel az ókor görög szerzőiből készült fordításokat bőségesen értékesített, megkönnyítette Thuróczy számára is a további tájékozódást, a megismerkedést a klasszikus kor tudós hagyományaival.⁷⁹

Antoninus — a rendkívül szűkszavú, kimért Aeneas mellett — elsősorban előadásának élénkségével, krónikás kötetlenségével hatott Thuróczyra s bátoríthatta arra, hogy közvetlen természetességgel merjen írni. Úgy, mintha csak beszélne. Befolyásolta azonban kritikai magatartását is. Ez különösnek hangozhat, hiszen a hatalmas terjedelmű kompendium szerzőjéről éppen azt emeltük ki, hogy az elődjei által összegyűjtött anyagot, helyesebben: az elődjeiből kiírt részleteket egymás után felsorakoztatta. Azonban igazságtalanok volnánk, ha elhallgatnók, hogy Antoninus nem maradt érintetlen a humanista kritika szellemétől, amennyiben az egyháztörténet igen fontos kérdéseiben a régi felfogással szemben kételyt fejezte ki, az egymással ellenkező nézetek szembeállítása pedig hozzátartozik módszeréhez.⁸⁰

A contrareitásoknak ily kiemelése különösen szembetűnő Thuróczy munkájának Szkítia fekvéséről szóló részében. Itt Thuróczy először a gesták leírását közli ily bevezető szavakkal: Ez a Szkítia a magyar történelem korai írói szerint Európában terült el, azután a következő fejezetet így kezdi: Mindazoknak a szerzőknek a nézeteivel, akik megtárgyalták a világ részeit, ellenkezik ez a leírás,⁸¹ majd közli a különböző szerzők véleményeit.⁸² A felismerés, hogy az ugyanazon jelenségre vonatkozó nézetek úgy mérlegelhetők a legalkalmasabban, ha egymással ellenkező jegyeik alapján csoportosíttatnak, a bíró számára megszokott dolog volt, a történetíró előtt azonban munka közben és példák nyomán tudatosult.

Ugyancsak Antoninus hatását véljük érvényesülni Thuróczy azon eljárásán, hogy forrásainak tárgyi hibáit, elírásait — megjegyzés nélkül — kijavította. Azért az övét, mert Aeneasnál számszerű vagy évszámhoz kötött adatokat nem talált, s így nem is figyelhette meg korrigálásukat. Eljárására és gondosságára is jellemzők a következő példák: A gesta elbeszélését, hogy a hunok a 108 törzs mindegyikéből 10 000 fegyverest, összesen egymillió harcost állítottak ki, kijavítva, a végösszeget helyesen 1 080 000-ben állapítja meg.⁸³ Észreveszi, hogy a Képes Krónika

⁷⁹ Voigt, G.: Enea Silvio de Piccolomini als Papst II. und sein Zeitalter. II. k. Berlin, 1862. 333. sk. 1.

⁸⁰ Hauck, A.: Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. I. k. Leipzig, 1896. 605. l.

⁸¹ „contraria esse videtur.”

⁸² Schwandtner i. m. I. k. 61., 62. sk. 1.

⁸³ SS. I. k. 256. l., Schwandtner i. m. I. k. 69. l.

a 373. évhez helytelenül fűzte Celestinus pápa nevét, mivel az fél évszázaddal korábban uralkodott; kifogástalan pontossággal Damasus nevét írja tehát helyébe.⁸⁴ Figyelmének a jele az is, hogy a Gesta Arcellaus gót királyának nevét Alaricusra változtatja. Tagadhatatlan logikával, mivel Arcellausról semmiféle történeti kútfő sem tud, Alarichnak, Róma elfoglalójának a neve ellenben annál ismeretesebb.⁸⁵ Az archaizáló parthus megjelölés helyett ugyancsak Aeneas Silviustól eltérően alkalmazta a közismertebb perzsa nevet.⁸⁶

Mind Aeneas, mind Antoninus lépten-nyomon hivatkoztak azokra az auctorokra, akiknek állításait felhasználták, értékesítették. Thuróczy utalásait mint tanácsokat fogta fel, s igyekezett az általuk idézett munkákban tárgyára vonatkozólag további anyagot találni, tőlük bővebb felvilágosítást nyerni.

Az ókor írói közül háromnak a könyvét tanulmányozta figyelmesen át: Trogius Pompeiusét, Pomponius Melaét és Julius Solinusét. A Livius-kortárs Trogius nagy művének, a *Historiae Philippicae* természetesen ő is csak Iustinus által készített kivonatát olvashatta, Ninus asszír király uralmától az i. e. I. századig terjedőleg azonban ebből is a keleti események elbeszélése során a szkíták történetéről bőséges értesüléseket szerzett. Figyelmét különösen megragadta a szkíták magasztaló jellemzése és Szkítia fekvésének földrajzi meghatározása. Mindkét rész már előzőleg ismeretes lett az ősgesta írója előtt, sőt ez be is iktatta azokat munkájába, de mert ott nem került feljegyzésre, honnan származnak, Thuróczy sem vette észre az összefüggést a gesta megfelelő fejezete és mostani olvasmánya között, amin egyébként, mivel az ősgesta szövege már nem egyezett szó szerint Iustinuséval, nem is lehet fennakadnunk. Az i. u. I. században élt Pomponius Mela szabatos stílusú, pontos meghatározásokra törekvő földrajzi kompendiumában, valamint a főleg reá és Pliniusra támaszkodó, III. századi Iulius Solinus mesés elemeket bőségesen tartalmazó könyvében szintén a szkíták sorsára vonatkozó adatok érdekelték. Mindhárom munka a XV. század végén ismételten megjelent nyomtatásban, annak jeléül, hogy a bennük foglalt ismeretanyagot az olvasók még mindig nem érezték idejétműltnak, s az lekötötte figyelmüket. A Iustinus neve alatt szereplő *Epitome historiarum Trogi Pompei* 1470-től 1500-ig 13 kiadásban látott napvilágot, Pomponius Mela *Cosmographia seu de situ orbis* 1471-től tízszer került sajtó alá, Solinus *Polyhistor sive de mirabilibus mundi* pedig 1480-tól 14 kiadásban terjedt el.⁸⁷ Thuróczy tehát valamennyiüket nyomtatott példányokból is tanulmányozhatta.⁸⁸

⁸⁴ SS. I. k. 255. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 69. l.

⁸⁵ SS. I. k. 272. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 91. l.

⁸⁶ *Aeneas Sylvius*: Opera omnia. Basileae, 1551. 312. l. (Asia 30. cap.), *Schwandtner* i. m. I. k. 68. l.

⁸⁷ *Hain*: Repertorium 9646—9658, 11.012—11.021, 14.873—14.886. Th. Mommsen (*C. Iulii Solini Collectanea rerum memorabilium*. Berolini, 1895. LVI. sk. l.) Solinus korábbi kiadásairól is tud.

⁸⁸ Mivel Pomponius Mela könyvének Mátyás király könyvtárából fennmaradt kéziratos példányát ma Modenában őrzik (Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára. Bp. 1927. 70. l.), joggal tehető fel, hogy Thuróczy a többivel is a királyi könyvtárban ismerkedett

Kevésbé kétségtelen, de mégis bizonyítható, hogy közvetlenül ismerte Herodotos, Diodorus Siculus és Dionysios Periegetes munkáit.

A Herodotos elbeszéléséből átvett részlet Hercules hyleai kalandjáról szól. Itt Aeneas Silvius nem lehetett forrása, mivel ez – Diodorus Siculusra hivatkozva – csak egész röviden szólt az epizódról, Scytha utódjai közül pedig Plutonak és Napisnak nevét jegyezte fel;⁸⁹ hasonlóképpen Antoninus sem, mert ő meg egészen elhagyta a mesét. Mivel Thuróczy pontosan, részletesen és Herodotoshoz hűen írja le a kalandot, a gyermekek nevét is – Agathirso, Gelono, Scytha – megtartva, bár az egyezés magában még nem volna a közvetlen átvétel bizonyítékául felfogható, az eltérések máskor hűen követett forrásaitól szükségképpen egyetlen feltevést engednek meg: azt, hogy Herodotos szövege – magától értetődően latin fordításban – teljes egészében Thuróczy előtt állott. A szövegek pontos összehasonlítása segítségével az is megállapítható, hogy Laurentius Vallának 1474-ben és 1475-ben nyomtatásban is megjelent fordítását használta.⁹⁰

Diodorus Siculust illetőleg aggályt ébreszthetne, hogy a Szkítia fekvéséről és Scytha születéséről szóló rész forrásául Thuróczy Diodorus III. könyvét jelöli meg,⁹¹ holott a leírás a II.-ban található.⁹² Az eltérésnek azonban az a magyarázata, hogy Diodorus azon latin fordítását használta, amely a Bibliotheca első, korunkra maradt szakaszát hat, nem pedig öt könyvre osztotta, mint a modern kiadások teszik, ebben pedig a kérdéses hely a III. könyvben olvasható. Gyanút keltő lehet ellenben az a tévedése, amely Aeneas Silvius félreértésével magyarázható. Azt hiszi, hogy Diodorus ugyanazt a mesét mondja el Scytha megszületéséről, amelyet ő Herodotosnál olvasott, holott ez az elbeszélés egészen más.⁹³ Az elírás ellenére sem mondhatjuk azonban, hogy Diodorust csak Aeneas Silvius után ismerte. A babilóni építkezésről szólva Herodotos és Diodorus érdemben helyes utalásaival együtt megemlíti ugyanis mint hasonló híradások – véleménye szerint munkák – szerzői gyanánt Ethesiust és Clitharcust is. A forráshely, ahonnan ez a két név származik, Diodorus egyik fejezete. Két, csak nevük után ismert görög szerzőről van szó, akiknek töredékeit későbbi munkákból a tudós filológiai kuta-

---

meg. Ugyanakkor megállapítható, hogy nem használt eredetiben oly könyveket, hanem megelégedett másodkézből vett ismeretükkel, amelyek, mint Strabo vagy Ptolemeus megvoltak a Corvinában. Uo. 71. sk. 1.

⁸⁹ Opera omnia. 305. l. (Asia 28. cap.)

⁹⁰ Más helyen, ahol a Croesus-mondára hivatkozik (*Schwandtner* i. m. I. k. 344. l.), szintén ennek a fordításnak a használata mutatható ki.

⁹¹ *Schwandtner* i. m. I. k. 56. l.

⁹² II, 43.

⁹³ *Aeneas Sylvius*: Opera omnia. 305. l. (Asia 28. cap.): „Fabulam quoque adducit: Natam apud Scythas ex terra virginem umbilicotenus hominis forma reliqua viperae, quae puerum genuerit nomine Scytham.” Mivel Aeneas nem említi, hogy az atya Zeus volt, Thuróczy nem jött rá, hogy Herodotos meséje mennyire más, s helyett Diodorust és Herodotost ugyanazon elbeszélés szerzőinek teszi meg. (tam ipse Diodorus ibidem quam Herodotus... fabulam inducunt quandam dicentes...)

tás utólag rekonstruálta: az i. e. 300 körül élt Kleitarchosét és az egy évszázaddal korábban élt Ktesiasét. Thuróczy ugyan ezt a két nevet közvetve más auctorból is átvehette, mivel azonban sem Aeneas Silviusnál, ahol a legnagyobb valószínűséggel volna kereshető, sem máshol nem találjuk, azt kell feltételeznünk, hogy Diodorus munkájában ismerkedett meg velük.⁹⁴ Mégpedig a nevek latinus formájából, főleg pedig Ktesias nevének elírásából következtetve latin fordításban. Egy pillanatig sem lehetünk ugyanis kétségben, hogy a Ktesias szónak csak C-vel kezdődő változatát olvashatta – nem ugyan maga, hanem forrása – Ethesiusnak, teremtve ily módon egy soha nem élt auctort. Forrása pedig Gianfrancesco Poggio Bracciolini fordítása, amely 1472-i bolognai, 1476/77-i és 1481-i velencei kiadásaiban⁹⁵ egyaránt ismeretessé válhatott Magyarországon.

A harmadik görög szerző, az i. u. II. században élt Dionysios Periegetes hexameterekben írt földrajzára Thuróczy ismételten hivatkozik. Idézetei pontosak. Dionysios a Maeotis mocsarat valóban a Pontus anyjának nevezi,⁹⁶ Szkítiát Ázsiában fekvőnek mondja,⁹⁷ a hunok szomszédjaiul pedig a caspiusokat és a vad albanusokat tünteti fel.⁹⁸ Az a tény, hogy sem Aeneas Silviusban, sem Antoninuszban nem találjuk meg az idézett szövegrészeket, szintén azt bizonyítja, hogy közvetlenül ismerte – természetesen latin fordításban – Dionysios. Egyetlen körülmény ébreszthet aggályt: Thuróczy egy helyütt Dionysiosot az alexandriai philosophusnak mondja,⁹⁹ vagyis az i. u. III. században élt püspökkel azonosítja, akit Eusebius „Nagynak” nevezett. Ez a tévedés azonban egyáltalán nem olyan súlyos, hogy leronthatná a szövegegyezésekből adódó bizonyosságokat. A hunok említése egyébként kétségtelenné teszi, hogy Thuróczy előtt valóban Dionysios munkája feküdt, nem pedig a IV. századi Avienus latin fordítása. Ebben ugyanis a hun népnév nem fordul elő. Bár a VI. századi Priscianus latin átdolgozása említi az Unnusokat,¹⁰⁰ itt megint joggal merülhet fel az ellenvetés, hogy Thuróczy, Priscianust olvasva miért nevezte volna a munka szerzőjét Dionysiosnak. Úgy véljük, nincs semmi ok, hogy ne lássuk bizonyosnak Dionysios közvetlen használatát, bármily meglepő legyen is, hogy ezek szerint ismert oly munkát, amely csak szűkmarkúan jutalmazta az olvasására fordított fáradozását. Azt kell gondolnunk,

⁹⁴ Diodorus II, 7: „Sic narrat Ctesias Cnidius; ut vero Clitarchus et qui postea cum Alexandro in Asiam trajecerunt, literis prodiderunt, murorum ambitus erat trecentorum et sexaginta quinque stadiorum.” Edd. graece et latine L. Dindorf—C. Müller. I. k. Parisiis, 1842. 86. l., s ugyanez a szöveg G. Dindorf—C. Müller Herodotos kiadásában, Parisiis, 1844. függelékül Ctesiae Cnidii fragmenta 20. l.

⁹⁵ GW VII, 8374—8376.

⁹⁶ Schwandtner i. m. I. k. 59. l., Bernhardy, G.: Geographi Graeci minores. I. k. Lipsiae, 1828. 16. l., vers. 163—166.

⁹⁷ Schwandtner i. m. I. k. 62., 68. l., Bernhardy I. k. 37. sk. l., vers. 620-tól.

⁹⁸ Schwandtner i. m. I. k. 62. l., Bernhardy I. k. 42. l., vers. 730—733.

⁹⁹ Schwandtner i. m. I. k. 68. l.

¹⁰⁰ Hinc Unnus sequitur, post fortis Caspia proles, | hinc sunt Albani feroces Marte feroci. Bernhardy I. k. 477. l., vers. 705—706.

hogy Thuróczy, mihelyt Szkítia megismeréséről volt szó, nem sajnálta idejét.¹⁰¹ A szöveget összehasonlítva azt is megállapíthatjuk, hogy a latin fordítás, amelyet Thuróczy használt, az Antoninus Beccaria-féle volt, amely 1477-ben, majd 1478-ban megjelent Velencében nyomtatásban.¹⁰²

A többi ókori szerzőt ellenben kétségtelenül csak közvetve ismerte, főleg Aeneas Silvius nyomán. Ilyenek voltak Ptolemaeus, Strabo, Plinius,¹⁰³ azután a „Cosmographia” című földrajzi kompendium, amelyet Aethicus Isternek tulajdonítottak – ennek neve nála Aeneas Silvius nyomán Heticus Philosophus –,¹⁰⁴ Cornelius Nepos, Theophrastus.¹⁰⁵ A neveket Thuróczy is azért sorakoztatta fel, hogy munkája tudós jellegét fokozza, egyszersmind olvasottságával elkápráztasson. E szokás oly általánosan jellemezte a kor tudományos életét, hogy nem akadhatunk fenn rajta. Ugyanakkor azzal, hogy a klasszikus kor minél több szépen csengő nevével igyekezett könyvét felékesíteni, bizonyosságot tett az ókori irodalom iránti vonzalmáról. Ez tagadhatatlanul magában is a humanista műveltség tanújele.

A könyvek lehető pontos elhatárolása a Thuróczy által közvetlenül felhasznált munkáktól azért is szükséges, hogy figyelme mélysége felől ne legyenek illúzióink. Mindazon esetekben, amidőn utalásai pontosan megegyeznek Aeneas Silvius szövegével, bizonyosak lehetünk, hogy ez volt egyedüli forrása.

A keresztény kor történetírói közül alaposan tanulmányozta a XIII. századi dominikánus, Martinus Polonus krónikáját, ezt a rendkívül elterjedt kézikönyvet, amelyet szerzője a magasabb igényűeknek szánt tankönyvül: a teológusoknak Petrus Comestor bibliai történetének folytatásául, a jogászoknak pedig, hogy a decretum és a decretálisok történeti vonatkozásait megérthessék.¹⁰⁶ Az események időrendi láncolata és a bőséges tényanyag hasznos útmutatót jelentett Thuróczy számára, bár azzal, hogy az elbeszélés pápák és császárok szerint két csoportra különült el, megnehezítette az áttekintést. Thuróczy nem tartózkodott Martinus bírálatától. Feltűnt neki, hogy ez a gótokat és a vandálokat azonosaknak tekintette, s egy nyelvet beszélőknek állította,¹⁰⁷ a hunokat pedig a vandálokkal azono-

¹⁰¹ Az *Οἰωνοί* névre vonatkozólag lásd *Moravcsik Gy.* megjegyzését (Egyetemes Philologiai Közlöny 38 [1914] 283. l.), amely szerint a kéziratokban *ῥΩνοι* *Θοῶνοι* variánsok is előfordulnak.

¹⁰² Vö. *Történelmi Szemle* 4 (1961) 519. l.

¹⁰³ *Schwandtner* i. m. I. k. 62. l., *Aeneas Sylvius: Opera omnia*. 287. l. (Asia 9. cap.)

¹⁰⁴ *Schwandtner* i. m. I. k. 68. l., *Aeneas Sylvius: Opera omnia*. 394. l. (Europa 4. cap.). A munkát kiadta *H. Wuttke: Cosmographia Aethici Istrici ab Hieronymo ex Graeco in Latinum breviarium redacta*. Lipsiae, 1853. A szerző a VIII. századi Vergil salzburgi püspökkel azonosítható. *Borst* i. m. 485. l.

¹⁰⁵ *Schwandtner* i. m. I. k. 64. sk. 1., *Aeneas Sylvius: Opera omnia*. 283., 290. l. (Asia 2. és 13. cap.), *Solinus* (ed. *Th. Mommsen*) 15, 23.

¹⁰⁶ *Wattenbach, W.: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*. II. k. Berlin, 1874.³ 327. sk. 1. — Martinus saját szavai szerint: „Factum est autem eo compendiosius hoc opusculum, ut scolasticis hystoriis a theologis et a iuris peritis decreto vel decretalibus convenienter possit alligari.” *MGH SS. XXII*. 397.

¹⁰⁷ „4 gentes Scitice, id est Gothi, Ypogothi, Gyppedes et Wandali unam linguam habentes, nomine tantum diversi”. 452. sk. 1.

**De generatiōe ⁊ regno sancti regis Stephani pri
mi regis hungaroz.**

Ouo **Tozun** genuit **Beychā** ⁊ **michaelē**. **Micha-**
el vō genuit **Caluz** **Ladislaus** ⁊ **Vazul**. **Beycha**
 vō diuino p̄monit^o oraculo. Anno dñice incarnati-
 onis nōgentesimo sexagesimo nono: quē admodū in
 legēda sc̄ti stephani regis scriptū est genuit sanctus stephanū re-
 gē: ex **farolth** filia **gynla**. At rex stephan^o plures quidez genuit
 filios: s̄z inter alios habuit vnū filiū nomine **Emericū** deo ama-
 biles ⁊ hoībus honorabilē: cui^o memoria in benedictiōe est: hic
 aut̄ p̄scrutabile diuini p̄silij iuditiū: raptus est de medio ne ma-
 licia mutaret̄ it̄lectū eius ⁊ ne fictio deciperet̄ animū ei^o quemad-

c

De generatiōe ⁊ regno sc̄i regis Stephani primi regis hūgaroz

Porro Lorū genuit Beychā ⁊ Michaelē. Michā-
el vō genuit Lalanū Ladislāū ⁊ Uzul. Beycha vō di-
uino p̄monit^o oraculo: Anno dñice incarnatiōis non-
gentesimo sexagesimo nono: quē admodū in legēda
sc̄i Stephani regis scriptū est genuit sc̄m Stephanū regē
ex sarolth filia gyula. At rex Stephan^o plures quidē genuit filios
sed int̄ alios habuit vnū filiū noīe Emericū deo amabilē ⁊ hoī-
bus honorabilē: cui^o mēoria ī bñdictiōe ē. Die aut̄ p̄ scriu: e

sította részben kifejezetten,¹⁰⁸ részben oly módon, hogy munkája egyik részében Attilát mint hun királyt, a másikban pedig Totilast mint a vandálok uralkodóját helyezte ugyanazon eseményeknek a központjába.¹⁰⁹ Thuróczy ily érveléssel cáfolja az állítást: Tény, amint Iordanesre hivatkozva már előbb leszögezte, hogy a hunok elűzték a gótokat hazájukból. Ezt nem lett volna módjukban megtenni, ha egy nemzetről származnak. Azután a gótok régebbiek a hunoknál, mert már akkor nyugtalanították a római birodalmat, amidőn a hunok még nem is voltak ismeretesek. Végül pedig a vandálok jóval a hunok után törtek elő Szkítiából.¹¹⁰ Az érvelés logikus volta és ugyanakkor annak felismerése, hogy a fejlődés, a történelem lényegét az időrendi egymásután fejezi ki, Thuróczyt tagadhatatlanul magasan a kritikátlan krónikás fölé helyezik.

Az V. századi Isidorus Hispalensis enciklopédikus munkájából ((*Etymologiae*) csak adatokat merített, nevezetesen Szkítia földrajzi fekvésére vonatkozólag, anélkül, hogy etymologizáló hajlamától befolyásoltatta volna magát. Viszont jelentőségéhez mérten értékelte, történetfelfogását is hatása alatt alakítva ki, az V. századi Paulus Orosius „*Historiae adversum paganos*” című munkáját. Pedig Orosius nevének rossz csengése volt két évszázadon keresztül a gesták magyar olvasóinak fülében, amióta Kézai azzal a légből kapott váddal illette, hogy a — szkítákkal azonosított — magyarokat varázslónóktól és démonoktól származtatta.¹¹¹ Thuróczy szemmel látható gonddal tanulmányozta Orosiust, s mert nem találta a Kézaitól bűnéül felrótt állítást, sőt más forrásából, Antoninusból arról is értesült, hogy Iordanes a becsmérítő kijelentés szerzője, anélkül, hogy a helyreigazításra szót vesztegetett volna, hallgatásával gyakorolva kritikát, elégtételt szolgáltatott az általa oly nagyra értékelt történésznek. Oly elbánással, amely Martinus Polonust bíráló szavai mellé állítva, kritikai érzékét dicséri.

A többi középkori történetíró — Iordanes, Gemblouxi Sigebert, Beauvaisi Vince, Freisingi Ottó — már csak közvetve ismeretes előtte. A legutóbbi Aeneas Silviusból, a többi Antoninusból. A szoros szövegegyezések a közvetett átvételt bizonyossá teszik. Még ott is, ahol Thuróczy pontos idézéssel próbálta elhítenni az ellenkezőjét. Éppen az idézésnél elkövetett tévedése szolgáltat erre bizonyosságot. Beauvaisi Vince, a XIII. századi dominikánus „*Speculum triplex*” című könyvének harmadik — történeti — része, a *Historiale*, a jól és kevésbé alaposan ismert kútfőkből készített kivonatoknak ez a halmaza, oly hatalmas terjedelmű munka volt, hogy ismerete tekintélyt kölcsönözhetett. Thuróczy egy helyütt a fejezetszámot megadva ily módon hivatkozott tehát rá: „ut Vincentius in historiis capitulo centesimo duodecimo scribit.” Az idézet részletessége ellenére sem pontos, mivel nem derül ki belőle, hogy a 31 könyvből álló *Speculum historiale*nek melyik részére vonatkozik. Megértjük azonban a „*liber*” szó elmaradását, ha Antoninus

¹⁰⁸ „omnes civitates Gallie a Hunis sive Wandalis capte destructe sunt.” 454. l.

¹⁰⁹ I. Leo pápával kapcsolatban említi (a 444. évnél) „Totilam regem Wandalorum” (418. l.), s ugyancsak az ő korát tárgyalva felváltva „rex Hunorum Attila”-t és Totila-t. (454. l.)

¹¹⁰ *Schwandner* i. m. I. k. 67. l.

¹¹¹ SS. I. k. 141. l.

megfelelő helyén¹¹² a következő utalással vetjük össze: „ut ait Vincen. histo. ubi supra ca. XII.” Ez a „fenti hely” a XVI. könyv 12. fejezete, tehát nem valamiféle 112. fejezet. Thuróczy tévedésének nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy a capitulum szó rövidítését jelző „ca.” szíglát Antoninus szövegében elnézésből centesimusnak olvasta.

Thuróczy munkájának az a része, amelyhez az imént felsorolt irodalmat felhasználta, 24 fejezetet tesz ki, mivel azonban ezek közül a hunok és Attila történetét tárgyaló 15 fejezet túlnyomórészt Antoninusra támaszkodik, a közvetlenül és közvetve felhasznált auctorok mindössze kilenc fejezetben kerültek értékesítésre. Ez más szóval azt jelenti, hogy a magyar történelem legrégebb szakaszát Thuróczy viszonylag bőséges irodalom alapján dolgozta ki. Kétségtelenül annak bizonyosságául, hogy az őstörténet és az őshaza kérdése lekötötte figyelmét, problémái pedig erősen foglalkoztatták, amint azt egyébként előszavában meg is mondotta.

Eljárása, amelyet adatai értékesítése, felhasználása során követett, rendkívül egyszerűnek mondható: Forrásaiból mindazt átvette, ami kedvező vagy hízelgő volt a szkítákra és hunokra, elhagyta ellenben a bántó kitételeket. Antoninus krónikájából idézve a hunok hosszú jellemzését, mellőzi a mondatokat, amelyek csúfságukról, emberi hanghoz alig hasonlítható beszédükről, fekete arcszínükről, apró szemükről, sőt szakáلتalanságukról szólnak.¹¹³ Aeneas Silviusról, miután az ő és Orosius nyomán lelkesülten előadta, mint győzedelmeskedtek a szkíták Dariuson, Cyruson, Saphirianuson, Nagy Sándor hadvezéreire és Vesois egyiptomi királyon, átveszi a Trogus Pompeius-idézetet: „Inkább csak hallottak a rómaiak fegyvereiről, mintsem azok súlyát érezték volna”,¹¹⁴ elhallgatja ellenben, hogy a nagy tekintélyű humanista a következő mondatokban cáfolja Trogust és a szkítákat durva barbár nép gyanánt jellemzi: „Szépen mondja ezt Trogust, de valami görög szerzőket követve, akiknek szokása mindent kiszínezni. A szkíták nemzete barbár, nem ismeri sem az igazat, sem a jogot, életük undorító, rút, ezerféle vallást követnek, bálványokat és kígyókat tisztelnek, bujálkodásban elmerülnek.”¹¹⁵ Thuróczy mindezt elhagyva, helyettük a szkíták hadi dicsőségét hirdeti Trogus Pompeius szavai alapján, a vergiliusi fordulatra emlékeztetően hajlítva át és bővítve ki azokat: „A világ nagyobb része megismerte a szkíta fegyvert és férfit: ez bárhová nyújtotta ki kardját és lőtte ki nyilát, mindenütt sebeket osztott”,¹¹⁶

¹¹² Pars II, tit. 11, cap. 7, § 1.

¹¹³ Schwandtner i. m. I. k. 56. l. Tervezett kiadásunkban jegyzetben közöljük Antoninus szövegét, aláhúzással jelölve a Thuróczy által kihagyott részt.

¹¹⁴ „Romanorum arma audierint magis quam senserint.”

¹¹⁵ „Pulchre Trogus, sed arbitramur Graecos eum aliquos secutum, quibus mos est omnia in maius extollere. Scytharum natio barbara est, nec iusti nec recti tenax, foedissima apud eos vita, religionum mille modi, idola et serpentes colunt, in libidinem profusi.” Opera omnia. 306. l. (Asia 28. cap.)

¹¹⁶ Schwandtner i. m. I. k. 66. l. Trogus Pompeiusnál (Lib. III.) ez a rész így hangzik: „Imperium Asiae ter quesivere Scythae. Ipsi perpetuo ab alieno imperio aut intacti aut invicti mansere . . . Romanorum audire non sensere arma . . . Gens et laboribus et bellis aspera. Vires corporum immense. Nihil parare, quod amittere timeant, nihil victores praeter gloriam concupiscunt.”

majd Aeneas Silviustól is idézett mondatát iktatja előadásába, de megint csak módosítva. Elhallgatja, hogy a szkítákat a mocsarak megakadályozták Egyiptom elfoglalásában, viszont hangsúlyozza, hogy *egész* Ázsia uraivá lettek s átvéve, hogy 1500 éven át, Ninus asszír király koráig tartott uralmuk,¹¹⁷ igen jellemzően az irigységnek tulajdonítja, amiért nem az ő nevükhöz fűződik az „első birodalom” elzöje. Ez az utolsó félmondat mintegy önigazolás is Thuróczy számára, amiért elfordulva forrásától — a nélkül azonban, hogy erre olvasóját figyelmeztetné — merőben ellentétes felfogást vall.

Különös gonddal mérlegeli forrásainak Attiláról szóló szavait s nem elégedve meg megisméltésükkel, azokat, így Antoninus adatait is, előadásában hőse nagyságát érzékeltető elbeszélés alkatrészeivé oldja fel. A világkrónika száraz és Thuróczy patetikus előadása közti különbség érzékeltetésére oly párhuzamos részletet idézünk, amelynél nem merülhet fel kétség, hogy azonos eseményekről szól:

*Antoninus*¹¹⁸

Quare territorium Marcianum, ne ad interiora imperii penetraret et ipse cum Persis et Vandalis pacem fecit temporalem. — Erant itaque tunc temporis illius subiecti dominio rex ille Geppidarum famosissimus Ardarchaus. Valemir etiam orientalium Gothorum regnator ipse, tunc ei serviebat rege nobilior. Insuper et fortissimae nationes sc. Marcomanni, Suevi, Suadi, Eruli, Turingi.

*Thuróczy*¹¹⁹

Haec regis Athylae victoria multas orbis per partes diffusa Marcianum Romanorum et totius orientis imperatorem territorium. Nam statim postquam tantarum terrarum Athyla triumpho est potitus, timuit, ne eo magis sui imperii penetraret ad interiora, cum Persis, qui tunc illius fines acriter perurgebant, treugas fecit. Hac enim regis Athylae sorte maximae partes mundi pulsatae, multae nationes, potissime illae, quarum direptio rerum animi erat, sponte illi se subdiderunt. Inter quas Walmer, orientalium rex Gothorum nobilissimus Ardarchausque Gepidarum rex famosissimus, praeterea Marcomanni, Suevi, Quadi, Eruli et Turingi, populi ex innata militiae virtute perstrennui regi Athylae in servitutem pariterque et societatem sponte se dederunt.

Az elhallgatás módszerét magától értetődően alkalmazza. Egész fejezetet éppen úgy elhagy, mint pár szavas részt, ha azok kedvezőtlen fényt vetnek hősére. Nem közli tehát Antoninusnak Szt. Ányos csodájáról szóló részét,¹²⁰ amely Attila csatavesztésével kapcsolatos, a Képes Krónikának pedig azt a megjegyzését, hogy a hun király Aquileia ostroma alkalmával visszakövetelte a városba menekülteket.¹²¹ Még apróságokra is kiterjed figyelme, ha a magyarok elődeinek kiválóságáról kell tanúságot tennie. Bár forrása szerint a hunok azért nem tudták Velenécet elfoglalni, mert járatlanok voltak a hajózásban, ő a sikertelenséget a kellő

¹¹⁷ A szövegeket közöljük Thuróczy szövegéhez fűzött jegyzeteinkben.

¹¹⁸ Pars II, tit. 11, cap. 8, § 1.

¹¹⁹ Schwandtner i. m. I. k. 77. l.

¹²⁰ Pars II, tit. 11, cap. 8, § 6.

¹²¹ SS. I. k. 270. l., Schwandtner i. m. I. k. 88. l.

számú hajó hiányával magyarázza.¹²² Máskor viszont bővíti forrásának elbeszélését, ha ezt nem találja eléggé méltónak tárgya nagyszerűségéhez. Kevesli tehát, hogy a gesta szerint Attila sátra aranylemezekből készült s ezért hozzáteszi, hogy selyem szövetekből, fénylő arannyal és drágakövekkel díszítve. Hasonlóképpen kevés, hogy Attila ágya aranyból legyen; drágakövekkel is díszítve kell lennie.¹²³

Egyoldalú eljárása, hogy a szkítákról és hunokról csak kedvező adatokat tett figyelembe, még XV. századi fogalmak szerint is a legnagyobb fokú elfogultság jele. Láttára talán hajlandók volnánk abban is kételkedni, hogy egyáltalán nevezhető-e Thuróczy történetírónak. Azt hisszük, hogy a kérdés eldönthető, mégpedig Thuróczy javára. Nem elég ugyanis azt vennünk figyelembe, hogy mily mértéktenül felmagasztalta a magyarság elődeit. Ebből még csak annyi következtethető, hogy dicsőbb sors részeseinek képzelte őket, semhogy bírálatukat el tudta volna viselni. Ha önáltatás is volt részéről, hogy a szkíták és a hunok mindazon erények birtokosai, amelyekkel – kútfői nyomán – felruházta őket, jóhiszeműsége kétségbe nem vonható. Ő valóban hitte, hogy a legyőzött népek történetíróival irigységük hallgattatta el a szkíták kiválóságát, és mondatta velük lesújtó bírálatukat. Thuróczynak a valóságról alkotott elgondolását akkor ismerjük meg, történetírói tevékenységének erkölcsi alapjai akkor tárulnak fel előttünk, amikor a források ellenfeleiről mondanak rosszat, ő azonban visszautasítja becsmélésüket, mert igazságérzetével és tapasztalataival egyaránt ellenkezik az.

A törökökkel a magyarság már egy évszázad óta súlyos harcokban állott, időnkint ezek az élethalál-küzdelem jellegét öltötték magukra, s így Thuróczynak minden oka megvolt, hogy a népét pusztulással fenyegető hódító hatalom iránt gyűlöletet érezzen. Nagyon természetes lett volna, hogy átveszi Aeneas Silviustól a törököknek azt a becsmélő jellemzését, amelyet az szintén irodalmi kútfőből, az Aethicus-féle Cosmographiából írt ki.¹²⁴ Thuróczy a jellemzés egyetlen szavát sem tartja arra érdemesnek, hogy beiktassa munkájába. Tapasztalatai próbakövén a rosszindulatú közhelyek valótlanúsága bebizonyosodott, s hiába nagy Aeneas Silvius tekintélye, még ez sem tudja rábírni, hogy igaznak higgye azt, aminek valótlanúságáról meggyőződött. Ellenkezőleg: elismeréssel utal a törökök sikereire, sőt – nemes ellenfélhez illően – megállapítja, ami nála dicséretképpen hangzik: mind ruházatukban, mind fegyverzetükben azt a szokást őrzik, amelyet a szkíta hazából hoztak magukkal.¹²⁵ Ez a magatartása történetíróhoz méltó.

Thuróczy nem volt úttörő, amidőn a magyarság hun őseit és az őshaza szkíta lakóit dicsőítette. Már a XII. és XIII. század fordulóján élt Anonymusnál megnyilvánult a nosztalgia az ősök dicsősége iránt, a XIII. századi hun-történet megfogalmazása óta pedig a magyar gesták s rajtuk keresztül a magyar történeti

¹²² Antoninus, pars II, tit. 11, cap. 8, § 4., *Schwandtner* i. m. I. k. 90. l.

¹²³ SS. I. k. 262. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 75. l.

¹²⁴ „Gens truculenta et ignominiosa, in cunctis stupris et lupanaribus fornicaria, comedit, quae caeteri abominantur. Iumentorum, luporum ac vulturum carnes et quod magis horreas, hominum abortiva.” *Opera omnia*. 383. l. (Asia 100. cap.) és 394. l. (Europa 4. cap.)

¹²⁵ *Schwandtner* i. m. I. k. 68. l.

tudat elmaradhatatlan alkotóelemévé lett az. A humanizmusnak a népek élete ősi korszaka iránti érdeklődése így módon Magyarországon sem indított meg valamilyen új gondolatfolyamatot, hanem mint a XV. századi német történetírás területén, már meglevő törekvést erősített. Mivel a legcsekélyebb kölcsönhatás nélkül a magyar és a német történetírás teljesen azonos érzelmektől fűtve törekedett népének ősrégi voltát igazolni, ugyanazokat oly hatalmas birodalom, mint a római, félelmetes és egyben nemes ellenfelei gyanánt jellemezni, a kort pedig, amelyben éltek, egy bár vad, de a harci dicsőségtől beragyogott aranykornak feltüntetni,¹²⁶ nem kételkedhetünk, hogy általános európai irodalmi szokásnak hódolt Thuróczy, amidőn a gesta őstörténeti részének terjedelmét jelentékeny mértékben felduzzasztotta.

Mindenképpen egyéni írói teljesítménye viszont, hogy az ősoket, be nem érve Anonymus páthoszával, korszerű módon — az ókor auctoraira hivatkozva, s az ő forrásanyagukat felhasználva, reájuk építve — igyekezett életre kelteni. Az ókori szerzőket idézve Thuróczy nemcsak a humanista divatnak hódolt. Érvelésének, bizonyításának nemcsak korszerű színt, hanem ezzel együtt meggyőző erőt is kívánt kölcsönözni, amidőn a magyar őstörténetet benépesítette a klasszikus kor auctoraiban talált népekkel és országokkal. Ha tehát ezek szerepeltetése irodalmi requisitumok felsorakoztatását is jelenti, a külső forma nála még egyáltalán nem különült el a lényegtől: a kettő szoros egységben jelentkezik.

Éppen Thuróczynak az őstörténet iránti vonzalma van segítségünkre a munkájából levonható negatív tanulságok értékelésénél. Kétségtelenül igen fontos minden nép történeti tudatának alakulásában, hogy mily messze nyúlik vissza emlékezete, s mit tud arról a vidékről, ahol bölcsője ringott. A magyarság esetében ez a jelenség különösen fontos, mivel néppé alakulásának folyamán ismételten kettészakadt, s részei a későbbi Duna-medencébe került, tartós államot alapító zömötől elváltan független életet éltek. A XIII. század közepén, mint határozottan megállapítható, a magyar királyi udvar még számon tartotta a Volga mellékén maradt magyarságot, és helyeselte a felkutatására a dominikánus rend részéről tett lépéseket. A jelentések azonban, amelyek Julián szerzetes útjáról Rómába kerültek,¹²⁷ semmilyen formában, még töredékesen sem olvadtak be a gestaiba, s így a magyarság tudatát nem befolyásolták. Éppen Thuróczy előadásából nyilvánvaló, hogy azok az emlékek, amelyek a XIII. században még éltek, az ő korára teljesen feledésbe merültek. Az, hogy vannak keleten maradt magyarok, a XV. században már csak Aeneas Silviusnak a könyvéből volt ismeretes. Thuróczy is innen értesült,

¹²⁶ Vö. *Joachimsohn, P.*: Die humanistische Geschichtsschreibung in Deutschland. Bonn, 1895. 34. sk. 1., *Bezold, F.*: Konrad Celtis, „der deutsche Erzhumanist“. (Aus Mittelalter und Renaissance. München und Berlin, 1918.) 142. sk., 150. sk. 1., *Andreas, W.*: Deutschland vor der Reformation. Stuttgart, Berlin, 1932. 532. sk., 540. sk. 1.

¹²⁷ SS. II. k. 535. sk. 1., *Dörrie, H.* Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I. Phil.-hist. Klasse. 1956. Nr. 6. 151. sk., 165. sk. 1. — A régibb kiadások és szövegük: *Gombos i. m.* II. k. 1363. sk. 1., 2047. sk. 1.

hogy egy veronai származású ferences reájuk talált, a térítő törekvéseknek azonban a moszkvai fejedelem útját állotta.¹²⁸

Az elszakadt magyarok sorsánál hasonlíthatatlanul inkább érdekelte az ősmagyaroké, amint azt a székelyekről írott megemlékezése is tanúsítja. A gesta nyomán a székelyeket a hunok Magyarországon maradt leszármazottjainak tartja, akik átvészelték az Attila halálát követő nehéz éveket, és a honfoglaló magyarság bejövetelekor ehhez csatlakoztak. Thuróczy, hogy ősi voltukat alátámassza, kiemeli életük archaikus vonásait. Nemzeti szervezetüknek a magyarokétól elütő voltát, földjeik felosztásának sajátos jellegét, életszokásaik szigorúságát és különös írásukat, hogy fapálcákra rótták a betűket.¹²⁹ Mindezek a jelenségek nem alkalmasak ugyan a közvetlen hun leszármazást igazolni, annál inkább tanúsítják azonban Thuróczynak a régi, az ősi állapotok megértése iránti hajlamát, ugyanakkor jó megfigyelőképességét, egyszersmind valóságérzékét. A történeti adatok ugyanis mindenben megerősítik megfigyeléseit, így azt is, amit az ősmagyar írásról megörökített. A korunkra maradt rovásírásos feliratos emlékek meggyőző bizonyosságai szavahihetőségének.¹³⁰ Éppen ezért elhihetjük, hogy mindazok az állításai, amelyeknek írott forrásból való átvétele nem mutatható ki, kölcsönzésük viszont a mondatszerkezetből és stílusból következtethetően valószínűtlennek látszik, nem légből kapottak.

Ilyen szövegrészek: 1. Veronai Detrét, akinek homlokába a hunokkal vívott csatában nyilvánzó fűrődött, ő azonban azt letörve Rómába vitte az ütközet bizonyosságául, a magyarok nyelvükön mindmáig „Haláltalan Detreh”-nek hívják s azt mesélik róla, hogy sisakja annál nagyobb fényel csillog, minél tovább hordja.¹³¹ 2. A hunokat véres kardot körülhordozva volt szokás tanácskozássra

¹²⁸ Opera omnia. 307. sk. 1. (Asia 29. cap.) és 1454-i levelében: „Sunt et hodie ultra Tanaim et paludes Meothidas populi, qui Ungari dicuntur eamque linguam loquuntur, quam nostri circa Budam et Hystrum.” Uo. 951. l. Vö. *Gombocz Z.*: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Nyelvtudományi Közlemények 46 (1923—1927) 174. sk. 1. Az időpont II. Wasilij uralkodása (1425—1462), közelebbről a firenzei zsinat uniós tárgyalásainak kora. A zsinaton a moszkvai fejedelem engedélyével részt vevő Izidor kijevi-moszkvai metropolita tevékenyen közreműködött a keleti és a nyugati egyházak uniójának megkötésénél (1439. júl. 6.), jutalmul bíboros lett, s IV. Jenő pápától legátusi megbízást nyert azzal a feladattal, hogy az uniót Kelet-Európában fogadtassa el. Célját nem tudta elérni, mert II. Wasilij a zsinat határozatait elvetette, sőt megszakítva kapcsolatait az unióbarát konstantinápolyi patriarchával, a moszkvai egyház élére 1449-ben új metropolitát állított. *Norden, W.*: Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reichs (1453). New York, é. n. 717. sk. 1., *Winter, E.*: Russland und das Papsttum I. k. (Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas. VI/1. k.) Berlin, 1960. 134. sk., 148. l. Figyelembe véve IV. Jenő uralkodásának idejét (†1447) s a Moszkvából végleg Rómába távozó Izidor magyarországi útját (1443) (*Pelesz, J.*: Geschichte der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. I. k. Wien, 1878. 367. sk., 376. l.), az 1440-es évek elejére tehetjük a ferencesek sikertelen kísérleteinek időpontját.

¹²⁹ *Schwandtner* i. m. I. k. 48., 96. l.

¹³⁰ *Sebestyén Gy.*: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Bp. 1915. 32. l., *Németh Gy.*: A magyar rovásírás (A magyar nyelvtudomány kézikönyve. II. 3.) Bp. 1934.

¹³¹ *Schwandtner* i. m. I. k. 74. l.

vagy hadjáratba hívni. 3. Fekete-Kunország valószínűleg Moldvával azonos.¹³² Szerfelett kevés részlettel bővítette tehát Thuróczy forrásainak szövegét, viszont ez a kevés nemcsak igazolhatóan, hanem a kortársak által ellenőrizhetően helytálló állítás. Hitelét növeli, hogy mindhárom esetben korának felfogására hivatkozik, márpedig a legkönnyebben éppen akkor veszthetett volna rajta, ha a köztudattól eltérő, szokatlan állítást kockáztat meg. Csak abban tévedett, hogy a saját korában élő szokást a messze múltba vetítette vissza. A véres kard körülhordozása régi szokásnak számított ugyan a XV. században, a valóságban azonban, mivel a gesta nem szólt róla, a királyság korát megelőzőnek nem tartható, „Haláltalan Detreh” a magyar nyelvű lovagi költészet alakja pedig a XIV. századinál régebbinek semmiképpen sem tekinthető,¹³³ mert a nevéhez fűződő eseménysorozat magyar költői feldolgozását meg kellett előznie oly olvasó-hallgató közönség, egész társadalmi réteg kialakulásának, sőt megerősödésének, amely szívesen elgyönyörködött a lovagi életideálokat dicsőítő hősi énekekben. Mint a székely írásról, a magyar nyelvű lovagi költészeetről elejtett megjegyzés is a történeti kutatás számára hasznos kiindulópontot szolgáltat.

ZSIGMONDTÓL MÁTYÁSIG

Munkájának harmadik része, amely Kis Károly halálától (1386) kerekén száz év történetét beszél el, önálló alkotás. Ennek megírásánál oly pontosan elődei, a gestaírók hagyományait követte Thuróczy, mintha csak elleste volna azok szerkesztési elveit. Amint az ősgesta írója Regino és az altaichi évkönyvek magyar vonatkozású adatait tette meg műve gerincévé, ő is korának egy nagy tekintélyű szerzőjét, a mint humanistát és pápát egyaránt hódolattal övezett Aeneas Silvius választotta vezetőjéül. Felhasználta az eseményekkel egykorú okleveleket és leveleket, amivel Apród János követőjévé lett. Bátran lenyúlt a nép költői formában megörökített hagyományaihoz, s ha nem is oly utólérhetetlenül bőkezűen, mint a Gesta Ladislai regis szerzője tette, merített belőlük. Végül figyelembe vette kortársai, az öregek elbeszélését és a tőlük nyert felvilágosításokat éppen úgy beillesztette művébe, mint azokat a helyi és udvari híreket, amelyek mint kortársnak jutottak tudomására.

Mit és hogyan használjon fel a forrásanyagból, arra Thuróczyt senki sem figyelmeztette. Egyedül a mintául választott és művébe beillesztett régibb gestaszerkesztmény olvasása közben tudatosulhattak előtte feladatai. Az a tény, hogy felismerte ezeket, egyrészt krónikaírói érzékének bizonyosága, másrészt a középkori magyar történetírás megrögződött jellegére jellemző. Annyira magától értetődő volt, hogyan kell a gestát folytatni, egyáltalán: a követett módszer annyira természetesen megegyezett a történetírói tevékenységről alkotott képzetekkel, hogy

¹³² Uo. I. k. 70. l.

¹³³ Moór E.: Deutsche Spielmannstoffe in Ungarn. Ungarische Jahrbücher 5 (1925) 255. sk. 1., Pukánszky B.: A magyarországi német irodalom története. Bp. 1926. 14. l.

– úgy tűnik fel – ha valaki egyszer elszánta magát az írásra, másképpen nem is járhatott el. Tegyük hozzá: a lényeket illetően más módon. A részletekben ugyanis már számtalan eltérésre lett volna alkalom, s akkor a kész munka is más alakot ölt.

Így mindjárt alapvetően befolyásolta a munka jellegét, hogy Aeneas Silviusnak a *Cosmographiája* lett Thuróczy vezérfonala. A Szkitiáról és a szkitákról írott részei régóta ismeretesek voltak előtte, most pedig kortörténeti fejezetei alkalmasaknak látszottak, hogy a XV. századi magyar események elbeszélésénél vezérfonálul szolgáljanak. Nem került ellenben kezébe – s ez méltán tűnhet fel – a *Historia Austriaca* és a *Historia Bohemica*, bár az utóbbit már 1475-ben kiadták nyomtatásban, aminek következtében a Hunyadi – Cillei viszály novellisztikus részei rejtve maradtak a magyar olvasók előtt, bármily kedvezőek voltak azok a magyar kormányzóra. Természetesen nem a humanista írónak a magyarok iránt érzett valamiféle rokonszenvre vagy a törökverő hadvezér iránti nagyrabecsülése következtében,¹³⁴ hanem mert mint III. Frigyes szolgálatkész titkára gyűlölte urának ellenségét, Cilleit, s így örömmel adott helyet rosszhiszemű híreknek, sőt toldotta meg ezeket újabbakkal. Az osztrák és cseh történet feldolgozásának észrevétlenül maradása azzal a hátránnyal járt, hogy Thuróczy krónikája tényanyagában nem lett oly gazdag, mint amilyenné egyébként lehetett volna, az író pedig nem kapott ösztönzést, hogy saját megfigyeléseivel még tovább bővítse azt.

Súlyosabb következményeket vont maga után, hogy a krónika időrendi váza pontatlan lett azért, mert Thuróczy a *Cosmographia* segítségével próbálta megszerkeszteni. Aeneas Silviusnak ez a munkája, jellegénél fogva, semmiképpen sem volt alkalmas ily szerepre. Országokonkint, sőt tájankint haladva fűzte ugyanis össze az eseményeket, s a török birodalom hódító vagy Hunyadinak támadva védekező háborúit a helyszínek szerint szétaprózva dolgozta fel. Nemcsak hiányoztak tehát belőle az évszámok, hanem az egyidőben történeteket is különböző fejezetekből kellett összeszednie annak, aki időrendi egymásutánban kívánta a történeteket megismertetni. Thuróczy sok kronológiai pontatlanságának, sőt tévedésének egyik fő oka éppen vezérfonalának ez a sajátos földrajzi lexikon jellege.

Thuróczy, mivel százada világtörténeti összefüggéseinek megértésénél egyetlen kalauza Aeneas Silvius, ennek magyar vonatkozású adatait gondosan számba veszi és értékesíti. Eleve helyeseknek fogadja el állításait s még akkor is, ha kénytelen belátni, hogy forrása tévedett, csak a végképp tarthatatlan adatot ejti el, az ehhez kapcsolódókat ellenben, ha még oly sután maradnak is magukban, már nem rekeszti ki anyagkészletéből. Azonban soha sem szavakhoz ragaszkodik. Oly kontaminálásra, amely a XIII. századi gesták íróinál megszokott, nem kapható. A szavak elveszítették számára fétis jellegüket. Fogalmazó készsége annyira fejlett, forrásának egy-egy kifejezéséből oly könnyen bontakoztat ki egész monda-

¹³⁴ *Wolkan, R.*: Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini. I/1. k. (*Fontes rerum Austriacarum. Diplomataria et acta.* 61. k.) Wien, 1909. 563., 567. l., *Opera omnia.* 398. sk. l. (Europa 5. cap.): Hunyadi Várnánál elmarad hősiességben I. Ulászló mögött, Julián bíborost a „perfidí Hungari” ölik meg. Uo. 496. sk. l.: a tolvaj és hazug kunokról.

De coronatiōe sci regis Ladislai primi fratris Be-
 re filij Bele similiter primi: ⁊ de exercicijs eiusdem.

Adita vō morte regis magni: puenit vniuer-
 sa multitudo nobiliū hūgarie ad fratrem eius la-
 dislaum. Et cum cōmuni consensu parili voto
 ⁊ consona voluntate ad suscipiendum regni gu-
 bernacula concorditer elegerūt: imo fere ma-
 gis affectuosissimis precibus opulcrunt. Oēs
 enī nouerāt ipsum esse vestitum consumatione
 virtutum: fide catholicum: pietate p̄cipuū: largitate munificū:
 charitate conspicuū. Emicuit quippe q̄si stella matutina in me-
 dio nebule: fugās t̄oia tenebrarum: ⁊ quasi luna plena lucet in

De coronatione sancti regis Ladislai primi: fratris Beysse fu-
lij Bele similiter primi: et de exercitijs eiusdem.

Adita vero morte regis magni: puenit vniuersa mul-
titudo nobiliū hungarie ad fratrem eius Ladislaum
Et eū cōmuni cōsensu parili voto et cōsona volūta-
te ad suscipiēdū regni gubernacula cōcorditer ele-
gerūt: imo fere magis affectuosissimis p̄tib⁹ cōpule-
rūt. Dēs enī nouerāt ipsum esse vestitū p̄sumatiōe

tot, hogy nem is volna értelme a szavakban keresnie a történeti hűséget. Számtalan példán lehetne megmutatnunk, miként olvasztotta be munkájába Aeneas Silvius adatait. Közülök a legjellemzőbb a Zsigmond 1401-i fogságba vetéséről és kiszabadulásáról szóló. Aeneas szerint az előkelők azért fogták el, mert 32 lázadó főurat uralma kezdetén kivégeztetett, s hogy biztos kézben legyen addig is, amíg élete felől döntenek, az egyik felkelő özvegyének az őrizetére bízta. Zsigmond ezt ékesszólásával meggyőzte, hogy előnyösebb számára, ha életben marad. Visszanyerve szabadságát, hálából mindkét fiát tisztségekkel és gazdagsággal halmozta el. Az egyiknek fia az a Garai László, aki az író korában Magyarország nádora.¹³⁵

A rövid elbeszélésből mindössze annyi felel meg a valóságnak, hogy Zsigmondot egy ideig a Garaiak várában őrizték, minden más részlet, a foglyulejtés és a szabadon bocsátás motiválása ellenben teljesen alaptalan. Thuróczy jól tudja ezt, ezért a fogságba vetést elfogadhatóbban igyekszik megmagyarázni: A nikápolyi csatavesztés és a királynak felesége halála utáni erkölcstelen élete volt a népszerűtlenség oka, a nép ellenszenvét pedig a nápolyi párt érdekében a Laczkfiak szították. Ennyi elég is volna magyarázatnak. A 32 lázadóra hivatkozást azonban nem ejti el, s kivégeztetésüket úgy tünteti fel, mint a közhangulatot a nikápolyi vereséggel felérően befolyásoló tényezőt. Azt is nagyon jól tudja, hogy Garait nem Zsigmond fosztotta meg életétől, ennél fogva fiai nem neheztelhetek meg reá, s így anyjuk rábeszélése nélkül sem ártottak volna neki. Mégis, mivel meg akarja őrizni Aeneas Silvius szövegét, csak az indokoláson változtat. Furcsán hangzik ez: a főurak azt hitték, hogy a Garaiak neheztelnek a királyra, ámbár ez — teszi hozzá naivan — éppen apjuk megölése miatt büntette meg ellenfeleiket. Ugyancsak megmarad elbeszélése központi alakjának Garai özvegye. Amíg tehát Aeneas Silvius, bár az adathűség rovására, pszichológiailag helyes motiválással írja le az eseményt, Thuróczy kijavítva a nyilvánvaló tévedést, a valóságnak ugyan megfelelőbben meséli el a történeteket, azonban azzal, hogy a cselekvésnek Aeneas által előadott motívumait nem egyeztetni össze adataival, súlyos írói hibát követ el. Szemmel láthatóan nincs annyi bátorsága, hogy a kijavított szöveghez illő új magyarázatot keressen. Elbeszélése mint írói alkotás ezzel sutává lesz, s még az sem segít rajta, hogy terjedelmét Aeneas szövegének sokszorosára növeli.¹³⁶

Éppen, mert ennyire ragaszkodik forrásához, joggal tehetjük fel, hogy azzal, amit nem vett át belőle, végképp nem tudott egyetérteni. A figyelembe nem vett szövegek, mivel elhatározás kellett kihagyásukhoz, Thuróczy felfogásának megismeréséhez voltaképpen még jobban hozzásegítenek, mint az átvételek, amelyek a legtöbb esetben nem kívántak különösebb megfontolást. Ilyen részletek: a várnai csata kétségtelenül a keresztények győzelmével ér véget, ha Hunyadi I. Ulászló királyhoz méltó bátorsággal harcol, az ő megfutamodása és a magyarok álnoksága azonban vereséget okoztak,¹³⁷ Hunyadi mint kormányzó vasvesszővel igazgatta

¹³⁵ Opera omnia. 388. I. (Europa I. cap.)

¹³⁶ Schwandtner i. m. I. k. 280—283. I.

¹³⁷ Opera omnia. 399. I. (Europa 5. cap.)

az országot,¹³⁸ Giskra kis haderővel gyakran hatalmas magyar és lengyel seregeket legyőzött, megsemmisített, Hunyadit pedig, noha nagy hadseregek övezték, kétszer is megfosztotta váraitól,¹³⁹ az erdélyi Beszterce lakosai Hunyadi halála után Szilágyi Mihályt kiűzték városukból, mire ez fegyvereseivel kegyetlen bosszút állt a polgárokon,¹⁴⁰ ugyanő az 1458-i királyválasztó országgyűlésen 13 000 lovasból és 7000 gyalogosból álló sereggel jelent meg.¹⁴¹

Nem kevésbé jellemző, hogyan alakította át Thuróczy II. Mohamednek, a hódítónak a jellemrajzát. Amíg Aeneas Silvius, államférfi módjára, az ellenségben is elismerte az értékes vonásokat és kiemelte, hogy Mohamed hódításait belső szervező munkával készítette elő, s ezért törvényeket hozott, kincstárát megtöltötte, új jövedelmi forrásokat nyitott, seregeit pedig megnövelte,¹⁴² addig Thuróczy, mintha nem is ő nyilatkozott volna tárgyilagosan a török népről, az embertelen barbárt látja a szultánban, aki csak abban különbözik atyjától és elődeitől, hogy náluknál is kegyetlenebb a keresztény vér ontásában és a termőföld tönkretételében.¹⁴³ Az egyoldalúság, amely Hunyadi dicséretében, Giskra és Mohamed kárhoztatásában megnyilvánul,¹⁴⁴ kétségtelenül tudatos magatartás Thuróczynál. Mintha csak féltene olvasóit, hogy csökken elszántságuk és meginog helyállásuk, ha teljesen megismerik az ellenséget, ezt oly tulajdonságokkal ruházza fel, amelyek alkalmasak a szenvedély és gyűlölet felfokozására. Talán saját magának is szüksége van, hogy szeme ne akadjon fenn a gondolkozásra készítő részekben, mert így csak megnehezednék tájékozódása, s kétszeresen fontosnak tűnhet fel előtte, hogy olvasóit kételyektől mentesen megőrizze elszánt magatartásukban. Az önteltség és az ellenség becsmérlése, felfogásának ez az érzelmi alapja, a humanista író sokoldalúbb szemlélete mellé helyezve, tagadhatatlanul bizonyos primitívség tanújele.

Thuróczy számára Aeneas Silvius munkájának magyar vonatkozású részei adták meg a vázat, amelynek segítségével száz esztendő hazai eseményeit nemcsak bekapcsolta a világtörténet folyamába, hanem azokat sorrendbe szedni is próbálta. A vezérfonalából hiányzó évszámok egy részét kancelláriai táblázatból vehette át. Az, hogy a királyi kancelláriában régtől fogva vezettek oly registrumot, amelybe feljegyezték az uralkodók koronázásának és elhalálozásának időpontját, sőt a címváltozásokat, eleve valószínű. A privilégialis oklevelekben ugyanis jelezték, hogy a király hányadik uralkodási évét tölti, s így tudni kellett, hogy melyik naptól fogva kell eggyel magasabb számot írni. Zsigmond esetében külön nehézséget jelentett, hogy nála a római királyi, cseh királyi, végül a római császári ural-

¹³⁸ Uo. 390. l. (Europa 1. cap.)

¹³⁹ Uo. 390. l. (Europa 1. cap.)

¹⁴⁰ Uo. 391. l. (Europa 2. cap.)

¹⁴¹ Uo. 390. l. (Europa 1. cap.)

¹⁴² „Leges ipse suas domi forisque tulit, aerarium locupletavit, nova vectigalia excogitavit, copias auxit.” Uo. 400. l. (Europa 7. cap.)

¹⁴³ Schwandtner i. m. I. k. 336. l.

¹⁴⁴ Giskráról uo. I. k. 308. sk. 1.

kodási éveket is fel kellett tüntetni, ezt pedig, mivel mindegyik forduló más napra esett, az oklevelek írói kétségtelenül csak valamiféle segédeszközt használva határozhatták meg. Az epochális napok számontartását a gestaszerkesztmények pontos kronológiai adatai is valószínűsítik. Ezeket máshonnan, mint kancelláriai feljegyzésekből nem is igen lehetett volna átvenni. A feltevést, hogy Thuróczy oly adatai, amelyek jellegükben megegyeznek a gestákban találhatóakkal, kancelláriai forrásból származnak, alátámasztja Hunyadi kormányzóságának pontatlan meghatározása. Azt hihetnők, hogy ezt az évszámot ismerte, hiszen királyának atyjáról van szó. Tévedése, hogy helytelenül adja meg a választás időpontját¹⁴⁵ azzal magyarázható, hogy a kormányzói oklevelekben nem volt szokás jelezni a hivatalba lépés idejét, s így azt az említett feljegyzésekbe nem is iktatták be.

Anyagot, amellyel az Aeneas Silviustól átvett váz ritkás fokai közti űrt kitöltötte, bőségesen merített Thuróczy egykorú oklevelekből. Sokkal nagyobb mértékben, mint Apród János úttörő munkája. Elődjétől abban is eltérően, hogy amíg az elsősorban a saját maga által fogalmazott okleveleket használta fel, Thuróczy többféle jellegű értékesített. Nemcsak adományleveleknek elbeszélő részeit vette át, hanem felhasználta az 1435-i decretum bevezetését,¹⁴⁶ értékesítette Hunyadi Jánosnak Vitéz János által megfogalmazott leveleit,¹⁴⁷ kezében volt Zsigmond oklevele, amelyben leírta 1401-i elfogatását,¹⁴⁸ sőt ismerte Újlak városnak Kapisztrán János szentté avatása ügyében írott leveleit.¹⁴⁹ A felsoroltakon kívül valószínűleg több más írásos emléket is, ezeknek a felhasználása azonban a szövegegyezés kimutatásával nem igazolható.

Ő maga csak egyetlenegy írott emlékre hivatkozik, az ajánlólevelében említett Zsigmond-kori registrumra. Ilyen könyv, amely a magyar kancellária által kiállított adománylevelek szövegét tartalmazta, nem maradt korunkra, mivel a középkori királyi levéltárral együtt Mohács (1526) után valamennyi megsemmisült, elszórt megemlékezések szerint azonban időnkint már a XIV. században sor került vezetésükre.¹⁵⁰ Azok a registrumok, amelyek Zsigmondnak mint német királynak, majd császárnak az intézkedéseit 1410-től örökítették meg,¹⁵¹ elkerülték a pusztulást, mivel a Habsburg-uralkodók levéltárában helyezték el azokat. A magyar kancellárián vezetett királyi könyveket, miután beteltek, Budán őrizték az ún.

¹⁴⁵ Uo. I. k. 324. l.

¹⁴⁶ Uo. I. k. 296. l. — Zsigmond VI. (1435. évi II.) decretuma a Corpus iuris Hungarici valamennyi kiadásában.

¹⁴⁷ Schwandtner i. m. I. k. 321. sk., 324., 327. sk. l. — *Uő.*: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. II. k. Vindobonae, 1746. 18., 57. l.

¹⁴⁸ Schwandtner i. m. I. k. 281. l., *Fejér* i. m. X/4. k. 381. l.

¹⁴⁹ Schwandtner i. m. I. k. 345. l., *Kaprinai St.*: *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae*. II. k. Vindobonae, 1771. 411., 416. l.

¹⁵⁰ *Szentpétery I.*: *Magyar oklevéltan*. (A magyar történettudomány kézikönyve. II. k. 3. sz.) Bp. 1930. 182. l.

¹⁵¹ Bécsi állami lt. Reichsregistraturbücher. Anyagukat regeszták alakjában közölte *Altman, W.*: *Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410—1437)*. (Regesta imperii XI.) I—II. Innsbruck, 1896—1900.

tárnoki házban, azaz a királyi kincstárral együtt. Onnan hozták elő őket, ha valaki eredeti oklevelét elveszítette, s helyette a registrumból kért magának másolatot, hogy birtokához való jogát igazolja.¹⁵² Valószínűleg ily alkalommal jutott Thuróczy abba a helyzetbe, hogy egy registrum tartalmával megismerkedjék. Ha ugyan rendszeres kutatás alapján próbálta volna a királyi könyvekben olvasható szövegeket értékesíteni, aligha érte volna be egyetlen regisztrummal. Csak találgathatjuk, hogy Zsigmond uralkodásának melyik szakaszából származhat ez.

Utalásokból, elsősorban a registrator által az eredeti oklevél hátsó oldalára rótt jel — R(egestra)ta — alapján megállapítható, hogy Zsigmond uralkodása alatt 1403-ban, 1405/6-ban és 1410-től foglalták jegyzékbe a magyar királyi adományleveleket. Az 1403-i szövegek számontartását indokoltta az a sok birtokelkobzás és adományozás tette, amely Nápolyi László pártjának leverését követően az év őszén bekövetkezett. Oly mértékben hatványozódott meg a birtokforgalom, hogy tartani kellett: egy és ugyanazon falura többen is kieszközölnek adománylevelet. A feljegyzéseket, mint megállapítható, a titkos kancellária eszközölte. Ugyanazon indokolású s pár hét alatt kibocsátott oklevelekről lévén szó, nem másolták le mindegyik oklevél teljes szövegét, hanem megelégedtek a lényeg regeszta-szerű megörökítésével. Mivel így különleges alkalom indokolta a számbavételt, mihelyt a viszonyok rendeződtek és az amnesztia a további birtokelkobzásoknak útját állotta, a registrum vezetésével, a jelek szerint, felhagytak. Nem lehetett ez valami nagyobb terjedelmű könyv, hanem, mint emlegették, registrum. Azt hisszük, hogy Thuróczynak ez jutott a kezébe, s innen vette át az 1403 őszén kiállított oklevelek számtalanszor megismételt indokolását, beleolvastva azt előadá-sába.¹⁵³

Mivel 1405 áprilisában Zsigmond, hogy az oklevélkiállítási díjából külön jövedelemhez jusson, elrendelte saját, valamint közvetlen elődei — I. Lajos király, Erzsébet és Mária királynők — okleveleinek bemutatását, s ezek érvényességét jóváhagyásától tette függővé, a nagyobb kancelláriára váró szokatlanul terhes munka indokoltta tette a kiállításra kerülő privilégiumok jegyzékbe foglalását.¹⁵⁴ Amint befejeződött a revízió, regisztrumról többet évekig nem esett szó, egész 1410 márciusáig. Ekkor, tehát Zsigmond római királlyá választása előtt, és így a birodalmi kancelláriai szokásoktól függetlenül, szintén a nagyobb kancellárián egy másik, nyilvánvalóan nagyobb terjedelmű királyi könyvet kezdtek vezetni. Az előttünk ismeretes 1410-i oklevelek, amelyek a regisztrálás jelét viselik ma-

¹⁵² *Hajnik I.*: A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. 8. k. 3. sz.) Bp. 1879. 19. sk. 1.

¹⁵³ 1403. nov. 3-i kivonatossan bejegyzett szöveg, amelyet 1520-ban másoltak ki a regisztrum-ból: Zsigmondkori Oklevéltár. II. k. 2692. sz. Hátlapjukon R(egestra)ta jellel ellátott, máig fennmaradt oklevelek az 1403. okt. 26-től dec. 14-ig terjedő időből: Dl. 8904, 8909, 8913, 8914, 8920, 8927, 38.978, 70.734, 72.475, 92.224., *Schwandtner* i. m. I. k. 282. l., *Fejér* i. m. X/4. k. 242. l.

¹⁵⁴ *Fejér* i. m. X/4. k. 405. sk. 1., Zsigmondkori Oklevéltár. II. k. 4297, 4731, 4800. stb. sz.

gukon, kettős pecséttel ellátott privilégiumok.¹⁵⁵ Tehát a megadományozottak szolgálatait részletesen elbeszéli, a történeti feldolgozás számára jól felhasználható bőséges anyagot nyújtva. Az 1420-as évektől kezdve Zsigmond haláláig a titkos kancellárián szintén szokásos volt az adományleveleket — időnként vagy közülök egyeseket — egész terjedelmükben vagy kivonatban regisztrumban megörökíteni.¹⁵⁶ Mivel Thuróczy Brankovics György szerb fejedelem Zsigmondtól adományul nyert magyarországi birtokait oly részletesen tudja felsorolni, még budai házáat is megemlítve,¹⁵⁷ hogy írásos emlékre támaszkodását valószínűnek kell tartanunk, az sem lehetetlen, hogy az előszavában említett regestrum Zsigmond késői királyi könyvével azonos.

Találgatásokba azért bocsátkoztunk, hogy Thuróczy szavaira hagyatkozva túlságosan ne szűkítsük le anyaggyűjtő buzgalmának határait. Elbeszélésének forrásait kutatva azt látjuk ugyanis, hogy oly időszak eseményeit örökítette meg oklevelek alapján, amikor királyi könyvek vezetése egyik kancellárián sem mutatható ki, következőképpen adatait egyes oklevelekből kellett merítenie. Ezek egyike 1453. január 30-án kelt, s vele V. László Hunyadi Jánost Beszterce várossal megajándékozva, őt és családját, elsőnek Magyarországon, az örökös grófság rangjára emelte.¹⁵⁸ A kitüntetés volt az ára, hogy Hunyadi, lemondva a kormányzóságról, átadta a hatalmat a gyermekkirálynak. Az oklevél még a szokásosnál is túlradóbb dicséretekkel halmozza el Hunyadit. Thuróczy, mivel felfogásával megegyezett a magasztalás, előadásába átvette az elbeszélő részeket.¹⁵⁹ Felhasználta továbbá V. László két nappal később (február 1.) kelt oklevelét is, amellyel Hunyadinak új címet adományozott. Ennek szövegétől egy pontban oly módon tért el, hogy az felfogására jellemzőnek tekinthető. Az oklevél szavai szerint V. László azért engedélyezte a régi címer kibővítését egyik első lábában aranykoronát tartó orosz-lánal, mert ily módon kívánta jelképeztetni, hogy Hunyadi a korona jogait fá-

¹⁵⁵ Dl. 70.777—70.780, 70.782, 75.403. A R(egestra)ta jelet hátlapjukra nem az a kéz írta, amely az 1403-i okleveleket jelölte meg.

¹⁵⁶ Egész terjedelmében lemásolva volt megtalálható Zsigmond 1421. ápr. 1-i oklevele I. Ulászló 1440-i szavai szerint „azokban a könyvekben vagy regisztrumokban, amelyek a császár és király birtokadományozásait tartalmazzák”. *Radvánszky B.—Závodszy L.: A Héderváry-család oklevéltára. I. k. Bp. 1909. 201., 164. sk. I.* — Ugyanezt a kötetet mondhatták 1430-ban „liber registrarum”-nak, s amely adománylevelek regesztáit tartalmazta. *Hajnik: Királyi könyvek 14. I., Dl. 11.939.* — A titkos kancelláriára a dátumok utalnak, amelyek a király tartózkodási helyével esnek össze. A regisztrumvezetés 1435-i és 1437-i bizonyítékai: *Hajnik i. m. 12. I., Dl. 44.060 és 24.727.* — Az az adománylevél, amelyet a Pálócziak panasza szerint, amint arról Zsigmond 1437-ben értesít, Perényi Imre mint titkos kancellár a római királyválasztás (1410) idejében vagy ezt megelőzőleg csalárdul állíttatott ki — kétségtelenül a titkos kancelláriával — a maga számára (*Hajnik i. m. 15. I., Dl. 12.880.*), éppen azért nem volt egyetlen királyi könyvben sem megtalálható, mert akkor csak a nagyobb kancellárián eszközöltek ily feljegyzéseket. Nem kétséges, hogy a titkos kancellár a saját regisztrumába, ha lett volna ilyen, bemásoltatta volna a számára fontos oklevelet.

¹⁵⁷ *Schwandtner i. m. I. k. 294. I.*

¹⁵⁸ *Teleki i. m. X. k. 347. sk. I.*

¹⁵⁹ *Schwandtner i. m. I. k. 318—320., 335. I.*

radságos és verejtékes munkával kiragadva a bitorlók kezéből és hűségesen megőrizve, neki, a királynak felajánlotta és visszaadta, őt magát pedig az uralomba szerencsésen visszavezette.¹⁶⁰ Thuróczy ellenben a címert úgy magyarázza, hogy az oroszlán a koronát megragadni próbálja,¹⁶¹ azaz mintha az új címer már jelezné a Hunyadi család törekvését az uralom elnyerésére. Lényegében tehát Mátyás uralmához teremt előzményeket, amidőn az ő trónrajutását Hunyadi törekvéseinek folytatásául tünteti fel.

Ugyancsak egyes okleveleket használt fel a Macedóniai Miklóshoz és a Kanizsaiakhoz fűződő események leírásánál. Az első oklevél, amely 1397. március 2-i kelettel Macedóniai megjutalmazásának indoklásául szolgálatait ecseteli, a török – magyar harcok egyik epizódját beszéli el. Azt, hogy a temesi nemes miként győzte le a magát Bosznia királyának nevező Ikachot.¹⁶² A másik oklevelet Kanizsai János esztergomi érsek és tárnokmesteri, illetőleg ajtonállómesteri tisztséget viselő két testvére javára állította ki a kancellária, amelynek élén főkancellári címmel maga az érsek állott. Mivel az 1397. február 27-én törvényes eljárás nélkül kivégzett Laczkfiak – Csáktornyai István volt nádor, Simontornyai István lovászmester – elkobzott uradalmait ajándékoztatták maguknak Zsigmonddal a Kanizsaiak, ezeknek a kancelláriával alaposan és részletesen meg kellett indokoltatniok, hogy rászolgáltak a király kegyére. Az oklevél fogalmazója nem takarékoskodott sem a dicséretekkel, sem a letűnt vetélytársak, a Laczkfiak befektetésével. A Kanizsaiak ugyan 1403-ban maguk is pártütökké lettek, de hamar visszatértek a király hűségére és amnesztiát kaptak, úgy, hogy régi érdemeik leírása, ha már új elemekkel egyenlőre nem is gazdagodott, nem merült feledésbe,¹⁶³ és így Thuróczy aggály nélkül vehette át dicséretüket. Munkájának három fejezete jóformán teljes egészében,¹⁶⁴ három másik pedig részben¹⁶⁵ azt az anyagot fogalmazta át, amelyet Zsigmond 1397. március 4-i oklevelében talált, mi pedig ma is olvashatunk.¹⁶⁶

Bármily nagy szerepet játszott a három Kanizsai-testvér, életük köré, amint a kancellária leírta, Magyarország egy évtizednyi történetének csak egyes részei szövődhettek. A délvidéki harcok a Horvátiakkal és Dobor vár elfoglalása, a moldvai és havasalföldi hadjáratok, Kisnikápoly elfoglalása, Mária királynő halála, Ulászló lengyel király fegyveres fellépésének elhárítása, a nikápolyi csata,

¹⁶⁰ *Fejér G.*: Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad. Budae, 1844. 179. l.

¹⁶¹ *Schwandtner* i. m. I. k. 335. l.

¹⁶² Zsigmondkori Oklevéltár. I. k. 4653. sz. Vö. *K. Obermayer E.*—*Horváth I. K.*: Macedóniai László. Századok 93 (1959) 777. l.

¹⁶³ Zsigmond 1406. jan. 14-i oklevelei, amelyek a korábbiakat átírják: Zsigmondkori Oklevéltár. II. k. 4389—4392. sz.

¹⁶⁴ *Schwandtner* i. m. I. k. 272—276. l.

¹⁶⁵ Uo. I. k. 278—282., 285. l.

¹⁶⁶ Dl. 8202, 87.647. Töredékes kiadása: *Fejér* i. m. X/2. k. 415. sk. l. Vö. Zsigmondkori Oklevéltár. I. k. 4656. sz. — A Kanizsaiakról szóló rész megegyezik Zsigmond 1401. febr. 17-i oklevelének szövegével; ennek pontos kiadása: *Nagy I.*: Sopron vármegye története. I. k. 542. sk. l.

a Laczkfiak szervezkedése fontos, de korántsem egyedüli mozzanatok. Hasonló lényeges események sorozatát a kancellária más kortársak életéhez is hozzáfűzte, így Maróti Jánoséhoz,¹⁶⁷ Perényi Imréehez,¹⁶⁸ a Rozgonyiakéhoz,¹⁶⁹ sőt a Garaiakéhoz — természetesen már Kanizsai János napjának leáldozása után — sokkalta terjedelmesebben.¹⁷⁰ Bármelyik lesz ezek közül Thuróczy előadásának alapjává, Zsigmond uralma első évtizedéről más kép rögzítődik meg. Zsigmond viszálya rokonaival, törekvései a cseh korona elnyerésére, a morva–magyar háborúskodások, amelyeket Thuróczy meg sem említett, felsorakoztak volna könyvének lapjain. Ha csak egyet is felhasznál még az említett oklevelek közül, előadása lényegesen változatosabb lesz, s talán a kor nagy egyénisége, Stibor vajda sem marad említetlenül. Az pedig bizonyosra vehető, hogy nem csak futó pillantást vet az 1403. évre, Zsigmond uralmának legnagyobb krízisére. Az a körülmény, hogy nem szól részletesebben erről az eseményről, noha a birtokelkobzó és adományozó oklevelek ismeretesek voltak előtte, úgy magyarázható, hogy a Kanizsaiakat akkor kárhóztatta, nem pedig dicsérte a király, javukra szóló későbbi oklevelében sem emlegethette tehát azt az időt, amidőn ellenségek gyanánt állottak egymással szemben.

A kérdést, hogy vajon esetlegesen került Thuróczy kezébe a Kanizsai-féle oklevél, vagy a család iránti vonzalma indította felhasználására, nem tudjuk eldönteni. A Macedóniai Miklósról szóló oklevélre gondolva az első lehetőséget kellene valószínűnek tartanunk. A családnak Mátyás király korából nem ismeretes oly tagja, akinek akár magas méltósága, akár tudományos képzettsége indokoltá tenné, hogy Thuróczy melegebb vonzalmat érezen iránta s akár hódolatának, akár barátságának a Zsigmond-kori ős emlékének megörökítésével adjon kifejezést. A Kanizsaiak oklevele ez esetben per folyamán esetlegesen kerülhetett Thuróczy elé. Viszont a Hunyadi-féle privilégiumok, azután a Zsigmond 1401-i fogásba vetését megörökítő 1405-i adománylevél¹⁷¹ vagy az 1441-i cikádori ütközetéről megemlékező,¹⁷² arról tanúskodnak, hogy személyes érdek nélkül és valóban csak történetírói vonzalmától vezetettve keresett és talált forrásadatokat. Az imént említett 1405-i oklevél, mivel belőle csak a történeti tényt emelte ki, ellenben hallgatással mellőzte az adományos Tari Lőrinc nevét, kétségtelen bizonyíték személyes érdektelensége mellett. A Kanizsai-féle oklevelet ugyanilyenek joggal tekintethetők. Ha azonban nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy a család Hunyadi-korban élt egyik tagját kiemelten szerepelteti a kormányzó párthívei közt, mégpedig ott is, Belgrád hősi védelmének, ahol más kútfő nem tud róla, mégis az látszik valószínűnek, hogy elsősorban a családnak kívánt kedveskedni, amidőn az 1397-i oklevelet figyelembe vette.

¹⁶⁷ Veress E.: Gyula város oklevéltára. Bp. 1938. 3. sk. 1.

¹⁶⁸ Fejér i. m. X/8. k. 481. l.

¹⁶⁹ Uo. X/2. k. 748. l., Zsigmondkori Oklevéltár. II. k. 7633. sz.

¹⁷⁰ Hazai Okmánytár. VII. k. 432. sk. 1.

¹⁷¹ Fejér i. m. X/4. k. 381. l.

¹⁷² Dl. 44.323.

A Kanizsaiak érdemeit ecsetelő elbeszélés azonkívül, hogy Thuróczy előadását egyoldalúvá tette, súlyos félreértés és téves megítélés okozójává lett. Kanizsai főkancellár a Laczkfiakat, hogy igazolja felkoncolásukat, elkobzott uradalmaikat pedig magának és családjának biztosítsa, minden rossznak az értelmi szerzőivé tette meg, ami csak Magyarországon 1382 óta történt. Úgy állította be, hogy kezdettől fogva együttműködtek a Horvátiakkal, részt vettek nemcsak a Nápolyi László trónrajuttatását célzó akcióban, hanem abban a kísérletben is, hogy a király feleségül vegye Bajazid szultán leányát, gazságaikat pedig betetőzték azzal, hogy török martalóc seregeket hoztak be a Dráva és Száva közének elpusztítására.

A Zsigmond nevében kiadott okleveleknek ez az előadása, mint ma megállapítható, hamis. Kétségtelen, hogy Thuróczynak nem volt módjában a valóságot megközelíteni. A Laczkfiak letűntek s nem akadt senki, akitől egy jó szót hallhattott volna róluk, hogy gondolkozóba essék a történetek felett. Thuróczy azonban nemcsak megismételte a Kanizsaitól megfogalmazott kárhoztatást és hamis vádaskodást, hanem segítette azt megtoldani. Írói modora hozta így magával. Mivel Apród Jánostól értesült, hogy I. Lajos nagy adományokkal halmozta el a Laczkfiak elődeit, határtalanul felháborodott hálátlanságukon, ítélete pedig még súlyosabbá lett. Megbélyegző szavakon kívül forrásán túlmenő újabb vádak hangoztatásában is megnyilvánulóan. Amíg tehát a Zsigmond-féle oklevél csak Simon-tornyai Istvánt okolta, hogy Horváti János Pozsegavárból elmenekülhetett,¹⁷³ addig Thuróczy Csáktornyai Istvánt is részessé tette az árulásban,¹⁷⁴ sőt mindkettőjüket belekeverte Zsigmond elfogatásába,¹⁷⁵ holott ennek az eseménynek a bekövetkezésekor már négy év óta halottak voltak. Lehetséges, hogy nem szándékosan, hanem csak figyelmetlenségből, mindenképpen jellemző azonban, hogy öntudatlan tévedését kiknek a kárára követte el.

Az oklevelek elbeszélő részei nem segítettek Thuróczynak a kronológiai váz felállításában, sőt — ellenkezőleg — az események rendjének további felforgatására vezették. A megadományozottak szolgálatait ecsetelő elbeszélés ugyanis nem tartalmaz évszámokat, s bár időrendben helyezi el egymás után az eseményeket, egy egész évtizedet taglalva, semmiképpen sem érzékelteti, melyik esztendőben mi történt. Maguknak az okleveleknek a dátuma azonban mégis megadja a terminus ante quemet, vagy, ha úgy tetszik, azt az évet, amelyen túlra az esemény már semmiképpen sem helyezhető. Tehát eldönthető, hogy Macedóniai Miklós párviadala és a Laczkfiak halála 1397 után, Zsigmond fogságba vetése 1405 után nem történhetett meg. Kétségtelen, hogy az oklevelek keltének figyelembe vétele magában még nem biztosít pontos időrendet, bizonyos azonban, hogy a kronológia oly teljes felforgatásától, amilyenre Thuróczy példát adott, mégis csak mentesíthet.

A XIV. és XV. század fordulóján történeteknek az egymásutánja Thuróczynál teljesen zavaros. Kont és társainak kivégeztetése (1388) az 1396. év eseményei közt

¹⁷³ *Fejér* i. m. X/2. k. 415. sk. 1.

¹⁷⁴ *Schwandtner* i. m. I. k. 273. l.

¹⁷⁵ *Uo.* I. k. 281. l.

hibere quis queat. Erucrat ipse rex Ladislaus pgn. 13 sui corpis
in pccitatem: glaucos quidem et crispas habebat crines: facies
quoq; illi alba erat: rubenti pmixta colore: et nasus recto diamet
tro mediã inter faciẽ descendens: parua quadã sui i medio tumesce
bat curuitate: mox vò pbitate et prudẽtia sue etatis int iuuenies
nõminº erat venustº. Obijt aut ipse rex Ladislaº año dñi millesimº
mo qd:ingêtesimo quinãgesimo octauo sup:adicto: etatis quidẽ
et regnoz suoz año bisnono cũ. s. eiusdẽ anni autumnº sue vltie
cõpleuerat orbẽ lune: eadẽ die anni subsequẽtis q comitibº Ladis
lao et mathie vt pdictũ ẽ pmissũ pstitit iuramẽtũ: sepultusq;
ibidẽ p:age i ecclia pochiali nouissimã loco i codẽ expectaturº re
surrectiõem. *De electiõẽ dñi comitis mathie i regẽ.*

13

17. I. Mátyás (A brünni kiadásból)

De electione dñi comitis mathie in regem.

Cum aut̄ peregrinis ex relatib⁹ fama obit⁹ ipsi⁹ regis la-
 dissai in regnū hūgarie venit: multos tristavit. maxi-
 me aut̄ illos qui eidē regi comitis ladissai psuaserāt ue-
 re: cū ultores effusi sanguinis ipsi⁹ comitis ladissai eo
 iudi⁹ eo aiosius insurgere: ac inceptā finē ad optatū
 pducere vindictā desiderare videbāt. Quō factū fuisset: si p cō-
 ponēdis regni reb⁹: p qz eligēdo rege: indicta per totū regnū hū

szerepel, Zsigmond fogsága (1401) és Nápolyi László Dalmáciába jövele (1403) megelőzi a Laczkfiak felkoncolását ((1397), Zsigmond római királlyá választása (1410) és Galambóc ostroma (1428) egymás után egy fejezetbe kerülnek, Husz megegetése (1415) és Csupor Pál bán elfogatása (1415) megelőzik Losonci István havasalföldi hadjáratát (1395), s mert Macedóniai Miklós párviadala (1396) közvetlenül ezeket az epizódokat követi, nem lehet csodálkoznunk, hogy napjainkig az 1416-tól 1420-ig terjedő évek valamelyikére volt szokás azt tenni. Amint a szerző korához közeledünk, a tévedések száma csökken ugyan, azonban hibák még mindig akadnak. Azon kevésbé lepődhetünk meg, hogy Kapisztrán János Magyarországra jövetelét 1455 helyett 1453-ra,¹⁷⁶ V. László útját Bécsből Budára 1456 helyett ugyancsak 1453-ra teszi.¹⁷⁷ Teljesen érthetetlen ellenben, hogy szerinte Belgrád ostroma és felmentése (1456) 1455-ben történt,¹⁷⁸ a Hunyadi halálát (1456) közvetlenül követő események 1457 őszen zajlottak le,¹⁷⁹ V. László pedig további egy évvel később (1458) halt meg,¹⁸⁰ bár a királyválasztó országgyűlés idejét, 1458 telét ismét helyesen állapítja meg.¹⁸¹ Ha mint kortárs ily súlyos elírást követett el, egyéb pontatlanságait sem lehet egyedül forrásainak rovására írunk, hanem az időrend iránti csekély érzékét kell felelőssé tennünk. Hibája egyébként közös a korábbi gestaírókéval. Mint ezek, ő is elbeszél, a figyelem lekötésére és szórakoztatásra törekedve, mintha mesét mondana, amelyben az évszámok feleslegesek és mellőzhetőek.

A mesélő szándék megmagyarázza, hogy Thuróczy merített a költészet történeti tárgyú vagy vonatkozású anyagából. Arra, hogy a nép körében élő hagyományokat egyáltalán figyelembe vegye, elődeinek, főleg a Gesta Ladislai regis írójának példája bátoríthatta. Előszóval értékesítette azokat a költői hagyományokat, amelyek tárgyról valamiféle írásos emlék megemlékezett. Valószínű, hogy könyvben tudta leküzdeni a gondolatainak írásban való kifejezéséhez hozzászólt, írásban feloldódó embernek a szóbeli hagyománnyal szemben érzett tartózkodását, ha előbb valami olvasmányának utalása meggyőzte, hogy az esemény, amelyről hallott, nem a képzelet alkotása. A néhány szó, amelyet Aeneas Silvius a 32 magyar „kiskirálynak” Zsigmond általi kivégeztetéséről elejtett,¹⁸² elég ösztönzést jelentett számára, hogy a Kont Istvánról szóló népi ének tartalmát feljegyezze,¹⁸³ Losonci István bán neve pedig ahhoz, hogy Temesvári Pelbárt nyomán egy legendás elbeszélést beiktasson előadásába.¹⁸⁴ Az anekdóta, hogy Hervoja herceg ökörbőrbe varratta az elfogott Csupor Pál bánt, s így bosszulta meg, amiért egykor a magyar

¹⁷⁶ Uo. I. k. 335. l.

¹⁷⁷ Uo. I. k. 336. l.

¹⁷⁸ Uo. I. k. 338. l.

¹⁷⁹ Uo. I. k. 346. l.

¹⁸⁰ Uo. I. k. 353. sk. l.

¹⁸¹ Uo. I. k. 355. l.

¹⁸² „duos et triginta regulos in Hungaria primarios, qui aliquando rebellassent, gladio percussit”. Opera omnia. 388. l. (Europa 1. cap.)

¹⁸³ Schwandtner i. m. I. k. 277. l.

¹⁸⁴ Uo. I. k. 290. sk. l.

király udvarában ökörbőgéssel gúnyolta őt,¹⁸⁵ vagy Macedóniai Miklós hadicsele,¹⁸⁶ ugyanígy a nikápolyi hadjáratnak egyes, más kútfőkben nem olvasható mozzanatai, mint Zsigmond kérdésese: a keresztény sereg, ha az ég reá is szakadna, lándzsáival fenn tudná azt tartani,¹⁸⁷ egyrészt minden jel szerint oly szóhagyományból kerültek művébe, amely már valamiféle formába öltözött öröklődött nemzedékről nemzedékre,¹⁸⁸ másrészt jól ismert szereplőkhöz kapcsolódtak.

A felsorolt részletek közül kétségtelenül a Kont Istvánról szóló népekre utalása s tartalmának feljegyzése a leginkább figyelemre méltó, nem hiába szavai nyomán egész irodalom foglalkozik a kérdéssel. A magyar énekmondókról fennmaradt igen kevés történeti adat sorában Thuróczy értesítése jelentős,¹⁸⁹ mert bizonyossá teszi, hogy a XV. század második felében énekmondók magyar nyelven történeti eseményekről dal, tehát kötött szöveg formájában énekeltek, költeményeik tárgyát pedig nemcsak a régibb korból, hanem a közeli múltból is vették, azaz nem egyszerűen megőrizték az ősi hagyományokat, hanem azokat új tárgyak feldolgozásával egyre gazdagították.

Az énekmondók felfogása természetszerűleg igazodott hallgatóközönségük gondolat- és érzelmvilágához. Ez, érthető, más volt, mint a királyi udvar felfogása, mégpedig nemcsak Zsigmond, hanem Mátyás korában is. Az ének szerint a király igazságtalan, kegyetlen zsarnok, ellenfelei haláltmegvetően bátor és hajthatatlan vitézek, akiket csak ravaszsággal lehet legyőzni. Valójában önző, lázadó urak, az énekes és hallgatói azonban velük éreznek, mert bennük látják megtestesülni saját vágyaikat: ellenszegülni az elnyomásnak. A zsarnokság és ellenállás fogalmát ugyanazon szöveget hallgatva, más és más értelemben fogta fel Mátyás udvara, a köznemesség és a parasztság. Az udvar az idegen uralkodó elleni gyűlöletet érezte ki belőle, a köznemesség sorstársainak virtusában önmagát csodálta, a parasztságnak pedig az szerzett érzelmi megnyugvást, hogy az elnyomó hatalom iránt a fegyverhordozó szolga szavával kifejezhette megvetését. A király ugyanis hiába ígér ennek jobb sorsot, mint amiben kivégzett ura mellett része volt. „Sohasem fogok neked szolgálni”, utasítja vissza az, s inkább vállalja a halált, mint a megalkuvást. Primitív módon, idegengyűlölettől felfokozott szenvedélyességgel fogalmazta meg a tömegek érzelmeit az énekszerző, Thuróczy pedig azzal, hogy az ének szövegét latinul tolmácsolta, egyszerre befolyásolta olvasóit és módosította saját felfogását.

Oly kényszerítő erővel, oly rendíthetetlen biztonsággal nyilvánult meg a nép erkölcsi ítélete, hogy hatása alól lehetetlen volt kivonnia magát a történetírónak. Hiába követelte tehát az uralkodó osztály érdeke, hogy a király mint az államhatalom képviselője, mint *dei gratia* uralkodó ne lehessen bírálat tárgya, minden intézkedése pedig szófogadó helyeslésre találjon: amikor a nép a lázadóknak fogta pártját — bármily méltatlanok is voltak egyébként azok rokonszenvére —

¹⁸⁵ Uo. I. k. 290. l.

¹⁸⁶ Uo. I. k. 292. sk. l.

¹⁸⁷ Uo. I. k. 279. l.

¹⁸⁸ Kardos: Thuróczi 11., 35. sk. l.

¹⁸⁹ Horváth J.: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1931. 76. sk. l.

ítéletét a történetíró is elfogadta. A kísértést, hogy ne alacsonyuljon le az uralkodó osztályok érdekeinek kiszolgálójává, Thuróczy is csak úgy háríthatta el, hogy népénél keresett támogatást. Minden megújulás örök forrásának bizonyult ez az ő esetében is, amidőn rábírtta, hogy értelme és érdekei ellenére hallgasson szavára és adjon hangot érzelmeinek. Az epizód ily módon a krónikának nemcsak egyik legérdekesebb, hanem legköltségesebb, s ugyanakkor az érzelmek hű tükrözésével a nép hangulatát a legigazibb módon kifejező részlete. Nem csodálkozhatunk, hogy hatása az utókorra igen nagy volt.¹⁹⁰

Szöbeli értesüléseket azonban Thuróczy nemcsak akkor használt fel, ha azok kötött formába öltöztetve jutottak tudomására. Bőven merített a kortársak elbeszéléséből is. Egyiküket, nem állhatván meg, hogy el ne dicsekedjék vele, név szerint megemlíti. Guti Országh Mihály volt ez, aki 1458 óta viselte a nádorságot, a bárók közé pedig mint királyi kincstartó már Zsigmond alatt (1436) felemelkedett. A tőle nyert értesüléseket Thuróczy elébe helyezte azoknak a felvilágosításoknak, amelyeket a Zsigmond-kori már említett regisztrumból nyert. Bizonyára azért, mert fontosabbnak találta náluknál. Sajnos, mellőzte annak feltüntetését, hogy mely részeknél támaszkodik a nádorra, s ezt ma már teljes biztonsággal nem is állapíthatjuk meg. Úgy tűnik, hogy elsősorban az Albert uralmáról (1437–1439) és az Erzsébet – Ulászló közti trónviszályról szóló elbeszélésnél lehettek segítségére a nádor visszaemlékezései. Azonban nem olyasféle módon, mintha Országh mélyebben rejlő összefüggéseket kívánt volna a szavára figyelő jegyző előtt feltárni. Mint bölcs öreg, mélyen hallgatott saját intrikáiról, amelyek Zsigmond halálakor őrizetbe vételére vezettek, s általában megelégedhetett a felszínen látható jelenségekre utalással.

Valószínű azonban, hogy Thuróczynak az a meglepő állítása, amely szerint a Hunyadi-párt előre elhatározta Cillei Ulrik megöletését,¹⁹¹ Országától nyert információon alapszik. A nádort arra, hogy az események menetére igen nagy hatást gyakorló mozzanatról megemlékezzen, fontos okok készítették. Akkoriban ő másodmagával királyi ajtónállómester volt. Társát, Lendvai Bánfi Pált Thuróczy név szerint megemlíti mint a Cillei–Garai-párt tagját, és a Cillei halálának megbosszulására kitervezett akció, Hunyadi László lefejeztetése egyik értelmi szerzőjéül őt tünteti fel. Nem valószínű, hogy Országh Mihály helyeselte a bosszúállást s abból, hogy a Hunyadi Lászlót elmarasztaló ítéletével Bánfi mellett az ő nevét is felsorolja az országnagyok közt,¹⁹² ily felelősség még nem is következik. Ugyanakkor tény, hogy nem exponálta magát a Hunyadiak érdekében, s a börtönt Vitéz János váradi püspök példájára nem vállalta. A legkedvezőbb esetben is semlegesen viselkedett, oly látszattal azonban, hogy magatartása Hunyadi-ellenesnek is mondható. Információja alapján Thuróczy mellőzte nevének említését. Sem a barátok, sem az ellenségek közé nem sorolta.

¹⁹⁰ Elek O.: Kont István a magyar irodalomban. Irodalomtörténet 17 (1928) 23. sk. 1.

¹⁹¹ Schwandtner i. m. I. k. 347. l.

¹⁹² Az 1457. márc. 21-i ítéletével faksimiléjét közli *Fraknoi*: A Hunyadiak és a Jagellók kora 164. l.

A történetírónak éppen úgy, mint minden távolállónak nem volt érdeke feltárni Cillei halálának céltudatos előkészítését, mivel a tervszerűség hangoztatásával árnyat vethettek a Hunyadi-ház nimbuszára. Az ő erkölcsi felfogásuk azt kívánta, hogy Cillei halála indulatos összeszólalkozás következményeül tűnjék fel. Thuróczy nem is késett úgy állítani be, hogy ily összetűzés valóban megelőzte Hunyadi László kardcsapását. Éppen előadásának a következetlensége a bizonyíték, hogy két, egymásnak ellentmondó állítása más és más eredetű. A Hunyadi-párt tudatos elhatározását annak volt érdeke hangsúlyozni, akit, ha nem is döntően, valami felelősség terhelt Hunyadi László kivégeztetése miatt. Az ítélet nyilvánvalóan kevésbé kárhóztatható, ha úgy állítható be, hogy Cilleit előre megfontoltan, nem pedig heves szóváltás során fellobbant szenvedélyből ölték meg. Országának érdeke volt feledtetni legalábbis közönyös állásfoglalását; ezért gondoljuk, hogy Thuróczy szavait ő sugalmazta. Nem mintha Országának szüksége lett volna kevéssel halála előtt mentegetőznie. Mátyás bosszújától nem neki, de még azoknak sem volt okuk tartani, akiket Thuróczy Hunyadi László kivégeztetésének értelmi szerzőiül tüntetett fel. Pl. Thuróczy Benedeket, a történetíró névrokonát, Mátyás 1463-ban királyi ajtónállómesternek tette meg. Az utókor elől Orzágh mégis jónak látta eltakarni közömbös magatartását, illetőleg annak oly magyarázatot adni, hogy állásfoglalásán senki se akadjon fel. Célját sikerült elérnie, annak jeléül, hogy a történetírót saját érdekében fel tudta használni.

Más informátoraira Thuróczy csak általánosságban hivatkozik ilyes formán: aiunt quidam, tradunt, perhibetur, perhibentur, dicitur, dicebant, fertur, ferunt vagy efféle utalásokkal: nostri seniores, nostrae aetatis senectus, nostrum aevum memoratur, sőt kissé pontosabban is: senes regni Sclavoniae memorant. A változatos kifejezések is érzékeltetik, hogy sokan lehettek azok, akiktől a történetek felől tudakozódott. Egyikük, Drági Tamás tájékoztatására vezethetjük vissza általában a délvidéki török–magyar harcok leírásának nem egy részletét. A kérdéseire nyert válaszokból Thuróczy az eseményeket jól össze tudta illeszteni, mint munkájának a szülőföldjén történeteket leíró fejezete¹⁹³ tanúsítja. Hely- és idő meghatározásai itt oklevelek által ellenőrizhető módon pontosak. Sajnálatosan keveset mond ellenben azokról a történeti szereplőkről, akiknek kortársa volt és azon eseményekről, amelyek a királyi udvarban való tartózkodásának idején zajlottak le.

¹⁹³ Schwandtner i. m. I. k. 330. sk. I.

A TÖRTÉNETÍRÓ

Elég emlékezetünkbe idéznünk a Képes Krónika és Apród János történetfelfogásáról mondottakat, hogy azonnal megértsük, mily messze került Thuróczy két közvetlen elődjétől. Ezek azt vallották, hogy minden, ami történik, Isten közvetlen rendelése, a királyok az ő akaratának végrehajtói, és sikereiket sem saját képességeiknek köszönhetik. Thuróczy nem szkeptikus, nem tagadja a csodákat és mint valóságot, amelyhez a kételynek még árnyéka sem érhet, tudja elbeszélni, hogy egy elesett magyar vitéz teste a csatatéren két évig porladozott eltemetetlenül, feje azonban élt, sőt gyóntató után áhítózott, s csak miután vágya teljesült, meggyónt és feloldozást nyert, hagyta el a megnyugodott lélek porhüvelyét.¹ Ez a hit nem több, mint babona, s minél elfogadhatatlanabb az értelem számára a jelenség, amelyhez tapad, annál bizonyosabb, hogy már csak a megszokottság tartja életben. Semmi-vel sem szervesebb része az író érzelmi életének, mint a félelem, hogy egy üstökös megjelenése² vagy hirtelen támadt szélvihar³ baljós események előjele lehet.

Thuróczy az egyház tanításait elfogadja, hisz Istenben, nem vallja azonban, hogy a történelem menetét ő irányítja. Mint korának fia, az isteni gondviselést kikapcsolja, vagy legalábbis szűk térre szorítja tevékenységét. Isten megmarad a világ teremtőjének és legfőbb bírónak,⁴ az ő rendelése, hogy a folyó télen befagy,⁵ mindent számon tart,⁶ egyébként azonban csak szemlélője az eseményeknek.

Arról, hogy az emberiség élete hogyan alakult, Thuróczy csak keveset olvashatott elődei, a gestaírók munkáiban. A magyar nép bibliai eredete, amelyet ezek megismertettek vele, nem vesztette el szemében hitelét. Ha észre is vette, hogy az általa korlátlan tekintélyül tisztelt Aeneas Silvius feleslegesnek tartja egyetlen szót vesztegetni az első emberpártól származás meséjére, a tudós humanista pápa példája nem ösztönözte a régi magyarázat elejtésére. Elfogadta tehát, hogy a magyarok Nimród, azaz Kám utódjai, sőt erősen hangoztatta a szkítáknak Jáfet fiától Magógtól származását.⁷ Éppen ez a különbségtevés, vagyis hogy egyik forrásával, a Képes Krónikával szemben a magyarokat nem tette meg jafetitáknak, hanem

¹ Schwandtner i. m. I. k. 291. l.

² Uo. I. k. 343. l.

³ Uo. I. k. 263. l.

⁴ Uo. I. k. 270. l.

⁵ Uo. I. k. 355. l.

⁶ Uo. I. k. 270. l. „cuncta respicit.”

⁷ Uo. I. k. 59. l.

meghagyta a régibb felfogásnak megfelelően hamitáknak, azt bizonyítja, hogy nem tulajdonított a genealógiai származásnak jelentőséget. Ahelyett, hogy a hamita hun-magyarokat és a jafetita szkítákat két külön faj képviselőinek tartaná, jellegükben azonos népeknek tünteti fel őket. A történeti sors, a közös haza, az azonos életmód és harcias magatartás az ő szemében erősebb kapcsolatokat eredményeznek, mint a bibliai származás. Ez elveszíti jelentőségét s nem több, mint irodalmi hagyomány.

Felfogása – bár csak formailag – ily archaikusan középkorinak feltehetőleg iskolai tanulmányainak eredményéül maradt. Ismerte a XII. századi Petrus Comestor *Historia scolastica* című művét, amely a biblia elbeszélését folyamatos történeti előadássá dolgozta át. Ebben, mivel tankönyvül használták, Thuróczy is tájékozottságot szerezhetett. Közvetlen hatása bizonyára azért nem mutatható ki többször,⁸ mivel a Képes Krónika már mindazt kiemelte belőle, amit a magyarság történetéhez fel lehetett használni, s így Thuróczy a Képes Krónikát átírva, Comestor megállapításait is beleolvasztotta művébe, másrészt az asszír birodalomról vagy Ninus királyról ott olvasható részleteket megtalálta a tudósabb jellegű Antoninus-féle világkrónikában is, tehát az utóbbi ismerete felmentette őt a tankönyvre utalástól.

Többet használta a XIII. századi Martinus Polonus krónikáját, főleg adatait értékesítve, anélkül azonban, hogy akár az etimologizálásban, akár a trójai ősoktól való származtatásban követte volna. Tartózkodása mindkét vonatkozásban korszerűséget jelent. A tulajdonneveknek közszókból eredeztetése és a közszó jelentéséből személyek tulajdonságainak magyarázása Isidorus Hispalensis nyomán kedvelt szellemi torna volt a középkorban, s ebben a magyar Anonymus is nem kis ügyességgel vett részt, Martinus Polonus pedig szintén bőségesen élt az alkalmakkal. A játék a XV. századra idejét múlta. Thuróczy megismételt ugyan néhány etimológiát, amelyet elődjénél talált (katalán, hispán),⁹ másokat azonban megjegyzés nélkül elhagyott,¹⁰ ami rendkívül figyelemre méltó, mivel általában igyekezett forrásainak minden szavát gondosan értékesíteni. Csak egyetlenegy esetben nem tudott ellenállni a kísértésnek, Pannónia nevének magyarázatánál. De itt hazafias lelkesedése ragadta magával. Pannónia földjének gazdagsága, a táj szépsége ihlette meg, hogy a legnélkülözhetetlenebb táplálék, a kenyér (*panis*) bőségére utaló hasonlatot idézze.¹¹ Ugyancsak önállóságának jele, hogy Martinus-

⁸ A Pompeius-hasonlatnak (Uo. I. k. 320. l.) Petrus Comestorral egyező szövege: *Migne*, PL 198. k. 1528. sk. l.

⁹ Aeneas Sylvius: *Opera omnia*. 308. l. (Asia 29. cap.): Alani . . . sedes obtinuerunt, in quibus hodie Catealani tanquam Gothi Alani vocantur, *Schwandtner* i. m. I. k. 67. l., SS. I. k. 267. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 82. l.

¹⁰ Így azt, hogy a szkítákat demptusoknak, azaz minden hatalomtól menteseknek, másrészt a dentositas után dentusoknak nevezték, mert fogak módjára megőrlik az idegen nemzeteket. SS. I. k. 254. l.

¹¹ *Schwandtner* i. m. I. k. 71. l. A XIII. század eleji Anonymi *Descriptio Europae Orientalis* (ed. O. Görka. Cracoviae, 1916. 43. l.) már feljegyezte az etimológiát. — Egyébként az etimologizálás fokozatosan szűnt meg. Dante meglepetésszerűen még élt az adódó alkalommal, sőt

tól, Antoninustól és Aeneas Silviusnál egyaránt eltérve elhárítja a trójai származtatásnak a VIII. század óta élő gondolatát. Igaz, nem kellett szembeszállnia velük, mert egyikük sem mondta, hogy a szkíták trójai eredetűek, azt ellenben, hogy a rómaiak és a franciák Iliumból származnak, s az utóbbiak kezdetben Szkítiában telepedtek meg, Aeneas Silvius mint tényt beszélte el. Sőt ő afelől sem hagyta kétségben olvasóit, hogy mindazok a nemzetek, a franciákkal és angolokkal az élükön, amelyek a legelőkelőbbeknek vallják magukat, kiválóságuk bizonyítékát látják trójai származásukban.¹² Aeneas Silvius tehát kedvet ébreszthetett volna Thuróczyban, hogy a szkítiai sicambrokkal összekapcsolja a magyarokat, s ily módon a nagy nyugati nemzetekkel való rokonság hírnevéből részeltesse őket. Thuróczy azonban nem élt az alkalommal.¹³ Ő a magyarságnak más – szíve szerint dicsőbb és hatalmasabb – múltat képzelt el.

A kiindulópontot elképzeléséhez Martinus Polonusnak az egymást követő négy világbirodalomról szóló megemlékezése szolgáltatta.¹⁴ Közhely volt már, hogy az első birodalom, a babilóniai Ninus királlyal vette kezdetét, majd a karthagói következett, azután a macedón Nagy Sándorral, végül pedig a középkor második felében is még mindig élőnek tekintett, sőt „szent” jelzővel felruházott római. A felfogás, hogy az emberiség élete birodalmak sorsában tükröződik, a középkorban általánosan elterjedt, egyszersmind azonban módosításokon is átment, mert sem a négyes számot, sem magukat az országokat nem tekintették változtathatatlanoknak.¹⁵ A karthagói birodalom helyébe – sorrendben azonban az asszír után következően – a médet és perzsát volt szokás iktatni,¹⁶ Sigebertus pedig a római, perzsa, frank, vandál, angol, longobárd, nyugati és keleti gót, hun regnumokat különböztette meg.¹⁷ A gondolat, bár hatása az ősgestában is felismerhető, hiszen a babilóniai torony építésének epizódja és a macedon biroda-

a renaissance és barokk sem szakított a szokással. *Curtius, E. R.*: Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter. Bern, 1948. 491. sk. 1.

¹² „in eo loco . . . , in quo vetus Ilium fuit et Troianorum regia, ex qua originem cuncti se ducere iactitant, qui nobilissimi videri volunt, nam et Franci et Angli et alii complures hinc maiores suos venisse tradunt. Sed Romanorum genus ab Ilio profectum multi autores prodidere, quibus fides habenda est.” Aeneas Sylvius: Opera omnia. 348. l. (Asia 67. cap.), „Franci quidem Troiani ab origine fuerunt.” Uo. 433. l. (Europa 38. cap.), „Romani ex Teucris originem ducere gloriosissimum putant. Franci qui et Germani fuerunt, Troianum se sanguinem esse dixerunt.” Uo. 84. l. (Historia Bohemorum 2. cap.)

¹³ Pedig a gondolat az ő korában még mindig nem veszítette el vonzó erejét, aminek jele, hogy Jean Lemaire 1512-ben befejezett történeti kompilációja a magyarok trójai eredetét hirdeti. *Eckhardt S.*: Sicambria. *Minerva* 6 (1927) 177. l.

¹⁴ MGH SS. XXII. 398.

¹⁵ *Kampers, F.*: Alexander der Große und die Idee des Weltimperiums in Prophetie und Sage. (Studien und Darstellungen aus dem Gebiete der Geschichte. I/2—3.) Freiburg i. Br., 1901. 30 l., az antik előzményekről *Trieber, C.*: Die Idee der vier Weltreiche. *Hermes* 27 (1892) 321. sk. 1., *Goez, W.*: Translatio Imperii. Ein Beitrag zur Geschichte des Geschichtsdenkens und der politischen Theorien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Tübingen, 1958. 247., 366. sk. 1.

¹⁶ *Otto Frisingensis*: Chronicon, lib. V. prologus és cap. 36. MGH SS. XX. 213., 228.

¹⁷ MGH SS. VI. 300.

lom jelentőségének kiemelése¹⁸ a két első birodalomra emlékeztetnek, Thuróczynál jutott teljesen érvényre. Azonban — s ez éppen Thuróczy önállóságának jele — nem mechanikus átvétel formájában, hanem korának viszonyaihoz alkalmazva.

A körülmény, hogy egy igazi középkori szemlélet oly mély hatással volt Thuróczyra, azzal magyarázható, hogy nem érve be Martinus Polonus közlésével, visszanyúlt ennek forrásához, Paulus Orosius könyvéhez. Anélkül, hogy sejtelve lett volna Flavius Blondus magasztalásáról: Orosius óta nincs igazi történetíró,¹⁹ — szerencsés kézzel megragadta ennek könyvét, és olvasása közben teljesen átadta magát varázsának. Nem csoda, mert a *Historiae adversum paganos* is, mint minden eredeti munka, lendületével, friss okfejtésével tartósabban tudta lebilincselni a figyelmet, mint a belőle készült kivonat. Augustinus kívánságára készült, kiegészítésül a *Civitas dei*-hez, és annak a történetfilozófiai felfogásnak az igazolásául, hogy a kereszténység előtti korban háborúk, járványok és elemi csapások miatt több baj érte az emberiséget, mint az író korában.²⁰

A felfogás, hogy a történelem a szenvedések szakadatlan láncolata, eleven páthosztól átfűtött előadás kíséretében szükségképpen lenyűgözte Thuróczyt. A világbirodalmak egymásutánja mint a történelem lényegének alapja szintén kétségbe nem vonhatónak tűnt fel előtte. Megismételte tehát Orosius szavait, hogy a világtörténelem Ninus asszír királlyal — tehát az első birodalom alapítójával — veszi kezdetét,²¹ utalt Nagy Sándorra, kész volt helyet adni a görög történelemnek is a sorozatban azzal, hogy Agamemnon megvette a görögök imperátorának, Attila hun birodalmának pedig megkülönböztetett helyet jelölt ki. Valamennyit, s így velük együtt Attila hódításait is erkölcsi jogosultsággal felruházottnak látta. Attila nem ítéltető meg, érződik ki Thuróczy előadásából, egyszerűen úgy, hogy a római birodalom ellensége volt. Létjoga nem volt kisebb, mint Nagy Sándoré és népéé. A pusztulás ugyanis, amely hadjárataikat kísérte, egyiküknél sem egyszerűen tetteik következménye. Mivel a baj és szenvedés, mindenképpen hozzátartozván az emberi sorshoz, elkerülhetetlen, okozóikat felelősség nem terhelheti. Ezen a ponton Thuróczy messzire elkanyarodott a középkori felfogástól. A nagy hódítók az ő szemében nem Isten akaratának közvetlen végrehajtói. Tetteik rugója a dicsőségvágy, s ezt a vágyukat az emberekre való tekintet nélkül élhetik ki, megnyugtatva magukat a történelem tanításával, hogy „senki nem nyert el világi dicsőséget mások nyomora nélkül”.²²

A világi dicsőség jogosultságának ez a leplezetlen elismerése megtagadja az egyházi felfogást, amint azt Aquinói Tamás és iskolája megfogalmazta. Bármenny-

¹⁸ SS. I. k. 248., 254. l., Vö. *Deér* i. m. 262. l.

¹⁹ *Nogara, B.*: *Scritti inediti e rari di Biondo Flavio*. (Studi e Testi. 48.) Roma, 1927. 148. l.

²⁰ *Bernheim, E.*: *Mittelalterliche Zeitanschauungen in ihrem Einfluss auf Politik und Geschichtsschreibung*. I. Die Zeitanschauungen. Tübingen, 1918. 122. l., *Brincken, A.—D.*: *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*. Düsseldorf, 1957. 80. sk. l. *Büdingers* kedvezőtlen véleménye: i. m. I. rész. 13. sk. l.

²¹ *Schwandtner* i. m. I. k. 49. l., *Orosius* II, 2, § 4: „omnes historiae antiquae a Nino incipiunt.”

²² *Schwandtner* i. m. I. k. 49. l.

nyire elkoptatott közhely, meg kell ismételnünk, hogy a középkori történet szemléletnek itt már csak külső formája maradt meg. Lényegét felváltotta az a renaissance gondolat, amely a transzcendens törekvésektől elfordulva a földi élet teljes értékűségét vallja, s a minden kötöttségtől feloldódott egyéniség szabad érvényesülését hirdeti. Hozzá Thuróczy tolmácsolásában oly elragadtatással, hogy a háborúkkal együttjáró szenvedés egyenesen az uralkodói nagyság fokmérője lesz. „Ha Ninus nem hódít meg idegen országokat, Agamemnon nem dülja fel Tróját, Nagy Sándor nem pusztítja a világot, nevük testükkel együtt elenyészik.”

Mindamellettt Thuróczy, bár Istent a történelem sorsának közvetlen intézéséből kirekeszti, közéje és az emberiség közé két új elvont hatalmat állít: a végzetet és a szerencsét. Látszatra az antik hagyomány requisitumai ezek, elkoptatásra szánt stílvirágok, a közelebbi vizsgálat alapján azonban egy gondolatrendszer elemeinek bizonyulnak. A fátum a megfellebbezhetetlen végzet, kérlelhetetlen és hajthatatlan, senki sem szállhat vele szembe. Mátyás is azért követi bátyját ellenségei közé a királyi udvarba, nem hajolva anyja könyörgő szavára, mert a fátum a dolgok rendjeit elvezeti végükig, akár jó, akár rossz legyen is az.²³ A végzet, kérlelhetetlenségével, az emberi és erkölcsi törvények felett áll. Nem V. Lászlónak kellett volna hirtelen halállal bünhődnie, hanem azoknak a gonosz tanácsadóknak, akik az ifjú királyt rávették Hunyadi László kivégeztetésére, s ha mégis másképpen történt, annak csak az lehet az oka, hogy a végzet ily módon akart helyet engedni az eljövendő dolgoknak,²⁴ azaz Mátyás királyságának, így biztosítva számára, hogy az üresen maradt trónt elfoglalhassa. Lényegében Thuróczy a fátumot Isten fölé helyezi, éppen csak óvakodik ily kijelentést tenni, s következtetésében a végső határig elmenni. A szerencse közvetlenül szól bele az emberek sorsába. Hullámként dobálja őket,²⁵ állhatatlan – mosolygó, vak, kénye-kedve szerint emel fel – mindenható, azonban csak azon a határon belül, amelyet a komor végzet megvont. Éppen ez az „omnipotens” jelzője, amely megegyezik az Isten hatalmát jellemzővel, utal ennek korlátozott voltára.

A fátum fogalma szerepeltetésének mélyebb értelmet kölcsönöz Thuróczy szembetűnő vonzódása az asztrológiához. Utalásai a bika, szűz, oroszlán, hal, kos jegyére ugyanis nem egyszerű naptári requisitumok vagy csillagászati ismereteknek a bizonyosságai. Thuróczy kapcsolatot lát a csillagok állása és a történeti események közt. Ezért mondja, hogy Magyarország a nyilas jegyében van, s fűzi hozzá magyarázatul, Dürer Melancholiájához hasonló hangulatot ébresztve: lakói mindig gyászthozó fegyverek alatt izzadtak; kímélik az idegenek vagyonát és vérét, de ontják a magukét, s kölcsönösen dühöngve egymás ellen, felprédálják a szüleik vagy önmaguk által gyűjtött kincseket.²⁶ A jelenség magyarázatánál természetesen tekintetbe kell vennünk, hogy az asztrológiába vetett hit nem fogható fel úgy, mintha egyedül a renaissance világnézet tartozéka lett volna. Petrarca megvetéssel

²³ Uo. I. k. 350. l.

²⁴ Uo. I. k. 352. l.

²⁵ Uo. I. k. 270. l.

²⁶ Uo. I. k. 306. l.

nyilatkozott róla, viszont a XII. század óta arab hatás alatt igazi „középkori” művekben is, bár az egyház tanaival összeegyeztetve, helyet kapott, akár mint Aristoteles filozófiája vagy Averroës több elve. Mivel azonban azt a hitet, hogy az emberiség sorsa, éppen mint az egyeseké is, a legszorosabb kauzális összefüggésben van az égitestek mozgásával, Magyarországra tagadhatatlanul a humanizmus hozta el és népszerűsítette, ennél fogva az Thuróczy gondolatvilágában sem középkori gyökerekből sarjadt ki. Éppen ezért kell írói egyénisége humanista részéhez tartozó elemet látnunk benne. Akár mint a XV. századi bécsi történész, Ebendorfer Tamás vagy a firenzei neoplatonikusok, sőt Melanchton vagy Leonardo da Vinci esetében.²⁷

Fátum és fortuna megkülönböztetése főleg azért feltűnő, mivel Monaci, aki pedig hazája, a XV. század eleji Velence szellemi életén kívül Leonardo Brunival, a firenzei humanistával is kapcsolatban volt, nem érzékeltette azt, amiből magától értetődően következik, hogy Thuróczynak nem ő volt a tanítómestere. A velencei történétíró egy és ugyanazon értelemben használja mindkét kifejezést,²⁸ Thuróczy ellenben, átfogalmazva a hexametereket, gondosan és következetesen vigyáz a két fogalom eredendő különbségére. Kihagyja tehát a kifejezést: „rex fato ereptus solio mansisset in alto”,²⁹ nyilván mert végzetét senki el nem kerülheti, hasonlóképpen azt az egész helyet, ahol fátum és fortuna mint szinonim szavak szerepelnek;³⁰ „reginarum miserabile fatum” helyett „miserabilem casum”-ot ír, a „fortuna omnipotens in reges fulminat” mondatot pedig úgy alakítja át, hogy abban a fátum és a fortuna egyaránt megkapja az őt megillető szerepet: „Proh dolor, fata in reges altos dominosque mundi sic fulminant et habenas principum Bernabos ille omnipotens (= fortuna) sic temperat.”³¹ A fortuna tehát valóban csak a fátumtól megszabott kereten belül fejtheti ki hatalmát.³² A szerencse szeszélyességét is Thuróczy jelzői jobban kifejezik, mint forrásáé. Monaci költeményében „omnipotens” az egyetlen epiteton ornans, Thuróczy ellenben vaknak és mosolygónak is mondja.³³

²⁷ *Bezold*: Astrologische Geschichtskonstruktion im Mittelalter. (Aus Mittelalter und Renaissance.) 165. sk. I. Az országok és népek bizonyos uralkodó csillagzat alá tartozásáról uo. 404. l., *Ankwicz-Kleehoven, H.*: Der Wiener Humanist Iohannes Cuspinian. Graz—Köln, 1959. 32. sk. I. szellemes magyarázatok az idősebb Cranach két portréjáról.

²⁸ A fátum értelme egy helyen (idézett kiadás 326. l. „post fatum regis”): halál.

²⁹ Uo. 337. l.

³⁰ „Ante oculos fatum indignum et miseranda Iohannae Reginae fortuna venit, quae ex faucibus illum Infantem fati eripuit.” Uo. 332. l.

³¹ Uo. 325. l., *Schwandtner* i. m. I. k. 249. l. Bernabosra vonatkozólag lásd fentebb a 103. lapon. „Omnipotens” a fortuna jelzője: *Schwandtner* i. m. I. k. 357. l.

³² Monacinál hiányzanak, s mert így Thuróczy leleményei a következő helyek, bizonyosságot nyerünk, hogy fátum és fortuna nem egyszerűen irodalmi hatásokra visszamenő stiláris elemek: „et me ultro quam fata offerebant sortem, querulae coniugis lachrymis liquisse decet; fata adverso cardine claudant; de genere humano quantis fortuna ludibriis triumphat.” *Schwandtner* i. m. I. k. 255., 265. l.

³³ Uo. I. k. 249., 262. l.

Ettől a szeszélyes szerencsétől támogatva vagy akadályoztatva, és csak a végzet-től megszabott határon belül cselekedhetnek az emberek szabadon. Thuróczy a történeti élet szereplőit egyéniségek gyanánt mutatja be. Emberek ezek, sokféle hajlammal, szándékkal, szenvedéllyel. Egyesek hatalomra és uralomra vágyódnak, mások, akik már a magas polcon ülnek, irigyek és féltékenyek, a hisztériás és tapasztalatlan fiatalok mellett ravasz intrikusok szövik terveiket. A pár szó, amellyel Thuróczy a XV. századi magyar közélet egy-egy szereplőjét jellemzi, azért vésődik mélyen az olvasó emlékezetébe, mert nem közhelyet ismételnek, hanem a lényegre foglalják össze. A kegyetlen, rideg Maróti János bánt nemcsak azok az öreg kortársak nem tudják elfeledni, akik emlékeznek pusztításaira,³⁴ hanem a mi szemünk előtt sem egyhamar tűnik el komor alakja, Ujlaki Miklós személyében pedig egész típust jellemez, amidőn elmondja róla: látva, hogy Ulászló híveinek hadereje növekszik, a királyné pártja pedig tekintélyét veszti, meggondolva, hogy a gyermekkirály neki sem hasznára sem kárára nem lehet, elpártolt az özvegytől, csatlakozott az új királyhoz, és ennek érdekeinek előmozdításában túl tett a többiekén.³⁵

Szereplői nemcsak jellemet meghatározó vagy patetikus érzelmek megtestesítői, hanem változó hangulatok rabjai is. Érzelmek uralkodnak felettük, mintha csak a színpadon játszanának. Az érzelmek skálája széles. Harag, gyűlölet, nagyra-vágyás, dölyf, irigység, szánalom, szeretet, odaadás, csodálat váltják egymást. Sőt a szereplők helyenkint érzélgősek is. Ebben a vonatkozásban is kora Európá-jának hű gyermeke Thuróczy. Az ellágyulás, amely sírásra anélkül kényszerít, hogy meghozná a feloldódást, nem öltött oly méreteket, mint akkor, amidőn az ifjú Werther panaszkolta el keserveit, a burgundi síremlékek szobrászait azonban arra ihlette, hogy az elmúlás, a halál okozta fájdalmat a koporsót tartó siratók alakjaiban örökítsék meg. Ezekhez hasonlíthatók Thuróczy szereplői, akik a „századvég” – ez esetben inkább a lealkonyuló középkor – hangulatához alkalmazkodva könnyeik záporával fejezték ki meghatódásukat.³⁶ Mindenképpen emberek gyanánt, s ez a lényeges.

Thuróczy a történeti szereplők érzelmeit ábrázolva kétségtelenül szembefordult a középkori krónikák felfogásával. Amíg a krónikások számára mindég az egyes esemény volt feljegyzésre érdemes, a cselekvő egyéniségek iránti érdeklődés már a humanista történetírás sajátja, s ugyanez ismerte fel a módot, hogy a szereplőket találó kijelentések idézésével vagy anekdoták elbeszélésével jellemezze. Thuróczy tehát akkor, amidőn kedélyt és hangulatokat érzékeltetett, nem egyszer-

³⁴ Uo. I. k. 284. l.

³⁵ Uo. I. k. 304. l.

³⁶ Thuróczy írói modorának arra a vonására, hogy az érzelmi kitörések rajzolásánál szívesen elidőzik, Kardos hívta fel a figyelmet. (Thuróczi János Magyar Krónikája. 13. l.) Vö. *Stadelmann, R.*: Vom Geist des ausgehenden Mittelalters. Halle/S., 1929. 13. l., *Huizinga, J.*: Herbst des Mittelalters. Studien über Lebens- und Geistesformen des 14. und 15. Jahrhunderts in Frankreich und in den Niederlanden. München, 1931. 69., 75. l., *Spörl, J.*: Das mittelalterliche Geschichtsdenken als Forschungsaufgabe. Historisches Jahrbuch 53 (1933) 303. l.

rűen élénkítette előadását, és még kevésbé csak költői hajlamáról tett tanúságot,³⁷ hanem máris humanista módon történetet írt. Ily írói modora azonban magában kevés volt, hogy valóban történetírónak is számítsen. Szereplőit, hogy ne anekdoták és novellisztikus mesék alakjai maradjanak, fel kellett emelnie valamiféle magaslatra, és tetteik mögött megkeresni az értelmet, amelynek felismerésével kezdődik minden történetírói munka. Vajon megsejtett-e valamit Thuróczy, hogy mi volna hivatása? Válaszát várva, természetesen csak azt remélhetjük, hogy korához, nem pedig a mai történetírói gyakorlathoz illően fogalmazza azt meg. A fortuna szerepeltetése világnézete korszerűségének jele, magában azonban csonka, nem képesít egységes történeti szemlélet kialakítására. Sietve tegyük hozzá, hogy igazságtalanság volna Thuróczyt elmarasztalnunk. Csak az utána jövő nemzedéknek, s abból is oly lángeszű gondolkozónak sikerült a fortuna eszmét történeti értékrendszer alapjává tenni, amilyen Machiavelli volt, következésképp a szerény magyar történetírónak már az is érdeme lehet, ha képes volt a jövőből valamit megsejteni.

Teljessé azzal lett Machiavelli kezében a fortuna köré fonódó gondolatrendszer, hogy melléje állította a *virtus* és a *necessitas* fogalmakat. Virtuson nemcsak erényt, etikai tulajdonságokat ért, hanem hősiességet és képességet is nagy politikai és hadi tettek végrehajtásához, elsősorban virágzó államok alapításához és fenntartásához. Bölcsesség, energia és becsvágy együttesen az a *virtus*, amely a nagy államférfiakat a természet adományából átjárja. Ugyanakkor polgári erényt is jelent, a közösség érdekeinek áldozatkész, odaadó szolgálatát. A két *virtus* közül az uralkodói a magasabb fokú. Az átlagos ember ugyanis rossz, hasznavehetetlen anyag, amelyből csak a nagy férfiakban rejlik, velük született, teremtő erejű *virtus* váltja ki, célszerű rendelkezések parancsával, a polgári erényt. Az utóbbi tehát nem természettől nyert adomány, hanem organizáció eredménye, következésképp nem is oly állandó és erőteljes. A *virtus* nincs határtalan mennyiségben a világon, csak korlátozott mértékben, ezért vándorolni kényszerül majd az egyik, majd a másik népet választva ki otthonául. A történelem mutatja, hogy így volt a múltban, amikor egyes államok magasra emelkedtek, mert mindkét *virtus* éltette őket, hogy eltávoztukkal ismét lesüllyedjenek. A jövőben a lehanyagolt államokat, még a köztársaságokat is, csak az egyesek teremtő erejű *virtusa* emelheti fel oly módon, hogy rendelkezéseivel a veszendőbe ment másodlagos *virtust* ismét életre kelti bennük. Ily eszközök alkalmazása mellőzhetetlen, mert az emberek maguktól semmi jót sem tesznek, hacsak a szükség, a *necessitas* nem kényszeríti őket. Éhség és szegénység teszik az embert szorgalmassá, a törvények javítják meg s a büntetések, amelyek a törvények áthágóit érik, eszméltetik kötelességeire.

Amivel a teremtő erejű *virtusnak* szembe kell szállnia, s ami ellen a *necessitas* segítségével felébresztett *virtust* harcba kell vezetnie, az a természet minden erejét, gátló tényezőjét jelentő sors, a fortuna. Sokan a sorscsapások súlya alatt – mondja Machiavelli a Fejedelemben – azt a véleményt hangoztatják, hogy a sorssal

³⁷ Erről Kardos i. m. 33. l.

Ingressus tartarorum in hungariam temporibus regis Bele quarti

20. A tatárok betörése (Az augsburgi kiadásból)

szemben semmi okosság sem használ, legjobb tehát, ha az ember megadja magát és hagyja, hogy vezessék. Helytelen felfogás ez, folytatja, s csak a virtus hiánya mondatja. Ellenkezőleg, fel kell serkenni és gátakat kell építeni a sors ellen, hogy korlátozzuk azt. A fortuna csak ott tudja megmutatni hatalmát, ahol az emberekben kevés a virtus. Ha kíméletlenül bánnak vele, megtörik az ereje. A virtusnak megvan a lehetősége, hogy uralkodjék a fortunán, mert ha ez cselekedésekkel él, ugyanazt ő is megteheti. Mentesheti tehát magát az erkölcsi törvényektől, ha ez az ára, hogy célját elérje. Az erkölccsel ellenkező cselekedeteket, a keresztény értelemben vett bűnöket Machiavelli nem igyekezett szépíteni, erre nem is gondolt. A jó és rossz közti különbséget nem törekedett elfeledtetni, s ha gonosz cselekedetre ösztönzött, ezt a jelzőt nem kívánta eldisputálni. Azzal sem próbálkozott, hogy a virtus fogalmába erkölcsileg kifogásolható cselekvés vonásait illessze be. A virtus az ő számára külön, magában álló etikai szférában él, amely azért magasabb rendű, mert az állam életének, az emberi alkotásvágy legszebb művének az ihletője, s éppen ezért a közönséges morális szféra határait át is törheti.³⁸

Thuróczy fortuna fogalma mellett, amely nagyjában megfelel a Machiavelli által jellemzettnek, hiszen ehhez hasonlóan az emberrel ellenséges világot jelenti, hiába keressük a virtust. A kifejezés hiánya azonban nem jelenti, mintha lényegét Thuróczy nem érezte volna.

Ismer hatalmas birodalomszervezőket, a magyar történelemből kettőt is, Attilát és Mátyást, akik az ő jellemzése szerint az igazi nagy uralkodók mintaképei. Tanulságos megfigyelni, miből alakította át a képet, amelyet Attiláról megrajzolt. A gesta szerint a hun király nagyravágyó, merészségében mérsékelt, de bátor barbár.³⁹ Thuróczy a XV. századi fejedelmek ideáljává magasztosítja alakját: éleseszű, állhatatos, törhetetlen lelkű, egyformán bátor és merész, elviseli a fáradalmakat, a hadi tudományokban jártas, dicsőségvágyó, egyaránt mester a cselvetésben és az elhárításban.⁴⁰ A gesta száraz kijelentéséből, hogy Attila valamennyi égtáj felé kiterjesztette birodalmát és Egyiptom, meg Asszíria meghódítását is elméjében forgatta,⁴¹ Thuróczy hosszú jellemzést bontakoztat ki, hogy a nagy tervekből hőse rendkívüliségére következtethessen: a győzelmes uralkodó, bár teste vágyódik a pihenésre, s hírneve már az egész világot bejárta, dicsőségvágytól égve és egyre többre törekedve, nem retten vissza attól sem, hogy a legmagasabbra próbáljon feljutni, s csaknem egész Európa meghódítása után Ázsia és Afrika elfoglalására törekedjék.⁴² A másik fejedelem, aki csodálatának tárgya, Mátyás.

³⁸ Az elmondottak *Meinecke, F.*: Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte (München und Berlin, 1929.³ 38. sk. 1.) összefoglaló előadását ismétlik. A „virtus” fogalmát részletesen elemzi *Mayer, E. W.*: Machiavellis Geschichtsauffassung und sein Begriff virtù. (Historische Bibliothek. 31. k.) München und Berlin, 1912.

³⁹ SS. I. k. 261. l.

⁴⁰ *Schwandtner* i. m. I. k. 75. l.

⁴¹ SS. I. k. 275. l.

⁴² *Schwandtner* i. m. I. k. 93. l.

Egyéniségében a hun király emberfeletti nagyságának jegyeit ismeri fel, éppen csak kifinomultabb formában. Tehát azonkívül, hogy bátor és merész, elviseli a fáradságokat, és csodálatos módon ért a hadidolgokhoz, az ellenséges cselvetéseket pedig leleplezi és elhárítja – még ügyes a tanácskozásokban, kegyelmes a bűnösökkel szemben, gondos és előrelátó az ország kormányzásában, előre kiszámítja a fejleményeket, és idejében megteszi a szükséges lépéseket, mestere a színlelésnek, végtelenül vágyakozik a dicsőségre, egyszóval: uralomra termett.⁴³

Thuróczy nem mondja, hogy Attila és Mátyás által a virtus mutatta meg teremtő erejét, tudat alatt azonban mégis annak megtestesítőit látja bennük. S bár a világbirodalmak egymás után következése nagyon is középkorias gondolat, azzal, hogy Mátyás korát Attila fényes győzelmének visszatérése gyanánt ünnepelte s a magyar királyt úgy jellemezte, hogy szavai nyomán Mátyást „második Attilának” lehetett nevezni,⁴⁴ a kortársakkal – érzésünk szerint – megsejtette a virtusnak Machiavelli által feltételezett vándorlását és újjáéledését. Az elgondolás, hogy ugyanazok az uralkodói erények egymástól távoli évszázadokban feltűnhetnek, azonos módon érvényesülhetnek és eredményképpen egy-egy népet uralomra juttatnak, nála a középkorinál organikusabb szemléletből sarjadt. Bármennyire elmaradjon is Machiavelli felfogásától, ugyanoly messze került már a középkortól.

Közömbös, hogy merő önkény vezette Thuróczyt szemlélődésében és a történeti hűséggel mit sem törődött, amidőn Attila és Mátyás korát összekapcsolta. Az a fontos, hogy az események krónikás feljegyzésétől eljutott egy irányító gondolat alatti összefoglaló szemléletükig, azaz a humanista történetírás lényegének megértéséig. A két uralkodó tetteinek politikai jellegű mérlegelése, a magyar nép sorsának az asztrológia segítségével való értékelése, a XV. századi események elbeszélése során az ország területe a törökkel szembeni védelmének kiemelése olyan elemek, amelyek alkalmasak a történelem tárgyáról a régítől gyökeresen eltérő felfogást kialakítani. Az új szemszögből való széttekintés és az eszmélkedés sok krónikás tényt feleslegesnek és elhagyásra megértnek mutathat, máshol viszont hiányokat tár fel, ami, mivel a kombinálás csak eleinte segít, új források keresésére, a tervszerű kutatás megindítására adhat ösztönzést. A lényeges mindenképpen az új felfogás érvényre jutása. Ez szorítja ugyanis oly távolságba a régi ismeretanyagot, hogy hiányai szembetűnőek lesznek.

Az, hogy Thuróczy félúton maradt, ebben a vonatkozásban is nyilvánvaló. Az először feldolgozott vagy gyökeresen átalakított részekben már az új szempontokat érvényesíti, máshol ellenben, évszázadokról számolva be, változatlanul hagyja a gesták szövegét. Annak jeléül, hogy nem találta azt elviselhetetlenül

⁴³ Uo. I. k. 359. l.

⁴⁴ Uo. I. k. 365. l. Az augsburgi kiadás kifejezése: *Victoriosum quidem hunc hominem ut secundum Atilam reddidere fata, a brünni kiadás következő szövegének összevonásából alakult: Victoriosum quidem hunc hominem reddidere fata. Quapropter in suorum gloriam facinorum hii versus compositi fuere:*

*Sorte nova rediit Hunorum clarissima quondam
Tempore que fuit Atile victoria regis.*

elavultnak, idegenszerűnek. Ugyanakkor segíteni akar a hiányon, hogy a XIII. század legmeggrázóbb eseményéről, a tatárpusztításról forrása, a gesta csak pár sorban emlékezett meg. Eljárása helyesebb a középkorias kontaminálásnál. Az új forrást, Rogerius kortörténeti művét, amelyet előtte senki sem használt, egész terjedelmében függelék gyanánt közli.⁴⁵ Magatartása felemás, de mindenképpen értékes bizonyosság arra, hogy Thuróczy nem idegen tanítómesterek hatására, azoktól kézen vezetve lett egy új szemlélet és történetfelfogás hívévé, hanem ösztönösen fordult az új felé. Mintha csak környezete, az öt ezernyi szállal körülfontó élet sarkallta volna, hogy a történetírás terén alkalmazza azokat a tanulságokat, amelyek más vonatkozásokban már érvényesültek is a magyar kulturális életben.

Szintén csak halvány sejtetem ébredezett Thuróczyban az államérdek szerepéről és jelentőségéről. Látszik ez abból az eljárásából, ahogyan Attila testvérgyilkosságát magyarázza. Forrásában csak annyit olvasott az esetről, hogy Attila azért ölte meg Budát, mert ez az ő távollétében Sicambriát, a fővárost saját nevééről Budavárának nevezetve, uralkodásában átlépte a közös egyezséggel szabályozott megállapodásukat, amelynek értelmében a Tiszától keletre bátyja megbízásából rector címmel kormányzott.⁴⁶ Thuróczy így bővítette ki a gesta előadását: Budát bevádolták, hogy az uralmat bitorolni akarta, s mert törekvését elárulta azzal, hogy Sicambriát Attila városa helyett Budavárának nevezette, a hun király csellel elfogatta és megölte.⁴⁷ A gyilkosság, a morál megsértése tehát igazolt, ha az uralom egysége forog kockán, végrehajtásában azonban nem elég az erőszak, hanem a cselvetés is nélkülözhetetlen. A csel gondos tervezést tételez fel, oly helyzet biztosítását, hogy az akció káros visszahatás nélkül sikerülhet, amihez az állam, mint műalkotás kormányzásának ismerete szükséges. Az államrezon, nevének megemlézése nélkül, mint élő fogalom tűnik fel Thuróczy elbeszélésében, azonban csak az imperiumszervezők tevékenységére érvényesen. A királyok nem élvezik a hozzá kapcsolódó előnyöket. Őket az erkölcsi törvények korlátozzák, s rajtuk keresztül természetesen magát a vezetésük alatt álló államot is.

Azzal, hogy az államérdek fogalmát Thuróczy nem alkalmazza általánosan, előadásában a XIV–XV. századi magyar történet menete bizonytalanná lesz. Amidőn egyedüli értelmezőjévé a morált teszi meg, túlhalad ugyan elődein, ugyanakkor azonban a félúton megreked. Elődei nem mertek oly jelenségeket feljegyezni a királyi család uralkodóágáról, ami ezt kedvezőtlen színben tüntette volna fel, s ha még sem kerülhették el, az igazság rovására is készek voltak az áldozatok befekettítésével igazolni állításaikat. Hozzájuk képest Thuróczy az igazságszeretet megtestesítője. Amíg János ferences provinciális gondosan eltitkolta a Záh-nemzetség kiirtásának okait, ő megbélyegzi Zsigmond erkölcstelen

⁴⁵ Nem fogadható el az állítás (*Fitz*: A magyar nyomdászati 149. l.), amely szerint Thuróczy annyira nem ismerte Rogerius munkáját, hogy ezt Filipecz az ő tudta nélkül nyomatta ki. Az *argumentum ex silentio* nem állja meg helyét, mivel Thuróczy Apród János könyvét sem említi előszavában, nem is követi, s az mégis szervesen illeszkedik művébe. Az állítás, hogy Rogerius kézírata a XV. században a váradi káptalan birtokában volt, félreértésen alapszik.

⁴⁶ SS. I. k. 268., 261. l.

⁴⁷ *Schwandtner* i. m. I. k. 86. l.

életét, a gyilkosság pedig, bárki követte el vagy adott reá utasítást, gonosztett marad számára — Kis Károly megöletésétől kezdve Hunyadi László lefejezéséig.

Nem hallgatva el a királyok tetteinek indítóokait, kétségtelenül igazabb képet ad az eseményekről, mintha elődeinek módszerét alkalmazná, ugyanakkor az események folyama bűnök és bűnhódések láncolatává alakul előadása tükrében. Kis Károly bűnt követ el azzal, hogy megfélemlítve Lajos király jótéteményeiről, leányát letaszítja a trónról, s így megérdemli a halált, amely Garai nádor ösztönzésére az özvegy királyné elhatározásából éri utól. Bosszúállásuk most a nádort és Erzsébet királynét sodorja bűnbe, s a gyors megtorlás nem is várat magára. Ennek végrehajtóját, Horváti Jánost, aki ura, Kis Károly halála miatt végzett Garaival és a királynéval, Zsigmond juttatja vérpadra. A kegyetlenség a király ellen fordítja a közhangulatot, elfogják és a Garaiakra bízják őt, tőlük várva, hogy elteszik láb alól, a nádor özvegyének belátása azonban visszaadja Zsigmond szabadságát, s ezzel az egymást végzetszerűen követő események láncolata megszakad. Egy másik hasonló eseménysorozat kiindulópontja Cillei Ulrik irigysége, gyűlölete és szándéka, kiirtani Hunyadi János két fiát. Terve megelőzésére az elhunyt kormányzó hívei elhatározzák Cillei megöletését, s megállapodásukat végre is hajtják. Bosszúból Hunyadi Lászlót ellenfelei vérpadra juttatják, mégpedig a király esküvel fogadott ígérete ellenére. Esküszegéséért V. László váratlan halálával fizet, bár kétségtelen, hogy inkább tanácsadóinak kellett volna bűnhődniök.

Az eseményeknek ily erkölcsi szempontból való megítélése Thuróczy bírói hivatásával is összefüggésben állhat. Az elv, hogy a bűnt büntetésnek kell követnie, a jogtalanság pedig orvoslást kíván, a mindennapi életben állandóan a bíró szeme előtt lebegett. Thuróczy számára könnyen, mintegy magától adódott, hogy a történeti folyamatra átvigye s ott érvényesítse. Egyik történetíró elődje sem volt jogász, nem csodálható tehát, hogy munkájának felfogása erősen különbözik azokétól. Kétségtelen, hogy új szint hozott a magyar történettudományba. Ugyanakkor azonban tévednénk, ha egyedül hivatali munkájával magyaráznók, hogy mint történetíró az erkölcsi szempontokat oly feltűnően érvényesítette. A történelem oly felfogása, hogy az a morális tanulságok levonásához kifogyhatatlan bőségű példatárt jelent, általában jellemző a humanista történetírásra. Helyesebbnek tűnik tehát, ha úgy mondjuk, hogy Thuróczyt bírói munkaköre és gondolkozásmódja fogékonná tette az új történetfelfogás követelményei iránt.

Bár Thuróczynál a történelem az erkölcsi közhelyeknek még nem oly gyűjteménye, amivé a humanista történetírás nem egy epigonjának kezében lett, mégsem hallgathatjuk el, hogy moralizáló szemlélete nem hat megnyugtatóan az olvasóra, ha ez rejtettebb összefüggések iránt érdeklődik. Előadása szerint az igazság érvényesül, azonban oly formálisan, amint elveit csak egy bíró tudja alkalmazni. Reálisabb lenne Thuróczy értékelése, ha az államérdeket egész előadásának központjába helyezné, s nem egyedül a két imperiumszervező tevékenységére korlátozná hatását, vagyis ha az államot külön tudná választani a mindenkori uralkodó személyétől. Erre azonban nem képes, s így olvasóját bizonytalanságban hagyja, milyen eseménysorozatban keresse a fejlődés irányát.

Ugyancsak az erkölcsi motívumot kutatja, hogy azután megsértésével magyarázza a történeteket, a fontos fordulópontok mögött is. Eljárását a legszemléltetőbben a várnai katasztrófa leírása tükrözi. I. Ulászló halálát és a keresztény sereg megsemmisítő vereségét Thuróczy, felfogásához illően, annak tulajdonítja, hogy a király és Hunyadi megszegték a török szultánnal Szegeden 1444-ben megkötött békét, mégpedig a pápai követ, Cesarini Julián bíboros azon érvelésétől meggyőzve, hogy a hitetleneknek tett esküt nem kell megtartani.⁴⁸ Ez a beállítás az utókorra nagy hatással volt, és helyesnek tűnt fel, ha valaki úgy értelmezte, hogy kár volt lemondani a békében nyújtott előnyökről egy kellőleg elő nem készített, elhamarkodottan indított háború bizonytalan sikere kedvéért.

Thuróczy nem ily átvitt értelemre gondolva tette megjegyzését, hanem ok és okozati kapcsolatot tételezve fel szól az eseményről. Előadása Vitéz Jánosnak Hunyadi nevében a pápához 1445-ben intézett levele és Aeneas Silviusnak egyik kijelentése nyomán alakult ki. Hunyadi, hogy a pápát megnyugtassa és a további aktív politika folytatására ösztönözze, így magyarázta a kudarcot: nem a keresztények elpuhultsága, nem is a törökök vitézsége döntötte el a küzdelmet, hanem a bosszúálló Isten ítélete szabta ki, hogy a barbárok győzzenek a bűnösök felett.⁴⁹ Hunyadi egyetlen szóval sem utal a szegedi esküre, mintha annak megszegése volna a megtorlást érdemlő tett. Inkább úgy tűnik, mintha általánosságban magyarázná a kereszténység bűnbe merülésével, amiért az egyenlő esélyekkel megindult hadjáratban a győzelmet Isten a törököknek juttatta. Felfogása nyilvánvalóan az, hogy a reális erőviszonyok a kereszténységre kedvezőek, éppen csak erkölcsi megjobbulásra van szükség, s akkor majd a siker is bizonyos. Thuróczyt arra, hogy a bűnt az esküszegésben ismerje fel, Aeneas Silviusnak az a megjegyzése indította, hogy a pápa, amidőn Cesarinitől értesült a szegedi béke megkötéséről, válaszában az idézett utasítást adta.⁵⁰ Az események időrendjéből bizonyos ugyan, hogy IV. Jenő pápa elhatározása nem befolyásolta a történeteket, mivel előbb került sor a béke felbontására, mintsem megkötésének híre eljutott hozzá, kétségtelen azonban, hogy a neki tulajdonított kijelentéssel egyetértett, Cesarini pedig rábeszélése közben mint érvet hangoztathatta a mi fülünkben oly különösen csengő elvet.

A lényeg éppen az, hogy a kor nem ütközött meg az eskü efemer értékűnek nyilvánításán még az esetben sem, ha egy pápa szájából hallotta azt. Ellenkező esetben Aeneas Silvius óvakodott volna a pápára hivatkozni. Magyarországon az események idején, az 1440-es években az eskü meg nem tartása mindennapi jelen-

⁴⁸ Uo. I. k. 320—323. l.

⁴⁹ *Schwandiner* i. m. II. k. (1746) 19. l.

⁵⁰ *Opera omnia*. 397. l. (Europa 5. cap.): „Induciae belli in decem annos dictae, iusiurandum per sua sacra ambae partes praestitere . . . Molesta ea res Iuliano cardinali fuit, cui prosequenda victoria videbatur, Eugenio quoque Romano pontifici nihil molestius nuntiari potuit, cuius menti nulla maior cura insedit, quam christianae fidei propagandae. Scripsit igitur cardinali nullum valere foedus, quod se inconsulto cum hostibus religionis percussus esset. Vladislao regi Poloniae . . . uti conventa dissolveret, imperavit. Iuramenta remisit. Novum instaurari bellum tum precibus, tum minis extorsit.”

ségnek számított, ezért is becsülték az adott szónál többre kezesek állítását. Maga Aeneas Silvius jegyezte fel egy kéziratban maradt munkájában, amely tehát a kor történetfelfogását nem befolyásolhatta, egy magyar főúr hitszegéséről megemlékezve: a magyaroknál a hűséget kevésre becsülik.⁵¹ Kétségtelen, hogy a legkevésbé egy olasz államférfinak volt oka felháborodni a szöszegések gyakoriságán. Aeneas Silvius megütközésének oka kevésbé a tény, mint inkább annak módja lehetett. Oly esetekben is sor kerülhetett ugyanis Magyarországon esküszegésre, amikor józan emberi megítélés szerint nem volt értelme, mert a várható előnyök eleve jelentékteleneknek látszottak, s mert meggondolatlanság, könnyelműség volt szülőanyja. Hunyadi kijelentését, amellyel a hadvezér nevében barátja, Vitéz János a jövő sikereit próbálta biztosítani, Thuróczy önvád gyanánt s az Aeneas Silviusnál olvasott elv alkalmazásának következményéül fogta fel. Ezzel a veszített csata miatti teljes felelősséget a legátusra hárította. Bár nem magára a pápára — erre még Aeneas Silvius tekintélye sem tudta rávenni — Hunyadit azonban így is mentesítette. Anélkül, hogy elhallgatta volna a király és hadvezére esküszegését, a morális tényező beiktatásával sikerült mindkettőjük emléket tisztára mosnia.

A különbség, amely Thuróczynak az esküről alkotott felfogását Aeneas Silviusétól elválasztja, nemcsak területi, hanem időbeli távolsággal is magyarázható. Nincs okunk feltételezni, hogy a szigorúságot, amellyel Thuróczy az esküszegést megítélte, egyedül vallotta. Felfogásában, ezt bizonyosra vesszük, kora is osztozott. Nem valószínű ugyanis, hogy egy író kortársaitól függetlenül, az övékével ellentétes erkölcsi nézeteket hirdethetne. Éppen ezért gondoljuk, hogy a várnai csata után négy évtizedre Magyarországon az esküszegésről szigorúbb felfogást vallottak, mint korábban. Thuróczy krónikájának megírásakor, amidőn a trónviszályok már a múlt emlékei lettek, Mátyás erőskezű uralma a rend és nyugalom időszakát, szinte az aranykor egyfajta változatát teremtette meg. Mint minden békés periódus, amely a rend fenntartását kötelességének tartja, ez is megbecsüléshez és elismertetéshez juttatta az erkölcsi törvényeket. Az esküszegés, amely a század közepén mindennapos jelenség, most szokatlan, mert a politikai életben nincs alkalom elkövetésére, s mert ritkán fordul elő, megbélyegzés jár érte. Thuróczy morális felfogása abban is megegyezik koráéval, hogy Cesarini bíboros magatartásán keresztül közvetve bírálja a pápát is. Mátyás egyházpolitikájával, amely a római kúria befolyásának visszaszorítására és önálló magyar államegyház kialakítására irányult, jól összefért, sőt kiegészítette az a felfogás, amelyet Thuróczy a Hunyadi-féle levél és Aeneas Silvius szövege összeillesztésével bontakoztatott ki.

A KOR TÜKRÖZŐDÉSE

Thuróczy nem próbálkozott azzal, hogy korának törekvéseitől elfordulva a múlt valamiféle elfogulatlanak vélt, tárgyilagos megismerésével kísérletezzék. Elődei munkáinak java részét ugyan változatlanul hagyta, s így azok tolmácsolásánál

⁵¹ „fide rupta, nam parvi est fidelem apud Hungaros esse.” De viris illustribus. Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart. I. k. Stuttgart, 1843. De Iohanne Giskra.

személye háttérben maradt, az önállóan megfogalmazott fejezetekben azonban egyáltalán nem idegenkedett attól, hogy saját korának felfogását a múltba visszavetítse. A történetíróknál általában érvényesülő magatartás az ő esetében is két-féle módon: egyrészt tudatosan, másrészt ösztönösen nyilvánult meg. Tudatosan két vonatkozásban csoportosította és színezte ki az eseményeket tendenciózusan, a valóságra keveset ügyelve. Egyrészt a magyarok őseinek tekintett szkíták és hunok dicsőségét magasztalva, másrészt a nőuralom hátrányait ecsetelve.

A hun – magyar azonosítás, mint tudjuk, nem Thuróczy leleménye. A hun-történet, amióta elkészült, tehát két évszázad óta állandó tényezője a magyar történeti tudatnak, s egyszersmind kiapadhatatlan forrása a nemzeti büszkeségnek. Mátyás uralkodása alatt az udvari körök talán még inkább vallották a rokonságot, mint korábban. Ianus Pannonius, a nagy humanista költő, azon tűnődve, hogy a magyaroknak az emberi nem érdekében a közös bűnökért egyedül kell-e szenvedniük, a „mi hunok” kitételrel magától értetődően és mindenki számára világosan azonosította a két népet egymással.⁵² Sőt arra is történet kísérlet, hogy a hunok felől elhárítva a keresztényüldözés vádját, az egyház érdekeivel összeegyeztessék szereplésüket. Vetési László, az 1475-ben Rómába küldött magyar követség tagja a pápa előtt azt fejtegette tehát, hogy védelmet a törökökkel szemben csak a magyaroktól, a mai hunoktól várhat, akiknek már Attila példát adott, amidőn Leo pápa kérésére visszavonult Róma alól, s akiknek fejedelmei, amióta a kereszténységet felvették, az egyház leghűbb fiai.⁵³ Ha arra gondolunk, hogy a XV. század közepén Olaszországban mily negatívan értékelték a hunok szerepét,⁵⁴ el kell ismernünk, hogy bizonyos bátorság kellett ily nyíltan szembehelyezkedni a közvéleménnyel.

Thuróczy teljes mértékben a magáévá tette az udvar bizarr felfogását, s ha már azt nem is mondhatta, hogy a hunok keresztényekké lettek, igyekezett őket minél kedvezőbb színben mutatni be. Gondosan elhagyta ennél fogva forrásainak azokat a részeit, amelyek a hunokat a kereszténység ellenségeiül tüntetik fel. Antoninusból nem vette tehát át azt a kijelentést, hogy Attila a keresztény vére szomjazott, s bár nem akadt fenn a városok elpusztításán, sőt a dühöngő vihar hasonlatát is alkalmazta, hallgatással mellőzte, hogy a hun király felgyújtotta a templomokat.⁵⁵ Magyar forrásában, a Képes Krónikában, bár ez a hun-történetet már a keresztény világ felfogásához alkalmazkodva tárgyalta, figyelmesen vizsgálódó szeme

⁵² *Ianus Pannonius*: Poëmata. Traiecti ad Rhenum, 1784. I. k. 337. l., Eleg. I, 13, vers, 95—98. *Kardos* i. m. 17. l.

⁵³ *Toldy*: *Analecta* 151. sk. l. Vö. *Fraknoi* i. m. Századok 32 (1898) 399. sk. l., *Deér J.*: A magyar nemzeti öntudat kialakulása. (A Magyarságtudomány tanulmányai. 3.) h. é. n. 34. l., *Uő.*: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Bp. (1938) 260. l.

⁵⁴ A *Iuuentius Caelius Calanus* Dalmata neve alatt ismeretes Attila-életrajz, amely a XV. század közepe táján keletkezett s a hun királyt kutyafejűnek rajzolja, fejezi ki ezt a közfelfogást. *Iffj. Horváth J.*: Calanus püspök és a Vita Attilae. (Értekezések a magyarországi latinság köréből. 4. sz.) Bp. 1941. 46. sk., 49., 56. sk., l., *Ballagi A.*: Attila, a kutya-fajzat. Irodalomtörténeti Közlemények 2 (1893) 204. sk. l., *Elek O.*: Attila az olasz hagyományban. Budapesti Szemle 156 (1913) 82. sk. l.

⁵⁵ Antoninus, pars II. tit. 11. cap. 8. § 1., *Schwandtner* i. m. I. k. 78. l.

még mindig talált egy adatot, amely kedvezőtlen fényt vetetett, ha nem is magukra a hunokra, de országukra. Sabariáról volt itt szó, a pannoniai városról, ahol, mielőtt Attila elfoglalta volna, a longobardoknak, mint a Képes Krónikában Thuróczy olvasta, világhírű főiskolájuk volt. Költők és filozófusok működése virágoztatta ezt fel, ugyanakkor azonban a bálványimádás tévelygéseinek volt a rabja.⁵⁶ Az utóbbi kijelentést Thuróczy méltatlannak találja, kihagyja tehát és helyébe a többi tudomány művelésére való hivatkozást iktatja, amivel az iskola sokoldalúságát is kiemeli.⁵⁷

Amíg így a kereszténységhez közel hozott hunok kiválósága a magyarság hírnevét növeli, addig az utóbbi vallásos erényei az előbbiekre is dicsőséget árasztanak. A magyarok közül, mondja Thuróczy, nemcsak királyok, hanem közrendű emberek is a szentek sorába kerültek, annak jeléül, hogy jámborságukkal példát mutattak, erkölceik tisztaságával feltűntek.⁵⁸ Ez a dicséret nem volna feltűnő a maga helyén, Thuróczy azonban a szkíta – hun történet lelegejére helyezi, mintegy átruházva a hunokra a késői leszármazottjaik által szerzett érdemeket. Mind-egy nyilvánvalóan azért véli teljes joggal megtehetni, mert a „hunok vagy magyarok” az ő szemében egy és ugyanazon nép.

Még szorosabb, magától értetődőbb kapcsolatuk hadi vonatkozásban. A hunok győzhetlenségére és hatalmára utalással Thuróczy a magyarok dicsőségét minden aggály nélkül fokozza, büszkén állapítva meg, a kétely árnyát sem engedve felmerülni, valamennyi más nemzetét felülmúló kiválóságukat.⁵⁹ A hunt és a magyart egyaránt legyőzhetetlennek tartva, nemcsak származásilag, hanem történeti szerepük betöltésében is azonos népeknek tekinti. Nagyszerű ősök méltó utóda-inak látva a magyarokat, őszinte lelkesedéssel tudja a hunok dicsőségét hirdetni. A két nép történeti hivatását erősen aktualizálja. A magyar olvasó, amidőn arról értesül, hogy Attila legfőbb ellensége, amellyel élethalálharcát vívja, és amelyen legnagyobb győzelmeit aratja, a római birodalom, önkéntelenül is arra kell, hogy gondoljon: Mátyás ugyancsak a római birodalom fejével, III. Friggyessel harcol, tőle ragadja el várait, sőt fővárosát, Bécset. A párhuzam az ugyanazon ellenféllel küzdő két imperator történeti szerepe közt ily módon még határozottabb lesz, de egyszersmind a győzelem reménye is biztosabb annak számára, aki megérti Thuróczy utalását.

Egyidejűleg egy nagy lépéssel tovább is megy: a magyarság elődei közé bevonja a szkítákat, és népére ruházza ezek évezredes harci dicsőségét. Attól tartózkodik, hogy azonosítsa a hun-magyarokat a szkítákkal. Nemcsak azt tudja, hogy ezek a bibliai leszármazás szerint más népfajhoz tartoznak, hanem azt is látja, hogy a különböző szkíta népek, amelyek száma Orosius szerint 42,⁶⁰ mozaikszerűen tűn-

⁵⁶ SS. I. k. 272. l.

⁵⁷ Schwandtner i. m. I. k. 90. l.

⁵⁸ Uo. I. k. 58. l.

⁵⁹ „militari prestantia et armorum virtute ceteras nationes longe evadere ubique clamat.” Uo. I. k. 58. l.

⁶⁰ I, 2, 47

21. I. László harca a leányrabló kunnal (Az augsburgi kiadásból)

nek fel a világkrónikák lapjain, és nincs egységes történetük. Bármennyire tudatában van azonban annak, hogy a szkíta név tág értelmű általános megjelölés, a szkítának nevezett népekben oly közös vonásokat ismer fel, amelyek határozottan elkülönítik őket a többi néptől. Harciasságuk, uralomvágyuk és uralomratermettségük, másrészt lakóhelyük zártága teremt közöttük az ő szemében szoros kapcsolatot. Egy birodalom alkotóelemeinek tekinti őket, s államszervezetüket erősebb köteléknek látja a hiányzó nyelvi közösségnél. Azzal, hogy az ősi múltban a szkíta népek közt nem az elválasztó, hanem az összefűző elemeket helyezi előtérbe, kétségtelenül saját kora felfogásának ad hangot, illetőleg e felfogás mögött meghúzódó törekvést juttat érvényre.

Arról volt ugyanis szó, hogy a XV. század végi Magyarország, amelyben a lakosság többségét kitevő magyarság mellett számottevő más nyelvű népek éltek, Ausztria, Morvaország, Szilézia meghódítása után soknyelvű birodalommá alakuljon át. Mátyás arra törekedett, hogy megelőzve a Habsburg-házat, dinasztikus jellegű uralmat szervezzen, amelyet azután fiára mint örökös királyra átruházhat. Az új birodalomban az egyes országok és tartományok megőriznék rendi különállásukat, Magyarországot megkülönböztetett hely illetné meg, együttesen azonban a Hunyad-ház vezetése alatt állának. A szkíta birodalom népeinek egysége a múlt tükrében azt hivatott megmutatni és bizonyítani, hogy a jövőben ily dinasztikus uralom megszervezhető, illetőleg Thuróczynek Szkítiáról megrajzolt képe a Mátyás által erős kézzel összekovácsolni kezdett imperiumnak a történeti előzményéül szolgál. A szkíta nagyság tehát Mátyás birodalmának tükörképe. Minél szervezettebbé, erősebbé kívánja tenni a magyar király a maga birodalmát, annál hatalmasabbnak tünteti fel a szkítát a történetíró.

Thuróczy feltételezi — s éppen ez a lényeges elem elképzelésében —, hogy valaha volt egy szkíta világbirodalom, amely korban megelőzve az asszírokat, 1500 éven át hatalmában tartotta Ázsiát. Vagyis nemcsak egyes harcias szkíta népek éltek, hanem együttesen a világ első uraivá lettek. Nem Ninusszal kezdődik a világtörténelem, vonja le Thuróczy a következtetést, hanem a szkítákkal, részletek pedig csak azért nem ismeretesek történetükről, fűzi hozzá magyarázatul, mert a legyőzött népek irigysége szántszándékkal feledésbe hagyta merülni emlékezetüket.⁶¹ Ezzel teljesen megnyugtatva magát és a másfélezeréves hiátust kellőképpen megindokoltnak érezve, minden kételyt és ellenvetést elhárítottnak tekint.

Ugyanez a birodalmi gondolat magyarázza meg, miért fordít Thuróczy oly nagy figyelmet Szkítia földrajzi helyzetének meghatározására. Mint láttuk, a magyarságtól elszakadt, vele azonos nyelvet beszélő néprészek sorsa különösebben nem foglalkoztatta, a keleten maradt testvérek felkeresésére vágyat mintha nem is érzett volna. Szkítia az ő szemében nem azért jelentős, mert a magyarság őshazája, hanem mert egy birodalommal esik össze. Nem azt érzi feladatának, hogy kijelölje, egykor mely részében éltek magyarok, hanem határait minél hatalmasabb területre igyekszik kiterjeszteni. Nem elégszik meg tehát azzal, hogy az ősgesta nyomán Európára lokalizálódjék Szkítia. Kevesli ezt, ennél fogva terü-

⁶¹ Schwandtner i. m. I. k. 66. l.

letét alaposan megnöveli. Egyrészt Európában Isidorus Hispalensis felsorolásába⁶² beiktatja Raetia, ⁶³ s így keleti Svájc, Tirol, Vorarlberg, Salzburg egy része, Dél-Bajorország területét is a szkíták országává teszi, másrészt — P. Mela nyomán⁶⁴ — hangsúlyozva a Jeges-óceánnak „Szkíta-tenger” nevét,⁶⁵ Ázsiában észak felé a sarkvidékig kitolja határait. Azzal pedig, hogy Skandináviát önkényesen Szkítia alkotórészének mondja,⁶⁶ ennek őslakói, a gótok egész harci dicsőségét a szkítáknak tulajdonítja,⁶⁷ ami azért is feltűnő, mert felfogását Aeneas Silvius előadásával szemben rögzítette meg. Ázsiából ugyan a fantasztikum ragadja meg képzeletét, de ugyanakkor mégsem csak a mesés földrészt látja benne, hanem egy megismerhető, földrajzilag elhelyezhető, hegy-, víz- és néprajzilag reálisan szemlélhető világrészt, amely mintha meg is volna hódítható.

Mintha csak ő, a történetíró és társai egy hatalmas, sikert sikerre halmozó, fejében nagy terveket forgató uralkodó budai udvarában már minden, még oly irreálisnak látszó tervet is kivihetőnek és megvalósíthatónak vélnének. Amíg a király maga mint merész és csak a távoli jövőben megvalósítható tervre gondolt Konstantinápoly visszafoglalására, a török Európából való kiszorítására, a történetíró, képzeletétől elragadtatva, már Ázsiának a birodalom határai közé való bevonásáról ábrándozott.

Kétségtelennek látszik, hogy a gondolat, a szkíta népeket birodalmi egységbe foglalni, Thuróczy tudatában történeti tanulmányai során gyökereződött meg. Olvasmányai ébreszthették fel meggyőződését, hogy hiányzik a szkíta kor összefüggő elbeszélése, és azok tudatosíthatták benne, hogy az adatok, amelyeket össze tudott szedni, egy hatalmas múlt szerény töredékei. Számára valósággal új távlatok nyíltak a felismeréssel, hogy a szkítáké volt az első világbirodalom. Ez volt nagy tudományos felfedezése, amelyre empirikus módon, az irodalmat olvasva, az adatokat keresgélve jött rá, ugyanakkor azonban a jelen — uralkodójának imperiumalapítási törekvése — tudat alatt ösztönözte, hogy a forrásokból mit olvasson ki. Az öntudatlan vágy és a szakmai — tudományosnak vélt — kutatói munka találkozása eredményezte azután azt a sajátságosan meggyőző előadást, amely Thuróczy szkíta történetét jellemzi. Hibátlanul különbséget tesz szkíta és hun-magyar közt fejtegetéseiben, az olvasó összbenyomása azonban mégis az, hogy szkíta, hun és magyar azonosak. A stílus, a mondatfűzés magukban nem, egyedül a lelkesültség képes ily önámításra, s az olvasó befolyásolására, hogy szkíta és magyar dicsőséget a szkíta haza túláradó büszkeséggel megrajzolt gazdagságú földjén⁶⁸ ő is összeolvadónak lásson.

⁶² Etym. XIV, 4, 3; XIV, 4, 5; XIV, 4, 6, 16.

⁶³ Schwandtner i. m. I. k. 63. l.

⁶⁴ I, 2.

⁶⁵ Schwandtner i. m. I. k. 64. l. *Aeneas Silvius*, akit itt Thuróczy követ, általánosságban „*pelagus boreale*”-t mond. *Opera omnia*. 282. l. (Asia 2. cap.)

⁶⁶ Schwandtner i. m. I. k. 56. l.

⁶⁷ Uo. I. k. 60., 67. l.

⁶⁸ Uo. I. k. 65. l.

A másik vonatkozásban, a nőuralom hátrányainak fejtegetéséhez Monaci adta meg az alaphangot. Bár az özvegy királyné és leánya érdekében írta munkáját, nem hallgatta el, hogy Kis Károly fellépése és a zavargások azért következtek be, mert Erzsébet, a hiszékeny női nem képviselője, Garai Miklós nádortól befolyásoltatta magát, s miután ráhagyta pártfogoltjára, hogy helyette kénye-kedve szerint gyakorolja a hatalmat, maga is gyűlöletessé lett.⁶⁹ Ugyancsak Monaci a közhangulatot jellemezve kijelentette, hogy a nép a zsarnok főurak uralmát, a vérengzéseket és a városok pusztulását a királyné állhatatlanságának tulajdonította, a tömeg meggyőződését pedig így fejezte ki: nem tűrjük tovább a nőkirályt, férfi királyt akarunk.⁷⁰ Befejezésül ugyanő magával Erzsébettel állapította meg: büszke Magyarországot a női uralom nem képes féken tartani.⁷¹

Monaci elbeszélése, amely, éppen mert Mária királynő részére készült, kétségtelenül híuen tükrözte a magyarság hangulatát, Thuróczynek alkalmas anyagot szolgáltatott ahhoz, hogy a nőuralom következményeit minél kedvezőtlenebb színben tüntesse fel. Meglepő, mily buzgón bővíti új vonásokkal a Monacitól átvett képet. Garai nála sokkal cselekvőbbben intrikus, mint forrásában. Amíg Monaci szerint a főurak vágyódnak a tisztségekre, az egyik ispánságra, a másik bánságra, addig Thuróczy szerint Garai a királynét szüntelen figyelmezteti hatalmára és rábeszéli, hogy fossa meg a megbízhatatlan urakat méltóságaiktól, és adja ezeket híveinek.⁷² A közvéleménnyel Monaci után Thuróczy is megismételteti, hogy nincs szükség nőkirályra, túl tesz azonban mintaképén, amidőn a nőuralmat kész veszedelemnek mondja, és rendkívül hatásosan az ország kedvezőtlen külpolitikai helyzetére, mindenfelől ellenségektől való körülvételére utalva erős férfikéztől várja a védelmet.⁷³ Ellenszenve oly nagy, hogy kielégítése érdekében kész meghozni a legnagyobb áldozatot, és elvenni valamit a dicsőségből, amellyel a magyarságot máskor oly szívesen árasztja el. Egyszerre nagyon is eltúlozza a magyarság vadságát és amit Monaci általában a tömeg féktelenségéről mond,⁷⁴ azt ő a magyar népre vonatkoztatja, legvégül pedig, megismételtetve Erzsébet királynéval, hogy a büszke Magyarországot a női kéz nem tudja kormányozni, mintegy különös nyomatékkel teszi hozzá: a zabolátlan magyar népet sem.⁷⁵

Thuróczy nem éri be azzal, hogy a nőuralom hátrányait feltárja. Azt is bemutatja, hogy miként lehet a bajon segíteni. Két teljesen képzeletbeli jelenetet konstruál példaképpül, hogyan kell és illik eljárni. Az egyik tablón Mária királynő engedi át a koronát Zsigmondnak, a másikon Albert özvegye, Erzsébet — Zsigmond leánya — ad felhatalmazást a magyar mágnásoknak férfi király választására. Csak a fő szereplők személye történeti, a nekik tulajdonított érzelmek költöttek.

⁶⁹ *Monaci* i. m. 326. l.

⁷⁰ Uo. 330. sk. 1.

⁷¹ Uo. 333. l.

⁷² *Schwandtner* i. m. I. k. 251. l.

⁷³ Uo. I. k. 260., 254. l.

⁷⁴ *Monaci* i. m. 332. sk. 1.

⁷⁵ *Schwandtner* i. m. I. k. 261. l.

A valóságban Mária királynő minden önállótlanlansága ellenére, azután is, hogy férje egy ligával királlyá választotta és megkoronáztatta magát, ragaszkodott a hatalomhoz, s befolyását az ügyek intézésére Zsigmondnak csak ravaszsággal, meguralomvágya következetes érvényesítésével fokozatosan sikerült korlátoznia. Erzsébet, a nagyra törő Cillei Borbála leánya még férjével szemben is hangoztatta, hogy örökösödés jogán voltaképpen őt illeti meg a magyar trón, Albert halála után pedig mindent elkövetett, hogy fia, V. László számára biztosítsa azt.

Mindkét jelenetre azért van Thuróczynek szüksége, hogy a legérdekeltebb szereplőkkel, a királynékkal beszéltesse el, mi a felfogása a nőuralomról, s így elítélő véleményének hitelét az olvasók szemében fokozza. Mária királynővel az országgyűlés előtt tehát azt mondatja, hogy legfőbbképpen azért engedi át a hatalmat Zsigmondnak, mert egyrészt tudja: a magyarok nem kedvelik a nőuralmat, másrészt az események meggyőzték: egy nő nem is alkalmas az olyannyira erőszakos nép fékentartására.⁷⁶ Erzsébettel ugyancsak elismerteti, hogy nincs elég ereje a kormányzás gyeplőit kezében tartani, hangot adat vele annak a sejtésének, hogy születendő gyermeke leány lesz, s mintegy ennek nevében felszólítja a magyar urakat: keressenek férfi királyt, aki eleve alkalmasabb egy nőnél az ország gondjainak intézésére.⁷⁷

Mindkét idillikus jelenet éppen úgy, mint a Monaci-féle elbeszélésnek erős színekkel átfestése azt sejteti, mintha Thuróczy egyrészt meg akarná erősíteni magyar olvasóit nőuralomellenes érzelmeikben, másrészt gondolkodóba ejteni, megfélemlíteni és elriasztani próbálná azokat, akiknek ily uralom megvalósítása egyáltalában eszébe juthat. Valóban, éppen ez volt a célja. Munkájának írásakor az udvari köröket állandóan és egyre fokozódó mértékben aggasztotta, hogy ki lesz Mátyás utódja. Amint bizonyos lett, hogy a nápolyi királyleánytól, Beatrixtól nem várható trónörökös, a király céljául természetes fiának trónraültetését tűzte ki. Mátyás az őt jellemző gonddal és körültekintő szívóssággal látott munkához. Azonkívül, hogy Corvin János herceget elhalmozta birtokokkal, neki juttatta a Hunyadi család vagyonát, és gondosan neveltette, fokozatosan szerepeltette is, hogy megkedveltesse, az országot pedig hozzászoktassa utódját látni benne. Beatrix féktelen nagyravágyásában minden erejével és minden eszközt felhasználva, férje törekvéseit megghiúsítani igyekezett. A magyar urak egy része hozzácsatlakozott, mert joggal remélték, hogy a királyné segítségével legyűrhetik a Mátyás törekvéseit szolgáló vetélytársaikat, kedvező fordulat esetében pedig ők lesznek a hatalom birtokosai. Nem valószínű, hogy őszintén helyeselték vagy megvalósíthatónak vélték volna Beatrix elgondolását, azonban mégis támogatták, mert a nyugtalanlás és féltékenykedés légkörében több előnyt biztosíthattak maguknak, mint amennyit a szokásos udvari intrikákkal elérni remélhettek.

Azokban az években, amidőn Thuróczy munkáját írta, a király és királyné közti ellentétet már egész párt igyekezett a maga javára kihasználni. Thuróczy a király felfogását vallotta, amelyben a magyar nemesség is osztozott. Oly szembenítő volt

⁷⁶ Uo. I. k. 272. l.

⁷⁷ Uo. I. k. 302. l.

22. Páncélos lovagok harca (Az augsburgi kiadásból)

Beatrix önzése és oly kétségtelen, hogy saját magán és legszűkebb környezetén kívül senki számára sem előnyös, ha férje halála után ő lenne az uralkodó, hogy Mátyás biztosan számíthatott a közvélemény helyeslésére. Thuróczy ezt az általános felfogást fejezte ki, amelyet tehát a tömegeken kívül az udvarnak királyhű – nagyobb – része is vallott.

Közelebbről mintha Guti Ország Mihály, az öreg nádor szava is visszhangozna Thuróczy előadásában. Csak feltevészerűen kockáztatjuk meg sugalmazó szerepét, de valószínűsíthetjük arra utalva, hogy Thuróczynak a külpolitikai kapcsolatok fontosságát hangsúlyozó felfogása igazolhatóan azonos Országéval. Erről mi tudjuk, mégha maga nyilván el is hallgatta Thuróczy előtt, hogy Zsigmond utolsó napjaiban az Albert-párti főurak, hogy biztosítsák jelöltjük trónrajutását, elfogatták őt, mégpedig a királynéval, Cillei Borbálával együtt, mivel mindketten Ulászló lengyel király megválasztásának voltak hívei.⁷⁸ Ország akkor mint kincstartó állandóan Zsigmond környezetében tartózkodott, a király bizalmas munkatársául számított, s ha mégis szembefordult ura akaratával, annak súlyos okai lehettek. Mivel az Albert-párt a főúri reakcióval volt azonos, amely Zsigmond reformjait is hatálytalanította, Ország a királyválasztás elvének érvényesítésére törekedve tagadhatatlanul szélesebb csoport, sőt a nemesség előtt kívánta az utat szabadabbá tenni. A lengyel király trónra ültetése egyszerre volt hivatva útját vágni Erzsébet uralmi igényeinek, amelyeket az mint Zsigmond leánya és örököse még férjével szemben is hangoztatott, másrészt természetes szövetségest biztosítani a török ellenében. Mindazok a küzdelmek, amelyeket Erzsébet már férje életében megkezdett, hogy részt nyerjen a kormányzásban, majd Ulászló 1440-ben bekövetkezett megválasztásának körülményei joggal erősíthették meg Orzághot abban a meggyőződésében, hogy 1437-i állásfoglalása helyes volt, s mi sem termé-

⁷⁸ Szabó D.: Albert királlyá választása. Fejérpataky Emlékkönyv. Bp. 1917. 318. l., *Fraknói V.*: Az első Habsburg-király trónrajutása Magyarországon. Századok 47 (1913) 256. sk. 1.

szetesebb, hogy öreg korában felfogását mint a megváltozott viszonyok közt is érvényes tanítást kötötte a szavára áhítattal figyelő notarius lelkére.⁷⁹

A nőuralom káros következményeinek rajza és Mária, Erzsébet lemondásának példaképül állítása azonkívül, hogy pontosan megfelelt azok felfogásának, akiknek Thuróczy a maga munkáját olvasmányul szánta, hűen tükrözte Mátyás türelmes, Beatrixot szép szóval, rábeszéléssel meggyőzni igyekvő magatartását is.

A király, aki szerette szép, fiatal, művelt feleségét, sok szeszélyét teljesítette, csakhogy eltérítse szándékától. Elnézte költekezését, luxussal vette körül, gondoskodott dicsőítéséről, s oly mértékben pártolta rokonságát, hogy hétéves unokaöccsét, Estei Hipolitot megtette esztergomi érseknek. Türelme akkor sem fogyott el, amidőn Beatrix, már Thuróczy könyvének megjelenése után, s talán éppen ennek adataiból, merőben új és ellentétes érvet kovácsoltatott magának törekvései igazolására. Eszerint Magyarországon a királyné, ha egyszer megkoronázták, egész életére királyné marad, s ettől a jogától nem fosztható meg, sőt abban az esetben, ha a király utódok nélkül hal el, a néhány főúrból álló tanács élén ő veszi át az ország kormányzását, köteles azonban ismét férjhez menni, új férje pedig a házasságkötéssel az ország királyává válik.⁸⁰ Mátyásnak ugyan nem kellett végighallgatnia ezt a kíméletlen okfejtést, amely leplezetlenül elárulta, hogy Beatrix nem szándékozik sokáig özvegyen maradni,⁸¹ felesége értetlensége és makacs elvakultsága várható következményeit azonban bámulatos előrelátással megjósolta. Sógora, Alfonso nápolyi trónörökös útján megpróbálta 1489-ben jobb belátásra bírni feleségét. Érvei más szavakkal kifejezve ugyanazok, mint a Thuróczynál olvashatók: a magyarok készek magukat inkább az utolsó szálíg leváogatni, mintsem eltérni, hogy asszony kormányozza őket. Emlékeznek ugyanis arra, mert most is szájukban van az íze, hogy egyszer már nőuralom alatt állottak, s akkor nagyon rosszul ment az ország sorsa.⁸²

Mint az események megmutatták, Mátyás halála után valóban senki sem akart az özvegy uralmáról hallani, még azok sem, akik valaha híveiül számítottak, úgyhogy Beatrix, miután minden kísérlete, hogy II. Ulászló felesége lehessen, meghiúsult, megszegyenülve volt kénytelen Nápolyba távozni.

A közhangulatot ezek szerint Thuróczy hűen tolmácsolta. Bizonyára abban a vonatkozásban is, hogy az olaszok népszerűtlenségét ismételt célzásaival érezte. Ez az idegenkedése nyilvánul meg, amidőn Horváti Pál zágrábi püspököt, az elégedetleneknek Kis Károlyhoz Nápolyba küldött megbízottját lenézően „iste Itali-

⁷⁹ Országától hallhatta Thuróczy, hogy Erzsébet „heres regni”-nek nevezte magát. *Schwandner* i. m. I. k. 302. l. — A királyné egyrészt valóban használta ezt a kifejezést, másrészt az 1439-i országgyűlés is elismerte, hogy az ország őt „iure geniture” megilleti. *Kovachich I. N.*: *Sylloge decretorum comitialium*. I. k. Pesthini, 1818. 58. l., *Fraknoi*: *A Hunyadiak és a Jagellók kora*. 10. l. — A pontos kifejezés alkalmazása Thuróczynál aligha véletlen.

⁸⁰ *Berzeviczy* i. m. 439. sk. l.

⁸¹ Beatrix felfogása atyjának, Ferrante nápolyi királynak a milánói követ előtt tett kijelentéseiből ismeretes.

⁸² *Kovachich M. G.*: *Scriptores rerum Hungaricarum minores*. I. k. Budae, 1798. 343. l., Mátyás utasítása Nápolyba küldött követe számára. Vö. *Fraknoi* i. m. 291. l.

cus” jelzővel illeti,⁸³ vagy ugyancsak róla szükségesnek látja megjegyezni, hogy Kis Károlyt „olasz módra” térdhajlással üdvözölte,⁸⁴ a zenggi polgárookra tett megjegyzése pedig, hogy örültek Károly, az olasz fejedelem megérkezésének, hiszen a mai napig olaszul fecsegnek,⁸⁵ szintén a mindennapi benyomás által ébresztett érzelmet tükrözi. Nem ellenszenv s még kevésbé rosszindulat lappang mögötte. Inkább az a természetes idegenkedés, amelyet a vidékről a királyi udvarba felkerült prothonotarius mindennap érezhetett, amikor a királyné környezetének gyors beszédű, élénken gesztikuláló, feltűnően, mert a magyartól eltérő divat szerint öltözködő udvaroncáival találkozott, s joggal fordult meg fejében, hogy ezeknek voltaképpen a magyar föld gazdagságából telik a luxusra és henyélésre. De éppen mert ez a gazdagság az erőskezű király alatt szinte kimeríthetetlennek látszhat az előtt, aki az udvarban él, az idegenkedés nem csap át gyűlöletbe. Oly biztonságérzés honol a történetíró szívében, mint Mátyáséban, aki szintén harag nélkül és megbocsátó fölényel tudja nézni hitvesének ravaszkodó intrikáit.

Saját kora törekvéseinek azokon kívül, amelyeket a múltba szándékosan visszavetített, Thuróczy ösztönösen is kifejezést adott. Míg a tudatosan megírt részek főleg arra jellemzőek, hogy mint öntötte irodalmi formába kora felfogását, addig az akaratlanul papírra vetett reflexiók magának a kornak a lényegét szépítgetés nélkül tükrözik.

Ily megjegyzései közül kétségtelenül az a legfontosabb, amelyben a békét a legfőbb jónak nevezte.⁸⁶ Kijelentése nincs ellentétben a szkíta–hun–magyar hadierények dicsőítésével, és a török elleni győzelmes harcok lelkes magasztalásával, mivel a belső béke, rend és nyugalom biztosítására gondolt. A Mátyás trónraléptét megelőző anarchisztikus állapotokat Thuróczy mint kortárs jól ismerte, sok mozzanatról munkájában be is számolt, megszűnésük jelentőségével tehát tisztában volt. Mivel pedig a békés viszonyok megteremtése a valóságban egy sajtáságos politikai formáció kialakulásával kapcsolódott össze, dicséretük szükségképpen az utóbbi érdemeinek elismerését is jelentette. Thuróczynak ily elismerést éreznie a Mátyás-kori államszervezet iránt már csak azért sem eshetett neheze, mivel magának a királynak, az imperiumszervezőnek az uralkodói erényei teremtették azt meg.

A rendszer lényege az erőskezű királyi hatalom, amely nemcsak érintetlenül hagyja a rendi állam kereteit, hanem a rendekre újabb és újabb feladatok megoldását bízta, ily módon tevékenységüket az állam érdekeinek rendelve alá. Az állam sorsának intézésében, a korábbi fejlődés eredményeül, részt vesznek az országgyűléseken a köznemesség és a polgárság is, élvezve a hatalom gyakorlásából származó előnyöket, mivel azonban önmagukban gyengék volnának a nagybirtokosokkal szemben, az uralkodóra támaszkodnak. Ez szövetségeseinek tekinti és pártolja

⁸³ Schwandtner i. m. I. k. 252. l.

⁸⁴ Uo. I. k. 253. l.

⁸⁵ Uo. I. k. 257. l.

⁸⁶ „Pax ubique terrarum optimum bonum est.” Uo. I. k. 272. l.

őket, de csak egy bizonyos határig. Mivel valóban védelmezi érdekeiket és célja oly nyugalmi helyzet megteremtése és fenntartása, amely a köznemesség és a polgárság számára is biztosítja a jobbság zavartalan kizsákmányolását, elvárja és megköveteli, hogy viszonzásul segítsék őt célkitűzései megvalósításában. Az uralkodó tervei azonban olyanok lehetnek, hogy szükségességüket a rendek, még ha végeredményben javukra szolgálnak is, nem tudják belátni, mivel csak a távoli jövőben remélhető realizálásuk. Külpolitikai akciók és hódító háborúk, amelyek a jelenben csak terheket jelentenek, luxusépítkezések, amelyek aránytalanul sok pénzt nyelnek el, fényűző udvari élet egyáltalán nem alkalmasak áldozatok vállaltatására ösztönözni, még ha ezeket az áldozatokat voltaképpen a jobbagyok hozzák is meg egyre növekvő adóik megfizetésével.

A belső feszültség, amely ily módon a király és az általa favorizált rendek viszonyát jellemzi, arra kényszeríti az uralkodót, hogy az elégedetlenkedő rendekkel csak időnkint tárgyalva, helyettük közülnök való munkatársakra támaszkodják a kormányzásban. Nemesi és polgári származású tanácsadókkal veszi tehát magát körül, akik távolabb látnak, mint osztályuk zöme, megértik törekvéseit és támogatják őt. Kétségtelenül az előnyökért is, amelyekkel az udvari szolgálat össze van kötve, de meggyőződésből is. Az államszervezetnek a központosítása, amelyet a király személye körül tevékenykedő kormányzati szakemberek működése eredményez, mindenképpen előrelépést jelent a rendi állam korábbi szakaszához képest, ugyanakkor azonban veszélyes is lehet, mert felidézheti az egyre inkább függetlenülő fejedelmi abszolútizmust. Mátyás uralma, amidőn Thuróczy munkáját írta, központosított szervezetű volt, forma szerint azonban egyáltalán nem önkényes. Az idő rövid volt ahhoz, hogy ily, mindenki számára észrevehető alakot öltön. A kérdés éppen az, hogy a valóságban milyen volt. Thuróczy munkájának öntudatlanul papírra vetett utalásai főleg abból a szemszögből nézve bizonyulnak értékeseknek, hogy elárulják, mily felfogás élt a királyi udvarban a rendeket s az általuk képviselt társadalmat az uralkodóhoz fűző viszonyról, milyennek képzelte el a jövőt, a fejlődést a király egyik hivatalnok, a még külső formát nem nyert, de gondolatban már eldöntött elvek alapján.

Tájékozódás céljából ismét oly fejezet vizsgálatából kell kiindulnunk, amelyet Thuróczy nem önállóan, hanem régebbi szöveget szem előtt tartva, azt átdolgozva fogalmazott meg. Így járva el, elkerülhetjük ugyanis, hogy esetleg csak azért tulajdonítsunk Thuróczynak bizonyos magatartást, mert az előttünk származása vagy osztályhelyzete alapján ma magától értetődőnek látszik. Mi sem tűnik fel természetesebbnek, mint Thuróczyt a köznemesség képviselőjének tartanunk, s mert a köznemesség politikai érvényesülésének eredményéül a XV. század közepén állandósultak az országgyűlések, a reformokat pedig nem királyi rendeletek, hanem országgyűlési decretumok léptették életbe, a rendi érdekektől meghatározottnak fognunk fel politikai gondolkozását. Azt a jelenséget pedig, hogy munkájában miért nem ismerteti az egyes országgyűléseket, úgy magyarázhatnók, hogy ezek hosszú sorban követték egymást s oly író, aki az események elbeszélésére törekedett, joggal feleslegesnek vélhette megtárgyalásukat.

A fejezet, amely szerintünk félreérthetetlenül feltárja Thuróczynak munkája megírásakor vallott felfogását, az 1435-i II. decretum bevezetését írja át.⁸⁷ Az országgyűlés mérföldkő a magyar rendiség történetében. Nagy fontosságú igazságszolgáltatási és hadügyi reformokat öntött formába, mégpedig igen alapos előkészítés után. Zsigmond elgondolásait, javaslatok gyanánt, már 1433-ban oly utasítással küldte haza Sienából, ahol akkor éppen tartózkodott, hogy a megyék tárgyalják meg azokat, követeiket lássák el megfelelő felhatalmazással, az országgyűlés pedig a széles tömegek állásfoglalásának ismeretében tanácskozzék és határozzon. A decretum tehát a király kezdeményezésének, az országgyűlés döntésének és a rendi érdekek körültekintő figyelembevételének az eredménye. Ennek megfelelően bevezetésében kiemeli, hogy meghozatalában a prelátusokon és bárókon kívül a valamennyi megyéből összehívott nemesek is részt vettek, akik az ország egész testét képviselik az otthon maradtaktól nyert teljes felhatalmazás alapján. Amíg tehát a korábbi írásos emlékek a regnum képviselőinek a prelátusokat és bárókat nevezték, most nem is velük együtt, hanem egyedül a követeik által képviselt nemesek tűnnek fel ilyenek gyanánt.⁸⁸ Annak a rendi fejlődésnek a bizonyosságául, amelynek lényege a köznemességnek az állam sorsát intéző tényezők közé lépése és az országgyűlések tartásának rendszeressé válása.

A rendi képviseleti rendszer fő vonalait Magyarországon először megfogalmazó decretum szavai alkalmasak voltak, szinte önként ajánlkoztak, hogy a kor eseményeit megörökítő elbeszélésbe beleolvadjanak. Ehelyett Thuróczy a prelátusokat meg sem említi, az ország képviselőinek egyedül a bárókat és az előkelőket mondja, ugyanakkor szerepüket passzívnak tünteti fel. Elhallgatja ugyanis a decretum szavait, hogy Zsigmond intézkedéseit az országgyűlés óhajára, tanácsára közös megbeszéléssel és hozzájárulásával hozta meg, s ehelyett úgy adja elő, hogy az uralkodó privilégiumszerűen bocsátotta ki rendelkezéseit. Az országgyűlés az ő beállításában azért jött össze, hogy a királyt új – római császári – méltóságában üdvözölje. Annál aktívabb szerinte az uralkodó. A törvényeket és constitutiokat, amelyeknek új – tehát reform – jellegét ismételten hangsúlyozza, ő hozza meg, ő adja ki.

Zsigmond szerepe ugyanaz Thuróczy előadásának tükrében, mint Mátyásé volt az 1486-i nagy törvénykönyv kibocsátásánál a valóságban. Ez szintén a jogszolgáltatás reformját hangsúlyozza, azonban fontos társadalmi reformokat is tartalmazott. Elkészülését, mivel megfogalmazásában Dráginak jelentős szerepe volt, Thuróczy kezdettől fogva figyelemmel kísérhette. Az 1486-i decretum semmit sem árul el Mátyás uralkodásának abszolutizmusba áthajló jellegéről. Elítéli az absoluta potentiát,⁸⁹ hangsúlyozza a reformoknak országgyűlésen, a prelátusok, bá-

⁸⁷ Uo. I. k. 296. l.

⁸⁸ *Mályusz E.*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Bp. 1958. 95. sk. l.

⁸⁹ „Decet reges, principes . . . bonorum stabiliumque potius institutorum rigore, quam absolutae potentiae vel damnandae abusionis severitate populos subiectos et simul imperii sui habenas moderari.” (1. §. Corpus iuris Hungarici.) Vö. *Holub, J.*: Ordinaria potestas, absoluta potestas. *Revue historique de droit français et étranger.* 1950. 98. l.).

rók, előkelők és a megyei nemesi követek részvételével való meghozatalát, nem mellőzi el a reájuk, mint az egész ország képviselőire való utalást, sőt — túlmenően az 1435-i decretumon — úgy tünteti fel, mintha a király a rendekkel egyezkedés során állapodott volna meg.⁹⁰ A decretum szavai alapján a rendek befolyásának nem csökkenésére, hanem erősödésére kellene következtetnünk. A kifejezések azonban kulisszák, amelyeket egy kiváló uralkodói képességekkel rendelkező fejedelem állított fel, hogy a rendek hiúságának hízelegve, a cél érdekében a könyörtelen valóságot elleplezze. Éppen ezt a valóságot segít megismerni Thuróczy, amidőn szándéka ellenére felfedi — az 1435-i szöveg átalakításával — egyrészt királyának a hatalom gyakorlásáról vallott felfogását, másrészt azt, hogy ő, a köznemesi származású, az udvarban szellemi munkát végző értelmiségi egyetértett azzal. Sem családi kapcsolatait, sem osztályának közvetlen érdekei nem tartották vissza, hogy az abszolutizmust ne helyeselje, s annak érvényesülését ne mozdítsa elő.

Az abszolutizmus lényegéhez hozzá tartozván, hogy az uralkodó öröklés, ne pedig választás útján lépjen a hatalom birtokába, Thuróczy ebben a vonatkozásban is a múlt tükrében már a jövőt mutatja meg. Azon nem változtathatott, hogy Mátyás választással lett király, de már fia, Corvin János jogának az elismerésénél kész volt tovább menni, mint maga Mátyás, aki beérte volna azzal, ha olyan helyzetet tud teremteni, hogy halála után a királyválasztó országgyűlés fia mellett dönt. Thuróczy felfogását, s ezen keresztül a király be nem vallott vágyát abból a különbségből olvashatjuk le, amely V. László uralkodásának megítélésében Vitéz Jánostól, Hunyadi barátjától és munkatársától elválasztja. Vitéz azokban a levelekben, amelyeket Hunyadi nevében fogalmazott meg, a gyermekkirályt következetesen *electus rex* nevezte,⁹¹ a XV. század közepének közfelfogása pedig annyira ragaszkodott a hatalomnak választással való átruházásához, hogy Ivanics, a levelek összegyűjtője — egyébként teljesen alaptalanul — választást tételezett fel, amely az 1447-i országgyűlésen ment volna végbe.⁹² Ezzel szemben Thuróczy, a rendek hatalmának hátrányára, azt állította, hogy V. Lászlót a királyság a természetjognál fogva (*iure naturae*) illeti meg.⁹³ Oly kifejezéssel élt tehát, amelyet okleveles emlékek — tudomásunk szerint — egyszer sem említenek, s tovább ment, mint az 1439-i országgyűlés, noha ez is elismerte, hogy V. László anyja, Erzsébet az országra az örökösödés jogán tart igényt. A természetjogra hivatkozásával Thuróczy voltaképpen arról tett hitet, hogy az abszolutizmus szellemében az örökösödés elvének korlátlan érvényesülését tartja helyesnek.

Thuróczy munkájának az 1435-i decretumot átfogalmazó fejezete rávilágít még az író és kora felfogásának további két fontos elemére. Ott, ahol az 1435-i decre-

⁹⁰ „*pari et unanimes omnium voluntate, consilio et assensu convenimus et concordavimus.*” (13. §)

⁹¹ *Schwandtner* i. m. II. k. (1746) 38, 90. l.

⁹² Az 1446-i levél „*electus rex*” kifejezéséhez fűzte hozzá magyarázatul: „*Ista electio concurs fuit facta anno domini 1447 in congregatione Pestiensis.*” Uo. II. k. (1746) 38. l.

⁹³ *Schwandtner* i. m. I. k. 325. l.

tum szövege „praelati, barones et nobiles” kifejezéssel él, Thuróczy a „principes et proceres”-t nevezi meg az egész ország képviselői gyanánt, azaz elhagyja a praelati kifejezést, a nobilest pedig proceresszel helyettesíti.

A változtatás megértéséhez tudnunk kell, hogy a XIV – XV. században az uralkodók a királyi tanács tagjaira, mint „praelati et barones”-re utaltak, ezek, amidőn király hiányában éveken át országos tanács módjára intézték az ügyeket, magukat „praelati, barones et proceres”-nek nevezték, amivel testületüknek kissé népesebb voltát is kifejezésre juttatták, végül pedig, ha országgyűlésen bocsátottak ki okleveleket vagy hoztak decretumokat, a nobiles szó beiktatásával tették teljessé a felsorolást. A „főpapok és bárók” kitévelt Thuróczy nem mellőzi teljesen. Ha azonban arra gondolunk, hogy a királyi okleveleknek ezt a leggyakrabban emlegetett kifejezését Thuróczynál szorgos vizsgálattal is mindössze három helyen leljük fel,⁹⁴ országos tanács értelemben pedig, tehát a proceres szóval bővítve csak kétszer,⁹⁵ a jelenséget lehetetlen a véletlennek tulajdonítanunk. Könnyen megmagyarázható a prelátus elnevezés elmaradása s amit ez tulajdonképpen jelent, a főpapoknak a társadalom vezetői közül való kiesése. Következménye ez a művelődés elvilágiasodásának, s vele az egyház tekintélye csökkenésének, de egyszersmind az államszervezet központosításának is, mivel az állandó hadsereg megszervezése gyakorlatilag megszüntette a főpapi bandériumokat. A prelátus, aki a királytól nyerte el kinevezését, sorsa pedig annak kegyétől függött, mivel a pápaság megszűnt számára oly szövetséges lenni, akihez az állammal szemben fordulhat, voltaképpen a nagybirtokosok egyikévé lett. Ezeknek, a főuraknak a különállása, vezető szerepe Thuróczynál kellőképpen kifejezésre jut. A báró, mágnás,⁹⁶ sőt princeps megjelölés⁹⁷ egyedül reájuk vonatkozik.

Annál érthetlenebb, legalább az első pillanatra, a nobilisok kikapcsolása az országgyűlések résztvevői közül. Nemcsak az 1435-i decretum szövegét átírva siklott el ugyanis felettük Thuróczy, hanem az 1439-i országgyűlésen szereplők közt sem említette meg őket.⁹⁸ Mellőzésük azért is feltűnő, mert egyébként a munkában a nemességet mint társadalmi réteget állandóan szerepelteti. Így már arra kellene gondolnunk, hogy talán a nemesség részvétele az országgyűlési tárgyalásokon annyira jelentéktelen, szava oly súlytalan volt, hogy nem is látszott érdemesnek megemlíteni a hatalmat jelentő főurak mellett. Tüzetesebben megvizsgálva azonban, hogy a proceres kifejezés mily kapcsolatokban tűnik fel, arra a nem várt eredményre jutunk, hogy ezt Thuróczy a nobilesszel azonos értelemben használja. 1440-ben, amidőn I. Ulászló az ország valamennyi *előkelőjét* meghívta országgyűlésre, Buda a sok *nemestől* lett népes,⁹⁹ Hunyadit 1448-ban – olvassuk – Magyarország *összes előkelői* hálás szívvel várták, aminek bizonyossága,

⁹⁴ Uo. I. k. 324., 335. l.

⁹⁵ Uo. I. k. 253., 356. l.

⁹⁶ Uo. I. k. 321., 337. l.

⁹⁷ Uo. I. k. 296., 317. l.

⁹⁸ Uo. I. k. 301. l.

⁹⁹ Uo. I. k. 305. l.

hogy Szegeden a *nemesek* nagy tömege gyűlt össze üdvözlésére.¹⁰⁰ Futakon viszont az ünnepélyes gyűlést, amelyre V. László 1456-ban az egész ország *nemeseit* hívta össze, sok *előkelő* részvétele tette népessé.¹⁰¹

A nemest azonban Thuróczy nemcsak előkelőnek mondja, hanem úrnak is. Abban a fejezetben, ahol V. Lászlónak uralomra lépését beszéli el, mindenütt, ahol az események emlékét fenntartó egykorú oklevelek nobilist említenek, nála dominus megjelölést találunk.¹⁰² Ugyancsak az urak közé érti a nemeseket, amidőn feljegyzi, hogy Nándorfehérvár védelmére kik nem jöttek el.¹⁰³ A szöveg, amelyet a fogalmazásnál szeme előtt tartott, Aeneas Silvius elbeszélése, világosan utalt a nemesek távolmaradására: A keresztesek nem kis hadserege nem gazdagokból és nemesekből, hanem a nélkülöző és bárdolatlan köznépből került ki.¹⁰⁴ Bár fel lehetne tennünk, hogy Thuróczy osztálya iránti elfogultságból nem marasztalta el a köznemeseket tétlenségük miatt és hátrította a felelősséget egyedül a főurakra, hihetőbbnek látszik, hogy a dominusokkal vette őket egy kalap alá. Feltevésünket megerősíti az a megfigyelés, hogy máshol megint a nobilis megjelölést előkelő, báró, úr értelemben használja. Ha ugyanis V. László Budára utazását leírva, kíséretében Cillei mellett „sok más nemest” is szerepeltet,¹⁰⁵ ezeken csak a királyi környezet tagjait értheti. Ennek a környezetnek, 1453-ban Bécsben a király mellett összegyűlt tagjai között forrása, Aeneas Silvius név szerint felsorolt több birodalmi herceget, azután megemlítette, hogy rajtuk kívül Csehországból sok, Magyarországból pedig több báró is ott volt.¹⁰⁶ Thuróczy átfogalmazásában ez a szöveg így hangzik: sok nemes özönlött a királyhoz mind saját országaiból, mind idegenből.¹⁰⁷

Valamennyi most felsorolt megjelölést pontosan oly értelemben is használja Thuróczy, amint az a korabeli oklevelekben szokásos volt. A proceres tehát előkelőt is jelent,¹⁰⁸ a dominus főurat,¹⁰⁹ a nobilis köznemest.¹¹⁰ Ugyanakkor bizonyosnak látszik, hogy következtelensége nem írói felületesség eredménye. Az a tendencia lappang mögötte, hogy a nemességet a főurakkal azonos színvonalon

¹⁰⁰ Uo. I. k. 330. l.

¹⁰¹ Uo. I. k. 346. l. Nem ennyire nyilvánvaló a proceres kifejezésnek a nemessel való azonos-sága, amidőn a főurak V. Lászlót azzal ingerlik Hunyadi László ellen, hogy ezt az előkelők és a köznép rokonszenve tette dőlyfőssé. Uo. I. k. 349. l. — Ha azonban meggondoljuk, hogy a Hunyadi-család nemigen dicsekedhetett főúri párthívekkel, s ugyanakkor valószínűtlen, hogy Thuróczy éppen a köznemességet mellőzte volna, amelynek körében a kormányzó népszerű volt, az ellenmondás feloldására ismét csak az előkelőknek a nemesekkel való azonosítása kínálkozik a legalkalmasabb megoldásul.

¹⁰² Uo. I. k. 334. l.

¹⁰³ „Hungariae tamen domini . . . armorum auxilium ferebant minime.” Uo. I. k. 339. sk. l.

¹⁰⁴ „Is . . . cruce signatorum haud parvum congregavit exercitum, non divitum ac nobilium, sed inopis atque incompositi vulgi.” Opera omnia. 403. l. (Europa 8. cap.)

¹⁰⁵ Schwandtner i. m. I. k. 336. l.

¹⁰⁶ Opera omnia. 412. l. (Europa 22. cap.)

¹⁰⁷ Schwandtner i. m. I. k. 334. l.

¹⁰⁸ Uo. I. k. 348. l.

¹⁰⁹ Uo. I. k. 336. l.

¹¹⁰ Uo. I. k. 320., 324. l.

állónak, velük egyforma jogokkal, kiváltságokkal rendelkezőnek tüntesse fel. A nobilis kifejezés teljes elhagyása túlságosan feltűnő lett volna, mivel évszázados gyakorlat folyamán beleivódott a törvények és oklevelek szövegébe, a mindennapi életnek pedig nélkülözhetetlen eleme lett, a bizonytalan szóhasználat ellenben elősegíthette az azonosulást.

A proceres tartalmának a nobilesre ruházása nem volt teljesen új jelenség. Jobb híján általánosságban előkelőknek nevezték eddig is azokat a vagyonos nemeseket, akik nem bárók, nem is uradalmak tulajdonosai, több faluból álló vagyonuk azonban képessé teszi őket, hogy szerencsét próbálva a legfelsőbb csoportba felküzdjék magukat. Sajátságos átmeneti réteg tagjai, a köznemesség politikai szereplésének irányítói, ugyanakkor érvényesülésének haszonélvezői, akiket származásuk, rokonságuk a szélesebb nemesi tömegekhez fűz, vágyódásuk azonban a főurak felé fordít, készen harcolni, de meg is alkudni velük, ha érdekeik így kívánják. Thuróczy voltaképpen az ő képviselőjüknek tekinthető, a két fogalom azonosításával nekik óhajtott előnyt biztosítani. Közvetve természetesen hasznuk van másoknak is az egységesülésből, mindazoknak, akiket megillet a nemes cím. Tehát a legszegényebbeknek is, még ha egész vagyonuk mindössze egyetlen telek vagy kúria. Az igazi előnyt azonban még a jómódú nemes számára is a dominus cím reá ruházása jelenti. Dominusnak eredetileg a főurat nevezték. A szó kifejezte a földesúri joghatóságot, a jobbágyok feletti bírói hatalmat, de egyszerűen azt is, hogy viselője rendelkezik a nemesi familiarisok szolgálatába fogadásához szükséges vagyonnal.

Thuróczy törekvése, hogy a hozzá hasonló helyzetű köznemeseket a legelőkelőbbekkel egy színvonalon állóknak igyekezzék feltüntetni, összefüggésben állott Mátyás társadalompolitikájával, amint az főleg az 1486-i decretumban nyilvánult. Ennek tendenciája ugyanis az volt, hogy a megyékben a jómódú, birtokos nemesség irányítsa a közéletet, s mellette a nagybirtok urai háttérbe szoruljanak, az országgyűléseken és a központi kormányzatban pedig ugyanennek a nemességnek legkiválóbb tagjai a királlyal egyetértésben, őt szolgálva érvényesüljenek. Ez a törekvés szinte túlzott sikereket ért el, mert a Mátyás halálát követő főúri visszahatás a köznemesség még szélesebb tömegeinek politikai szerepelteséhez vezetett, s mint a Werbőczynél olvasható „una eademque nobilitas” kifejezés jelzi, az egész nemesség követelte magának a feudális uralkodó réteg kiváltságait, nem kétséges azonban, hogy egy proceres színvonalú rétegnek megszilárdulása a nemesek és a bárók között a rendi társadalom és az állam együttműködésének hasznára lett volna.

A köznemesség és a nagybirtokos főurak viszonyának jellemzésénél szintén felismerhető, hogy Thuróczyt saját korának törekvései befolyásolták. A hűbéri kapcsolatot, amely mágnást és szolgálatot vállaló köznemest összefűzött, s amely az ő életét, egész pályáját is elhatározóan megszabta, Monaci művét átírva még szépítmények nélkül jellemezte. Megjegyzése, hogy a köznemések nyakára a nagyurak igát helyeztek,¹¹¹ világosan bizonyítja, hogy nem kívánta a valóságot ellep-

¹¹¹ Uo. I. k. 258. l.

23. Magyar és török lovasok harca (Az augsburgi kiadásból)

lezni. Annyira nem, hogy az I. Ulászló alatti pártviszályok leírásánál a főurakat kardjukkal szolgáló nemeseket nem a valóságot tompító és patriarchalis viszonyt sejtető, egyébként szokásos familiaris névvel illeti, még csak nem is servienseknek mondja őket, hanem lenézést kifejezően és egyedülállóan servusoknak.¹¹² A továbbiakban azonban egyszerűen nem létezőnek fogja fel a familiarisi viszonyt. A köznemesekről akkor is, amidőn főurak kíséretében szerepelnek, úgy beszél, mintha önállóan járnának el. Hunyadit tehát, hogy Cillei cselvetését elhárítsák, szerinte nemcsak barátai és párthívei, a „nagyságos és hatalmas” Székely Tamás auranoi perjel, Vlád havasalföldi vajda, Kanizsai László és Rozgonyi Sebestyén kísérik el Budára, hanem Magyarország sok nemes is, csillogó fegyverzetbe öltözve, és ragyogó csapatokba tömörülve.¹¹³ Főúri bandériumokat lát itt Thuróczy maga előtt, a kép azonban, amely szavai nyomán az olvasó előtt kibontakozik, oly nemeseket ábrázol, akik saját elhatározásukból sorakoznak fel a nagy hadvezér mögé. Mintha ezt nem saját és párthíveinek familiarisai követnék, hanem általában a köznemesek, valamennyien, egy egész társadalmi rend.

A lényeg elhallgatása, mint oly sokszor, Thuróczy kezében is határos eszköznek bizonyult. Mellőznie azonban nyilvánvalóan azért lehetett a familiarisi viszonyt, mert ez már a valóságban is kezdte elveszíteni tartalmát. A familiaritás, tehát az a kapcsolat, hogy a nemes a gazdag főurat a tőle természetben kapott ellátás fejében szolgálja, a terménygazdálkodás korából öröklődött, annak igényei teremtették meg. A piacra termelés és nyomában a pénzgazdálkodás kifejlődése fokozatosan egyszerűsítette a szolgálat vállalását és ellátását. Katonai téren

¹¹² Uo. I. k. 306. l.

¹¹³ Uo. I. k. 337. l.

a meghatározott havi összegért szolgáló zsoldos pótolta a korábban évekre alkalmazott familiarist, s esetleg még kevesebbe is került ennél, a birtokigazgatással megbízott officialisok fizetése pedig mindkét fél számára áttekinthetőbbé vált azzal, hogy egy-egy falu általánosságban kijelölt és mindég kissé bizonytalan bevétele, meg a természetben kiutalt szövet helyett pontos összegben szabták meg. A gazdasági viszonyok átalakulása és a köznemesség törekvése, hogy mint rend kiszabaduljon a vazallusi függésből, egyaránt közrejátszottak, hogy a familiaritás szokásszerűen áthagyományozódott színei elhomályosuljanak. Thuróczy munkájának egyik részlete jól tájékoztat erről a folyamatról.

1451-ben történt, olvassuk, hogy Giskra, az V. László érdekeit szolgáló főkapitány elfogta a Hunyadi-párti Hédervári László egri püspököt, aki váltságul kész volt székhelyét, Eger várat átengedni, a várnagyok azonban, jól sejtve, hogy az ellenség befészkelődéséből az egész vidékre sok baj háramlana, s mert maguk is odavalók voltak, egy ember nyomorúságának elébe helyezték az országrész érdekét, és megtagadták a parancs teljesítését.¹¹⁴ Akár elhangzott a valóságban az indokolás, akár csak utólagos magyarázatnak tekinthető, kétségtelen, hogy Thuróczy helyeselte a várnagyok eljárását. Annak ellenére, hogy a familiaritás feltétlen engedelmességre kötelezte a vazallust, sőt azt is elvárta tőle, hogy saját anyagi romlásának árán próbálja a fogságból kiszabadítani urát. Thuróczy magyarázata, hogy a várnagyok azért becsülték többre a köz javát, mint egyetlen ember érdekét, mégha az főpap és főúr is egy személyben, mert maguk szintén annak az országrésznek voltak a szülöttjei, az 1486-i törvénykönyv rendelkezéseinek, a megyei szervezet átalakításának és a mögötte meghúzódó társadalmi reformnak a hatásával magyarázható. Amíg korábban, az évszázados gyakorlatnak megfelelően, a főúr, ha ispánságot nyert el, az ország másik feléből is magával hozhatta familiarisát és megtehetette alispánjává, addig az 1486-i decretum értelmében helyettesét a megye nemesei közül kellett választania. Ez, rokoni szálakkal fűzve az igazgatására bízott megye birtokos családaihoz, nyilvánvalóan eleve nem képviselte oly egyoldalúan ura érdekeit, mint távolról hozott elődje. Az alispán rendszeren várnagy is volt, annak a várnak a parancsnoka, amelynek birtoklása összeforrott a megyei ispáni tisztség viselésével, s így az 1486-i decretum értelmében a várnagyság szintén a nemesség befolyása alá került. Hédervári egri várnagyai nem voltak alispánok, őket a megyei nemesség nem vonhatta pártjára, s így Thuróczy túlment Mátyás reformján, amidőn nemcsak megengedhetőnek, hanem helyesnek találta, hogy a familiarisok általában a közérdeket fontosabbnak tekinték, mint uruk hasznát.

¹¹⁴ Uo. I. k. 331. l.

ÍRÓI MAGATARTÁS

A múltról, a történekről Thuróczy tudatában kora hatása alatt, olvasmányai nyomán és – talán nem túlzás ezt mondani – kutatásai közben, megfigyelései és eszmélkedései eredményeül bontakozott ki az a kép, amelyet azután három egymáshoz kapcsolódó részben tollával megörökített. Egyénisége – ezen tanultságát, képzettségét, történeti érzékét, felfogó képességét, egész világnézetét értve – és korának viszonyai együttesen szabták meg a szeme előtt lebegő kép vonalait és színeit. Amint azonban írásban megrögzítette az emlékezetében felmerülő eseményeket, amint az éppen az írás lényegéből következik, saját felfogása is módosult. Nem az évek múlása eredményezte ezt. Oly rövid volt az idő, amely alatt munkája mindhárom részét elkészítette s ami döntő, annyira homogén, hogy a külső tényezők – élmények és benyomások – hatását nem kereshetjük a változások mögött. De mert felfogásbeli különbségek mégis vannak az egyes részek között, fel kell tennünk, hogy az író egyénisége fejlődött.

Az idő rövidege csak látszólag szól feltevésünk ellen. Thuróczy írónak kezdő volt ugyan, de egyébként meglett ember, aki tollát hivatalos munkáját végezve már sokat forgatta, s mert így gondolatainak kifejezése számára nem fárasztó feladat, figyelmét a voltaképpen írói munkára fordítva, sokkal inkább elmélyülhetett abban, mint ahogyan fiatalabb korában maga is meg tudta volna tenni.

Írás közben lett figyelmes a művelődés fontosságára. Feltűnő, hogy általában mennyire érzéketlen a kulturális jelenségek iránt, ha még oly szembetűnőek is azok. Említés nélkül megy el a legnagyobb épületek mellett, akár a múlt emlékei, akár szeme láttára nőttek ki a földből. Történetíró kortársa, Ransanus lucerai püspök, aki mint nápolyi követ járt Magyarországon, ha Tatáról, Óbudáról vagy Székesfehérvárról szólt, nem tudta megállani, hogy csodálkozását kifejező jelzővel ne illesse az ott látott épületeket.¹¹⁵ Thuróczy ilyen emlékekre ügyet sem vet. Amíg Ransanus Visegrádnál kiemeli Mátyás király építkezéséről, amelynek nagyszerűségét csak a közelmúlt ásatásai tárták fel előttünk, annak szépségét és díszes voltát,¹¹⁶ Thuróczy beéri a táj szépségének ecsetelésével, s egyetlen szót sem szól a művészi kéz és teremtő fantázia alkotásáról.¹¹⁷ Még kevésbé emlékezik meg, talán mert alkalmat is nehezebb lett volna találnia, egyéb kulturális teljesítményekről, mint a pozsonyi egyetem megalapításáról, a budai nyomdáról, Mátyás könyvtáráról, egyáltalán kéziratokról és írókról, noha az ilyesféle jelenségeket még ha inkább csak a Maecenasok érdemei sorában, Itáliában már szokás volt számontartani. Mindezt figyelembe véve érthető, hogy Thuróczy észrevétlenül hagyta Monacinak I. Lajos király kulturális tevékenységét méltató kijelentését, nem magyarázta meg, hogyan kell érteni, hogy a magyarságot a barbárság állapotából a humánus életmódhoz és polgárosult szokásokhoz hozzászoktatta.¹¹⁸

¹¹⁵ Uo. I. k. 416. sk. I.

¹¹⁶ Uo. I. k. 418. I.

¹¹⁷ Uo. I. k. 304. I.

¹¹⁸ „Pannonicos homines . . . ad ritum humanum, ad civilia traxit.” *Monaci* i. m. 325. I.

Más, megváltozott felfogásnak a jelét látjuk ellenben felcsillanni munkája második részének ajánlásában. Ezt akkor írta, amidőn már átdolgozta a hun-történetet, a magyar történetet pedig, mint stílárís változtatásai mutatják, figyelmesen átolvasta. Az ajánlás mintegy eszmélkedéseinek visszhangja. Azon tűnődik itt, vajon a magyarság nem hibás-e abban, hogy az utókor igazságtalanul bánt el Attilával, amidőn feledésbe hagyta merülni dicső tetteit. Megnyugtatva magát, hogy nemzetének azért nem volt módja a nagy király emlékét megörökíteni, mert inkább a harcban mint az írásban kellett magát gyakorolnia, hozzáteszi: az erdélyi magyarok egy része ma is jeleket vés fába, és az ilyenféle rovással írás módjára él.¹¹⁹ Thuróczy voltaképpen magyarázatul szánja szavait, hogy a harcias székelyek körében miért nem honosodott meg a latin írás, felvilágosítása azonban elárulja afölött érzett büszkeségét, hogy a magyarság a háborúk ellenére is ki tudott fejleszteni egy sajátos népi írást, amely ősrégi és más, mint a latin betűs. Kétségtelen, hogy csak azért ismerte fel a jelenség fontosságát, mert munkája megfogalmazása közben rákényszerült a történeti összefüggések keresésére. Éppen mert külső ösztönzés nélkül s azon felfogása ellenére, hogy a művelődés sorsa nem tárgya a történetírásnak, villant fel előtte a valóság képe, látszik jelentősnek megállapítása.

Ugyancsak megváltozott, mégpedig lényegesen, a történetírás hivatásáról valott felfogása. Azt, hogy mit érzett eredetileg feladatának, munkájának legelőször megírt részéből ismerhetjük meg, mégpedig éles vonásokkal kirajzolódóan, mivel Monacinak előtte fekvő alapszövegétől eltérően, azzal tudatosan szembehelyezkedve fogalmazta meg nézeteit. A különbségben egyéniségén kívül egy kissé a magyar történetírás helyzete is visszatükröződik. A velencei történész, maga is diplomata, egy hatalmas, messzi tengereken túl terjeszkedő államnak változatos életsorsát ismertetve, szükségszerűen világtörténeti távlatokban kellett hogy szemlélje témáját, s mert hazája nagy politikai akciók központjában állott, joggal érezhette, hogy tőle függ, melyik császárnak, melyik barbár hódítónak vagy olasz városállam fejének emlékét őrzi meg vagy hagyja feledésbe merülni. Terjedelemre jelentős, nemzedékek által kifejlesztett gazdag irodalom hagyományait követte,¹²⁰ magát pedig mint író a korai renaissance, bár nem mélyrehatóan, de mégis befolyásolta.¹²¹ Tárgy és írói önérzet egyaránt mondatták Monacival: a múlt idő mindent elpusztít, nincs az a nagyszerű jelenség, amely már az első generáció idejében ne semmisülne meg, hacsak a toll védelmébe nem veszi.¹²²

Éppen ellenkező Thuróczy felfogása. Szavai, hogy mint író nem jelentős, őszintéknek látszanak. Más, hacsak nem hiányzik belőle teljesen az önkritika, nem is gondolhat. Főlényt a magyar írói hagyományok sem szuggerálhatnak neki.

¹¹⁹ Schwandtner i. m. I. k. 48. l.

¹²⁰ Prost, A.: Les chroniques vénitiennes. Revue des Questions Historiques. 31 (1882) 512. sk., 544. l., Manitius i. m. II. k. 246. sk. l.

¹²¹ Gothein i. m. 41., 353. l.

¹²² „Vastatrix est omnium vetustas, nulla est tantarum rerum magnificentia, quae, nisi in calamí protectionem suscepta, aevo primo non corruiat.” Monaci i. m. 323. l.

Az uralkodók örökös dicsőítése mint olvasót őt sem nevelhette kritikus szemlé-
lővé. Amíg tehát Monaci önmagát teszi meg a múlt bírójává, annak eldöntőjévé,
hogy mi a fontos vagy lényegtelen, addig Thuróczy a királyok tetteit eleve, maguk-
tól értetődően nagyszerűeknek tartja, amiből azután csak annak bevallása követ-
kezhethet, hogy írói készsége, „alacsony stílusa” végképp nem alkalmas az olyany-
nyira fennkölt jelenségek megörökítésére.¹²³ Magatartása tehát nem egyedül a
kezdő író szerénykedése. Következménye az a magyar irodalmi hagyományokból
fakadó általános történet szemléletnek is.

Egészen más meggyőződése, mire befejezi munkáját. Már a hun és a régiebb
magyar történet feldolgozása közben belátja, mennyire igaz van Monacinak,
hogy a legdicsőbb tettek is feledésbe merülnek, ha a történetíró nem örökíti meg
azokat. Attila esete figyelmeztető példa számára: Az idegen nemzetek gyűlölete
tartotta vissza történetíróikat, hogy elismerjék a hun király nagyságát, ő viszont
azzal, hogy részletesebben rajzolja meg életét, hozzájárul halhatatlanságának biz-
tosításához.¹²⁴ Ugyanezt a felfogását még leplezetlenebbül fejezi ki az utolsó rész
ajánlásában. Itt már teljes írói önérettel jelenti ki: Zsigmond király korát azért
dolgozta fel, hogy megakadályozza az emberek emlékezetéből való kiesését, ol-
vasóit pedig megnyugtatja, hogy azt írta le, ami méltó a halhatatlanságra.¹²⁵

Thuróczy tehát történetírónak tartotta magát, és hivatást látott munkája elké-
szítésében. Azt is hitte, hogy mindaz igaz, amit megírt. Annak ellenére, hogy
— mint példákkal szemléltettük — a szkíta — hun — magyar dicsőség fokozása ér-
dekében elhagyta a forrásaiban olvasható kedvezőtlen elemeket, a tetszetőseket
viszont mértéken túl kihangsúlyozta. Mai szemmel nézve önkényes eljárását nem
érezte erőszakoltnak. Meg lévén győződve koncepciója helyességéről és igaz vol-
táról, a színek élénkítésénél többet nem látott eljárásában. Éppen az említett pél-
dák mutatják egyébként, hogy mennyire ragaszkodott forrásainak adataihoz,
szavaihoz. Mert igaz, hogy mellőz részletet, de csak olyanokat, amelyek nem
illenek bele elgondolásába. Minden mást ellenben aprólékos pontossággal értéke-
sít. Félmondatokra, sőt szavakra, amelyek forrásaiban feltűnnek, kínos gonddal
vigyáz, s ha nem is azonnal, az eredeti szövegnek megfelelő helyen, de később fel-
tétlenül felhasználja azokat. Joggal vélte tehát a következő módon megjelölhetni
vezérelvét: „Mindenben a régi történeteket követtem és semmiben sem léptem át
a korábbi szerzők megállapításait.”¹²⁶

Eljárása főleg Szkítia ismertetésénél figyelhető meg. Nem mintha előnyére vál-
nék munkájának, hogy a gesta régi leírásával összeolvasztotta mindazt, amit

¹²³ Schwandtner i. m. I. k. 216. l.

¹²⁴ Uo. I. k. 48. l., a munkának — az elkészülés sorrendjében — második részéhez fűzött
ajánlásában. Thuróczy ennek írása közben, visszaemlékezve Monaci elveire, újból elővette a
„Carmen”-t, s most már velük azonosulva fogalmazta meg felfogását. A Monacinál olvasható
vetustas szónak az ajánlásban feltűnését tekintjük annak bizonyítékául, hogy ismét fellapozta a
velencei történetíró könyvét.

¹²⁵ Uo. I. k. 267. sk. l.

¹²⁶ Uo. I. k. 49. l.

forrásaiban, Aeneas Silviusban és a XV. században használatos földrajzi kompendiumokban talált. Olyan zűrzavaros, érthetetlen leírás lett ugyanis eljárásának eredménye, hogy az tudományos szempontból nemcsak értéktelen, hanem áttekinthetetlen is. Ugyanakkor azonban bizonyíték arra, hogy Thuróczy nem költött sem eseményt, sem földrajzi neveket, hanem forrásokból merítette adatait. Úgyannyira, hogy még Attila jellemzéséhez is szüksége volt a gesta néhány szavára.

Thuróczy azonban bíró is, aki ítélezése közben a fel nem jegyzett jogszokásokra támaszkodik.¹²⁷ Ezek ugyanolyan kétségbevonhatatlanok számára, mintha írásban volnának megörökítve. Igen valószínű, hogy példájukra hasonló jellegűeknek, ugyancsak bizonyosaknak tartotta a köztudatban élő történeti ismereteket, amelyeknek helyessége felől senkiben sem merült fel kétely. Tartózkodása a merőben önkényes, formailag is indokolatlan változtatásoktól, ragaszkodása a szöveghez, aminek legszebb jele, hogy Tótsolymosi Apród János munkáját ő őrizte meg egész terjedelmében, mivel semmit sem hagyott el, s még az ajánlást is közölte, nem úgy, mint a Budai Krónika szerzője,¹²⁸ továbbá az a jogászai kritikai érzeke, amellyel a közhiedelmet, az általános véleményt meg tudja különböztetni az esetlegesen felmerülő nézetektől, mind olyan vonások, amelyek előnyös színben mutatják történetírói tevékenységét.

Mindezekhez járul törekvése, hogy kritikát gyakoroljon forrásai felett. Magartartásának tudatossága kitűnik indokolásából, amellyel helyenkint állásfoglalását kíséri. Elutasítja elődjének, a gestának Flavius Iosephusra hivatkozó előadását, hogy a bábeli toronyban Nimród színaranyból templomokat, drágakövekből pedig palotákat épített volna aranyoszlopokkal. Alig hihető mindez – mondja –, mivel kevéssel a vízözön után oly nagy tömeg arany még nem is állott az emberiség rendelkezésére.¹²⁹ A történeti egymásután, a fejlődés lényegére tapint rá kritikai megjegyzése, amelyhez hasonlót ejtett el Aeneas Silvius – anélkül, hogy Thuróczynak tudomására jutott volna –, amidőn így cáfolta az állítást, mintha a cseh nép eponymosa, Zechius és társai makkal táplálkoztak volna új hazájukban: nem lehetséges, mivel az ilyesféle szokás megszűnt az özönvíz után.¹³⁰ A magunk részéről csak megismételhetjük Aeneas Silvius méltatójának találó szavait: a megjegyzés nyomán hirtelen korszakok válnak szét, amelyeket korábban egyként a monda köde burkolt.¹³¹ A gesta azon állításában is kételkedik Thuróczy, hogy Csabának a fia lett volna Edömén, aki Szkítiából a magyarokkal visszatérve Pannoniába, itt mint az Aba-nemzetség őse telepedett volna meg. Kevesli ugyanis az Attila uralkodása és unokájának életkora közt eltelt időt ahhoz a sok évhez viszo-

¹²⁷ A jogszokásokat csak az utána következő generáció képviselője, *Werbőczy István* gyűjtötte össze és rendszerezte 1514-ben Hármaskönyv címmel elkészült munkájában.

¹²⁸ *Domanovszky* i. m. Századok 36 (1902) 627. l.

¹²⁹ *Schwandtner* i. m. I. k. 54: l. („cui haud adhibenda est fides.”)

¹³⁰ *Opera omnia*. 84. l. (*Historia Bohemiae*. 3. cap.)

¹³¹ *Joachimsen, P.*: *Geschichtsauffassung und Geschichtsschreibung in Deutschland unter dem Einfluss des Humanismus*. (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance. 6. k.) Leipzig und Berlin, 1910. 29. l.

nyítva, amelynek elmúltával következett be a magyar honfoglalás. Mindamellet – fűzi kételyéhez – nem akarja az olvasó akaratát befolyásolni; aki lehetségesnek tartja a dolgot, csak vallja azt helyesnek.¹³² Kritikájának alapja, mint a példákban kitűnik, de mint maga is megmondja: a ratio, az értelem, továbbá az a tény, hogy az auctorok „kétségtelen bizonyítékkal” nem támasztják alá valószínűtlennek talált állításukat.¹³³

Kevésbé nyilvánvalóan téves állítások tisztázására hosszabb kritikai fejtegetésbe is bele mer bocsátkozni. A fogas problémát, vajon kiknek van igazuk Szkítia földrajzi helyzetének leírásánál: a hazai gestaszerzőknek vagy a nyugati auctoroknak, a következő módon próbálja megoldani: előbb közli a gesták leírását, majd külön fejezetben az ellenkezőjét, a contraria descriptiót. Mégpedig öly módon, hogy a két forráscsoport nézeteit pontról pontra haladva összeegyeztetni igyekszik.¹³⁴ Kevés sikerrel, az igaz, de nem is ez a fontos. Más történetírók fáradozásait, jóval később, alapján véve hasonló eredménytelenség kísérte. Az a lényeges, hogy Thuróczy megpróbálta a szétágazó nézetek közül, egymáshoz mérve azokat, a helyeset megállapítani, munkájában a „ratio” vezeti, a bizonyításhoz pedig érveket, evidens documentumokat tart szükségesnek.

Érdeklődése viszonylag széles körű. Azokban a részekben, amelyeket írott kútfők alapján kellett elkészítenie, ez az erénye nem érvényesült, annál inkább a Zsigmonddal kezdődő kor feldolgozása során. Elődei nem vettek tudomást parasztmozgalmakról, sem városi villongásokról, figyelmük pedig általában nem terjedt túl a király székhelyén és környezetén, az udvaron. Thuróczy sem törekedett a tömegek életének bemutatására, ez eszébe sem jutott. Az ő korára azonban az uralkodó osztály annyira népes lett, hogy reá ügyelve, sok oly jelenségre lehetett figyelmessé, amelyek a korábbi gestaírók előtt nem tűntek fel fontosaknak.

Amidőn azt mondjuk, hogy Thuróczy náluknál többet látott meg a történeti életből, a kifejezést szó szerint kell értenünk. Ő valóban mint valami színjáték szereplőit figyelte az események hőseit. A spectaculum megjelölést ismételt használja. Mint más esetben, itt is a Monaci-féle szöveg van segítségünkre. A velencei író Kis Károly életét a királyok számára tükörül és okulásul szánta,¹³⁵ Thuróczy ugyanannak eltemetetlen maradását „az emberi nyomorúság hatalmas látványának” nevezi.¹³⁶ A speculum szó tehát tollán önkéntelenül spectaculummá változott. V. László megkoronázásának ünnepe szintén spectaculum, amelynek fénye sokakat vonzott, előkelőket és nemeseket.¹³⁷ Annak megfelelően, hogy az események szereplőit mint valami színpadon megjelenni és letűnni látja, oly párbeszédnek közbeiktatásával élénkíti előadását, amelyek alkalmasak érzelmeik jellemzésére. Így járva el nem egyedül a retorika utasításait követi, nem csak reto-

¹³² Schwandtner i. m. I. k. 97. l.

¹³³ Uo. I. k. 67. l.

¹³⁴ Uo. I. k. 62. l.

¹³⁵ „Certe eris ac speculum et documentum regibus ingens.” *Monaci* i. m. 338. l.

¹³⁶ Schwandtner i. m. I. k. 266. l.

¹³⁷ Uo. I. k. 304. l.

rizál. A látványosság általában egyik szembetűnő vonása volt a Mátyás-kori udvari életnek, a virágzó színjátszás pedig, főleg Beatrixnek Budára érkezése után kedvelt szórakozás, amelyből az udvar minden tagja kiveheti részét. A színházi élmény frissége érződik Thuróczy előadói modorán, az befolyásolhatta úgy, hogy tolla önkéntelenül jelenetезve formálta forrásanyagát.¹³⁸

Kétségtelenül írói érzék jele kísérletet tenni az anyag feletti uralomnak a sablonostól eltérő módon való megszerzésére. Ahhoz, hogy ily kísérlet formailag is sikeres legyen, több írói gyakorlatra és előzményekre, irodalmi hagyományokra lett volna szükség. Thuróczy esetében mindkettő hiányzott. Az irodalom élete, ha százeves megszakítások jellemzik, nem lehet folyamatos, magának Thuróczy-nak pedig egész írói működése néhány évre korlátozódott. Mindezt figyelembe kell vennünk, hogy megérthessük a nehézségeket, amelyekkel birkóznia kellett, de egyszerűen kísérletének jelentőségét is.

Az irodalmi hagyományok hiányával s ezzel összefüggőleg a kezdő író küszködésével magyarázható a munka szerkezeti felépítésének kezdetleges volta. Thuróczy, mivel nem volt elég gyakorlata, nem tudta az egy időben történeteket zökkenők nélkül elmondani. Próbálkozását nem koronázta siker, a szerkesztés gyenge oldala művének. Ugyanakkor, mivel panaszkodik a nehézségek miatt és mentegetőzik: oly sok és különböző dolog történt egy és ugyanazon időben, hogy egyszerre el sem mondható,¹³⁹ a jobb megoldás utáni ez a vágyódása írói igényességének bizonyítéka. Ugyanezzel magyarázhatjuk, miért tartózkodott Mátyás korának megírásától. Szerénykedése, hogy tolla gyenge, tehetsége nincs arányban az események nagyszerűségével,¹⁴⁰ abból a felismerésből, belátásból fakadt, hogy írói képességei nem elegendők a munka elvégzéséhez. Világos azonban, hogy tehetségének korlátait csak azért ismerhette fel, mert széles körű érdeklődése túlságosan nagyra láttatta vele feladatát. Az így támadt feszültség elbátortalanította. Ha kevésbé szigorú önmagával szemben, valószínűleg bátrabban rója sebesen száguldó tollával a mondatokat, s fűzi egymáshoz a saját korának eseményeit megörökítő jeleneteket.

Akár több, akár kevesebb tehetsége, egyaránt gátlástalanabban tud dolgozni. Ha tehetségesebb és alkalmas nyelvi követésre érdemes mintaképek megismerésére, ragyogó kortörténetben gyönyörködhetnének, ha korlátoltabb, tépelődések nélkül vállalkozik leírni mindazt, aminek szem- és fültanúja volt, s ekkor is utólérhetetlenül jelentős forrásmunkát hagy krónikájában az utókorra. Ő azonban középszerű találatum, a középszerűség minden gyarlóságával megverten. Többet vesz észre, mint elődei, de nem lát elég mélyre, fogékony az élet sok megnyilvánulása iránt, teljes egészét azonban nem tudja áttekinteni, érzi az események drámaiságát, a cselekvések közvetlen motívumain kívül azonban másokat nem képes feltárni, sejtí a történeti folyamat határozott irányú előretörését, lényegét azonban nem érti meg.

¹³⁸ Kardos T.: Régi magyar drámai emlékek. I. k. Bp. 1960. 139. sk. 1.

¹³⁹ Schwandtner i. m. I. k. 309. l.

¹⁴⁰ Uo. I. k. 366. l.

24. Lovasok és gyalogosok harca (Az augsburgi kiadásból)

Mint minden író esetében, Thuróczyra is jellemző, hogy minek a megírásától riadt vissza, bár — mint magyarázkodásából látszik — érezte, hogy ily módon kötelességét hanyagolja el. Igazságtalanok volnánk azonban vele szemben, ha egyedül mulasztása alapján ítélnők meg. Sajnálhatjuk, hogy nem bízott magában, és túlságosan is tisztában volt tehetsége korlátozottságával, végső véleményünket azonban ténylegesen elvégzett munkája alapján kell megfogalmaznunk, számot vetve azzal, hogy elődeihez viszonyítva mi újat hozott a magyar történetírásba.

ELŐADÁS, STÍLUS

Munkájának stílusa szintén érzékelteti, mennyire követte elődeit, állott hatásuk alatt, és ugyanakkor mily mértékben tért el tőlük. Ez a stílus éppen oly kevésbé egységes, mint magának a krónikának a szerkezete. Thuróczy azzal, hogy a gesta Árpád- és Anjou-kori részét nemcsak tartalmilag, hanem stílárisan is változatlanul hagyta, eleve lemondott a hatáskeltésről, amelyre pedig minden valódi irodalmi alkotás pusztán léteével számíthat. Amidőn így munkájának nagyobb részét nem öntötte saját szavaival formába, hanem megtartotta annak évszázadok folyamán különböző szerzők keze nyomán kialakult jellegét, szembe helyezkedett a humanista irodalmi élet elemi követelményével. Kortársa, az olasz Bonfini mögött, aki éppen a fogalmazás egyöntetőségének elvét emelte mindenek fölé, ezért is messze elmaradt.

Pedig nem lehet azt mondani, hogy nem érezte át a stílus fontosságát. Kijelentései, hogy a magasztos hírnév nem örvend a silány stílusnak, a kiváló tettek ilyen-nyel nem örökíthetők meg, Mátyás tettei különleges, az övénél fennköltebb és méltóbb stílust kívánnak,¹⁴¹ arról tanúskodnak, hogy tisztában volt: olvasói valami

¹⁴¹ Uo. I. k. 250., 366., 49. l.

olyan előadást várnak tőle, amely különbözik a régitől. Régin nem a gesta elbeszélés módját értjük, hanem azt, amelynek szabályait az iskolában a retorika tanulása közben sajátíthatta el. Imént idézett utalásaiban a stílusfajokat meghatározó jelzők között két olyan van – humilis, amplus –, amelyeket a retorika elmélete mint közismerteket tartott számon,¹⁴² hármat azonban – altus, singularis, agrestis – ily útmutatás nélkül maga szemelt ki jellemzése élénkítésére.¹⁴³ Helyes használatuk mellett szól, hogy nem esetlegesen odavetett jelzők. Joggal tehetjük fel azt is, hogy szónoki kérdő mondatai, felkiáltásai, kételkedései szintén meggondolt fordulatok, azaz tudta, hogy az interrogatiót, exclamatiót, dubitatiót alkalmazza, amikor pedig a szereplők szájába költött beszédeket ad, azzal a fogással él, amelyet a retorika sermocinatio-nak nevez.¹⁴⁴

A felfogás, amelyet a XV. századi Magyarországi iskolái a retorika lényegéről és jelentőségéről vallottak, nem különbözött a humanizmusétól. Ha Thuróczy mégis kishitű volt, magatartása azzal a felismeréssel magyarázható, hogy a humanistáknak a klasszikus auctorokból – közvetlen tanulmányozásuk során merített – szókincse és az előbeszédtől eltérő, mesterkélt mondatfűzése korszerűbb, mint az, amelyet ő a hazai iskolákban megismerhetett. Annak, aki az élő beszédhez közelebb álló latin stílust szokta meg, valóban nehéz is lett volna a siker reményében versenyre kelnie egy olasz humanistával. Thuróczy szerénykedő tartózkodása mégsem jelenti, mintha nem próbált volna iskolai tanulmányainak színvonalánál tovább jutni. Bár a felvilágosítással, milyennek is képzei el az ünnepélyes stílust, adós maradt – éppen írói vénájának elégtelenségére hivatkozva lemondott ugyanis Mátyás korának feldolgozásáról –, az Attiláról szóló rész segítségével mégis megállapíthatjuk stíluseszmenyét.

A hun történetéről az volt Thuróczy felfogása, hogy a régi történetírók elhanyagolták, mert mint legyőzött nemzetek fiai irigykedtek Attilára, s hogy ne kelljen nagyságát elismerniök, elorozták tőle az imperator nevet. Rosszallását arra alapította, hogy a stílus „csekélységével” foglalták össze tetteinek dicsőségét. Mivel szembetűnő önérettel és palástolatlan meglepéssel állította a régi Attila-képpel szembe a saját előadását,¹⁴⁵ azt kell gondolnunk, hogy az utóbbi stílusát a tárgyhoz illőnek érezte. Azt megint, hogy ennek a stílusnak melyek a jellemző jegyei, nem nehéz megállapítanunk, mert ismerjük az átdolgozásra került alapszöveget. Azt hisszük, a két szöveget egymás mellé helyezve, a különbségekből leolvashatjuk, milyen stílust tartott Thuróczy a magasztos tárgyhoz illőnek, azaz korszerűnek. Mivel az összehasonlítás során könnyen észrevehető módon, önként adódóan tűnnek elő Thuróczy stílusának sajátos vonásai, beérjük két részletnek a bemutatásával.

¹⁴² *Lausberg, H.*: Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft. I–II. k. München, 1960. I. k. 520. sk. 1.

¹⁴³ Vö. *Lausberg* i. m. II. 817. sk. 1. Ugyancsak sajátja a „parvitas stili” kifejezés. *Schwandtner* i. m. I. k. 48. l.

¹⁴⁴ *Lausberg* i. m. I. k. 379., 383., 399., 407. l.

¹⁴⁵ *Schwandtner* i. m. I. k. 48. sk. 1.

Első példánk arról tanúskodik, hogy a gesta egyetlen mondata, amely a hunoknak Detrével és Macrinusszal Potentiana mellett vívott harcáról szól, az ő tollán mint alakul át hosszú elbeszéléssé. Ha az előző és a következő mondatok nem tennék kétségtelenné, hogy a gesta volt Thuróczy forrása, alig mernők a kapcsolatot feltételezni. Pedig csak a Kelenföldre való utalás a többlet, minden más részlet képzeletének műve.

A gesta előadása: „Amíg Detricus és Macrinus ültökben így tanácskoztak és tárgyaltak, a hunok az éjszaka csendjében Sicambrianál tömlőkön átkelve a Dunán, Macrinus és Detricus seregét, amely, mivel Potentiana város nem tudta befogadni, a mezőn sátrakban tanyázott, kegyetlenül levágták.”¹⁴⁶ – Thuróczy elbeszélése: „Amíg a tanácsban a vitatkozás Detricus és Matrinus között hosszasan elhúzódott, a hunok, akik előtt egyáltalán nem maradt rejtve, hogy ellenük szóló intézkedéseket forralnak, hadseregük nagy részét az ütközetre kirendelve – a többiek ugyanis otthonuk védelmére első szálláshelyükön maradtak – a Duna mellé vonultak. Detricus és Matrinus ugyan értesültek, hogy már szomszédságukban vannak, azonban nem tartottak tőlük, mivel köztük volt a Duna s azt is tudták róluik, hogy egyáltalán nincsenek hajóik. Éjszakáikat tehát nyugodtan töltötték és mert tudták, hogy az ellenséget hatalmas folyam választja el tőlük, félelmet nem éreztek. A hunok, akik megszokták, hogy Szkítiából való kijövetelük óta igen sok folyón tömlők segítségével ússzanak át, az éj árnyékos csendjében, felfújva tömlőiket, ezekre bízták magukat. Átúszva tehát a Dunán Sicambria alatt azon a részen, ahol most Kelenföld falu terül el – mint mondják, ez nevét éppen az átkelésük következtében kapta – megrohanták az ellenséges sereget, amely Potentiana város mellett, mivel ez nem tudta befogadni falai közé, a mezőn sátrakban pihent. Hatalmas kiáltozás támad, óriási öldöklés következik. Matrinus és Detricus hadserege ugyanis megrettenve a hirtelen támadástól nemcsak azt nem tudta, hogy miként használja fegyverét védelmére, hanem még azt sem, hogy mely irányban meneküljön. Elpusztultak tehát mint a kóbor állatok a hunok csapásai alatt, és futással sem mentették meg életüket. A lombardok és alemannok, ugyanígy a többi nemzet hadserege is, amely a város falain kívül volt, megfutmodtak, a hunok pedig irgalom nélkül legyilkolták és megsemmisítették őket.”¹⁴⁷

Hasonló módon járt el többi forrásának átírásánál is. Antoninus krónikájának Szt. Nicasius-epizódjából idézünk egy részt, amely beszédszerkesztő hajlamára is jellemző: „A polgárok a rémülettől úzve Szt. Nicasiushoz futottak, aki földre borulva imádkozott és megkérdezték, mit gondolna hasznosabbnak: a pogányok járma alá vessék-e magukat, vagy inkább harcoljanak-e halálukig a város megmentéséért. Ő, mivel Isten kinyilatkoztatásából tudta, hogy a városnak teljesen el kell pusztulnia, nagy állhatatossággal így felelt” stb.¹⁴⁸ Thuróczy elbeszélése: „A szerencsétlen polgárok, amint észreveszik, hogy nincs mód a menekülésre, sőt az oly nagy veszedelemtől csak a halál válhatja meg őket, jajveszékélés és sóhajtozás közt

¹⁴⁶ SS. I. k. 259. I.

¹⁴⁷ Schwandtner i. m. I. k. 72. I.

¹⁴⁸ Pars II, tit. XI, cap. 8, § 2.

sírva Isten szentjéhez futottak és imádkozás közben találva ily szavakkal rohanták meg: Segíts, segíts szent atyánk, vagy adj tanácsot, a pogányok szolgaságába dobjunk-e téged, vagy a hitért és a város megmentéséért pusztulásunkig harcoljunk-e. Isten férfia égi kinyilatkoztatásból már előzőleg tudta, hogy a városnak teljesen el kell pusztulnia. Ezért hát imádkozásából felegyenesedve, mintha csak nehéz álomból ébredt volna, a polgároknak nagy állhatatossággal így felelt. . . .¹⁴⁹

A következő sorokban átveszi forrásának oratioját, egyszersmind azonban ki is bővíti. Kevésbé új gondolatelemekkel, inkább a szavak variálásával. Tolla nyomán Szt. Nicasius intelmének két utolsó, szűkszavú mondata terjedelmének többszörösére nyúlik: „Ime, mint a jó pásztor nyájáért, én is kész vagyok meghalni. Odaadóbban imádkozunk ellenségeinkért, üdvösségüket éppen úgy kívánva, mintha barátaink volnának.” (Antoninus.) Thuróczy fogalmazásában: „Figyeljetek reám, pásztorokra. Ha magam kész vagyok meghalni azért, aki engem juhainak pásztorává tett, ti se hanyagoljátok el, ha nyájamból való juhok vagytok, akit ismer pásztoruk, utánozni pásztorokat, sőt legyetek készek elviselni Krisztus szerelméért mindazt, amivel csak szemben találjátok magatokat. Így juttok ugyanis, legkedvesebb testvéreim, a csillagokig. Imádkozunk tehát odaadóbban ne annyira testünk megszabadulásáért, mint inkább csábító életünkkel beszennyezett lelkünk üdvösségéért, sőt ellenségeinkért is, ezeknek mint barátainknak üdvözülését kívánva.”

Mindkét példa bizonyosága szerint Thuróczy szoros kapcsolatot tételezett fel a tárgy és a róla szóló mű terjedelme között, s felfogása szerint az előbbinek nagyszerűségét az utóbbi részletező előadása hivatott érzékeltetni. A humanista írói modor „copia verborum” fogalmán tehát kevésbé a választékos, sokszor keresetlen keresetlen, változatos kifejezések bőségét értette, hanem elsősorban, sőt talán egyedül az áradásszerűen hömpölygő elbeszélést. Úgy vélte, hogy az Attiláról szóló részben sikerült elérnie tárgy és stílus egymásra találását. A halhatatlanságra méltó évszázad bőbeszédű megtárgyalása ezért töltötte el büszkeséggel. Úgy érezte, hogy a hunok történetét a XIII. századi elődje által még nem ismert forrásművekből sok új fejezettel kiegészítve, részletező fogalmazású feldolgozásával voltaképpen Attila dicsőségét új életre támasztotta, és az utókorral elismertette.

A Thuróczy által alapul vett krónikás-szöveg és saját fogalmazványa összehasonlítása során még egy írói sajátosságára leszünk figyelmesek. Ahogyan – mint korábban megállapíthattuk – a tartalmi bővítésekhez szüksége volt valami utalásra, ugyanúgy a tisztán stiláris jellegű változtatásra is akkor tudta magát könnyen elszánni, ha valami indítékra talált. Esetleg egyetlen közömbös szó ez, mint Antoninus következő mondatában is: „Attila Galliából hazatérve és igen nagy hadsereget gyűjtve, a római birodalomnak éppen a kezdeténél (in ipso fonte) Itáliába jött”, és Aquileiát ostrom alá vette.¹⁵⁰ A „forrás” szó megragadja Thuróczy fantáziáját és a hadsereg fogalmához kapcsolódva, szeme elé a mindent elsőprő árvíz képét idézi, amihez azután a bosszúra vágyó oroszlán alakja kapcsolódik:

¹⁴⁹ Schwandtner i. m. I. k. 83. l.

¹⁵⁰ Pars II, tit. XI, cap. 8, § 4.

„és mint valami felizgatott oroszlán, őrzöngve a római hadseregtől elszenvedett sérelmét magának a római népnek a vérével akarta megtorolni, aminek következtében mindent, ami útjában állott, a száguldó árvíz módjára hadseregének mélyébe elnyelt, majd végre Aquileiához ért.”¹⁵¹

Ami elsősorban ötlük a mai olvasó szemébe, az a könnyedség, amellyel Thuróczy mondatait megfogalmazza. Nem küzködik a nyelvtan szabályaival, nem keresgéli a szavakat és kifejezéseket. Amit ki akar fejezni, arra megvan a készsége. Az iskolában és hivatali működése során a latin nyelvet szóban és írásban alaposan elsajátította. Nem anyanyelvéről fordítja latinra a mondatokat, hanem latinul gondolkodik és fogalmaz. Ez a latin azonban nem Cicero vagy Livius, hanem a XV. századi Magyarország nyelve. Mint láttuk, más, mint a gestaíróké, még pedig nemcsak általánosságban, hanem oly vonatkozásban is, hogy a bibliától kevésbé befolyásolt. Annak ellenére, hogy Thuróczy munkája a Genesis-sel veszi kezdetét. Ez a rész azonban közvetlen átvétel a gestaából, s így csak annak jele, hogy Thuróczy nem szakított a régi szemlélettel. Egyéb hatás, egy-két közhelyszerű fordulatot leszámítva,¹⁵² nem vehető észre még frazeológiáján sem, amiből arra következtethetünk, hogy latin tudását nem bibliai szövegek olvasásával tökéletesítette. Sőt úgy tűnik, mintha a bibliát általában nem tekintette volna oly érinthetetlen szövegnek, amilyenek a középkor írói látták. Azt a meglepő jelenséget tapasztaljuk ugyanis, hogy Thuróczy, bár mindannyiszor a Genesisből idéz, háromszor is Szt. Jeromost jelöli meg forrása gyanánt.¹⁵³ Az kétségtelen, hogy Jeromos magyarázatait közvetlenül nem használta, s csak annyira ismerte azokat, amely mértékben a gesta utalásai módot adtak neki, másrészt állítólagos Jeromos-idézetei a Vulgatával egyeznek. Félreértésre azért nem gondolhatunk, mivel a Képes Krónikánál teljesebben adja a szöveget, azaz a bibliát kezébe kellett vennie:

Gen. X. 10.

Fuit autem principium regni eius Babylon et Arach et Achad et Chalanne in terra Senaar.

SRH I. 248.

'Fuit autem principium regni eius Babilon' et eius posteritas obtinuit regiones ad mare oceanum.

Thuróczy I. 1.

Fuit autem secundum sanctum Hieronymum initium regni eius Bablyon et in terra Senaar.

Még ha úgy fognók fel Thuróczy eljárását, mint olvasottsága fitogtatásának jelét, akkor is különösnek kell azt mondanunk.¹⁵⁴

Amint stílusa nem lett azzal humanista jellegűvé, hogy párbeszédet illesztett be munkájába, hiszen ezt már nem egy gestaíró megtette előtte, ugyanígy nem a humanizmus hatását tanúsítják az ókori irodalomból kölcsönzött képek és a stí-

¹⁵¹ Schwandtner i. m. I. k. 87. l.

¹⁵² Uo. I. k. 49. l. „nullum sua acceptat patria”, mindjárt hozzá teszi azonban: „iuxta evangelicam lectionem.” Vö. Lukács 4, 24: „nemo propheta acceptus est in patria sua.”

¹⁵³ Uo. I. k. 53. l.

¹⁵⁴ Megemlítendő, hogy a Szt. Jeromosra való hivatkozások közben Thuróczy váratlanul a bibliára utal: „Et rursus in Genesi, capitulo ubi supra, dicitur.” Uo. I. k. 54. l.

lusvirágok közt feltűnő klasszikus reminiscenciák sem. Abból ugyanis, hogy a vergiliusi „arma virumque”, „sic itur ad astra” és a sallustiusi „res concordia crescere solent” fordulatok visszacsengenek fülébe,¹⁵⁵ a hunok közt Attila halála után kitört testvérharcot azoknak a fegyvereseknek a küzdelméhez hasonlítja, akik a Jason által elvetett sárkányfogakból támadtak életre, sőt azt is tudja, hogy a királyfi az aranygyapjú megszerzésén fáradozott,¹⁵⁶ azonosságot lát Ulászló sorsa és a lovait a jeruzsálemi templomba bekötő Pompeius balszerencséje közt,¹⁵⁷ vagy Hunyadi nagyságának érzékeltetésére felhasználja a Solon – Croesus-mondát,¹⁵⁸ Kis Károly pártjának ígéretesei ecsetelésénél pedig az Orpheus-mondát,¹⁵⁹ még nem következtethető tanultsága, ízlése és érdeklődése humanista jellegére. Vergilius és Sallustius a középkori egyházi iskolákban is olvasott auctorok voltak,¹⁶⁰ a mondák pedig szintén nem az ókori művelődés új életre támadásának következményeül lettek ismeretesekek.

Valóban még merőben középkori az a munka, amely kimutathatóan a legnagyobb hatással volt Thuróczy stílusára, ezt a kifejezést a legtágabb értelemben véve. A középkor népszerű, Magyarországon is sokat olvasott lovagregénye volt ez, Guido de Columna trójai története.¹⁶¹ Hazai elterjedtségét és népszerűségét mutatja, hogy máig fennmaradt egy szép kiállítású példánya, amelyet 1475-ben az akkori bihari ispán, egyben a váradi egyházmegye kormányzója, Egervári László másoltatott le a maga számára,¹⁶² egy részletét a XVI. század híres lantosa, Tinódi Sebestyén, teljes egészében pedig a XVII. században Haller János fordította magyarra.¹⁶³ Korántsem a klasszikus kor iránti vonzalom irányította feléje az olvasók, másolók és fordítók figyelmét. A szerző II. Frigyes szicíliai király, majd Edvárd angol király udvarában élt mint troubadour, azután messinai bíró lett, és 1287-ben fejezte be a salerno érsek megbízásából kezdett munkáját.¹⁶⁴ Ennek tükrében nem a homéroszi időket, hanem a lovagkort mutatta be. Hősei,

¹⁵⁵ Uo. I. k. 66., 87., 306. l.

¹⁵⁶ Uo. I. k. 95. l.

¹⁵⁷ Uo. I. k. 320. l.

¹⁵⁸ Uo. I. k. 344. l.

¹⁵⁹ Uo. I. k. 258. l.

¹⁶⁰ Norden, E.: Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. II. k. Leipzig, 1898. 693. sk. 1., Grabmann, M.: Mittelalterliches Geistesleben. II. k. München, 1936. 15. sk. 1. (Der Einfluss des Heiligen Augustinus auf die Verwertung und Bewertung der Antike im Mittelalter.)

¹⁶¹ Guido de Columnis: Historia destructionis Troiae. Ed. N. A. Griffin. (The Mediaeval Academy of America. Publication No. 26.) Cambridge, Massachusetts, 1936.

¹⁶² Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtára. Cod. Lat. 71. Vö. Katona L.: A Gesta Romanorum Sztárai-codex. Egyetemes Philológiai Közölny 22 (1898) 403. l.

¹⁶³ Király Gy.: A trójai háború régi irodalmunkban. Irodalomtörténeti Közlemények 27 (1917) 5. sk. 1.

¹⁶⁴ GW VI, 793. sk. 1., Dunger, H.: Die Sage vom trojanischen Kriege in den Bearbeitungen des Mittelalters und ihren antiken Quellen. Leipzig, 1869. 61. sk. 1., Hadrovics L.: Az ómagyar Trójaregény nyomai a délszláv irodalomban. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 89. sz.) Bp. 1955. 4., 26. l.

Achilles, Hector és sok száz társuk páncélba öltözötten lovagi módra lóháton vívják párviadalaikat, s kalandjaik szintén az író korának a képzeletére jellemzőek. Mivel a középkori kultúra sokkal összetettebb és sokszínűbb, semhogy egyszerűen azonosítható volna a világtól elforduló aszkézis gondolatvilágával, teljes mértékben összeférjellel, hogy az egyházzal és kereszténységgel tudomást sem vevő lovagi kalandregény Európa-szerte elterjedjen, és kedvelt olvasmány legyen.

Thuróczy talán iskolai tanulmányai folyamán ismerkedett meg vele. Sajnos, éppen iskolázásáról, mint általában a korabeli magyarországi közoktatásról, kevés biztosat tudunk, s így csak Columna nagy hatásából következtetett feltevés, hogy esetleg éppen a trójai háború szolgált stilisztikai gyakorlataihoz vezérfonálul.

Bármint volt, akár ifjú-, akár férfikorában olvasta Thuróczy a Trója-regényt, ennek hatása mélyen és sokoldalúan érvényesült. A legfeltűnőbb egyezés, hogy mindkét szerző — olasz regényíró és magyar krónikás — kedvtelve elidőzött a természeti jelenségek költői leírásánál. Főleg akkor, ha az időt kellett megjelölniök, s itt is előszeretettel a tavasz beköszönését. Thuróczy a természet megújulását ismételt ujjongó érzelmekkel üdvözölte: Akkor volt, beszéli egy helyütt, amidőn a tél kemény hidegét a langyos zefír meglágyítja, a hó megolvadva a hegyek ormárról lehömpölyög a mély völgyekbe és a várt enyhe tavasz a madarak torkát háládó énekre nyitja.¹⁶⁵

Az év azon szakaszában történt, mondja máshol, amidőn a tavasz a legtermékenyebben gazdagítja a bika jegyében múltó meleg napokat, a fákat pedig, amelyeket a kietlen tél ridegsége megfosztott zöldelő leveleiktől, virágzó lombokkal felruhazza.¹⁶⁶ Végül így ad hangot elragadtatásának: Az az idő volt, amidőn a föld a sokszínű illatos virágaitól megfosztott pázsit helyébe, amelyet a kegyetlen fagy elpusztított, újat teremt, a kemény tél csöndje megszakad, a fülemüle álmatlanul tölti az éjszakát és édes dallamossággal hirdetve a nyár közelségét, a pirosló hajnalon, amíg az alvók szemét nyájas álom tartja fogva, felveri csengő hangjával a madárkakat, hogy vele együtt örvendezzenek, amiért megszabadultak a hideg hótól. Már a tavasz is vége felé jár és a hevesen fúvó északi szélnek nyugalmat parancsolva, a tenger háborgó hullámaint békésen lecsendesíti.¹⁶⁷

Az ember önkéntelenül Botticelli képére gondol, a Primaverara, s az ebből áradó hangulattal próbálja Thuróczy hasonlatait megérteni, mintha csak azonos érzelmi elemekből sarjadt volna a renaissance olasz festőinek és a magyar krónikaírók természetsszeretete. Mennyire elszáratott lenne azonban ez a magyarázat! A középkori regény ugyanolyan önfeladottan ejti el időnként az esemény fonalát, adja át magát a természeti szépségekre emlékezés varázsos hangulatának, szintén első-sorban a megújulás élménye köré csoportosítva költői hasonlatait:

Az az idő volt, amidőn a tél levétlen hóköpenyét és a fagy feloldódván, a jég már eltűnt, amidőn az elolvadt hóból támadt folyók a völgyhajlatokban áradá-

¹⁶⁵ Schwandtner i. m. I. k. 358. l.

¹⁶⁶ Uo. I. k. 281. l.

¹⁶⁷ Uo. I. k. 255. sk. l. A zodiacus-jegyek közül — az oroszlánon kívül — említi még Thuróczy az ikreket (339. l.), a halakat és a kost (337. l.), valamint a szüzet (344. l.).

sokká dagadnak és a lomha évszak, amely híjával van a tüzes melegnek, elmenekül a tavasz elől, a nap a hal jegye alatt fut, február utolsó napjai pedig elmúlnak s március hónap lép helyükbe.¹⁶⁸ Az az idő volt, amidőn a siető nap az állatöv kanyargós pályáján már a kos jegyében lépett és a nappalok hossza az éjszakáéival egyenlővé válva bekövetkezik a napéjegyenlőség, amidőn az idő hízelegni kezd az éter derültségét elragadtatva élvező halandóknak, amidőn a hó eltűntével lágyan fújó zefírek fodrozzák a víz tükrét, a források kis palackocskákba felbugyognak, a nedvesség a föld mélyéből felszívódik a fák és ágak csúcsáig, felpattannak a rügyek, nő a vetés, zöldülnek a változatos színű virágoktól ékes rétek, amikor körös-körül megújuló lombzatba öltöznek a fák, amikor a föld pázsittól díszlik, a madarak énekelnek és édes harmónia dallamával zengedeznek. Akkor, amidőn április hónapnak mintegy fele már elmúlt . . .¹⁶⁹ — Az az idő volt, amidőn a nap már belépett a bika jegyében, amikor a rétek zöldülnek, az illatos virágok a fákon kinyílnak, a rózsák a zöld ágak közt piroslanak, a fülemülék édes dallammal énekeket zengedeznek, akkor, amidőn már május van, az a hónap, amely mindezeket hozza, s ugyanakkor mindezeknek nyájas növendéke.¹⁷⁰

A lovagregény másik, szintén feltűnő hatása Thuróczy csataleírásain vehető észre. A catalaunumi, nikápolyi, várnai, rigómezei ütközeteket, hogy csak a legjelentékenyebbeket említsük, nem azonos fordulatok szerint lezajlóknak rajzolja ugyan meg Thuróczy, azonban olyan stereotip kifejezések élénkítik előadását, amelyek megegyeznek a trójai háború elbeszélésével.¹⁷¹ Toposzok, közhelyek ezek, általánosságok, amelyek az egykorú kútfőkben, ahonnan Thuróczy anyagát merítette, természetesen nincsenek meg, sőt azokban eleve sem kereshetők. Miért is jegyezte volna fel egykorú író oklevélben vagy akár hadijelentésben, hogy a török és a keresztény seregek kürtök hangja mellett csaptak össze, az egymásnak szegezett lándzsák széttörtek, a nyilak felhők módjára repültek, a sebesültek a lovokról a földre hullottak, a levegőt pedig óriási zaj töltötte be, a haldoklók nyögésétől kísérve. Az ilyesféle közhelyeknek annyira nincs korjellemző értékük, hogy a szövegkritikai vizsgálat, amely a forrásadatokat felhasználhatásuk szerint csoportosítja, nem vette őket figyelembe, s eredetüket sem kutatta. Értékük természetesen a jövőben sem lesz, Thuróczy stílusának, előadói modorának megértéséhez azonban annál tanulságosabbak.

Ugyancsak Guido de Columna hatása érződik azokon a beszédeken, amelyekkel Thuróczy a történeti szereplők érzelmeit jellemezte. Nem tehetünk neki szemrehányást, amiért a tudóshoz illő száraz elmélkedés helyett az élethez közelebb eső beszédformát választotta előadása élénkítésére. A humanista történetírók cicerói körmondatainak éppen olyan kevés közül volt a valósághoz, mint a regényíró és Thuróczy érzelmes szónoklatainak, s mert így egyaránt csak az író modorára jellemzők, ízlés dolga, kinek melyik megoldás tetszik. Szó szerinti egyezéseket

¹⁶⁸ *Griffin*: Columnis 87. sk. 1.

¹⁶⁹ Uo. 34. sk. 1.

¹⁷⁰ Uo. 253. sk. 1.

¹⁷¹ *Schwandtner* i. m. I. k. 81., 279., 322., 327. 1.

25. Gyalogosok harca (Az augsburgi kiadásból)

nem tudunk ugyan kimutatni egyrésről a trójai és a görög hősök, másrésről a magyar történeti szereplők beszédei között, az utóbbiak nem egyszerű átvételek, hanem olvasmány hatása alatti önálló szerkesztmények, az összefüggés azonban bizonyosnak vehető.

S még inkább az érzelgős jelenetek párhuzamának láttára. Sírás, a könnyek záporának emlegetése különösnek tűnt fel egy történeti munkában, s mint az érzelmek kifejezőjének több jogosultságuk is van egy szépirodalmi műben, az a gyakoriság, ahogyan Columna a hősokeket időnként sírógörcsőkben összecuklani látja, még regényben is túlzás. A trójai és görög hősök óriási tömegben kavarognak. Sok tízezren vannak – pl. Priamusnak törvényes gyermekein kívül harminc természetes fiát tartja az író név és személy szerint számon –, sokan esnek tehát el harcban, s így az írónak állandóan adódik alkalma a dicsőséges küzdelemben elhulltakat meggyászolni. Feladatát következetesen úgy oldja meg, hogy az elesett hősnek valamilyen hozzátartozójával abba hagyatja a harcot, kissé félrevonultatja, megengedi, hogy alaposan kisírja magát, azután megint visszahozza a csatába, újult erővel folytatni a vérengzést. De természetesen tanácskozások, ünnepléses fogadások alkalmával is elfoghatja a résztvevőket a görcsös zokogás.¹⁷²

Vajon nem többről van szó már eddig is Thuróczy és a regény esetében, mint egy kedvelt olvasmánynak a stílusra gyakorolt hatásáról? A kérdés még jogosultabb, ha arra utalunk, hogy a párhuzam oly vonatkozásokban is felismerhető, amelyekről Thuróczy világnézetének ismertetése során szóltunk.

¹⁷² Griffin: Columnis. 80. l. (Menelaus), 124. l. (Prothesilaus), 147., 185., 199. l. (Achilles), 148., 221., 224. l. (Priamus), 201. l. (Troilus) stb.

Arra, hogy Columna a zodiacus-jegyekre hivatkozni szokott, az olvasó már az időmeghatározások illusztrálására felhozott példák olvasása közben figyelmessé lehetett. A bika jegyére utalás korántsem az egyetlen a regényben, az a részletesség pedig, amellyel Columna Medeáról szólva az asztrológiában való jártasságát ecseteli,¹⁷³ semmi kétséget sem hagy a szerző felfogása és vonzalma felől. Fel kell továbbá hívnunk a figyelmet, hogy teljessé tegyük a Thuróczy történetfelfogásának önállósága ellen felhozható aggályt, a végzet és a szerencse fogalmainak szerepeltetésére. Columna a fátumot és fortunát nemcsak elszórtan említi, mint Thuróczy, hanem mert a mitikus korról szól, amelyben pogány istenek élnek, a keresztény vallás istenét pedig hallgatással mellőzheti, lépten-nyomon, sőt mint egy gondolatrendszer összefüggő elemeit. Oly félre nem érhetően és ismételten hivatkozik fátumra és fortunára, hogy nem lehet kétségünk: az előbbi valóban a megfellebbezhetetlen végzet, az utóbbi a szeszélyes szerencse. Sőt arról se feledkezzünk meg, hogy Thuróczy történetfelfogásának az a moralizáló jellege, amely bűn és bűnhődés láncolataivá fűzte vele össze korának eseményeit, a görög sorstragédiák visszfényének is tekinthető, amint azt a lovagregény elbeszélése tükrözte. Jasontól kezdve, akit testvére azért küld az aranygyapjúért, hogy örökre megszabaduljon tőle, az Atreidák szörnyű bűnhődéséig meg nem szakadó lánc kapcsolja egyetlen – történeti – folyamattá a tragikus jeleneteket, amelyek közt Trója ostroma és pusztulása csak egy a sok közül, bár a legtüzetesebb feldolgozásban részesült.

Azt hisszük, ezek után nem vonható kétségbe, hogy Thuróczy jól ismerte Guido de Columna munkáját. Befejezésül azonban említsük még meg negatív érv gyanánt a következő feltűnő jelenséget: Pomponius Mela könyve nyomán szól ugyan Thuróczy Szkítia népei közt a taurusokról, sőt azt is elmondja róluk, hogy a hozzájuk vetődő idegeneket fel szokták áldozni, az Orestesre és Iphigeniára történő utalásról azonban nem vesz tudomást.¹⁷⁴ Nyilvánvalóan azért nem aknázza ki a minden humanista számára oly csábító alkalmat, mert nem ismeri a testvérpár mondáját. Nem ismeri, tehetjük hozzá, mert Columna is csak Orestesről és bosszújáról emlékezett meg, Iphigenia nevét ellenben hallgatással mellőzte.

Ha így, meggyőződésünk szerint, teljes mértékben sikerült igazolnunk, hogy Thuróczy erősen Columna hatása alatt állott, a továbbiakban arra a jogos ellenvetésre kell válaszolnunk, vajon ez a függés nem volt-e oly teljes, hogy tulajdonképpen a magyar történetírónak egész világfelfogását és történeteszemléletét a lovagregény alakította ki. A kérdés tehát az, hogy a hatás csak a stílus fogalmába tartozik-e, vagy a történetírói tevékenységet gyökeréig befolyásolta-e? Ha a szavak, a kifejezések egyezése és a gondolatok párhuzamossága, tehát a filológiai megismerhető és lemérhető elemek volnának a döntőek, gondolkozás nélkül igennel felelhetnénk. Egy XII. századi magyar író esetében mást aligha is tehetnénk, mint a mintakép hatását organikusnak, az író egyéniségét teljesen – eset-

¹⁷³ Uo. 15. sk. 1.

¹⁷⁴ Pomponius Mela II, 1.: „Tauri Iphigeniae et Orestis adventu maxime memorati immanes sunt moribus immanemque famam habent, solere pro victimis advenas caedere.” — *Schwandner* i. m. I. k. 64. 1.: „Scito, Tauros sicut et Neuros pro hostiis advenas cedere.”

leg egyedül – kialakítónak tekintenünk. A XV. századi író és korát azonban, bár forrásadatunk még mindég kevés, sokkal jobban megismerhetjük, semhogy a több oldalú vizsgálódásról eleve le kellene mondanunk.

Alapelvünk szerint az irodalmi hatás feltétele, hogy az átvevő társadalom viszonyai alkalmasak legyenek az új gondolatlemek befogadására, sőt igényeljék azokat. Csak akkor nem fognak ugyanis akár a legszebb eszmék észrevétlenül maradni, ha már meglevő hiányérzetet elégítenek ki. A közöny viszont azt jelentheti, hogy vagy korán vagy megkésve jelentkezett egy-egy gondolat. Az átvevő mindenképpen válogat, így is mondhatjuk: ízlése szerint, mert hiszen az irodalom területén az ízlés társadalmilag megkötött, olvasóközönségtől függő korlátot jelent. Éppen Columnához kapcsolódó példákra utalhatunk állításunk illusztrálása végett. Könyvének XVI–XVII. századi magyar fordítóirol az irodalomtörténeti kutatás azt állapította meg, hogy az eredeti szöveg erotikus jeleneteinek erős színeit letompították,¹⁷⁵ a reformáció és ellenreformáció magyar társadalmának ízléséhez hozzáigazították. Más részletei felett Thuróczy már előbb hallgatagon napirendre tért, mivel nem illettek bele saját koncepciójába. Ilyen volt Columna felfogása a rendi államról, az uralkodó és a kiváltságos rendek együttműködéséről. Az olasz szerző Tróját és a görög államokat egyaránt a XIII. századi európai királyságok mintájára képzelte el. Priamus szerinte nem érzi magát feljogosítva, hogy egyedül határozzon, generale colloquiumot hív tehát össze, s itt ily érveléssel szólítja fel a megjelenteket a döntésre: „Ámbár a történetek elég mélyen érintenek engem, közösen érintenek valamennyieteket is. És ami mindenkit érint, mint a bölcs mondja, azt mindenkinek jóvá is kell hagynia.”¹⁷⁶ A Codex Justinianusból származó s a rendiség alkotmányjogi elvévé lett, sokat emlegetett híres mondást¹⁷⁷ idézi Columna: „Quod omnes tangit, debet ab omnibus approbari.” Thuróczy, bár az elv Magyarországon is szabályozta a király és a rendek viszonyát, átsiklott felette, hallgatással mellőzte. Tudván róla, hogy helyeselte uralkodójának abszolútizmusba hajló törekvését s ezt kiszolgálni igyekezett, természetesnek mondhatjuk magatartását.

Ha így fogjuk fel az irodalmi hatás kérdését, nem esünk abba a tévhitbe, hogy a zodiacus-jegyekről Thuróczy a lovagregény nélkül nem szerzett volna tudomást, s az asztrológia iránt sem érzett volna vonzalmat. A budai királyi palota könyvtártermének mennyezete, amely az égboltot Mátyás cseh királlyá választásának pillanatában ábrázolta,¹⁷⁸ az udvar érdeklődése az asztrológia iránt, ami máig fennmaradt horoszkópok felállítására vezetett,¹⁷⁹ oly mély benyomást gyakorolha-

¹⁷⁵ *Király* i. m. 12., 145. l.

¹⁷⁶ *Griffin*: Columnis. 65. l., ugyanígy a görögök is 92. l.

¹⁷⁷ *Holub J.*: „Quod omnes tangit . . .” *Revue historique de droit français et étranger*. 1951. 97. sk. l.

¹⁷⁸ *Csánki D.*: I. Mátyás udvara. Századok 17 (1883) 772. l.

¹⁷⁹ *Husztai J.*: Magyar királyok horoszkópjai egy vatikáni kódexben. *Magyar Könyvszemle*, Új folyam 35 (1928) 7. sk. l., *Szathmáry L.*: Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában. Mátyás király Emlékkönyv. II. k. Bp. (1940). 417. sk. l.

tott Thuróczyra, hogy a könyv hatását már csak másodlagosnak tekinthetjük. Azt a gondolatot egyébként, hogy egy ország sorsa egy-egy csillagképpel van összeforrva, Thuróczy nem is találhatta volna meg a regényben.

A festői leírások eredetét illetően nem ilyen könnyű helyzetünk, mert nem mutathatunk rá a természet szépségeit ábrázoló egykorú magyarországi képekre. Csak arra utalhatunk, hogy Thuróczy hasonlatai szerkezetileg és hangulatilag ugyan tükörképei a regényben találhatóknak, azonban nem átvételek, hanem önállóan megfogalmazott részletek.¹⁸⁰ Ez az önálló fogalmazásra törekvés véleményünk szerint bizonyíték arra, hogy Thuróczy nem henye díszeket kívánt velük munkájára ráaggatni, hanem valóban átérezte az általuk kifejezett hangulatot. Tudjuk jól, hogy a középkori költészet is megénekelte a tavaszt és virágait, a zöldelő mezőt és az árnyas erdőt,¹⁸¹ s távol áll tőlünk, hogy Columnát megpróbáljuk valamiféle protorenaissance hírnökévé avatni, mindez azonban nem változtat a tényen, hogy magyar történetíró Thuróczy személyében először fejezte ki elragadtatását és örömét a természet szépségeinek láttára. Kétségtelen, hogy ezek a részek kiütözköznek egy történeti munkából, a mi fogalmaink szerint nincs is ott helyük, bár nem jogosulatlanabbak, mint a mitológiai utalások vagy az antik mondái hasonlatok, számunkra azonban mégis fontosak, mert tanúskodnak az író érzelmvilágáról. Helyesebben: a természeti szépségek által felébresztett érzelmekről, amelyek oly erősek, hogy az író — legyőzve tartózkodását — megadja magát és elfogadja uralmukat. Kétségtelennek látszik, hogy egy hagyományokhoz ragaszkodó író, amilyen Thuróczy volt, azért adhatott kifejezést benyomásainak, mert a kor ízlése, felfogása meglazította ellenállását. Ily értelemben tehát kora, a renaissance hatásának tulajdoníthatjuk, hogy természeti hasonlatokkal élénkítette előadását, bár középkori mintaképet követett. S talán hadd utaljunk arra is, hogy az ő és Columna hasonlatai egyaránt élénk színű képekre emlékeztetnek, nem pedig a gótikus katedrálisoknak az évszakokat szimbolizáló kőfaragványaira.

Nem egyszerű átvételek Columna könyvéből a csatajelenetek leírásai sem, hanem a XV. századi harcokhoz illő rajzok. Amíg Columna a XIII. századi lovagság harcmódorának megfelelően előszeretettel párviadalok láncolatába bontotta fel az ütközeteket, addig Thuróczy a két évszázaddal későbbi állapotokhoz illően

¹⁸⁰ Columnától eltérően a következő hasonlatokban embereket is szerepeltet Thuróczy: Az év azon részében, amidőn az izzó nap az oroszán jegyébe lép és lángoló hőségével lankasztja az aratókat (269. l.), amidőn a húsételek az urak asztalán a halaknak készültek helyüket átadni (336. l.), amidőn a dicső Márton püspök, alacsony földi hajlékából mennyei magas lakhelyébe felköltözve, az édes mustot jó ízű borrá változtatja (347. l.).

¹⁸¹ *Burckhardt, J.*: Die Kultur der Renaissance in Italien. (Durchgesehen v. *W. Goetz.*) Leipzig, 1928.¹⁸ 275. l. Számatalan példát említenek, mint énekelte meg a középkori költészet — Columna hasonlataival egyezően — főleg a tavasz szépségeit, *Ganzenmüller, W.*: Das Naturgefühl im Mittelalter. (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance. 18. k.) Leipzig—Berlin, 1914. 182. sk., 233. sk., 244. sk. 1., *Stockmayer, G.*: Über Naturgefühl in Deutschland im 10. und 11. Jahrhundert. (Beiträge. 4. k.) Leipzig—Berlin, 1910. 25. sk. 1., az élményszerűséget elvitatva és a hasonlatok közhelyszerűségét túlzottan hangsúlyozva *Curtius* i. m. 200. sk. 1.

már hadseregeket vonultat fel, s ezek mozdulatai mögött a vezérek akarateréjét, fegyelmező hatalmát és — Hunyadi esetében — tehetségét is érzékelteti. Párviadalt, amely megegyezik Columna epizódjaival, csak egyet ír le: Macedóniai Miklós győzelmét a magát bosnyák királynak nevező Ikach felett,¹⁸² többi hadi jelenete egész seregek küzdelmét ábrázolja. Oly részletekbe menő pontossággal, hogy amíg a regény csak a kürtök rivalgását emlegeti, ő a dobpergés zaját is feljegyzi, ezzel a török hatás alatt elterjedt zeneeszközzel is igazolva számunkra, hogy olvasmányának anyagát valóban hozzáigazította a valósághoz.

A kérdésnek, hogy vajon stiláris vagy lényegbe vágó hatást gyakorolt-e a lovagregény Thuróczyra, még egy — kétségtelenül a legfontosabb — pontja vár válaszra: a végzet és a szerencse szerepeltetésének problémája. Thuróczy és Columna fel fogása közt, minden egyező vonásuk mellett egy fontos különbséget állapíthatunk meg. A végzet a regény szerint mindég kegyetlenül könyörtelen s mindenki számára csak szenvedést, pusztulást, halált hoz. Sőt mintha örömét lelné abban, ha a boldogan élő embereknek cselet vethet, s hirtelen romlásba taszíthatja őket.¹⁸³ Ez a vonás, amely inkább a fortunához illenék, teljesen hiányzik Thuróczy fátumának arcáról. Nála a végzet felemelkedést, hírnevet és dicsőséget is ad, mint Mátyás esetében, amidőn trónra segíti. Az alapvető eltérés mellett ismételtelen fel kell még hívnunk a figyelmet arra, hogy Thuróczy a maga fátum — fortuna-gondolatokrét Monaci bizonytalan kijelentéseivel következetesen ellenkezve, azaz tudatosan vonta meg. Ha tehát Columna hatása kétségtelen is, előzmény vagy fenn tartás nélkülinek semmiképpen sem mondhatjuk.

Valószínűnek látszik ellenben, hogy Thuróczyt a szereplők érzelmi állapotainak tolmácsolására szolgáló beszédek megfogalmazásában befolyásolta Columna regénye, az érzélgős jelenetek megszerkesztésére pedig nélküle nem is gondolt volna. Az ilyesféle hangulati elemek, amennyire Thuróczy korát el tudjuk képzelni, hiányoztak a magyarság életéből. Így is mondhatnók: Hunyadi kortársainak nem igen volt idejük, hogy egy török vitéz levágása után szünetet tartva megsirassák elesett bajtársukat, s csak könnyeik felszárítása után sújtsanak le kardjukkal következő ellenfelükre. Azt kell gondolnunk, hogy az elbeszélés e hangulati elemeinek beiktatására Thuróczyt valami egyéni hajlama ösztönözte. Nem tudjuk, nem is sejtjük, milyen eredmény kísérte kezdeményezését.

Vitán felül áll a stiláris egyezésekből levonható tanulság. Oly sajátságos fordulatok, mint „Quid plura?” vagy „Quid profuit?” a hozzá kapcsolódó moralizáló elmélkedésekkel,¹⁸⁴ még ha a fráziskészlet nem is lenne azonos jellegű, önmagukban eléggé bizonyítják, hogy Thuróczy a lovagregényt követte fogalmazás közben. Azonban nem hatása alatt lett történetíróvá. Történeti stúdiumokkal úgy és oly

¹⁸² Schwandtner i. m. I. k. 292. l.

¹⁸³ „Fata vero, que in summa felicitate hominibus constitutis cecis parant insidias, per quas a felicitatis fastigio decidere eos subitam faciunt in ruinam, ostendunt ea eis valde placere, que ruinosae postea pariunt detrimenta.” Griffin: Columnis. 267. l.

¹⁸⁴ Példák a „Quid profuit” kifejezésre: Schwandtner i. m. I. k. 266., 337., 349., 352. l., Griffin: Columnis. 24., 32., 60., 259. l.

fordulatok során foglalkozott, amint azt más adatokból megállapíthattuk. Elfogadhatjuk vallomását, hogy korszerű módon szerette volna munkáját megírni, szándékának megvalósításában azonban egyrészt az irodalmi hagyományok, másrészt képzettségének hiányai akadályozták. Az olvasóközönség, a társadalom által támasztott igényeket, erejéhez mérten, mégis kielégíteni törekedett. Az egyik ilyen kívánság volt, hogy az előadást beszédek élénkítsék, amelyek a szereplők lelkiállapotát jellemzik. Észrevette, hogy az általa olvasott és jól ismert munkák közül egy regényben készen megtalálható mindaz, amit keres. Átplántálta tehát a hiányzó elemeket, amelyek régiek és középkoriak ugyan, de tudományos műben újak, s ezzel a magyar történetírást korszerűsítette. Olyannyira, hogy középkori eredetükre nem is gondolnánk, ha nem ismernők Columna regényét.

A középkori elemek ily módon – mint igazolható, minden irányban tovább fejlesztve – viszonylag új jelleget kölcsönöztek Thuróczy munkájának. Megismételjük, hogy ez nem hasonlítható Bonfinióhoz. Csakhogy amíg az olasz származású és műveltségű író egyedül Mátyás maecenási bőkezűsége tette magyarországi historikussá, addig Thuróczy könyve szervesen nőtt ki a hazai előzményekből, s mert az irodalmi élet a nép és társadalom teljesítménye, a magyarság jellegét hasonlíthatatlanul hűbben fejezte ki nálánál. Új és régi elemek ily, bár lassú, de egyenletes fejlődés esetén nem is igen választhatók szét mereven. Példaképpen hivatkozunk a rövid jellemzésekre, amelyekben Thuróczy a legfőbb szereplők, mint Zsigmond, Albert, Hunyadi, Cillei, V. László külsejét olvasói elé állította,¹⁸⁵ sőt minden jel szerint, ily leírást I. Lajosról beiktatott Apród János munkájába is.¹⁸⁶ Efféle jellemrajzok szokásosak voltak Dares Phrygius nyomán a XII. században,¹⁸⁷ Columna hasonlókat közölve a görög és trójai hősokról, Aeneas Silvius pedig a XV. századi szereplőkről csak folytatták ezt az irányzatot, s így egyedül a szövegek összehasonlításával dönthető el esetről esetre, kit is követett volna- képpen Thuróczy.¹⁸⁸

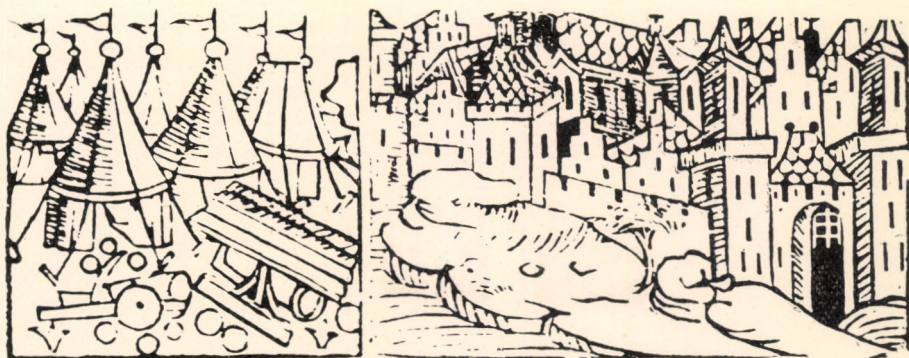
Bármily nagy mértékben hatott tehát a trójai regény Thuróczyra, s oly sokoldalúan, hogy a görög mondavilágot belőle ismerte meg, szükségszerűen arra a következtetésre jutunk, hogy elbeszélését nem annak mintájára fogalmazta meg, hanem ellenkezőleg, a regény stiláris elemeit használta fel előadása élénkítésére. Tagadhatatlanul szokatlan jelenség marad így is, hogy egy szépirodalmi mű,

¹⁸⁵ Schwandtner i. m. I. k. 298., 301., 344., 347., 354. l.

¹⁸⁶ Uo. I. k. 248. l.

¹⁸⁷ Györy: Gesta regum. 42. sk. l. A szereplők külseje leírásának hiányát állapítja meg az 520 és 1160 közti időszakra vonatkozólag a történeti munkákban Schmeidler, B.: Geschichtschreibung und Kultur im Mittelalter. Archiv für Kulturgeschichte 13 (1917) 208. sk. l., Widukind kivételszerű eljárásáról Teuffel, R.: Individuelle Persönlichkeitsschilderung in den deutschen Geschichtswerken des 10. und 11. Jahrhunderts. (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance. 12. k.) Leipzig—Berlin, 1914. 15. l.

¹⁸⁸ Albert jellemzése: Schwandtner i. m. I. k. 301. l., Aeneas Sylvius: Opera omnia. 389. l. (Europa l. cap.): „Religiosus princeps et qui liberalitate simul iustitiaque praestaret. Statura eius procera fuit, nervosum et validum corpus, facies terrifica, more gentis erasa barba.”

26. Sátortábor és város (Az augsburgi kiadásból)

amelyre Aeneas Silvius megvetően, bár kedveltsége miatt észrevehető irigykedéssel nézett,¹⁸⁹ ennyire befolyásolni tudta Thuróczyt, magát a tényt azonban kissé szimbolikusnak is tekinthetjük. Amint Anonymus a XII. és XIII. század fordulóján a honfoglalás történetéhez az i. u. V. századi Dares Phrygius-féle trójai történetet vette stiláris útmutatójául,¹⁹⁰ szinte logikusan következett, hogy Thuróczynak a jóval részletezőbb XIII. századi feldolgozás legyen segítségére. Mindkét eset az íróknak s olvasóközönségüknek a meseszerű történeti elbeszéléshez, az érdekes, fordulatos események leírásához vonzódását tanúsítja, oly közízlést, amely Magyarországon nemcsak a XV. században volt otthonos.

¹⁸⁹ „Historicis claris non creditur, sed fabellis inanibus fides adhibetur. Plus Guidoni de Columna, qui bellum Trojanum magis poetice quam historice scripsit vel... Vincentio monaco, quam Livio, Salustio, Iustino, Quinto Curtio, Plutarco aut Seutonio, prestantissimis auctoribus, creditur.” *Wolkan* i. m. *Fontes rerum Austriacarum. Diplomataria et acta.* 61. k. 466. l.

¹⁹⁰ *Győry* i. m. 41. sk. 1.

NÉVMUTATÓ

- Aba nemzetség 48, 182
 Aba Sámuel 34, 93
 Adalbert, szent 21
 Adorján klerikus 24
 Aeneas Silvius Piccolomini 110—115, 118—
 122, 124, 125, 128—130, 138, 145—147,
 159, 160, 165, 175, 182, 198, 199
 Aethicus Ister 115, 121
 Ágmánd nemzetség 17
 Ákos mester 46—51, 54, 55, 57, 72
 Alaricus gót király 112
 Albert király 93, 140, 166—168, 198
 Alfonso nápolyi trónörökös 169
 Álmos herceg 37, 39
 Álmos vezér 17, 46, 51
Altmann, Wilhelm 130
 András (Anjou) herceg 69, 100
 András (Árpádházi királyok) lásd *Endre*
Andreas, Willy 122
Ankwicz-Kleehoven, Hans 150
 Anonymus 7, 14, 15, 17, 22, 31, 42—47, 51,
 52, 121, 122, 146, 199
 Antoninus firenzei érsek 110—112, 114,
 118—121, 146, 147, 161, 187, 188
 Apáti Lukács 91
 Apród János lásd Tótsolymosi Apród János
 Aquinói Tamás 56, 63, 148
 Arany János 36
 Arcellaus gót király lásd Alaricus
 Aristoteles 150
 Árpád fejedelem 32, 43, 46, 50
 Attila 20, 25, 46, 51—54, 57, 70, 91, 110,
 118—121, 123, 148, 155, 157, 161, 162,
 180—182, 186, 188, 190
 Augustinus 28, 64, 148
 Auxerrei Remigius 30
 Averroës 150
 Avienus 114
- Bajazid török szultán 135
Balassa Brunó 24
Ballagi Aladár 161
- Bánfi Pál 140
 Bánk bán 58
 Barbarossa Frigyes 51
Bartha Dénes 15
Bartonek Emma 64, 73
 Báthori István 84, 86
 Bátor Opos 37
 Beatrix királyné 90, 101, 167—169, 184
 Beauvaisi Vince 118, 119
 Beccaria, Antoninus 115
 Bél Mátyás 101
 Béla, I. 34—37, 42, 44, 48
 Béla, II. 39, 40, 44
 Béla, III. 22, 24, 42, 44, 48
 Béla, IV. 44, 47, 59
 Benedek, IX., pápa lásd *Boccasini Miklós*
Berges, Wilhelm 63
Berkovits Ilona 64
 Bernabos lásd *Visconti Bernabos*
Bernhardy, Gottfried 114
Bernheim, Ernst 28, 148
 Berni Detre 20, 123, 124, 187
Berzeviczy Albert 90, 169
 Bethlehem klerikus 24
Bezold, Friedrich 56, 122, 150
 Blondus, Flavius 148
 Boccasini Miklós 58
 Bonfini, Antonius 90, 185, 198
Bónis György 9, 77, 83, 91
 Bor nemzetség 48
 Boris herceg 39
Borst, Arno 28, 30, 115
 Botond vezér 14, 32, 50
 Botticelli, Sandro 191
 Bölcs Leó lásd *Leó*
 Bracciolini, Gianfrancesco Poggio 114
 Brankovics György 132
 Braunschweigi Ottó 100
Brinken, Anna-Dorothee 148
 Bruni, Leonardo 150
Bunyitay Vince 85
Burckhardt, Jakob 196
Büdingen, Max 28, 148

- Calanus, Juventius Caelius C. Dalmata 161
 Celestinus pápa 112
 Cesarini Julián bíboros 125, 159, 160
 Cicero, Marcus Tullius 189
 Cillei Borbála 167, 168
 Cillei Ulrik 125, 140, 141, 158, 175, 177, 198
 Clitharcus lásd Kleitarchos
 Columna, Guido de 190—198
Cornelius, Flaminius 100
 Cornelius Nepos 115
 Corvin János 90, 167, 173
 Cosmas 7, 8
 Cranach, Lucas d. ä. 150
 Csáktornyai (Laczkfi) István 133, 135
Csánki Dezső 54, 195
 Csehi Miklós 86
Csóka J. Lajos 44
 Csupor Pál 138
Curtius, Ernst Robert 147, 196
 Cuspinianus 150
- Dado verduni püspök 30
 Damasus pápa 112
Dankó, Josephus 21
 Dante, Alighieri 146
 Dares Phrygius 44, 198, 199
 Dávid Árpádházi herceg 36, 37
Deér József 27, 38, 46, 148, 161
Dékány Kálmán 65
Dindorf, Wilhelm 114
Dindorf, Ludwig August 114
 Diodorus Siculus 113, 114
 Dionysios Periegetes 113, 114
Diószegi Vilmos 13
 Dóczy Orbán 98
Domanovszky Sándor 28, 31, 35, 53, 54, 60, 75, 182
Dörrie, Heinrich 122
 Drágffy család 75
 Drágyi Tamás 77, 86, 88, 90—92, 98, 99, 110, 141, 172
Dufi, Johannes 30
Dunger, Hermann 190
 Dürer, Albrecht 149
- Ebendorfer Tamás 150
Eckhardt Sándor 147
Eckhart Ferenc 43, 56
 Edward, I., angol király 190
 Egervári László 190
 Egri János lásd Kétyi János
Ehrle, Franz 59
- Eicken, Heinrich* 28, 56
 Einhard, Eginhard 69
 Ekkehardus (IV.) 30
Elek Oszkár 140, 161
 Endre, I. 18, 21, 34—37
 Endre, II. 22, 24, 50, 57, 58, 74
 Endre, III. 58
Erdélyi László 21, 43
 Ernsth János 102
 Erzsébet királyné, id. 57, 62, 66
 Erzsébet királyné, ifj. 76, 89, 131, 158, 166
 Erzsébet királynő 140, 166—169, 173
 Este uralkodóház 101
 Estei Hippolit 101, 166
 Ethesius lásd Ktesias
 Eusebius 114
- Falvy Zoltán* 15
 Feger, Theobald 29, 93
Fejér, Georgius 22, 57, 69, 104, 130, 131, 133—135
Fejérpataky László 22
Fekete Nagy Antal 66
 Ferrante nápolyi király 169
 Filipecz János 91, 92, 157
Fitz József 74, 92, 93, 157
Flaminius Cornelius lásd *Cornelius Flaminius Florianus, M.* lásd *Mátyás Flórián*
Fögel, Josephus 90
Forster Gyula 22
Fóti József Lajos 38
Fraknói Vilmos 58, 64, 74, 77, 86, 90, 141, 168, 169
 Freisingi Ottó 118, 147
 Frigyes, II., német-római császár 190
 Frigyes, III., német-római császár 76, 77, 125, 162
Fueter, Eduard 110
- Gallus 7, 8
Ganzenmüller, Wilhelm 196
 Garai család 69, 103, 134, 140
 Garai László 128
 Garai Miklós 158, 166
Gárdonyi Albert 47, 62
 Gellért püspök 33, 37
 Gembloux-i Sigebert 53, 118, 147
 Gentilis bíboros 58
Geréb László 65
Gerics József 35, 37, 42, 52, 56
 Gertrud királyné 23, 57, 58

- Géza fejedelem 33, 45, 48
 Géza, I. 35—37, 42
 Géza, II. 39, 48
 Giskra, Jan 129, 160, 178
 Gizella királyné 34
 Goetz, Walter 196
 Goez, Werner 147
 Gombocz Zoltán 123
 Gombos Albin Ferenc 24, 25, 30, 76, 122
 Górká, Olgierd 146
 Gothein, Percy 89, 180
 Grabmann, Martin 190
 Griffin, Nathaniel Edward 190, 192—194, 197
 Guillelmus de Nangis 69
 Gündisch, Gustaw 102
 Györfly György 16, 17, 22, 27, 31, 35, 43, 45—47, 51—53
 Györy János 35, 43, 44, 198, 199
- Hadrovics László* 44, 190
Hain, Ludwig 112
Hajnik Imre 83, 88, 131, 132
Halm, Carolus 25
Hampe, Karl 52
 Hartvik püspök 23, 24, 38
 Hásságyi István 85, 86, 88—90, 92, 99
Hauck, Albert 111
 Héder-nemzetség 48
 Hédervári László 178
 Hedvig lengyel királynő 76
Hefele, Herman 66
Heilig, Konrad Josef 30
Heinemann, Ludwig 53
 Henrik, III., német-római császár 42
 Herodotos 113
 Hervoja herceg 138
 Hess András 65, 73, 74, 89, 92, 109
 Heticus Philosophus 115
 Hieronymus 38, 189
Hoffmann Edit 77
Holub József 172, 195
Holzapfel, Heribert 60
Hóman Bálint 22, 34, 35, 37, 38, 52, 53
 Hont-nemzetség 33
 Horváth-család, Litvai 86
Horváth István Károly 133
Horváth János 72, 139
Horváth János (íff.) 9, 14—17, 23, 31—38, 40, 42, 48, 51, 53, 60, 65, 161
Horváth Sándor 81
 Horváti-család 103, 133, 135
- Horváti János 135, 158
 Horváti Pál 169
Huizinga, Jan 151
 Hunyadi-család 133, 134, 140, 164, 178
 Hunyadi János 69, 75, 76, 99, 128—130, 132, 138, 158—160, 167, 173, 174, 177, 190, 197, 198
 Hunyadi László 125, 140, 149, 158, 175
Hurter, Hugo 110
 Husz János 138
Husztí József 195
- Ikach bosnyák király 133, 197
 Imre herceg 37, 77
 Isidorus Hispalensis 28, 38, 118, 146, 165
 István, I. 16, 23, 26, 27, 33, 34, 37, 39, 45, 77
 István, II. 39, 40, 93
 István, III. 39, 40, 42, 47, 61
 István, V. 46, 47, 52
 Ivanich Pál 173
Iványi Béla 90
 Izidor kiev-moszkvai metropolita 123
- Ják-nembeli Koppány püspök lásd Koppány püspök
 Jakab klerikus 24
Jakubovich Emil 14, 24, 44, 62, 64, 73
 János ferences provinciális 23, 57—61, 157
 Janus Pannonius 161
 Jenő, IV., pápa 123, 159, 160
 Jeromos, szent lásd Hieronymus
Joachimsen, Paul 122, 182
 Johanna nápolyi királynő 100
 Johannes Damaskenos 26
 Jordanes 7, 53, 118
 Josephus, Flavius 28, 182
Juhász, Ladislaus 90
 Julián biboros lásd Cesarini
 Julián domonkosrendi szerzetes 122
 Julius Solinus lásd Solinus
 Justinus 27, 46, 112
 Juventius Caelius Calanus Dalmata lásd Calanus
- Kaindl, Raimund Friedrich* 53
Kállay Ubul 37
 Kálmán király 23, 35—40, 48, 61, 65
 Kálti Márk 61—64
Kampers, Franz 147
 Kanizsai család 69, 133, 135
 Kanizsai György 102

- Kanizsai János 133, 134
 Kanizsai László 177
 Kapisztrán János 130, 138
Kaprinai, Stephanus 130
 Karai László 73
Karácsonyi János 48, 59, 66, 76, 77
Kardos Tibor 16, 89, 90, 139, 151, 152, 161, 184
 Károly, I. (Róbert) 23, 57—60, 62, 64, 65, 69, 89, 91, 92, 97, 105, 109
 Károly, II. Kis 76, 89, 91, 92, 97, 100, 102—104, 124, 158, 166, 169, 170, 183, 190
 Károly, I. (Nápolyi) 69
 Károly nápolyi herceg 100
 Károly, V. francia király 64
 Károly, VI., francia király 101
Karsai Géza 62
Kastner Jenő 59
Kászák József 82, 83, 85, 86, 88, 89, 92
 Katalin, I. Lajos leánya 64
Katona Lajos 66, 190
 Kedrenos 26
 Keistut lásd Kestutis
Képes Géza 14
 Kestutis litván fejedelem 65
 Keszei Miklós 67
 Kétyi János 64—66, 75
 Kézai Simon 16, 28, 50—57, 61, 72, 118
Király György 190, 195
 Kleitarchos 113, 114
Knauz Nándor 21
Kniewald Károly 22
Koch, Josef 24
Kollányi Ferenc 85
Koller, Josephus 21
Komjáthy Miklós 26
 Konstantinos Porphyrogenetos 26
 Kont István 20, 135, 139, 140
 Koppány püspök 37
 Koppány vezér 37
Korompay Bertalan 14
Kovachich, Josephus Nicolaus 169
Kovachich, Martinus Georgius 56, 169
 Kökényes-Radnót nemzetség 48
 Ktesias 113, 114
Kumorovitz Lajos Bernát 62, 85
Kurz Agnes 72
Kühár Flóris 22
 Küküllei János lásd Tótsolymosi Apród János
 Laczkfi család 103, 128, 133—135, 138
 Laczkfi András 69
 Laczkfi István 69, 72
 Lajos, I. 64—67, 70, 72—74, 76, 77, 81, 89, 91, 100—105, 131, 135, 158, 179, 198
 Lajos, IX. francia király 69
 Lajos orléansi herceg 64, 101
 Lajos, szent, toulousei püspök 58
 László, I. 22, 35—37, 39, 42, 93
 László, IV. 52, 56, 57, 70, 108, 109
 László, V. 76, 132, 138, 149, 158, 167, 173, 175, 178, 183, 198
Lausberg, Heinrich 186
Lederer Emma 9, 43
 Lehel vezér 32, 50
 Lemaire, Jean 147
 Lendvai Bánfi Pál lásd Bánfi Pál
 Leó, I., pápa 118, 161
 Leó, VI., Böls, bizánci császár 26
 Leonardo da Vinci 150
 Litvai Horváth lásd Horváth
Lorenz, Ottokar 81
 Losonci István 138
Lukcsics Pál 75
 Luxemburg uralkodóház 103
 Macedóniai Miklós 133—135, 138, 139, 197
 Machiavelli, Niccolo 152, 156
Madzar Imre 53
Mályusz Elemér 20, 47, 54, 82, 172
Manitius, Max 25, 180
Manselli, Raoul 59
Marczali Henrik 34, 58, 104
 Margit, Árpádházi, szent 58
 Margit királyné 48
 Mária királynő 76, 89, 90, 101, 103, 104, 131, 133, 158, 166, 167, 169
Marót Károly 14
 Maróti János 134, 151
 Martinus Polonus 76, 77, 115, 118, 146—148
 Márton, szent 196
Mátyás Flórián 65, 75—77
 Mátyás király 29, 54, 74—77, 83, 86, 88, 90, 92, 93, 98, 99, 105, 112, 124, 133, 134, 139, 141, 149, 155, 160, 162, 164, 167—173, 176, 178, 179, 184, 185, 195, 197, 198
Mayer, Eduard Wilhelm 155
Meinecke, Friedrich 155
 Mela Pomponius 112, 165, 194
 Melanchton, Philipp 150
Meyer, Franz Martin 23

- Mezey László* 9, 63
Migne, Jacques-Paul 38, 146
 Mihály, Vászolyi fia 33
 Mihály klerikus 24
 Miklós püspök 35
Misch, Georg 14
 Mizse nádor 108
 Mohamed, II., török szultán 129
Molnár Erik 16
Mommsen, Theodor 46, 112, 115
 Monaci, Lorenzo di 8, 89, 90, 100, 101, 103, 104, 150, 166, 176, 179—181, 183, 197
Moór Elemér 124
Moravcsik Gyula 9, 26, 115
Morçay, Raoul 110
Müller, Karl 114

 Nádaséri András lásd Thuróczy András
 Nádaséri család lásd Thuróczy család
Nagy Imre 69, 133
 Nagy Sándor 45, 70, 119, 147—149
 Nangis, Guillelmus de lásd Guillelmus de Nangis
 Nápolyi László 131, 135, 138
Négyesy László 36
Németh Gyula 52, 123
 Nepos Cornelius lásd Cornelius Nepos
 Nicasius, szent 187, 188
 Ninus asszír király 112, 120, 146—149, 164
Nogara, Bartolomeo 148
Norden, Eduard 190
Norden, Walter 123

K. Obermayer Erzsébet 133
 Orosius, Paulus 28, 30, 118, 119, 148, 162
 Orseolo Péter lásd Péter király
 Országh Mihály 86, 99, 102, 140, 168
Otto, Walter 25
 Ottó király 101

Pais Dezső 15, 16
 Pálóczi család 132
 Pálóczi László 82, 83
Pauler Gyula 34, 54, 58
 Paznan 33
Pelesz, Julian 123
 Perényi Imre 132, 134
Perényi József 44
 Periegetes Dionysios lásd Dionysios Periegetes
 Péter dominikánus 60
 Péter győri püspök lásd Anonymus

 Péter király 33, 34, 37, 93
 Petrarca 149
 Petrus Comestor 115, 146
 Pius, II., pápa lásd Aeneas Silvius Piccolomini
 Plinius, Gaius Pl. Secundus 112, 115
 Pompeius, Gnaeus Magnus 190
 Pompeius Trogus 27, 112, 119
Pór Antal 67
Pothast, August 77, 110
 Priscianus 114
Prost, August 180
 Ptolemeus Claudius 113, 115
Pukánszky Béla 124

Radvánszky Béla 132
 Ransanus lucerai püspök 179
 Ratdolt, Erhard 93, 97
Rau, Reinhold 25
 Regino prümi apát 25, 27, 30, 31, 38, 124
 Rogerius spalatoei érsek 97, 157
 Rousseau, Jean-Jacques 56
 Rozgonyi család 54, 134
 Rozgonyi János 83, 85
 Rozgonyi Rajnárd 54
 Rozgonyi Sebestyén 177

 Salamon király 18, 34—37, 42, 93, 97
 Sallustius, Gaius S. Crispus 190
 Scaliger-ház 101
Schmeidler, Bernhard 198
Schönherr Gyula 90
Schramm, Percy Ernst 64
Schwandtner, Johannes Georgius 15—18, 20, 27, 31, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 42, 48, 50, 51, 53—55, 57—60, 65, 69, 70, 86, 89, 90, 99, 100, 104, 109, 111—115, 118—121, 123, 128—133, 135, 138—141, 145, 146, 148—151, 155, 157, 159, 161, 162, 164—167, 169, 170, 172—192, 194, 197, 198
Sebestyén Gyula 24, 44, 123
 Siculus Diodorus lásd Diodorus Siculus
 Sigebertus lásd Gemblouxii Sigebert
 Simontornyai (Laczkfi) István 133, 135
 Solinus, C. Julius 112
Solymossy Sándor 13
Sörös Pongrác 47
Spörl, Johannes 24, 151
Stadelmann, Rudolf 151
 Stahel Konrád 92, 93
 Stibor vajda 134
Stockmayer, Gertrud 196
 Strabo 113, 115

- Szabó Dezső* 168
 Szabolcs vezér 14
Szabolcsi Bence 15, 20
 Szár László 34
Szathmáry László 195
Székely György 9
 Székely Tamás 177
Szekfü Gyula 34, 52
 Szentmihályi család lásd Thuróczy család
 Szentmihályi Thuróczy család lásd Thuróczy család
 Szentmihályúri család lásd Thuróczy család
Szentpétery Imre 14, 16, 22, 27, 31, 33, 34, 36—40, 42, 46, 48, 50—55, 57—61, 63, 64, 73—75, 97, 108, 109, 111, 112, 118, 120—122, 130, 146, 148, 155, 157, 162, 187
Szigeti Remig L. 26
 Szilágyi Erzsébet 90
Szilágyi Loránd 45, 46, 74, 89, 91
 Szilágyi Mihály 77, 129
Szilágyi Sándor 34

Tanodi, Zlatko 102
 Tari Lőrinc 134
 Tatamér székesfehérvári prépost 67
Teleki József 69, 102, 132
 Temesvári Pelbárt 138
Terebessy András B. 26
Teuffel, Rudolf 198
Theiner, Augustinus 60
 Theophanes 26
 Thuróczy Albert 81
 Thuróczy András comes 81, 82
 Thuróczy Benedek 141
 Thuróczy család 81, 82
 Thuróczy Mátyás comes 81
 Thuróczy Miklós 89
 Thuróczy Péter 82
 Tinódi Sebestyén 190
 Titus Livius 112, 189
Toldy Ferenc 35, 76, 161
Tóth Zoltán 24
 Tótsolymosi Apród János 8, 66—72, 74, 75, 89, 91, 100, 105, 124, 130, 135, 145, 157, 182, 198
Trencsényi-Waldapfel Imre 69, 70, 72
Trieber, Conrad 147
Tyihomirov, Nyikoláj Mihájlóvics 7, 9

 Udinei János 76
 Ujlaki Miklós 151

 Ulászló, I. 93, 125, 128, 132, 140, 151, 159, 168, 174, 177, 190
 Ulászló, II. 169
 Ulászló lengyel király 133

Váczy Péter 34, 39, 50, 56
 Valla, Lorenzo 113
 Valois Lajos orléansi herceg lásd Lajos orléansi herceg
 Váradi Péter 91
 Várdai István 91
Varjú Elemér 85, 93
 Vászoly (Vazul) 33, 34
 Vatha 37
Veress Endre 134
 Vergil salzburgi püspök 115
 Vergilius, Publius V. Maro 190
 Veronai Detre lásd Berni Detre
 Vetési László 161
 Visconti, Bernabos 101, 150
 Visconti, Gian Galeazzo 101
 Viterbói Gottfried 51, 53
 Vitéz János 130, 140, 159, 160, 173
 Vlád vajda 177
Voigt, Georg 111

Waitz, Georg 64
Waldapfel Imre lásd *Trencsényi-Waldapfel Imre*
 Wasilij, II. moszkvai fejedelem 123
 Wasserburgi Vencellin 37
Wattenbach, Wilhelm 115
Wenzel Gusztáv 81
 Werbőczy István 43, 89, 172, 173, 176, 182
Winter, Eduard 123
 Wipo capellanus 69
Wolkan, Rudolf 125, 199
Wolter, Hans 24
Wuttke, Heinrich 115

 Záh Felicián 23, 57, 58
 Záh Klára 57, 58
 Záh-nemzetség 57, 58, 157
Zalán Menyhért 21
 Zápolyai János 89
Závodszy Levente 132
 Zuatopolug 31
Zsák I. Adolf 77
 Zsigmond király 76, 97, 99—101, 103, 124, 128—135, 138—140, 157, 166—168, 172, 181, 183, 198

KÉPEK JEGYZÉKE

1. A brünni kiadás első lapja Thuróczy ajánlásával	19
2. Feger Theobald ajánlólevele Mátyás királyhoz (Az augsburgi kiadásból)	29
3. Thuróczy ajánlása (Az augsburgi kiadásból)	41
4. Thuróczy elbeszélésének utolsó lapja (A brünni kiadásból)	49
5. A brünni kiadás kolofonja	63
6. Az augsburgi kiadás utolsó lapja a kolofonnal és a kiadó jelvényével	71
7. Thuróczy sajátkezű jegyzetei. <i>a.</i> 1486. dec. 10. Olvasása: <i>Correcta per magistrum Iohannem de Thwroc</i> (O. L. Filmt. Wesselényi lt. 109. sz. — <i>b.</i> 1487. nov. 22. Olvasása: <i>Presentata et lecta per magistrum Iohannem de Thwroc</i> (O. L. Dl. 72.048) — <i>c.</i> 1487. dec. 4. Olvasásuk: <i>coram magistro Iohanne de Thwroc. Per magistrum Iohannem de Thwroc</i> (O. L. Dl. 68.129.) — <i>d.</i> 1488. máj. 25. Olvasása: <i>per magistrum Iohannem de Thwroc</i> (O. L. Dl. 46.083)	87
8. I. Péter. Teljes háttérrel (Az augsburgi kiadásból)	94
9. II. István. Félig lefaragott háttérrel (Az augsburgi kiadásból)	95
10. I. Ulászló. Lefaragott háttérrel (Az augsburgi kiadásból)	96
11. Attila (A brünni kiadásból)	106
12. Attila (Az augsburgi kiadásból)	107
13. I. István (A brünni kiadásból)	116
14. I. István (Az augsburgi kiadásból)	117
15. I. László (A brünni kiadásból)	126
16. I. László (Az augsburgi kiadásból)	127
17. I. Mátyás (A brünni kiadásból)	136
18. I. Mátyás (Az augsburgi kiadásból)	137
19. A hét magyar kapitány bejövetele (A brünni kiadásból)	153
20. A tatárok betörése (Az augsburgi kiadásból)	154
21. I. László harca a leányrabló kunnal (Az augsburgi kiadásból)	163
22. Páncélos lovagok harca (Az augsburgi kiadásból)	168
23. Magyar és török lovasok harca (Az augsburgi kiadásból)	177
24. Lovasok és gyalogosok harca (Az augsburgi kiadásból)	185
25. Gyalogosok harca (Az augsburgi kiadásból)	193
26. Sátortábor és város (Az augsburgi kiadásból)	199

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
A szerkesztésért felelős: Bárkány Livia Műszaki szerkesztő: Garamvölgyi Ágnes
A kézirat beérkezett: 1967. VIII. 27. Terjedelem: 17 (A/5) ív
Példányszám: 700. Alkalmazott betűtípus New Times 10/11 p.
Kötés és burkolóterv Urai Erika munkája
AK 310 k 6770
67.63808 Akadémiai Nyomda, Budapest. — Felelős vezető: Bernát György

A TUDOMÁNYTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

c. sorozatban jelent meg

1.

R. VÁRKONYI ÁGNES
THALY KÁLMÁN
ÉS TÖRTÉNETÍRÁSA

502 oldal — Kötve 70,— Ft

2.

GUNST PÉTER
ACSAĐY IGNÁC
TÖRTÉNETÍRÁSA

314 oldal — Kötve 50,— Ft

3.

VARGA ZOLTÁN
A SZÉCHENYI-ÁBRÁZOLÁS
FŐ IRÁNYAI

374 oldal — Kötve 58,— Ft

4.

MÁRKUS LÁSZLÓ
A SZOCIÁLDEMOKRATA
TÖRTÉNETFELFOGÁS
FEJLŐDÉSÉHEZ

210 oldal — Kötve 34,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

